

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**XVIII. YÜZYILDA KARAHİSAR-I SAHİB
SANCAĞINDA MALİKÂNE SİSTEMİNİN
UYGULANMASI**

Atike AYSOY

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
KASIM-2024**

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**XVIII. YÜZYILDA KARAHİSAR-I SAHİB
SANCAĞINDA MALİKÂNE SİSTEMİNİN
UYGULANMASI**

DANIŞMAN.	: Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ
JÜRİ	: Prof. Dr. İbrahim SOLAK
JÜRİ	: Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR
JÜRİ	: Doç. Dr. Muhammet Nuri TUNÇ
JÜRİ	: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YENİKALE

Atike AYSOY

DOKTORA TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
KASIM-2024

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

**XVIII. YÜZYILDA KARAHİSAR-I SAHİB SANCAĞINDA
MALİKÂNE SİSTEMİNİN UYGULANMASI**

ATİKE AYSOY

Danışman : Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ

Yıl :2024, Sayfa: 240+XVI

Jüri : Prof. Dr. Faruk Faruk SÖYLEMEZ (Başkan)
: Prof. Dr. İbrahim SOLAK (ÜYE)
: Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR (ÜYE)
: Doç. Dr. Muhammet Nuri TUNÇ (ÜYE)
: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YENİKALE (ÜYE)

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıl sonlarında yaptığı savaşların uzun sürmesi, ülke içindeki iç isyanlar, fiyat enflasyonu ve tımar sisteminin bozulmaya başlaması gibi olumsuz koşullar mali anlamda bütçe açıklarını meydana getirmiştir. Devlet, bu açıkları kapatmak için masrafları kısma ve hazinenin nakit ihtiyacını karşılamak için yeni bir sistem olan malikâne sistemini 1695 yılında uygulamaya geçirmiştir. Bu sistemin ülke genelinde uygulanmaya başlamasının Karahisar-ı Sahib sancağı özelinde mali, idari ve sosyal hayattaki etkileri tez çalışmamızda değerlendirilecektir.

Malikâne sisteminin, Karahisar-ı Sahib sancağına yansımalarının idari yöntem ve mali açıdan etkileri incelenerek mukataaların sınırları, hangi mukataaların satışı çıktığı ve bu mukataaların 1716 yılı öncesi ve sonrasındaki yıllık mal bedellerinin değişimi, mukataaların muaccelle, kalemiye, cülûs, cebelü, kasrıyed, dellâliye, tefâvüt gibi bedel ve vergilerinin hazineye katkısının yaklaşık ne kadar olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak malikâne sisteminin uygulanmasında idari, iktisadi ve sosyal anlamda etkileri ele alınmıştır. Bu doğrultuda idari açıdan malikâne mutasarrıflarının kimler olduğu ve

hangi meslek gruplarından olduklarının tespiti yapılarak, bu kişilerin sancak mukataaları üzerinde iktisadi ve sosyal alandaki etkilerinin neler olduğu ve yaşanan sorunlardan dolayı ne tür yaptırımların uygulandığı incelenmiştir.

XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağına doğrudan mukataa statüsünde bağlı olmayan; fakat adı geçen sancakta kısmi yerleşik yaşam sürdüren aşiretlerin mukataalarının durumları hakkında da bilgi verilmiştir.

Çalışma sonucunda elde edilen veri ve bulgular, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı mukataaların malikâne sisteminde tatbik edilmesine ve bu sistemin adı geçen sancağa bağlı mukataalar üzerindeki sosyal, idari ve iktisadi etkilerinin ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karahisar-ı Sahib sancağı, Osmanlı Devleti, malikâne, mukataa, idari yapı.

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

ABSTRACT

PhD THESIS

IN THE XVIII. CENTURY IN KARAHISAR-I SAHİB SANJAH
IMPLEMENTATION OF THE MALİKÂNE SYSTEM
APPLICATION OF THE MANSION

ATİKE AYSOY

Supervisor : Prof Dr. Faruk SÖYLEMEZ

Year : 2024, Pages: 240+XVI

Jury : Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ (Chairperson)
: Prof. Dr. İbrahim SOLAK (Member)
: Assoc. Prof. Dr. Murat ÇELİKDEMİR (Member)
: Assoc. Prof. Dr. Muhammet Nuri TUNÇ (Member)
: Assist. Prof. Dr. Ahmet YENİKALE (Member)

The prolonged wars fought by the Ottoman Empire in the late 16th century, internal rebellions, price inflation and the deterioration of the timar system led to budget deficits in financial terms. In order to close these deficits, the state tended to cut expenditures and increase the cash needs of the treasury and introduced a new system, the malikâne system, in 1695. The effects of the introduction of this system throughout the country on the financial, administrative and social life of Karahisar-i Sahib sanjak will be evaluated in this thesis.

By analysing the administrative and financial effects of the malikâne system on Karahisar-i Sahib sanjak, the boundaries of the mukataa, which mukataa were put up for sale, the change in the annual cost of these mukataa before and after 1716, and the average contribution of the fees and taxes such as muaccele, kalemiye, cülûs, cebelü, kasriyed, dellâliye, tefâvüt to the treasury were determined. Secondly, the administrative, economic and social effects of the implementation of the malikâne

system are analysed. In this respect, the profiles of the administrative malikâne administrators and the occupational groups they belonged to were determined, and the economic and social effects of these individuals on the sanjak mukataa were analysed, as well as the sanctions imposed for the problems encountered.

In the eighteenth century, information is also provided on the status of the tribal mukataa, which were not directly attached to the sanjak of Karahisar-i Sahib as mukataa, but maintained partial settlement in the sanjak.

The data and findings obtained from the study are important in terms of revealing not the whole of Karahisar-i Sahib sanjak, but the operation of the parts allocated to the mukataa under the malikâne system and the social, administrative and economic effects of this system on the sanjak mukataa.

The data and findings obtained from this study are expected to contribute to the implementation of the malikâne system and its social, administrative and economic effects on the mukataas Karahisar-ı Sahib sanjak.

Keywords: Karahisar-ı Sahib sanjak, Ottoman Empire, malikâne, mukataa, administrative structure.

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nde yaşanan dönüşüm sürecinde tımar sisteminin bozulması, birden fazla cephede savaşılmaması, askeri ve maddi kayıpların telafisi iltizamın yerini alan malikâne sistemiyle giderilmeye çalışılmıştır. Karahisar-ı Sahib sancağı özelinde malikâne sisteminin nasıl uygulandığı, hazineye ne gibi katkılar sağladığı ve tespiti yapılan malikâne mutasarrıflarının idari, sosyal ve ekonomik açıdan bölgeye ne gibi etkiler yarattığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıl sonlarından itibaren bir dönüşüm sürecine girdiği tarihçiler tarafından birçok kez dile getirilmiştir. Bu dönüşüm sürecinde askeri ve toprak idaresindeki tımar sisteminin bozulmaya başlaması, savaşlarda askeri ve maddi kayıpların yaşanması özellikle devletin nakit ihtiyacını artırmıştır. Nakit ihtiyacını karşılamak adına iltizam sistemine dayalı mukataaların yerini malikâne sistemi alırken tımar ve zeametler de mukataa statüsüne geçirilmiştir. Böylece hazinenin nakit ihtiyacı kısmen de olsa sağlanmıştır.

Ülkede yaşanan bu gelişmelerin taşrada ne gibi yankı uyandırdığı ve malikâne sektörüne dair yerel çalışmaların az olması neticesinde danışmanım Prof. Dr. Faruk Söylemez'in önerisi doğrultusunda çalışmaya teşvik edildim. Fakat bu konunun çalışılması için Osmanlı Arşivi'nde yüzlerce dosya ve defter taramasının yapılması ve ciddi bir çalışma gerektirdiğini öngörmem sebebiyle konu önerisine sıcak bakmadım. Sonrasında farklı konu çalışmak için Prof. Dr. Feridun Mustafa Emecen, Doç. Dr. Fikret Yılmaz ve Ahmet Ergün ile görüşmeler neticesinde artık karar verme vaktinin gelmesi ve danışmanım Faruk Söylemez'in beni cesaretlendirmesiyle tez konumu netleştirerek çalışmalara başladım.

Tez çalışması, dokuz bölümden oluşmaktadır. Tezin ilk bölümünü oluşturan Giriş'te bölümünde konunun amacı, kapsamı, önemi ve sınırlarından bahsedilerek kaynak değerlendirmesi yapılmıştır. İkinci bölümde daha önce malikâne konusuyla ilgili yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ülke genelinde malikâne sisteminin uygulanması ve bu sistemi etkileyen siyasi ve iktisadi dönüşümlerle ilgili bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde, ağırlıklı olarak arşiv malzemelerine dayalı Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne sisteminin nasıl işlediği, sancak dahilindeki mukataaların neler olduğu açıklanmıştır. Beşinci bölümde, mukataa gelirlerinden hazineye yapılan ödemelerin grafik ve tablo üzerinde değerlendirmeleri yapılmış ve mukataaların birbirleriyle karşılaştırmaları yapılmıştır. Altıncı bölümde, sancak mukataalarının gelirlerinin neler olduğu ve hazinenin bu gelirlerden nerelere harcama yaptığı belirtilmiştir. Yedinci bölümde malikâne sahiplerinin kimler ve görevlerinin neler olduğu, bu kişilerin nerelerde ikamet ettiklerine yer verilmiştir. Sekizinci bölümde idari ve sosyal açıdan malikâne sahiplerinin ne gibi sorunlarla

karşılaştıkları bilgisi verilmiştir. Tez, yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda elde edilen verilerin değerlendirildiği ve tartışıldığı dokuzuncu bölümle sonlandırılmıştır.

Atike AYSOY
KAHRAMANMARAŞ-KASIM-2024

TEŞEKKÜRLER

Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne sisteminin uygulanması başlıklı tez konusuna başlamadan önce farklı konularla ilgili görüşlerini sunan Prof. Dr. Feridun Mustafa EMECEN, Doç. Fikret YILMAZ ve Ahmet ERGÜN'e teşekkürlerimi sunarım. Tez sürecinde fikir ve önerilerini sunan tez komitesi üyeleri Prof. Dr. İbrahim SOLAK'a ve Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YENİKALE'ye ve tez savunma jürisinde yer alan Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR'e teşekkür ederim. Tezimin son aşamasında tezimi ayrıntıları olarak değerlendirip, katkı sağlayan Doç. Dr. Muhammet Nuri TUNÇ'a ayrıca teşekkürlerimi sunarım. Tez konusunda görüş ve önerilerini benimle paylaşan özellikle siyakat yazısı okumalarında yardımını esirgemeyen Uzm. Aydın KURT'a teşekkür ederim. Yine arşiv vesikalarında takıldığımız noktalarda yardımcı olan Uzm. Mehmet ÖZEN, Uzm. Durmuş KANDIRA, Dr. Ayşe KAVAK, Dr. Hakan ENGİN, Dr. Salih DEĞİRMENCİ'ye, belge taleplerinde yardımcı olan Dr. Hasan Ali ÇAKMAK'a, arşiv çalışmalarında Karahisar-ı Sahib sancağı ile ilgili bulduğu belgeleri benimle paylaşan Dr. Engin ÇETİN'e ve Başbakanlık Osmanlı arşiv personellerinden Salih Bey, Ülkü, Hilal ve Nur hanımlara ve ismini tek tek zikredemeyeceğim İstanbul Osmanlı Arşiv personellerine teşekkür ederim.

Tez yazım sürecinde desteklerini ve özellikle Afyonkarahisar şehrinin coğrafi ve kültürel hakimiyeti bakımından görüşlerini paylaşan Emine Aysoy ve Şükrü Aysoy'a teşekkür ederim.

Son olarak, yüksek lisans ve doktora süresince beraber çalışma fırsatı elde ettiğim, tez konusunda beni çalışmaya teşvik eden, görüş ve önerilerini sunan ve bu tezin ortaya çıkmasında desteklerini esirgemeyen özellikle bilimsel çalışmaların CESARET, FEDAKÂRLIK ve AZİM'in bir arada bulunulması gerektiğini kendisinden öğrenmem ve bunu uygulamama vesile olan değerli danışman hocam Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ'e teşekkürlerimi sunarım.

Atike AYSOY
KAHRAMANMARAŞ-KASIM-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	V
TEŞEKKÜRLER	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	XII
TABLolar LİSTESİ.....	XIII
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XIV
HARİTALAR LİSTESİ.....	XVI
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Sınırları	4
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	4
1.3. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar	5
1.3.1. Arşiv Kaynakları	5
1.3.2. Kaynak Eserler	11
1.4. Araştırmanın Yöntemi.....	11
2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR	14
3. OSMANLI MALİYESİ'NDE MALİKÂNE SİSTEMİNİN UYGULANMASI.....	19
3.1. Malikâne Sistemini Etkileyen Siyasi ve İktisadi Dönüşümler.....	19
3.2. Malikâne Sisteminin Uygulanışı.....	28
4. KARAHİSAR-I SAHİB SANCAĞI ve MALİKÂNE SİSTEMİNİN UYGULANMASI.....	39
4.1. Karahisar-ı Sahib Sancağının Coğrafi Yapısı ve Mukataa Konumları	39
4.2. XVIII. Yüzyılda Karahisar-ı Sahib Sancağında Malikâne Sisteminin İşleyişi....	42
4.3. Karahisar-ı Sahib Sancağında Malikâne Sistemine Konu Olan Maktua/Mukataalar	56
4.3.1. Adet-i Ağnam ve Tevabii Mukataası	57
4.3.1.2. Bolvadin ve Tevabii Mukataası	65
4.3.1.3. Çorak ve Gazlıgöl ve Tevabii Mukataası	71
4.3.1.4. Kızılca Olucak ve Tevabii Mukataası.....	81
4.3.1.5. İhtisab Mukataası.....	86
4.3.1.6. Senir Mukataası	94
4.3.1.7. Resm-i Dönüm-i Haşhaş Mukataası	97
4.3.1.8. Resm-i Dönüm-i Duhan ve Gümrük-i Duhan Mukataası.....	102
4.3.1.9. Kenir Maktuası/Mukataası	109
4.3.1.10. Çiftlik-i Ömer Bayezid Maktuası/Mukataası.....	112
4.3.1.11. Tahmis-i Kahve Maktuası/Mukataası.....	117

4.3.1.12. Kantarcılık-ı Han-ı Kapan Maktuası/Mukataası.....	122
4.3.1.13. Şuhud Mukataası	126
4.3.2. Karahisar-ı Sahib Sancağındaki Türkmen Aşiret Mukataaları.....	130
4.3.2.1. Bozulus Türkmen Mukataası.....	130
4.3.2.2. Danişmendli Türkmen Mukataası.....	132
5. KARAHİSAR-I SAHİB SANCAĞI MUKATAASI GELİRLERİNDEN HAZİNEYE YAPILAN ÖDEMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	134
5.1. Mukataaların Yıllık Gelirlerinin Değerlendirilmesi	134
5.2. Mukataaların Muaccele Gelirlerinin Değerlendirilmesi	139
5.3. Mukataaların Kars-ı yed Gelirlerinin Değerlendirilmesi	141
5.4. Mukataaların Cülûs Gelirlerinin Değerlendirilmesi	143
5.5. Mukataaların Kalemiye Gelirlerinin Değerlendirilmesi	145
5.6. Mukataaların Cebelü Bedeliyelerinin Değerlendirilmesi	148
5.7. Mukataaların Dellâliye Gelirlerin Değerlendirilmesi	150
5.8. Mukataaların Tefavüt Gelirlerinin Değerlendirilmesi	151
6. KARAHİSAR-I SAHİB SANCAĞI MUKATAASI GELİRLERİ VE HARCAMA ALANLARI	154
6.1. Karahisar-ı Sahib Sancağı Mukataası Gelirleri.....	154
6.1.1. Mukataaya Tabi Aşiretlerden Alınan Vergiler	154
6.1.1.1. Öşür.....	154
6.1.1.2. Adet-i Ağnam	155
6.1.1.3. Otlak ve Yaylak Resmi	155
6.1.1.4. Bennâk ve Mücerred.....	156
6.1.1.5. Mekkâre Bedeliyesi	156
6.1.2. Şahıs Üzerinden Alınan Vergiler.....	157
6.1.2.1. Bennâk ve Mücerred.....	157
6.1.2.2. İспенç	158
6.1.3. Toprak ve Zirai Ürünlerden Alınan Vergiler.....	158
6.1.3.1. Resm-i Çift.....	158
6.1.3.2. Zemin ve Dönüm Resmi.....	158
6.1.3.3. Resm-i Tapu.....	159
6.1.3.4. Dönüm-i Bagat/Bağat	159
6.1.3.5. Öşür.....	160
6.1.3.6. Bal	160
6.1.3.7. Haşhaş.....	160
6.1.3.8. Duhan.....	162
6.1.3.9. Çorak.....	163
6.1.4. Hayvan ve Hayvan Ürünleri Üzerinden Alınan Vergiler	163
6.1.4.1. Adet-i Ağnam	163

6.1.6. Ticari Yerler ve Ticari Yerlerden Alınan Vergiler	166
6.1.6.1. Kapan	166
6.1.6.2. Bac-ı Pazar	167
6.1.6.3. Tereke Pazarı	168
6.1.6.4. Kasap Dükkânı	168
6.1.6.5. Sabunhane	169
6.1.6.6. Boyahane	169
6.1.6.7. Mukataa-i Zindan	169
6.1.6.8. Mukataa-i Aseshane	169
6.1.7. Bâd-ı Hava Türünden Alınan Vergiler	170
6.1.7.1. Resm-i Arûsâne	171
6.1.7.2. Cürm ü Cinâyet	171
6.1.7.3. Beytûlmâl, Mâl-ı Gaib, Mâl-ı Mefkud	171
6.1.7.4. Yava ve Kaçgun	172
6.1.7.5. Müjde-i Abd-ı Âbık ve Kenizek	172
6.2. Karahisar-ı Sahib Sancağı Mukataası Gelirlerinin Harcama Alanları	173
6.2.1. Devlet Görevlilerinin Maaş Ödemeleri	174
6.2.1.1. Mevacib Ödemeleri	174
6.2.1.1.1. Kapıkulu Askerlerine Ödenen Mevacib	175
6.2.1.1.2. Eyalet Askerlerine Ödenen Mevacib	179
6.2.1.1.3. Diğer Mevacib Ödemeleri	181
6.2.1.2. Salyane Ödemeleri	182
6.2.1.3. Vazife ve İrsaliye	183
6.2.1.3.1. Duâgû Vazifesi	183
6.2.1.3.2. Tekâüd Ulûfeleri	184
6.2.1.3.3. Sadrazam ve Defterdar	185
6.2.2. Diğer Ödemeler	185
6.2.2.1. Tamirat Masrafları	185
6.2.2.2. Mühimmat Masrafları	186
6.2.2.3. İnamat-ı Menzil ve Menzil-i Bargir Masrafları	186
6.2.2.4. Harcanan Baha-Ücret	187
6.2.2.5. Mübayaa	188
7. KİMLİK AÇISINDAN MALİKÂNE SAHİPLERİ VE GÖREVLERİ	189
7.1. Lakap/Ünvan Açısından Malikâne Sahipleri	189
7.2. Mesleki Açıdan Malikâne Sahipleri	194
7.3. İkamet Yerleri Açısından Malikâne Sahipleri	204
8. MUKATAALARIN MALİKÂNE OLARAK İŞLETİLMESİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE DEVLETİN MALİKÂNE SAHİPLERİNE VE YAKINLARINA KARŞI TUTUMLARI	207

8.1. Malikâne Sahiplerinin Halka Karşı Kanun Dışı Hareketleri	207
8.2. Malikâne Sahiplerinin Devlete Karşı Kanun Dışı Hareketleri.....	208
8.3. Malikâne Sahiplerine Yapılan Haksızlık ve Cezası	210
8.4. Malikâne Sahiplerinin Kendi Aralarındaki Anlaşmazlıkları	220
8.5. Devletin Malikâne Sahibi ve Yakınlarına Karşı Tutumu.....	223
9. SONUÇ ve TARTIŞMA.....	225
KAYNAKLAR	228
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

KISALTMALAR LİSTESİ

AÜDTCFD.	: Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivleri
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
gözd.geçm.	: Gözden geçirilmiş
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
IRCICA.	: İslam Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
İÜEF.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İÜİF.	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
İÜOF.	: İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi
M.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Basımevi
No.	: Numara
sad.	: Sadeleştiren
s.	: Sayfa
S	: Sayı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
v.	: Varak
vb.	: ve benzeri
Yay.	: Yayını, yayınları

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablolar

Sayfa

Tablo 3.1. Cizye Vergisindeki Değişimler	28
Tablo 4.1. Karahisar-ı Sahib sancağı mukataa bedellerinin hazine ödemeleri	49
Tablo 4.2. 1695-1716 Yılları Arasında Karahisar-ı Sahib Sancağında Malikâneye Konu Olan Maktular/Mukataalar	56
Tablo 4.3. 1717-1800 Yılları Arasında Karahisar-ı Sahib Sancağında Malikâne Sistemine Dahil Olan Maktular/Mukataalar	57
Tablo 5.1. Karahisar-ı Sahib Sancağında Malikâneye Konu Olan Maktular/Mukataaların Yıllık Mal Bedellerine Oranla Kalemîye Resimleri	148
Tablo 5.2. Karahisar-ı Sahib Sancağında Malikâneye Konu Olan Maktular/Mukataaların Yıllık Muaccele Bedellerine Oranla Cebelü Bedeliyesi	149
Tablo. 6.1. Karahisar-ı Sahib Sancağı ve Civarında Yetişen Duhanlardan Alınan Gümrük Vergi Miktarları ve Kaliteleri	163
Tablo. 6.2. 1155, 1156, 1157 Yıllarında Hass-ı Kızılca Olucak ve Tevabii Mukataasının Harcama Alanları	173

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafikler

Sayfa

Grafik 4.1. Adet-i Ağnam ve Tevabii Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri.....	64
Grafik 4.2. Adet-i Ağnam ve Tevabii Mukataasının Muaccele Bedelleri	65
Grafik 4.3. Bolvadin ve Tevabii Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri	69
Grafik 4.5. Bolvadin ve Tevabii Mukataasının Muaccele Bedelleri	70
Grafik 4.5. Çorak ve Gazlıgöl ve Tevabii Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri	79
Grafik 4.6. Çorak ve Gazlıgöl ve Tevabii Mukataasının Yıllık Muaccele Bedelleri	80
Grafik 4.7. Kızılca Olucak ve Tevabii Mukataası Yıllık Mal Bedelleri.....	84
Grafik 4.8. Kızılca Olucak ve Tevabii Mukataasının Muaccele Bedelleri.....	85
Grafik 4.9. İhtisab Mukataası Yıllık Mal Bedelleri	92
Grafik 4.10. İhtisab Mukataası Muaccele Bedelleri	93
Grafik 4.11. Senir ve Tevabii Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri	96
Grafik 4.12. Senir ve Tevabii Mukataasının Muaccele Bedelleri.....	97
Grafik 4. 13. Resm-i Dönüm-i Haşhaş Mukataası Yıllık Mal Bedelleri	101
Grafik 4.14. Resm-i Dönüm-i Haşhaş Mukataasının Muaccele Bedelleri	102
Grafik 4.15. Resm-i Dönüm-i Duhan ve Gümrük-i Duhan Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri.....	107
Grafik 4.16. Resm-i Dönüm-i Duhan ve Gümrük-i Duhan Mukataasının Muaccele Bedelleri.....	108
Grafik 4.17. Kenir ve Tevabii Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri.....	111
Grafik 4.18. Kenir ve Tevabii Mukataasının Muaccele Bedelleri.....	111
Grafik 4.18. Çiftlik-i Ömer Bayazid Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri.....	116
Grafik 4.19. Çiftlik-i Ömer Bayazid Mukataasının Muaccele Bedelleri.....	117
Grafik 4.20. Tahmis-i Kahve Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri.....	121
Grafik 4.21. Tahmis-i Kahve Mukataasının Muaccele Bedelleri	122
Grafik 4.22. Kantarcılık-ı Han-ı Kapan Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri.....	125
Grafik 4.23. Kantarcılık-ı Han-ı Kapan Mukataasının Muaccele Bedelleri	126
Grafik 4.24. Şuhud Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri.....	129
Grafik 4.25. Şuhud Mukataasının Muaccele Bedelleri.....	130
Grafik 5.1. Karahisar-ı Sahib Sancağı malikâne sistemine dahil mukataaların 1717 Yılı Öncesi Ortalama Tahmini Yıllık Mal Bedelleri Oranları (kuruş).....	134
Grafik 5.2. Karahisar-ı Sahib Sancağı Malikâne Sistemine Dahil Mukataaların 1717 Yılı ve Sonrası Tahmini Ortalama Yıllık Mal Bedelleri Oranları (kuruş)	135
Grafik 5.3. Karahisar-ı Sahib Sancağı Malikâne Sistemine Dahil Mukataaların 1716 Öncesi ve 1717 Sonrası Ortalama Yıllık Mal Bedellerinin Karşılaştırılması	138

Grafik 5.4. Karahisar-ı Sahib Sancağı Malikâne Sistemine Dahil Mukataaların Muaccele Bedelleri ve Oranları (kuruş).....	140
Grafik 5.5. Karahisar-ı Sahib Sancağı Malikâne Sistemine Dahil Mukataaların Kasrıyed Bedelleri ve Oranları	142
Grafik 5.6. Karahisar-ı Sahib Sancağı Malikâne Sistemine Dahil Mukataaların Cülûs Resmi Bedelleri ve Oranları.....	144

HARİTALAR LİSTESİ

<u>Haritalar</u>	<u>Sayfa</u>
Harita 4.1. Karahisar'ı Sahib Sancağı Haritası ve Tahmini Mukataa Konumları/Yerleri	40
Harita 4.2. Karahisar-ı Sahib Sancağı Civarı Menzil Güzergahı	41

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde idari, mali, askeri ve sosyal alanlar birbirine bağlıdır. Bu organizasyonlardan birisinde bir olumsuzluk yaşanınca diğerleri de yaşanan bu olumsuzluktan etkilenmektedir. XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyılda yapılan savaşlar ve iç isyanlar sosyal-iktisadi gelişmelerle bağlantılıdır. Bu bağlantılardan tımar sisteminin dönüşümü, yaşanan savaşlar ve devletin para politikası malikâne sürecine geçişi hızlandırmıştır. Özellikle tımar sisteminin askeri, idari ve iktisadi yapıları etkileyen bir sistem olma özelliği taşıması, askeri anlamda taşra teşkilatlanmasının temelini oluşturarak reyanın tarımsal ekonomiye katkısını belirleyen önemli faktör olmasını sağlamıştır. Bu bakımdan tımar sistemi, askeri ve tarım faktörüyle iç içe ilerlediği için birinin bozulması diğerini etkilemiştir. Devletin yapmış olduğu uzun ve yorucu savaşlar, devlet içinde yaşanan isyanlar, dirliklerin hakkı olmayan kişilerin eline geçmesi gibi sebeplerle tımar sistemi bozulmaya başlamıştır. Tımar sisteminin bozulmasının dirliklerin sipahilikte yarar gösteren kişilere değil; hass-ı hümâyûna dâhil edilerek saray halkına ve yüksek zümredeki kişilere has olarak verilmesi tımar rejiminin bozulmasının temel nedenleri arasındadır. Çünkü, yüksek zümredeki devlet ricalinin hizmetkârlarına bulunan hizmetkârlarına, dirlik almasının önünü açması, sefere gidecek olan tımarlı sipahilerin sayılarının azalmasına sebep olmuştur. Bu bakımdan tımarın bozulma sebeplerinden birisi dirliklerin hazine veya diğer nüfuzlu kişiler tarafından para ile satın alınarak kendi nüfuzlarına geçirme çabaları devleti, askeri anlamda zayıflamaya sevk ettiği gibi XVII. yüzyıl sonlarında toprak aristokrasisinin eline geçmesine sebebiyet vermiştir¹.

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıl sonlarında ve XVII. yüzyıl başlarında Habsburg, İran, Venedik, Lehistan ve Rusya ile yorucu ve uzun savaşlara girmesi², batıya karşı teknolojik yetersizlikler, savaştan kaçan askerlerin mallarına el konulması, ülke içinde çıkan Celali ayaklanmaları³ ve Karayazıcı isyanının çıkması devleti bir hayli zor durumda bırakmıştır⁴. Bunların yanında Rusların kuzeyden Azak civarına hücum etmesi, Lehistan, Venedik, Habsburg ve Rusların Osmanlı devletine karşı birlikte hareket etmeleri Osmanlı gücünün kırılmasında, Avrupalıların hafif ve taşıması kolay silahlar kullanmaları da savaşların kaybedilmesinde etkili olmuştur. 1683 yılından sonra Osmanlı'nın askeri alandaki yetersizlikleri yeni savunma ihtiyaçlarını beraberinde

1 Mustafa Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3/4 (1945), s. 420-422.

2 Feridun Emecen, "Osmanlılar (Siyasi Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/495; Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", çev. Ayşe Berktaş, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve İktisadi Tarihi 1300-1600*, ed. H. İnalcık vd. (İstanbul: Eren Yay., 2004), 2/555.

3 Geniş bilgi için bk. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası-Celali İsyanları* (Ankara: Bilgi, 1975).

4 Mücteba İlgürel, "Karayazıcı Abdülhalim", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2001), 24/482, 483; Emecen, "Osmanlılar (Siyasi Tarih)", 33/495; Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", 2/555.

getirmiştir⁵. Osmanlı Devleti, bu ihtiyaçlar arasında piyade askeri gücünü artırmaya çalışmıştır⁶. Bu bakımdan XVII. yüzyılda tımarlı sipahiden farklı kapıkulu ve sarıca sekbanları⁷ olarak savaşa hazır asker sağlamıştır; fakat bu durum hem orduda disiplinin sarsılmasına hem de sosyo-iktisadi açıdan ülkenin zor durumda kalmasına sebebiyet vermiştir. Beylerin idaresindeki sarıca sekbanların gelirleri tımar topraklarından sağlanmaktaydı ki devlet, beylerin elindeki hasların hazine gelirlerine dâhil edilmesi, 1683 yılından sonra açılan seferlerde sancak ve vilayetlerden daha fazla asker çıkarılması istenildiği için ümeraya hazineden peşin olarak sekban ve sarıca ulufesi verilmesine neden olmuştur⁸. Böylece devlet, savaşlardaki maddi kayıpları ve asker kayıplarını finanse edebilmek için nakit ihtiyacını karşılamak adına özellikle XVII. yüzyıl sonlarında tımarların büyük kısmını mukataa kapsamına aldığı gibi parasal anlamda da birtakım değişimler söz konusu olmuştur.

Osmanlı Devleti topraklarının Asya ile Avrupa kıtası arasında önemli ticari yollar üzerinde bulunması ticari alışverişlerde çeşitli paralar kullanmasına vesile olmuştur⁹. Osmanlı Devleti kuruluş yıllarında gümüş ve akçe kullanırken Fatih döneminde 1478 yılında ilk Osmanlı altın parası (sultani) basılmıştır. Fetihlerin artmasıyla birlikte yeni para çeşitleri ortaya çıkmıştır. Mısır'da pare (kıt'a), Doğu Anadolu'da şahi, Macaristan'da ise penz kullanılmıştır. Hepsi gümüş olan bu paraların akçeye göre ayarlanmasında birtakım dengesizlikler ortaya çıktığı gibi bu paraların akçeye göre ayarlanmasında ise değer kaybı yaşanmıştır. Amerika'nın keşfinden sonra Avrupalılar aracılığıyla kıymetli madenlerin Osmanlı ülkesine girmeye başlamasıyla gümüş bollamış ve bu durum mal fiyatlarının artmasına ve kaçak mal akışına neden olmuştur¹⁰. Gümüşün altından bol olması mal fiyatlarını yükseltmeye geliri ise nisbi biçimde düşürmeye başlamıştır. İran savaşları sırasında 1578-1590 yılları arasında ilk büyük tağşiş gerçekleşmiştir¹¹. Sabit oranlardaki vergilerin artan tağşişe

5 Feridun Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: İslam Tarih, Sanat, Kültür, Araştırma Merkezi, 1994), 1/55; Emecen, "Osmanlılar (Siyasi Tarih)", 33/495.

6 Abdülkadir Özcan, "Ordu (Osmanlı Dönemi)", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2007), 33/362; Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", 2/564.

7 Sarıca sekban adındaki levent bölüklerinin başında sipahi, zaim, alaybeyi gibi dirlik erbabı bulunmaktadır. Vezir-i azam Nasuh Paşa bu görevlileri resmi vilâyet askerleri haline getirerek hem sipahilerden boş kalan eksiği tamamlayarak boş insanları azaltma eğilimine girmiş hem de bu kişileri seferlerde kullanmıştır. Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", 429, 430.

⁸ Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", 427, 428.

⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları:1999), 23.

¹⁰ Ahmet Tabakoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 10/1271-1274.

¹¹ Tabakoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", 10/1271-1274; Şevket Pamuk, Osmanlı tağşiş yılının tam olarak ne zaman başladığının belirsiz olduğunu söylemekle birlikte 1585, 1586 yıllarında başladığını tahmin etmektedir. bk. Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914", çev. Serdar Alper, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1614*, ed. H. İnalcık vd., (İstanbul: Eren Yay., 2004), 2/1071.

ayarlanamaması ve tımar sisteminin eski önemini kaybetmesi¹² Osmanlı parası için önemli bir rol oynamıştır¹³. Osmanlı ekonomisinin gümüş ve sikke talebini devlet karşılamayınca bu talep, Avrupa sikkeleriyle karşılanmıştır. Böylece Avrupa'nın altın ve gümüş sikkeleri Balkanlar ve İstanbul'dan Anadolu ve Suriye'ye kadar uzanan geniş coğrafyada mübadele aracı konumuna gelmiştir¹⁴. Osmanlı, XVI. yüzyılın ikinci yarısında kıymetli madenlerin dışarıya çıkmasını önlemek için tedbir aldıysa da bir sonuç elde edememiştir. Osmanlı parası, 1592-1606 Avusturya savaşları ve 1603-1639 İran savaşlarının giderlerini karşılamak amacıyla 1618, 1659 ve 1666 yıllarında tağşiş geçirmiştir. Tedavül ihtiyacını ise yabancı paralar karşılamıştır¹⁵.

Osmanlı ülkesi XVII. yüzyıl sonlarında çeşitli yabancı paraların kullanıldığı bir pazar görünümüne girmesine rağmen devlet değerli paraları yürürlüğe koyma ve mali bunalımı engelleme eğilimine girerek 1685'te darphaneleri açıp, 1688'de çeşitli altın ve gümüş paralar darp ettirmiştir. Bunun yanında 1687'de II. Süleyman tahta çıktıktan sonra orduya verilecek cülûs bahşişi ve ödenmeyen ulufelerin tahsisi için iç hazine, kiler ve has ahırdan altın ve gümüş eşya çıkartılarak şerifi altın, pare ve bir miktar akçe darp edilmiş ve önemli ölçüde gelir sağlamıştır. Fakat darp edilen paralar askeri harcamaların finansmanında yetersiz kalınca bakır para darbına dayanan 3 yıllık bir enflasyon denemesi geçirmiştir¹⁶. 1688'de mankurla yapılan ulufeler, çıkan isyanları kısmen engellemişse de başka bir fayda sağlamamıştır¹⁷. Fakat tahsildarların devlete ödeyecekleri parayı halktan iyi para olarak toplayıp, hazineye teslim edecekleri akçeyi genelde zolata ve pare olarak kötü para girişi sağladıkları için hazineye altın girişi azalmıştır. Bu durum ödemelerde birtakım sıkıntıları beraberinde getirmiştir¹⁸. Osmanlı devlet yöneticileri, XVI. ve XVII. yüzyıllarda yaşadığı bu olumsuz süreçlerde hazinenin gelirlerini artırmak amacıyla tımarların çoğunu has ve mukataa haline getirdiği gibi para tağşişi, müsadere, yeni vergiler koyma, mevcut vergileri artırma gibi eğilimlere girmiştir. Merkeze bağlı ordu ve bürokrasiye mensup birtakım ulufelinin maaşlarını devlete terk etmeleri karşılığında bazı mukataaların yıllık vergileri hazineye ödenmek koşuluyla kayd-ı hayat şartı ile iltizama verilmiştir. Bu şekilde devlet herhangi bir gelir kaybı olmadan bir kısım maaş ödemelerinin yükünden kurtulmuştur. Reaya da tımar sistemindekine benzer şekilde ömür boyunca kârı kendine ait olacak bir vergi kaynağını himaye etmek isteyecek bir koruyucuya sahip olmuştur¹⁹.

¹² Tımarlı sipahilerin ödemeleri, büyük parasal kaynakların merkeze aktarılmasını azalttığı gibi kırsal kesimdeki öşürün büyük kısmının aynı olarak toplanması paraya olan ihtiyacı azaltmıştır. bk. Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914", 2/1060.

¹³ Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914", 2/1070, 1071.

¹⁴ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, 160-161.

¹⁵ Tabakoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", 10/1271-1274.

¹⁶ Tabakoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", 10/1271-1274; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi* (İstanbul: Dergah, 1985), 278, 279.

¹⁷ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 278, 279.

¹⁸ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 240, 241, 278, 279.

¹⁹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken, 2014), 98.

1.1. Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Sınırları

Araştırma konusu “XVIII. Yüzyılda Karahisar-ı Sahib Sancağı’nda Malikâne Sisteminin Uygulanması” ana başlığı altında incelenecektir. Osmanlı Devleti’nde tımar sistemi ile mali ve askeri sistem birbirini etkileyen etmenler arasındadır. Bu bağlamda XVII. yüzyıl sonlarında artan savaşlar ekonomik anlamda devleti zor duruma düşürmüştür. Devlet, bütçedeki açığı kapatmak ve savaşların getirdiği olumsuz şartları kısmen de olsa halka yansıtmamak amacıyla bazı çözüm yolları aramıştır. Bu çözüm yollarından birisi de XVII. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan malikâne sistemidir.

Malikâne sisteminin 1695 yılında uygulamaya konulması ve bu uygulamanın Karahisar-ı Sahib sancağı özelinde hangi mukataaları kapsadığı incelenecektir. Özellikle bu sistemin Anadolu Eyaleti’nde yer alan Karahisar-ı Sahib sancağındaki mukataalar ve bu mukataaların malikâne sistemine dönüşümü ve hazineye katkılarında ne zaman ne gibi değişimleri söz konusu olduğu grafik ve tablolarla desteklenerek analiz edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Karahisar-ı Sahib sancağının malikâne sisteminin uygulandığı mukataalarda malikânecinin hazineye hangi ödemeleri yaptığı ve bu ödemelerin hazineye getirisinin ortalama ne kadar olduğu ve belirtilen mukataaların harcama alanlarının neler olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Adı geçen sancak mukataaları malikâne mutasarrıflarının kimler olduğu ve bu mukataalardan ne tür vergiler topladığı belirtilecektir. Bu bilgiler haricinde sosyal anlamda malikâne mutasarrıflarının kimler oldukları, mültezim ve diğer devlet yöneticileriyle ilişkisi, görev ve sorumluluklarını ne derecede yerine getirdikleri, bu sorumluluklarda meydana gelen sorunlar vb. durumlarıyla ilgili bilgi verilecektir. Bu bağlamda araştırılacak konunun belirtilen sorulara cevap vererek bu eksikliğin giderilmesi amaçlanmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Osmanlı Devleti’nin siyasi, askeri ve toplumsal anlamda kalkınmasının temeli ekonomiye dayanmaktadır. Bu bağlamda ülkenin mali organizasyonu içerisinde uygulanan mukataa sistemi ve mukataaların malikâne usulüyle işletilmesi mali ve ekonomik anlamda önemlidir. Özellikle devlet, XVII. yüzyıl sonlarından itibaren artan savaşların finansmanını sağlamak amacıyla satışa çıkardığı mukataaları iltizam ve malikâne yoluyla devletin yüksek kademesindeki kişilere ve özel şahıslara satışa sunmuştur. Bu bağlamda XVIII. yüzyılda Osmanlı genelinde devletin nakit darlığına düşmesi ve bu darlıktan kurtulmayı amaçlaması malikâne sisteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüzde mukataa ve malikâne sistemiyle ilgili çalışmalar bulunduğu gibi sistemin nasıl işlediği Osmanlı Devleti’ne ne gibi katkılar sağladığıyla ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar başta Mehmet Genç olmak üzere Erol Özvar ve Baki Çakır tarafından ele alınarak Osmanlı genelinde konumuzla ilişkili aydınlatıcı

bilgiler verilmiştir²⁰. Osmanlı özelinde, taşra teşkilatı içerisinde malikâne sistemiyle alakalı Özlem Başarır, Eşref Temel, Hakan Doğan, Mehtap Ergenoğlu, Duygu Kol tarafından hazırlanan doktora tezleri bulunmaktadır²¹. Bu bakımdan malikâne sistemiyle ilgili yerel anlamda çalışmaların bulunması, XVIII. yüzyıl Karahisar-ı Sahip sancağı dâhilinde bizleri araştırmaya sevk etmiştir. Ayrıca savaşların getirmiş olduğu olumsuzlukların ekonomik ve sosyal anlamdaki değişikliklerin XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağındaki etkilerinin ortaya çıkarılması sancak dâhilinde mukataaların tespiti ve mukataaya konu olan malikâne sisteminin uygulandığı alanlar ve bu alanlardaki malikâne sahiplerinin kim olduğu ve bu kişilerin hangi mukataaları tekeline alması gibi sorulara yanıt aramanın yanında mukataaların muaccelle ve mal bedellerinin ortalama yüzyıllık finansman seyrinin ne olduğu belirtilmeye çalışılacaktır. Ayrıca mukataanın gelirlerinin neler olduğu, gelirlerden elde edilen miktarların nerelerde harcama alanı bulduğu, idari ve sosyal anlamda mukataayı tasarruf eden malikâneci ve mültezimlerin devlet-malikâneci-halk arasındaki münasebetlerin ne olduğu arşiv belgeleri ışığında ortaya konulması XVIII. yüzyıldaki Osmanlı Devleti'nin Afyonkarahisar'ın iktisadi yapısının anlaşılmasına katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca bireysel olarak mukataaya ayrılan ve konargöçer yaşam süren bazı aşiretlerin Afyonkarahisar civarındaki iktisadi faaliyetleri ele alınacaktır.

1.3. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar

1.3.1. Arşiv Kaynakları

XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne sisteminin işleyişi, sosyal ve iktisadi hayata etkileriyle alakalı çalışmaların büyük bir kısmını Başbakanlık

²⁰ Osmanlı İmparatorluğunda *Devlet ve Ekonomi* başlıklı kitap ve ikinci bölümünde yer alan “Mali Sistem ve Ekonomi” başlığı altında Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi konuyla doğrudan bağlantılı olup Osmanlı genelinde malikâne sisteminin işleyişi ve yaygınlaşması ve malikâneye ait bilgilerin iktisat tarihi açısından önemi üzerinde durulmuştur. bk. Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. 1695-1697 yılları arasındaki malikâneye konu olan mukataalar, malikâne alan kişilerin kimlikleri, ikamet yerleri, işlettikleri malikânelerin senelik hasılatı muaccelle bedelleri gibi konular üzerinde çalışma yaptığı görülmektedir. bk. Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması* (İstanbul: Kitabevi, 2003); Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII Yüzyıl)*, (İstanbul: Kitabevi, 2003).

²¹ Özlem Başarır, *XVIII. Yüzyılda Malikâne Uygulaması ve Diyarbakır Voyvodalığı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009); Eşref Temel, *Konya'da Ayanlık (1639-1839)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2017); Hakan Doğan, *Osmanlı Devleti'nde Divani Sistemden Malikâne Sistemine Geçiş Süreci Ve Uygulamaları (1695-1730)–Ankara Ve Bursa Örneği-* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017); Mehtap Ergenoğlu, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulamasının Taşra Yönetiminde Bir Usul Olarak Kullanımı: XVIII. Yüzyılda Adana Sancağı* (Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016); Duygu Kol, *XVIII. Yüzyılda Kastamonu Sancağında Malikâne Uygulaması* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

Osmanlı arşivindeki vesikalar oluşturmuştur. Bu bakımdan arşiv kaynaklarının detaylandırmaya gerek duyulmuştur.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan defterler arasında özellikle konumuzla ilgili Bâb-ı Defteri (Maliye Dairesi) ve müteferrik konulu defterlerden ve belgelerden sıkça faydalanılmıştır. Bu defter gurubuyla bağlantılı Maliyeden Müdevver ve Kâmil Kepeci tasnifindeki defterler arasında konuya yardımcı olacak mukataa, malikâne ve maliye ahkâm kayıtları fazlaca yer almaktadır. Bunun yanında, Bab-ı Asâfi ve Bab-ı Defteri fonları, Ali Emiri, Muallim Cevdet, Meşihat, Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv defter ve tasniflerinden faydalanılmıştır. XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağına malikâne siteminin nasıl işlediği ve malikâneye konu olan mukataaların tespiti için bahsedilen arşiv kaynaklarında, adı geçen sancak ve konuya dair müstakil bir defter gurubu bulunmamaktadır. Bu bakımdan defter sayısı fazla olması ve yapılan çalışmanın zaman açısından sınırlı bir sürede bitirilmesi gerektiğinden hepsini taramak mümkün olmamıştır. Konuya dair taramış olduğumuz defterlerden elde edilen veriler doğrultusunda malikâne sisteminin Karahisar-ı Sahib sancağındaki genel işleyişiyle alakalı bilgiler sunduğunu genel hatlarıyla görmekteyiz. Bu bakımdan çalışmamıza kaynak teşkil eden arşiv malzemelerini oluşturan belge ve defter gruplarıyla alakalı bilgi verilmesi gerekmektedir.

Bâb-ı Asâfi (A.DVNS)

Anadolu Ahkâm Defterleri (A.DVNSAHK.A.d.)

Divan-ı Hümâyûn'dan çıkan hükümlerin kaydına verilen isimlere genel olarak Ahkâm Defterleri denilmiştir. İçerik itibarıyla Şikâyet Defterleri'ne benzemektedirler. Ahkâm defterleri Adana, Anadolu, Bosna, Cezair ve Rakka, Diyarbakır, Erzurum, Halep, İstanbul, Karaman, Maraş, Mora, Özi ve Silistre, Rumeli, Sivas, Şam-ı Şerif, Trabzon eyaletlerine göre ayrılmıştır. Bu seriler içinden merkez sancağı Kütahya olan Anadolu Eyaleti'ne ait defterler 186 adet olup; Hüdavendigâr, Karahisar-ı Sahib, Saruhan, Aydın, Kastamonu, Bolu, Menteşe, Sultanönü, Ankara, Kengiri, Teke, Hamit ve Karesi sancaklarına ait hükümler bulunmaktadır²². Bu hükümler içerisinde Karahisar-ı Sahib sancağına ait mukataa ve malikâne konularıyla ilgili hükümlerin tespiti yapılarak bu fondan istifade edilmiştir.

Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.)

Osmanlı Devleti'nin, Divan-ı Hümâyûn'da kararlaştırılan hususlar üzerine padişah onayının alınmasıyla düzenlenen fermanlarının suretlerinin kaydedildiği

²² *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* (İstanbul: Başbakanlık Devler Arşivleri, Genel Müdürlüğü, 2017), 30-33.

defterlerdir. Konu itibarıyla Osmanlı Devleti'nin merkez, taşra teşkilat idari yapısı ve çalışma şekilleri, devlet-reaya arası imar, iskân, iktisadi, siyasi ilişkiler, isyanlar ve bu isyanların bastırılmasıyla ilgili bilgiler, askeri, dış ilişkilerle alakalı pek çok konuyu içermektedir²³. Karahisar-ı Sahib sancağına ait mukataa ve malikâne konusuyla alakalı 112 numaralı defterden istifade edilmiştir.

Bâb-ı Defterî (D.)

Anadolu Muhasebesi Defterleri (D.AMH.d.):

Bu kalem; sultanlar, vezirler ve bazı şahıslara ait Anadolu'daki vakıfların tevliyet, cibayet, kitabet, imamet vb. duaguyan, huddaman ve sadat-ı kiram mensublarının maaşlarının muhtelif yerlerden alınarak ödenmesini sağlamakla görevlidir. Ayrıca Erzurum Kalesi hariç Anadolu'daki kalelerin yıllık muhasebeleriyle Anadolu Beylerbeyleri tarafından tevcih olunan timar tezkerelerinin tedkiki ve beratlarını vermek de bu kalemin görevleri arasındadır. Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalarıyla ilgili kayıtların da burada bulunduğu görülmekte olup araştırma konusunda bu fondan istifade edilmiştir.

Bursa Mukataası Kalemi Defterleri ve Evrakları (D.BRM. ve D. BRM.d.)

Bu defter başta Bursa olmak üzere Kütahya, Biga, Adapazarı, Bolu, Kastamonu, Çankırı, Karahisar-ı Sahib gibi bölgelerdeki bazı mukataalarla damga resmi, mizan-ı harir (ipek kapanı), tuzla, gümrük, adet-i ağnam, kirpas, tahms-i kahve gibi çeşitli mukataaların gelirleriyle Rumeli'de bulunan bazı kale muhafızlarının maaş hesaplarının tutulduğu defterdir. Bab-ı Defteri'nde yer alan defter ve evrak içinden Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalarını içeren hükümlerden faydalanılmıştır.

Başbaki Kulu Kalemi Defterleri (D.BŞB.d.)

Ne zaman kurulduğuyla ilgili kesin bir tarih belirtilmemiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında kurulduğu belirtilmekle beraber herhangi bir kaynağa dayandırılmamaktadır. Defterdarlık bünyesinde böyle bir işi yapan kişinin olduğu, bunun bir daire olarak teşekkülünün muhtemelen XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren olduğu tahmin edilmiştir. Dairenin tam teşekkülü XVII. yüzyıl olup doğrudan defterdara bağlıdır²⁴. Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne sistemine dair belgelerin tespiti yapılarak bu defterden faydalanılmıştır.

²³ Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", *DİA* (Ankara: TDV Yay., 2020), 31/519-522.

²⁴ Feridun Emecen, "Başbaki Kulu", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1992), 5/126, 127.

Başmuhasebe Kalemi ve Bağlı Birimlerine Ait Defterler

Baş muhasebe kalemi, Bâb-ı Defteri (Maliye Dairesi) içerisinde yer almaktadır. Osmanlı maliyesinin en önemli kalemleri arasında görülen Başmuhasebe kalemi, Hazine-i Amire'ye bağlı olup; XVII. yüzyıl başlarında kurulduğu tahmin edilmektedir²⁵.Devletin gelir, gider ve mukataa kayıtları bu kalemde idi. Malikâne usulü üzere arazi iltizam edenler, vazife hesapları, mühimmat, haremeyn, cebehane, tophane, arabacılar ve çadır levazımatı masrafları, nüzul, baruthane, arpa, tershane, tophane, vilayet vergilerinin hesapları, sınır muhafızlarının maaş defterleri vs. burada tutulurdu. Yani devletin tüm gelir ve giderlerine burası bakardı²⁶.

Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM. ve D.BŞM.d.)

Başmuhasebe Kalemine ait 1700-1800 yılları arasını kapsayan, Karahisar-ı Sahib sancağına ait müstakil mukataa ve malikâne kayıtlarının olmaması nedeniyle konuya örnek teşkil etmesi açısından sondajlama şeklinde dosya ve defterler taranarak hükümlerin tespiti sağlanmıştır.

Cebelü Bedeli Defterleri (D.BŞM.CBL.d.)

Cebelü bedeli defterlerinde Anadolu ve Rumeli eyaletlerindeki sancak ve livalara ait cebelü bedelleri; muhtelif yerlere ait sıbyan ve mütekaidinin cebelü bedelleri evrakları, bazı mukataaların peşin ödenen muaccel cebelü bedeliyeleri defteri ve cebelü bedeliyesi icmal defterleri bulunmaktadır²⁷. Bu defterden, XVIII. yüzyıla ait hükümlerin bir kısmının tespiti yapılarak faydalanılmıştır.

Malikâne Halifeliği Kalemi Defterleri ve Evrakları (D.BŞM.MLK.d. ve D.BŞM.MLK.)

Malikâne Halifesi, Başmuhasebe defterlerinin alt birimindendir. Miri araziden kayd-ı hayat şartıyla iltizama konu olan malikânelerin kontrolünü ve hesapları tutmakla görevli kişidir. Bu kalemin muhteva açısından ilmühaber, evamir-i şeriyye kayıtları, malikâne ahkâmı, beravat kayıtları, cülûs münasebetiyle yenilenen berat kayıtları, mukataaların satılması ve alınan muaccelat miktarını içeren defterler ve hükümler

²⁵ Feridun Emecen, “Başmuhasebe Kalemi”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2007), 5/33-36; XVIII. yüzyıl başmuhasebe kalemi için detaylı bilgi bk. Engin Çetin, *Osmanlı Bürokrasisinde Başmuhasebe Kalemi (XVIII. Yüzyıl)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçaraşılı, *Osmanlı Devleti'nde Merkez ve Bahriye Taşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu,1948), 354, 355.

²⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 96.

bulunmaktadır²⁸. Malikâne Halifesi defterleri ve kalemi evraklarından konuya dair hükümlerin tespiti sağlanarak faydalanılmıştır.

Zimmet Halifesi Defterleri (D.BŞM.ZMT.d.)

Bu defterde başmuhasibe defterlerinin alt birimini oluşturmaktadır. Şahıs ve müesseselerin zimmetinde bulunan devlet alacaklarıyla ilgili kayıtlar yer almaktadır²⁹. Bu defterden XVIII. yüzyıla ait Karahisar-ı Sahib sancağıyla alakalı hükümler tespit edilerek yararlanılmıştır.

Evamir-i Maliye Kalemi Defterleri ve Evrakları (D.EVM.d. ve D.EVM.)

Osmanlı döneminde mali yazışmaların sağlandığı ve emirlerin yazıldığı defterlerdir. XVIII. yüzyıldan önce Tezkire-i Ahkam ve Maliye Kalemi şeklinde ayrılırken³⁰ bu yüzyıldan itibaren Evamir-i Maliye Kalemi³¹ adı altında birleştirilmiş ve başdefterdara bağlanmıştır. XVIII. yüzyıla ait Karahisar-ı Sahib Sancağı malikâne konusunu içeren hükümlerin tespiti yapılarak kullanılmıştır.

Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d.)

Kâmil Kepeci tasnifi çoğunlukla maliye kalemlerine ait defterlerin bulunduğu defterleri ihtiva etmektedir. Araştırma kapsam ve sınırlar dahilinde Kâmil Kepeci tasnifinden sıkça faydalanılmıştır. Bu tasnif içinde tahvil ve nişan kalemi defterleri, Bâb-ı Defteri (Maliye Dairesi) ve bağlı birimlerine ait defterlerde bulunmaktadır ki malikâne beratlarının bulunduğu defterlerle birlikte ahkam defterlerinden faydalanılmıştır. Bu defterlerden malikâneye konu olan mukataalar üzerinde iktisadi ve sosyal hayatla ilgili bilgilere ulaşılmıştır.

Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD.d.)

Maliyeden Müdevver Defterleri tasniflerinde yer alan genellikle maliye kalemlerine ait olan 26.000 civarında defter tasnifinden oluşmaktadır. Bu tasnif, arazi tahrir, saray, yeniçeri mevacib vb. defterlerini de ihtiva etmektedir³². Bu fonda bulunan belgelerin XVIII. yüzyıla ait belgelerin büyük kısmı siyakat yazısı olup divani yazılmış olan belgeler de mevcuttur. Konumuza ait diğer defterlerde olduğu gibi müstakil bir

²⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 91.

²⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 91.

³⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 105.

³¹ Halil Sahillioğlu, “Ahkâm Defteri”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1988), 1/ 1, 2.

³² Necati Aktaş, Yusuf Halaçoğlu, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1992), 5/ 122, 123.

defterin bulunmaması sebebiyle defter taramaları yapılarak konuyla alakalı ilgili hükümlerin tespiti yapılmış ve tezde kullanılmıştır.

Evkâf Harâmeyn Muhasebesi Defterleri (EV.HMH.d.)

Evkâf Haremeyn Muhasebesi defterleri, bazı vakıfların muhasebe kayıtlarını ihtiva eden defterdir. Bu defterler arasından yer alan “haremeyn-i şerifeyn muhasebesi, harameyn-i şerifeyn mukataası, Bursa, Avlonya ve mukataa-i evvel kalemine bağlı Anadolu, Rumeli, Bahr-i Sefid ve Asitane livaları mukataatı defteri” isimli özette, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Bolvadin mukataası ile ilgili bilgiler mevcuttur.

Meşihat (MŞH.ŞC.d.)

Osmanlı şehir tarihi çalışmalarının önemli bir kısmını içeren, şer’iyye sicilleri, Osmanlı Arşiv kataloğu içerisinde *Meşihat* fonunda yer almaktadır. Şer’iyye sicilleri, Osmanlı şehirlerinin idari yapısından sosyal ve ekonomik anlamda pek çok bilgi içermektedir. Bu bağlamda XVIII. yüzyıla ait Karahisar-ı Sahib sancağı ait Şer’iyye sicillerinin tespiti yapılarak, mukataa ve malikâne sistemiyle ilgili hükümler kullanılmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d.)

Bu katalogdaki orijinal arşiv malzemeleri İstanbul *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nde* bulunmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ile yapılan iş birliği neticesinde, dijital görüntüleri günümüz de Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer almaktadır. Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren idari, sosyal ve ekonomik vb. konularla ilgili belgeleri ihtiva etmektedir. Konumuzla ilgili mukataa kayıt örnekleri bu fonda da bulunmaktadır. Bu bağlamda özellikle mukataaların kalemiye bedellerinin bir kısmının bu defterlerde yer alması konuya katkı sağlaması bakımından önemlidir.

Ali Emiri Tasnifi Belgeleri (AE.)

Bu tasnif Başbakanlık Osmanlı arşivi bünyesinde olup tasnif belgeleri padişah sırasına göre ayrılmış; I. Osman’dan Abdülmecit devrine kadarki belgeleri ihtiva etmektedir³³. XVIII. yüzyıl ile ilgili kısmı, II. Mustafa, III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdulhamid ve III. Selim kataloglarından oluşmaktadır. Bu katalog tarama çalışmaları sonucunda adı geçen padişah dönemleriyle ilgili Karahisar-ı

³³ Aktaş, Halaçoğlu, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi”, 123,124.

Sahib sancağı dahilinde çok sayıda malikâneye konu teşkil eden mukataalar ve bu mukataalar üzerindeki sosyal ve iktisadi hayatla ilgili bilgiler mevcuttur.

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri (C.)

Başbakanlık Osmanlı arşivinde bulunan Muallim Cevdet³⁴ tasnifi belgeleri 17 ana bölüm altında 960-1322/1553-1904 yılları arasındaki kayıtları içerdiği gibi 216.572 belgeden oluşmaktadır ve 87 adet kataloğu bulunmaktadır. XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne sistemine dair belgelerin tespiti yapılarak konuyla ilgili önemli bilgilere ulaşılarak kullanılmıştır.

1.3.2. Kaynak Eserler

Bu araştırmada, *Selim-nâme*³⁵, *Zübde-i Vekayiât*³⁶, *Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi*³⁷, *Netâyic ül-vukuât*³⁸, *Târih-, Râşid*³⁹ eserlerinden faydalanıldığı gibi *Koçi Bey Risâlesi*⁴⁰, *Risale-i Koçibey*⁴¹ ve yine *Koçibey Risalesi*⁴² adı altındaki eserlerden faydalanılmıştır. Ayrıca *Haydar Çelebi Ruznamesi*⁴³ isimli eserde bulunan menzillerle ilgi haritadan yararlanılmıştır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma konusu kesinleştirilmekle birlikte konuya dair tetkik eser ve kronik okumalarıyla birlikte arşiv malzemelerinin temin edilmesi yoluna gidilmiştir. Özellikle Osmanlı Arşiv kayıtlarında Kâmil Kepeci tasnifi ve Maliyeden Müdevver kayıtlarında bulunan mukataa defterleri tek tek taranarak Karahisar-ı Sahib sancağına ait hükümler tespit edilerek transkripsiyonları yapılmıştır. Fakat yapılan çalışmalarda bazı defterlerde sayfa numaralarının eksik verildiği söz konusudur. Bu eksiklik önceki ve sonraki sayfa numaraları takip edilerek giderilmeye çalışılmış olsa da bazı defterlerin önceki ve sonraki sayfalar sıralamadan farklı olduğu için yanlış bilgi vermemek adına “_”

³⁴ Geniş bilgi için bk. Ahmet Güner Sayar, “Muallim Cevdet”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2005), 30/ 1-4.

³⁵ Celâl-zade Mustafa, *Selim-nâme*, haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990).

³⁶ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan (Ankara: TTK Yay., 1995).

³⁷ Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi I*, haz. M. Münir Aktepe (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No. 2088, 1976).

³⁸ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-vukuât Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, haz. Neşet Çağatay (Ankara: TTK., 1980), III-IV.

³⁹ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid (1115-1113/1703-1722)*, haz. Abdülkadir Özcan, Baki Çakır, Yunus Uğur, Ahmet Zeki İzgöer (İstanbul: Klasik Yay., 2013).

⁴⁰ Göriceli Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, haz. Yılmaz Kurt (Ankara: Ecdad Yay., 1994).

⁴¹ Koçi Bey, *Risale-i Koçibeg*.

⁴² Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, sad. Zuhuri Danışman (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985).

⁴³ *Haydar Çelebi Ruznamesi*, haz. Yavuz Senemoğlu, (Tercüman 1001 Temel Eser, 1973).

kullanılmıştır. Bazı hükümlerin ise tarihlendirilmediği görülmüştür. Bu tarz tarihsiz hükümler de tarafımızca önceki ve sonraki hükümlere göre tarafımızca eklenmiştir.

Belge taramaları ve transkripsiyonların büyük bir kısmının tamamlanmasının ardından tasnifleme yöntemine gidilerek tablo oluşturuldu. Elde edilen arşiv malzemeleri, kronik ve tetkik eserlerin birleştirilmesiyle araştırma konusu yazılmaya başlanmıştır.

Araştırmada konusu yazımında, dipnotlarda isnad 2 atıf sistemi kullanılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşiv kayıtlarında birden fazla fon kullanıldığı birtakım kısaltmalar yapılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi yerine BOA kısaltması kullanılmıştır. Arşiv fonları da yine BOA kısaltmasıyla birlikte fon isimlerinin Osmanlı arşiv sistemine uygun Bab-ı Asaî Fonu; A.DVNS. kısaltmasıyla birlikte alt tasniflerinden BOA, A.DVNSAHK.A.d. ile Anadolu Ahkam Defterleri verilmiştir. Bir diğeri BOA, A.DVNSMHM.d. ise Mühimme Defterleri dosya/gömlek ve sayfa/hüküm numarası şeklinde verilmiştir. Ali Emîrî Fonu; AE. kısaltmasıyla birlikte alt tasnifleri Abdülhamid I; BOA, AE.SABH.I, Ahmed III; BOA, AE.SAMD.III, Mahmud I; BOA, AE.SMHD.I, Osman III; BOA, AE.SOSM.III, Mustafa III; BOA, AE.SMST.III, Abdülhamid I; BOA, AE.SABH.I, Selim III; BOA, AE.SSLM.III şekilde verilmiştir. Ayrıca sistemde kayıtlı dosya ve gömlek numaraları da belirtilen fonlarla birlikte verilmiştir. Örneğin, BOA, AE.SMHD.I., No. 262/21279. Bir diğeri arşiv vesikalarının yer aldığı Cevdet fonudur. C. Kısaltması kullanılmış olup, alt tasniflerinden Cevdet Dâhiliye; C. DH., Cevdet Maliye; C. ML., kısaltmasıyla verilmiş olup dosya numarası/gömlek numarası olarak verilmiştir. Örneğin, BOA, C. ML., No. 423/17170. Bâb-ı Defterî fonu kullanılmıştır. Kısalma olarak D. Kullanılmış olup, alt tasnifleri ise Bâb-ı Defterî Bursa Mukâtaası Kalemî Evrakları; BOA, D.BRM., kısaltması kullanılarak verilmiştir. Bu fonda kullanılan dosyaların içinde, birden fazla gömlek numarası yazılı defter serileri bulunmaktadır ki bunlar, tez içerisinde dosya numarası, gömlek numarası ve vesika numarası yazılarak verilmiştir. Örneğin, BOA, D.BRM., No. 278-1/43 olarak belirtilmiştir. Bâb-ı Defterî Bursa Mukâtaası Kalemî Defterleri ise BOA, D.BRM.d., Bâb-ı Defterî Başbakikulu Kalemî Defterleri; BOA, D.BŞB.d., kısaltmasıyla verilmiştir. Bâb-ı Defterî Başmuhâsebe Kalemî Evrakları; BOA, D.BŞM., kısaltmasıyla verilerek bu kalem içinde birden fazla dosya olduğu için dosya numarası, gömlek numarası ve vesika numarası sıralamasıyla yazılmıştır. Örneğin, BOA, D.BŞM., No. 2618-51/51. Bâb-ı Defterî Başmuhâsebe Kalemî Defterleri ise BOA, D.BŞM.d., Bâb-ı Defterî Başmuhâsebe Cebelü Bedeli Kalemî Defterleri; BOA, D.BŞM.CBL.d., Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Malikâne Halifeliği Kalemî, BOA, D.BŞM.MLK., Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Malikâne Halifeliği Kalemî Defteri; BOA, D.BŞM.MLK.d., Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Zimmet Defterleri; BOA, D.BŞM.ZMT.d., Bâb-ı Defterî Evamir-i Maliye Kalemî Defterleri; BOA, D.EVM.d. şeklinde verilmiş olup defterlerin numaraları, sayfa sayıları ve sayfada kaçınıcı hüküm olduğu, evraklarda ise dosya ve

gömlek numaraları belirtilmiştir. Örneğin, BOA, *D.BRM.d.*, No. 24385, s. 9/1. Arşiv kayıtlarında kullanılan bir başka fon ise Evkaf fonudur. Bu fonun alt birimi Evkaf-ı Hameyn Muhasebesi Defterleri; BOA, *EV.HMH.d.* olarak kullanılmıştır. Arşivde en fazla kullandığımız fonlardan Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri; BOA, *KK.d.*, Maliyeden Müdevver Defterleri BOA, *MAD.d.* kısaltmalarıyla kullanılarak defterlerin numaraları, sayfaları ve sayfadaki kaçınıcı hüküm olduğu numarası verilmiştir. Örneğin, BOA, *KK.d.*, No. 2520, s. 43/3. Yine arşiv kayıtlarından Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri kullanılmıştır. BOA, *TS.MA.d.* kısaltması kullanılmış ve defter numarası, defterin sayfa numarası ve sayfadaki kaçınıcı hüküm olduğu belirtilmiştir. Örneğin, BOA, *TS.MA.d.* No. 4167, s. 24/4.

Meşihat fonunda bulunan Afyon Şer'iyye sicil defterleri arşiv kayıtlarında MŞH: ŞSC.d. kısaltmasıyla kullanılmıştır. Gömlek numarası ve parantez içinde Afyon; ... numarası verilmiştir. Fakat isnad sisteminde arşiv kaydını *Sicil adı (yılı)*, Kütüphane/Arşiv Adı, Koleksiyon Adı, No. Numarası, Varak Numarası şeklinde verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Araştırmacıların Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynaklarına kolay ulaşabilmeleri için Meşihat fonunda bulunan Afyon'a ait kadı sicilinin gömlek numarası/sicilin orijinal numarası, varak ve varakta kaçınıcı hükümde olduğu verilmiştir. Örneğin, *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1148)*, No. 242/539, v. 42b/2 şeklinde verilmiştir.

Belgelerde genellikle Rumi ve Hicri takvimin kullanıldığı görülmüştür. Bu bakımdan ...senesi *Mart ibtidası* ifadeleri Rumi takvime göre 1 Mart olarak verilerek miladi takvime çevrilmiştir. Bazı belgelerde gurre, evail, evasıt ve evahir olarak ayın günleri belirtilmiş olup gurre ayın ilk günü 1, evail 1-10, evasıt 11-20, evahir ise 21-30 tarihlemesi söz konusudur⁴⁴. Araştırma konusunda ise zikredilen tarihlemelerde ortalama dikkate alınarak gurre ayın 1'i, evail 5'i, evasıt 15'i, evahir ise 25'i olarak tarihlendirilmiştir.

Araştırmanın konusu gereği başlıklar arşiv kayıtlarından elde edilen veriler doğrultusunda oluşturulmuştur. *Mevacib Ödemeleri* başlığı altındaki askeri hiyerarşi İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın eseri *Kapıkulu Ocakları* kitabı ve Abdülkadir Özcan'ın İslam Ansiklopedisi'nin *Yerli Kulu*, *Farisan*, *Serhad Kulu* maddeleri dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Karahisar-ı Sahib sancağını ilgilendiren, malikânene sistemine konu olmuş mukataaların çalışmasında duhan mukataası ve Şuhud mukataası birden fazla şehir ismiyle mukataa kapsamında zikredildiği için adı geçen sancağa doğrudan değil dolaylı yoldan bağlıdır. Bu bağlamda *Karahisar-ı Sahib Sancağına Bağlı Mukataalar/Maktualar* başlığı altında incelenmiştir.

⁴⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Belgelerinin Tarihlerine Dâir", *TTK.*, 38/42 (2023), 2,3.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

Tez çalışmasının konusunu teşkil eden malikâne sistemiyle ilgili başlıca kaynaklar mevcuttur. Bu kaynaklar arasında özellikle malikâne sisteminin nasıl işlediğine dair bilgilerin mevcudiyetini Mehmet Genç tarafından öğrenmekteyiz⁴⁵. Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* isimli eserinde bu sistemin Osmanlı topraklarında 1695 yılından itibaren uygulamaya konulduğundan bahsetmiştir. Ayrıca sistemin nasıl işlediğini ve iktisadi bakımdan ne derece önemli olduğu üzerinde durmuştur. Bunun yanında Erol Özvar tarafından yayımlanan *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması* eserinde ise malikâne sisteminin uygulamaya konulan tarihle alakalı 1695-97 yılları arasında Osmanlı toprakları üzerinde malikâne sisteminin uygulandığı yerlerle ilgili bilgiler mevcuttur⁴⁶. Bu sistemin mukataalar üzerindeki işleyişi, malikânelerin nereden satışa sunulduğu (merkez/taşradan), mukataaların hangi vergileri içerdiği gibi bilgilerin yanında mukataa gelirlerinin harcama alanları, malikâne mutasarrıflarının kimler ve hangi meslek grupları içinde yer aldığı belirtilmiştir. Ayrıca malikâneyi satın alanların nerelerde oturduğu, sistemin uygulandığı yerlerde sosyal ve iktisadi yönden ne gibi sorunlar yaşandığı ile ilgili bilgilendirmelere de yer verilmiştir. Mehmet Genç ve Erol Özvar'ın hazırlamış olduğu Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler isimli eserde Osmanlı devletinin maliye bürolarından, hazinenin gelir-gider harcamaları gibi aydınlatıcı bilgilerin bulunması da çalışmamıza fayda sağlamıştır⁴⁷. Genç ve Özvar'ın çalışmaları haricinde Yavuz Cezar'ın *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimata Mali Tarih)*, eserinde malikâne-has uygulamasını ele alması da konuya katkı sağlamıştır⁴⁸.

Malikâne konusuyla doğrudan bağlantılı bir eser de Baki Çakır tarafından doktora tezi olarak hazırlanan *XVI-XVIII. Yüzyılda Osmanlı Mukataa Sisteminin Yapısı ve İşleyişi* isimli tez daha sonrasında kitap haline getirilerek *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII Yüzyıl)* başlığı altında yayınlanmıştır⁴⁹. Kitapta mukataa sisteminin teşekkülünden başlayarak sistemin yapısı ve işleyişini genel hatlarıyla ortaya konulduğu gibi konumuzu içeren malikâne sistemiyle alakalı da faydalı bilgilerin bulunması konuya katkı sağlayan önemli eserler arasında yer almaktadır.

Malikâne sistemiyle bağlantılı bir başka eser ise Murat Çizakça tarafından yazılmış olan *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*'dir. Bu eserin beşinci bölümünde Osmanlı Ekonomisinde Vergi İhalesi ve Evrimi: İltizam ve Mehmet Genç ile birlikte hazırlanan Malikâne Sistemi başlığı konumuzla doğrudan bağlantılıdır. Bu

⁴⁵ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*.

⁴⁶ Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*.

⁴⁷ Genç- Özvar, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1*, (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006).

⁴⁸ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimata Mali Tarih)*, (Alan Yayıncılık, 1986).

⁴⁹ Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII Yüzyıl)*, Kitabevi, 2003.

çalışmada malikânenin doğuşu ve sistemin işleyişinden bahsederek, malikâne sahiplerinin ortaklık durumları ve bu ortaklıkların etkilerinden bahsedilmiştir. Özellikle, münavebe şeklinde tasarruf edilen ortaklığın Karahisar-ı Sahib sancağında 1727 yılları civarında da görülmesi söz konusu araştırma için karşılaştırma yapma açısından fayda sağlamıştır⁵⁰.

Malikâne sisteminin müstakil olarak taşradaki boyutu hakkında bir çalışma Dina Rizk Khoury tarafından *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834* hazırlanmış Musul özelinde bir eseri söz konusudur. Bu eserde III. ve IV. bölümler, malikâne, iltizam sistemleriyle doğrudan bağlantılı olup, devletin Musul topraklarını malikâne sistemi sayesinde boş kalmasını engellemesinden, böylece Musul halkının kendi eliyle bir pazar oluşturmaya olanak sağladığından bahsetmiştir. Bu durum ise Osmanlı Devleti açısından sadece Musul halkının idari-mali anlamda kontrolde tutulması haricinde sosyal anlamda da kendisine sadık Osmanlılık düşüncesinin etkisinde bıraktığından bahsetmiştir⁵¹.

Malikâne sistemiyle ilgili Osmanlı genelindeki çalışmaların yanında yerel anlamda çalışmalar da mevcuttur. İlk yerel çalışma 1996 yılında *Girit'teki Mukataaların Malikâne Olarak Satılması* başlığı altındaki yüksek lisans tezi, sonrasında Özlem Başarır tarafından 2009 yılında *18. Yüzyılda Malikâne Uygulaması ve Diyarbakır Voyvodalığı* başlığı altında doktora tezi yapılmıştır. Bu tezde 18. yüzyılda Diyarbakır'da malikâne sistemin uygulanması ve işleyişi, Diyarbakır voyvodalığının yapısı ve malikâne sistemiyle bağlantısı, Diyarbakır'a bağlı mukataaların neler oldukları, mukataanın gelirleri, malikâne mutasarrıfları gibi pek çok konuyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Diyarbakır'da malikâne uygulaması çalışmasının kısa bir benzeri 1995 yılı civarında Ariel Salzmänn tarafından doktora tezi olarak yapılmıştır. Nitekim bu tez Türkçe'ye *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Regime'i* başlığı altında çevrildiği görülmüştür. Mukataalarla ilgili III. bölümde *Yerel Yönetim* başlığında Diyarbakır özelinde mukataalar ve malikâne sahipleri hakkında bilgi vererek malikâne sisteminin toprak rejiminde kolay kontrol edilebilir bir denge yarattığından bahsetmiştir⁵².

Malikâne sistemiyle ilgili bir başka tez, 2016 yılında Mehtap Ergenoğlu tarafından *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulamasının Taşra Yönetiminde Bir Usûl Olarak Kullanımı: XVIII. Yüzyılda Adana Sancağı* isimli doktora tezi de yerel anlamda konumuza örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir⁵³. Bunun yanında Günay Korkmaz

⁵⁰ Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, çev. Şehnaz Layıkel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999).

⁵¹ Dina Rizk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834 Musul*, çev. Ülkü Tansel (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay. 2017).

⁵² Ariel Salzmänn, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Regime'i*, çev. Ayşe Özdemir (İstanbul: İletişim Yay. 2011).

⁵³ Ergenoğlu, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulamasının Taşra Yönetiminde Bir Usûl Olarak Kullanımı: XVIII. Yüzyılda Adana Sancağı*.

Samıkıran tarafından hazırlanan *XVIII. Yüzyılda Şam Hazinesi*⁵⁴, Hakan Doğan tarafından *Osmanlı Devleti'nde Divani Sistemden Malikâne Sistemine Geçiş Süreci Ve Uygulamaları (1695-1730) Ankara Ve Bursa Örneği*⁵⁵ isimli tezler, Duygu Kol tarafından *XVIII. Yüzyılda Kastamonu Sancağında Malikâne Uygulaması*⁵⁶ konumuza katkı sağlayan önemli eserlerdir. Malikâne sistemiyle alakalı bu tür yerel çalışma haricinde Şeyma Akbayır tarafından ele alınan *Osmanlı Malikâne Düzeninin Hukuki Temelleri* isimli doktora çalışmasında Mısır ile Osmanlı merkez topraklarında iltizam sisteminin özelliklerinin karşılaştırılarak, malikâne uygulamasıyla benzerlikleri hakkında bilgi verildiği yapılan önemli çalışmalar arasındadır⁵⁷.

Mukataa sistemiyle ilgili Osmanlı taşrasından ziyade İstanbul merkez ele alınarak Figen Taşkın tarafından 1992 yılında *Osmanlı İmparatorluğu'nda Mültezim Kesimi ve İstanbul Mukataaları (1550-1605)* isimli yüksek lisans tezi de hazırlanmıştır⁵⁸. Ayrıca Büşra Bekmez tarafından, H.1140/1727-28 ile H.1143/1731 yılları arasında 14102 numaralı ahkâm ve beravât defterinde bulunan malikâne kayıtlarının transkripsiyon çalışması ve analizi yapıldığı görülmüştür⁵⁹.

Karahisar-ı Sahib Sancağında uygulanan malikâne sistemi, şehir tarihi çalışmaları içerisinde de kısaca bahsi geçmektedir. Özellikle Mehmet Zahit Yıldırım tarafından 2003 yılında *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)* başlığında doktora tezi ve yine aynı yıl Mehmet Güneş tarafından XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağı (Şer'iyye Sicillerine Göre) başlığı altında doktora tezinden faydalanılmıştır⁶⁰. Bu tezlerde genellikle bölgenin idari ve sosyo-ekonomik yapısından bahsedilmekle birlikte konumuzla doğrudan bir bağlantı içermese de Karahisar-ı Sahib'in ekonomik boyutuyla ilgili bilgilerden faydalanılmıştır. Ayrıca XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağına ait transkripsiyonu yapılmış şer'iyye sicil çalışmalarından da yararlanılmıştır⁶¹.

⁵⁴ Günay Korkmaz Samıkıran, *XVIII. Yüzyılda Şam Hazinesi* (Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021).

⁵⁵ Doğan, *Osmanlı Devleti'nde Divani Sistemden Malikâne Sistemine Geçiş Süreci Ve Uygulamaları (1695-1730)–Ankara Ve Bursa Örneği*.

⁵⁶ Kol, *XVIII. Yüzyılda Kastamonu Sancağında Malikâne Uygulaması*.

⁵⁷ Şeyma Akbayır, *Osmanlı Malikâne Düzeninin Hukuki Temelleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

⁵⁸ Figen Taşkın, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Mültezim Kesimi ve İstanbul Mukataaları (1550-1605)* (İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992).

⁵⁹ Büşra Bekmez, *Osmanlı Devleti'nde XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Malikâne Yatırımcıları* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

⁶⁰ Mehmet Zahit Yıldırım, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003); Mehmet Güneş, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağı (Şer'iyye Sicillerine Göre)* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003).

⁶¹ Ömer Yıldırım, *535 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Erhan Şola, *537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer'iyye Sicili (1140-1142 H. / 1727- 1729 M.)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014); Ayşenur Bakır, *Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sahib) 1731-1732 (H.1144-1145) Tarih ve 538 Numaralı Şer'iyye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-İndex)* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek

XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında dönem sonlarına doğru ayanların etkisi görülmektedir ki Yalçın Ölmez tarafından Karahisar-ı Sahib Sancağı dâhilinde 1784-1848 ayanlarıyla ilgili yüksek lisans tezi hazırlanmıştır⁶². Bu tez de dönemimiz dâhilindeki ayanların etkinlikleriyle ilgili fayda sağlamıştır. Osmanlı genelinde ayanlarla ilgili çalışma Yücel Özkaya tarafından hazırlanmış olup ayanlar arasından malikâne sahibi kişilerin bulunduğu bahsetmiştir. Ayanlarla ilgili yerel çalışmalar da mevcuttur ki XVIII. yüzyıl dahilinde doktora ve yüksek lisans çalışmaları bulunmaktadır⁶³.

Malikâne sistemine dahil olan konargöçer aşiretlerde söz konusudur. Konargöçer aşiretler arasında Karahisar-ı Sahib Sancağında yaşayan Bozulus ve Danişmendli Türkmenler çoğunluktadır. Adı geçen Türkmenlerle ilgili belgeleri desteklemek amacıyla Tufan Gündüz'ün arşiv kaynakları kullanarak ele aldığı eserlerinden⁶⁴ adı geçen aşiretlerin Karahisar-ı Sahib sancağındaki sosyal, idari ve iktisadi durumları hakkında bilgi edinildiği gibi Faruk Söylemez tarafından yine arşiv kaynaklarına dayalı *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi, Rişvan Aşireti Örneği* eserinden de istifade edilmiştir⁶⁵. Bu eserde Rişvan aşiretinin mukataaya dâhil edilmesiyle ilgili bilgilerin mevcudiyeti tezimize fayda sağlayan bir başka eserdir.

Lisans Tezi, 2019); Şeyhmus Çolpa, *H.1148-1149/M.1735-1736 Tarihli 243 Numaralı Karahisar-ı Sahip Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi* (Batman- Elazığ: Batman Üniversitesi-Fırat Üniversitesi (ortak program), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), Soner Çelik, *541 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyye Sicili 1736-1747 (H. 1154-1159) (Belge Özetleri-Transkripsiyon-Değerlendirme)* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Gülay Porgalı, *Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sahib) 1741-1743 (H.1154-1156) Tarih ve 542 Numaralı Şer'iyye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-İndex)* (Malatya: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Ülkü Çelik, *H.1157-1159/M.1744-1746 Tarihli 543 Numaralı Karahisar-ı Sahip Şer'iyye Sicili* (Elazığ: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Önder Tufan, *544 Numaralı Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi* (Batman-Elazığ, Batman Üniversitesi-Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (ortak program), Yüksek Lisans Tezi, 2018); Yusuf Akpınar, *1748-1749 M. (1161-1162 H.) Tarih ve 545 Numaralı Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) Şer'iyye Sicili* (Elazığ, Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Mehmet Soysal, *557 Numaralı Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicili 1739-1799 M. (1208-1213 H.)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

⁶² Yalçın Ölmez, *Karahisar-ı Sahib Sancağında Ayânlık Müessesesi (1784-1848)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991).

⁶³ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayânlık* (Ankara: Ankara Üniversitesi Tarih-Coğrafya Fakültesi, No. 273, 1994); Ensar Köse, *Ayanlar Çağında İçel Sancağında Sosyal Hareketlilik* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), Nejla Doğan, *18. Yüzyılda Merkez-Taşra İlişkileri Çerçevesinde Kayseri Ayanları* (Karabük Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), Eşref Temel, *Konya'da Ayanlık (1639-1839)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi), 2017; Abdullah Bay, *Trabzon Eyaletinde Müttegallibe Hareketleri ve Ayânlık (1750 -1850)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007); İsmet Tuncer, *18. Yüzyılda Antakya'da Ayanlar* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018); Volkan Tekdemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık Kurumu ve Bursa Ayanları (1750-1800)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014); Etem Erhan Uygunuçarlar, *Sivas Ayanından Kenanzadeler* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

⁶⁴ Tufan Gündüz, *Danişmendli Türkmenleri* (İstanbul: Yeditepe Yay.,2019); Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri* (İstanbul: Yeditepe Yay., 2019).

⁶⁵ Faruk Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi, Rişvan Aşireti Örneği* (İstanbul: Kitabevi, 2011).

Osmanlı Devleti'nin özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıldaki artan savaşları ve bu savaşın birçoğunun mağlubiyetle sonuçlanması ekonomi bakımından devlet ve halkı bir hayli yıpratmıştır. Özellikle belirtilen yüzyıllardaki ekonomik zorlanmaların Osmanlı maliyesine etkisi Ahmet Tabakoğlu tarafından ele alınmıştır. Bu bağlamda devletin mali olarak gelir-gider kaynaklarının tespiti, ekonomik krizden kurtulmak için ne gibi yöntemlerin uygulandığı mali buhranların sebep ve sonuçlarıyla ilgili aydınlatıcı bilgiler mevcuttur⁶⁶. Bu bilgilerin yanında Eftal Şükrü Batmaz tarafından *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma* isimli tezde, XVIII. yüzyılda kötü giden ekonomik durumun taşraya mali açıdan etkileri ve taşradaki tımarların mukataalaşma süreciyle ilgili bilgiler bulunmaktadır⁶⁷.

Araştırma sahası olan Karahisar-ı Sahib sancağıyla ilgili adını zikrettiğimiz mevcut eserler çalışmamızın oluşumuna ve geniş bir bakış açısı sunmasına önemli katkı sağlamıştır. Bu bağlamda malikâne sisteminin Karahisar-ı Sahib sancağı özelinde de değerlendirilmeye alınmamış olması bizi bu konuyu çalışmaya sevk etmiştir. Böylece XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne sisteminin uygulanışı ve bu sistemin sosyal ve ekonomik boyutuyla ilgili mevcut araştırmalara ilaveten geniş arşiv çalışmalarıyla katkı sağlanması amaçlanmıştır.

⁶⁶Tabakoğlu, *Gerileme Devrine Girerken Osmanlı Maliyesi*.

⁶⁷ Eftal Şükrü Batmaz, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995).

3. OSMANLI MALİYESİ'NDE MALİKÂNE SİSTEMİNİN UYGULANMASI

3.1. Malikâne Sistemini Etkileyen Siyasi ve İktisadi Dönüşümler

Osmanlı Devleti'nde idari, mali, askeri ve sosyal hayat iç içe ilerleme göstermiştir. Bunlar arasında bir olumsuzluğun yaşanması bir diğerini etkilemiştir. Özellikle üretim ve dağıtım organizasyonunun işleyişi askeri, idari ve iktisadi yapıyla doğrudan bağlantılıdır. İşte tımar sistemi bu organizasyonlarla doğrudan ilişkidir.

Tımar, Osmanlı Devleti'nde geçim ve hizmetlere ait masrafları karşılamak için bir kısım asker ve memurlara belirli bölge ve büyüklükteki vergi kaynaklarının tahsis edilmesinde önemli bir organdır⁶⁸. Tımar teşkilatlanması, işlevsellik bakımından has, zeamet ve tımar olarak 3 sınıfa ayrılmıştır. Has, havâss-ı hümayûn ve havâss-ı vüzera (ümera) olarak ayrılmıştır. havâss-ı hümayûn padişaha ait olup aslında hazine gelirleri için ayrılmıştır. Havâss-ı vüzera ise gelirleri divan üyeleri, vilayet yöneticileri vb. yüksek kademedeki kişilere tahsis olunmuştur. Has gelirleri 100 bin akçe ve yukarısını kapsamaktadır. Zeamet, kumanda kademesinde görevli zaim veya subaşı ismiyle bilinen *bey* lakabı taşıyan kişilere verilmiştir; geliri ise 20 bin akçe ile 100 bin akçe arasındadır. Tımar ise geliri 20 bin akçe ve aşağısındaki dirliklerdir⁶⁹.

Tımar sistemi, toprak sistemine dayalı askeri, idari ve iktisadi gibi yapıları etkileyen bir sistem olma özelliği taşıdığı gibi askeri yapılanmada taşra teşkilatlanmasının temelini oluşturup, miri arazi üzerinde reayanın tarımsal ekonomiye katkısını belirleyen önemli bir faktördür⁷⁰. Bu bakımdan tımar sistemi, askeri faktörler ve tarım faktörüyle iç içe ilerlediği için birinin bozulması diğerini etkilemektedir. Tımar sisteminin Osmanlı Devleti'nin askeri organizasyonu içerisinde önemli bir yeri vardır. Bu askeri organizasyon kara ve deniz kuvvetleri olarak ayrılmasına rağmen ağırlıklı olarak kara kuvvetlerinin sayısı fazladır. Kara kuvvetlerinin çoğunluğu, tımar sistemine dayalı eyalet askerleri ve merkez ordusu olarak bilinen kapıkulu askerlerine ayrılmıştır.

⁶⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", *İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1979), 12-1/ 286.

⁶⁹ Barkan, "Tımar", 12-1/288-289; Halil İnalcık, "Tımar", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2012), 41/ 168, 169.

⁷⁰ Tımar sistemi, ulaştırma imkanlarının sınırlı olduğu mali-bürokratik organizasyon, metot ve vasıtaların yetersiz bulunduğu, milli hasılatın ise büyük bir bölümün mahsul olarak toplandığı, zirai ekonomiye dayalı Osmanlı Devleti gibi büyük bir devleti ayakta tutabilmenin orijinal ve başarılı bir dayanağıdır. Vergi gelirlerin büyük kısmının mahsul olarak toplanması ve bunların nakde çevrilerek devlet hazinesinde toplanması ve buradan vazifelilere dağıtılmasının zorluğu karşısında, bir kısım asker ve memurlara belli bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili salahiyetiyle birlikte vergi kaynaklarının tahsis edilmesinin mali çözüm kaynağı tımar sistemi sayesindedir. Bu sistem sayesinde bazı amme hizmetlerinin aksamadan yürütülmesi, mevcut mali-iktisadi imkanlara intibak ittirilmesi, vergi kaynaklarının tahsis edilmesidir. Tımar sahibi, yaşadığı ve vazifesi devam ettiği ve bu vazife karşılığında kendisine tahsis edilen vergi kaynağını elinde bulundurduğu sürece vergi kaynağının bakımı, ıslahı ve inkişafı ile doğrudan bir menfaati bulunduğu için tımar reyayısını koruması, bir aracı kullanılmayacağı için verginin kolay ve masrafsız olarak toplanması, hizmetlerle vergilerin birbirine uygunluğu sağlanarak aracı bir zümrenin teşekkülünün önlenmesi sistemin sağladığı önemli özelliklerdendir. bk. Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesi'nde Malikâne Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinleri Tartışmalar*, 8- 10 Haziran, ed. Osman Okyar, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay., 1973), 231-232.

Kapıkulları, merkeze bağlı maaşlı, seçkin askerden oluşturulmuştur. XVI. yüzyıl sonlarında yapılan uzun savaşlar kapıkulu askerlerin artmasına neden olmuştur. Eyalet askerleri ise temeli tımarlı sipahilere⁷¹ dayalı birliklerden oluşturulmuştur. Devlet, tımarlı sipahilere muayyen bir yerin gelirini vererek oranın işlenmesini sağladığı gibi aynı zamanda bu sipahiden askeri hizmet yapmasını veya savaş zamanında sefere cebelü götürmesini yükümlü tutmuştur⁷². Bir sipahi tımarının her 3 bin akçesi için tam teçhizatlı bir cebelü göndermek zorundaydı. 20 bin akçe değerini aşan tımar sahibi, her bir 5 bin akçe için bir cebelü getirirdi. Bu şekilde sipahi ordusu tümüyle silahlı süvari gücünden oluşmaktaydı ki tımarlı sipahilere hazineден para çıkmadan, dirlik tahsis edilerek orduya katılmaları sağlanmış oluyordu. Fakat tımarların değerindeki düşüş, almaları gereken ekipman fiyatlarındaki yükseklik bir tımarın uzun mesafeli seferlere katılmasını zorlaştırmıştır. 1584 sonrası %100'e yakın enflasyona rağmen tımar değerlerinin aynı kalması gelir gider dengesini sıkıntıya düşürmüştür. 1578-1618 arasında vuku bulan Avusturya ve İran'a karşı yapılan uzun seferlerde asker ihtiyacının artması, Anadolu'dan pek çok gencin sipahi sınıfına dahil olması şikâyetleri de beraberinde getirmiştir. Daha sonraları halktan sipahi alımı konusunda sıkı kurallar konulmasına rağmen tımar hak sahipleri, mülazimler, görevden alınmış sipahiler, tımar almak ümidiyle sefere katılmak isteyen sipahi çocukları merkezi hükümete karşı çıkabilecek herhangi bir isyan durumunda isyana dahil olabilecek gurupları oluşturmaktaydı. Bu gurupların çoğu XVI. yüzyılda Şahkulu, Kızılbaş ayaklanmalarında etkin rol oynamışlardır⁷³. Bununla birlikte 1570'te açılan Kıbrıs seferi sipahileri bir hayli yormuş olacak ki sefer başarıya ulaşmış olsa da deniz seferlerinin Anadolu sipahisi üzerine yüklenmesinden memnun olmayan tımar erbabı, dirliklerinden feragat ederek seferden kaçmaya başlamışlardır. Avusturya harplerinin başlaması ile çoğu dirlik erbabı olmak üzere çavuş, alaybeyi, zaim gibi pek çok kişi de isyana teşebbüs etmiştir. Levent dediğimiz çiftini işlemeyen Anadolu reayası da isyana katılmıştır. 1597 yılındaki Celali ayaklanmasında ise çoğu levent guruplarının başında bulunan isyan şefleri tımar erbabları arasındandır⁷⁴. Nitekim celalilerin kaynağının zaim ve tımarlı sipahilerin oluşturduğu görüşü Osmanlı Devleti'nin kuruluşlarına kadar uzanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında beylerbeylerinin ve sancak beylerinin yanlarında bulundurdıkları, bölgenin büyüklüğüne ve güçlerine göre üç yüz, beş yüz özel adamları vardı. Bu kişilerin asıl gücü yönetimlere verilen eyalette veya livada bulunan zaimler ve tımarlı sipahilerin toplanması ile oluşurdu. İlerleyen süreçlerde bunların düzenleri ve nicelikleri bozulmaya başlayınca beylerbeyi ve sancak beyleri, levend ve sekban adı ile

⁷¹ 1527-28 yılı mali bütçesinin verdiği rakamlar ışığında 37.521 tımar 9.653 ü kale muhafızı tımarı, 27.868 eşkinci tımarıdır. Eşkinci tımarı cebelü ile birlikte sefere 70-80.000 atlı, tam teşekküllü bir tımarlı sipahi ordusunu oluşturdukları tahmin edilmektedir. Kapıkulu ordusu ise 27. 000 civarındadır. Barkan, "Tımar", 12-1/287.

⁷² Özcan, "Ordu (Osmanlı Dönemi)", 33/363.

⁷³ İnalçık, "Tımar", 41/ 171.

⁷⁴ Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", 423-426.

ikişer üçer bin devletçe kınanmaktan ve sorguya çekilmekten korkanları toplayarak, kendi amaçları için ahalinin başına bela eder olmuşlardır. Böylece yüzer, iki yüzer sekban ve levendi yanına toplayan pek çok bölükbaşı ortaya çıkmıştır. Bunlar vezir ve devletin ileri gelenlerinin hizmetinde bulunarak geçimlerini sağlama yoluna gittikleri gibi kapısız kaldıklarında bir yere kapanıncaya dek köy köy dolaşıp kendilerini halka beslettirirlerdi. İşte zaman zaman ortaya çıkan celalilerin kaynağı ve başı bu tarz kişilerdir⁷⁵.

Devletin yapmış olduğu uzun ve yorucu savaşlar, devlet içinde yaşanan isyanlar, dirliklerin hakkı olmayan kişilerin eline geçmesi gibi sebeplerle tımar sistemi bozulmaya başlamıştır. Sistemin bozulmasını Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-Vuku'at* isimli eserinde, Osmanlı Devleti'nin, 1592 yıllarına gelinceye kadar erbab-ı tımar ve zeamet ve bunların cebelilerinin at ve silahlarının mükemmel olduğunu, binicilikte çok becerikli 80.000 ve 100.000 atlı birliğe sahip bir ülke olduğundan⁷⁶; bu etkin askeri gücün gerilemesini ise çok sayıda verimli tımar ve zeametın boşalmasıyla bunların devlet (miri) tarafından miri mukataalara dahil edilmesiyle ilişkilendirilir. Ayrıca birtakım zeamet ve tımarların, saray-ı hümayûn ağalarına çıraklık olarak verilmek, sadrazam ve devletin ileri gelenlerinin kendi hizmetkârlarına, asker sınıfına (tımurlı sipahilere) mahsus olan dirlikleri verebilmek kuralını ortaya çıkarmışlardır. Çünkü tevkii kalemleriyle değiştirilmiş pek çok kayıttan bahsedilmiştir. Bu değişimleri şu şekilde ifade etmişlerdir: *“felan kişinin üzerinde bulunan filanca zeametın mukataaya çevrilmesi istenmekte olup, her ne kadar bu türlü dirliklerin mukataaya çevrilmesi*

⁷⁵ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-vukuât*, I-II/295.

⁷⁶ Tımarlı sipahilerin güçlü oldukları Koçi Bey Risalesi'nde şu şekilde aktarılmıştır; *“Bosna vilâyeti sancak olup, Rumeli eyâletine mulhak iken defter-i icmâlde cümlesi on bin mükemmel kılıç idi. Kânun üzere cebelüleri ile kırk bin güzide ve mümtâz, ser-bâz ve ser-firâz müte'âyyin asker idi. Ba'zı ocak ve ocakzâdelardan gayret ve hamîyyet ve nâm-ı nik sâhibleri devlet-i pâdişâhide kuvvet ve kudretleri kemâlinde olmağla hasbeten li'llâh kânûndan ziyâde kimi otuz ve kimi kırk ve kimi elli, altmış, müselleh cebelüler ile eşüb bu tarik ile Rumeli askeri yetmiş seksen bin kadar merd-i şir-i efken ve dilir-i düşmân-şiken olup her kanda varsalar feth ü zafer-nümâyân olurdu. Ve Anadolu eyâleti defter-i icmâlde yedi bin kılıç olup kânun üzere cebelüleri ile on yedi bin mükemmel ve müretteb güzide müte'âyyin askeri olup anların dahi ocakları kânûndan ziyâde cebelü ile eşüb cem'an Anadolu askeri otuz binden ziyade olurdu. Ve Diyarbekir eyâleti tâbi olan Kürdistân ile yirmi bin asker olurdu. Ve Eyâlet-i Van ana tâbi' Kürdistan ile otuz binden ziyâde asker olurdu. Ve Erzurum eyâleti dahi yirmi bin güzide asker olurdu. Ve sâ'ir eyaletler dahi bu vech üzere müretteb ve mükemmel idi. Ve'l-hâsıl yalnız Rumeli askeri bi-emr'l'llâh Nemçe kralına ve Diyarbekir ve Van ve Erzurum eyâletleri askeri Şah-ı Acem'e cevâb verüb gayri askere ihtiyaç olmaz. Ve Rumeli eyâletlerinde yirmi bin defterlü akıncı ve kırk bin Yörügân ve Müselleman var idi. Ve Anadolu eyâletinde otuz bin piyâdegân var idi. Sefer-i hümayûn vâkı' oldukça akıncı beyler kırk elli bin mikdârı ata dona kâdir kimi akıncı ve kimi gönüllü şehbâz ve dilâverler ile eşüb gâret-i memalik-i küffâr ederlerdi. Tatar tâ'ifesine kât'an ihtiyaç olmazdı. Ve Yörügân ve Müslüman tâ'ifesinden sefer-i hümayûn vâkı' oldukça nöbetle beş altı bin âdem ta'yin olunub mühimmât-ı seferiyyelerin gitmeyenler görürlerdi. Ve tâ'ife-i mezbûreye yörük beyleri baş ve buğ olup ol tâ'ifeyi sefer-i hümayûna sürerlerdi. Ve Anadolu cânibinde sefer vâkı' oldukça Piyâdegân tâ'ifesinden üç dört bin âdem nöbetle tâ'yin olunub bunlara yeniçeri ocağında olan on dört nefer yaya beyleri ki vardır baş ve buğ olup ol tâ'ifeyi sefer-i hümayûna sürerlerdi. Taife-i mezbûrenin kârı metris kazmak ve top ve tüfenk hidmetin etmek idi. Erbâb-ı timâr bu mâkûle kullukda olmayub ve ellerine kazma ve kürek almayub cenk ü harbe hâzır ve âmâdeler idi. Ve bir kal'âyı ki muhâsara etseler bi-inâyet'il-llâh kabza-i teshire gelürdü....”* bk. Göriceci Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, 27, 28.

silahlı asker sayısının azalmasına sebep olması için sıkı sıkıya yasaklanmış ise de bu kişi, devlet işlerinde uzun süre emeği geçmiş ve bu nedenle ödüllendirmeye değer bir kişi olduğundan, başkalarına örnek olmamak üzere isteğinin yerine getirilmesi konusunda Padişah'ın yüksek izni ile emir çıktı ve bu koşullar ile sözü edilen zeamet mukataaya çevrildi.” Bu ifadeler haricinde bazı tımarların verimsiz olduğu, üzerine almak isteyen birisinin bulunmadığı gerekçesiyle mukataaya çevrilip, sadrazamın ya da kaymakam paşanın silahtarı ya da mühürdarına verilmesi Padişah'tan izin alınarak emir verildiği belirtilmiştir. Bir diğeri tımar ve zeametlerin boşaldıkça valiler ve alaybeylerinin hakkı olup olmadığına bakmadan yüksek rüşvet veren kişi adının yazdırılması da sistemin bozulmasında etkilidir. Tımar sisteminin bozulması nedenleri arasında sepet tımarları da söz konusudur. Sepet tımarlarının vali ve alaybeyleri tarafından yemlik olarak kullanmaları için sözde verimi azalmış ve talep görmediği gerekçelerini bahane ederek kullanmak istemeleri etkilidir. Nitekim sepet tımarı olarak belirtilen bu tımarlar içinde verimli olanlar da bulunmaktadır. İşte vali ve alaybeyleri sepete konulan bu tarz tımarların beratlarını hayali kişiler üzerinden berat çıkartarak kendi menfaatleri için kullandıkları belirtilmiştir⁷⁷.

Sisteme etki eden bir diğer neden, tımar ve zeamet sahiplerinin görevlendirilmelerinde vali ve alaybeyleri, bunların zenginlerinden para alarak temelsiz bir suç isnad edip, fakirleri sefere götürüp, para aldıkları kişileri ise yerinde bırakmalarıdır. Böylece askeri talim görmüş, düzenli atlı birlikler gücünü, durgun askerlere bırakmıştır⁷⁸.

Tımar sisteminin bozulmasıyla ilgili benzer bilgiler de söz konusudur. 1584-85 yılları civarında İran seferine tayin olunan Özdemiroğlu Osman Paşa seferlerde yararlılık gösterenleri üçer bin akçe civarında tımar sahibi yaparken, kendinden sonra gelen kişiler ise bir yararlılığı olmayan aslında ve cinsinde dirlik tasarruf etmeyen şehir oğlanı ve reayaya dirlik verme yoluna giderek günlük yüz bin akçe tımar verildikleri belirtilmiştir. Hatta boşalan tımar ve zeametler eski kanunlara aykırı olarak İstanbul'dan verilmeye başlanmıştır. İleri gelen kişiler de kendi adamlarına kanunlara aykırı şekilde kimini paşmaklık yaparak, kimini havâss-ı hümayûna ilhak edip, kimini mülk ve vakıf yoluyla kimini de arpalık olarak vermiştir. Böylece tımar ve zeamet bu kişilerin eline geçerek askere verilmez olmuştur⁷⁹. Hatta Anadolu vilayetlerinde, Rum ve Karaman'da tımarların kurallar dâhilinde savaşlarda yararlılık gösterip baş kesen cesur, yiğit kişilere verildiğinden bahsedilmektedir. O dönemlerde tımarlar rüşvet ve açık artırmayla

⁷⁷ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-vukuât Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, III-IV/ 125.

⁷⁸ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-vukuât*, III-IV/ 124, 125.

⁷⁹ Koçi Bey, *Risale-i Koçibeg*, 12. Tımar ve zeametlerin kanuni olmayan yollarla verilmesine dair...*mahlulât dahi kânun-ı kâdimin gari Asitâne-i Saa'âdet tarafından verilmeye başlayub erkân ve vükelâ düşen mahlû tevâbi' vemüte'allikâtına verüb memalik-i İslâmîyyede vâkı' olan timâr ve ze'âmetin güzîdeleri hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i kânun-ı münîf ...Göriceli Koçi Bey, Koçi Bey Risâlesi*, 47, 48. Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, 57, 58.

pazarda satılır hale geldiğinden hak etmeyen kişilere verilmektedir⁸⁰. Durumun bu hale gelmesi Divan'a şikâyetleri artırdığı gibi yalan yanlış berat yazılmasını da çoğaltmıştır. Böylece tımar ve zeamet erbabı olanlar sahte beratı olan kişilerin arasında ezilmiş ve ürünlerinin ziyan olmasına neden olmuştur. Vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, müteferrika, çavuş, kâtip zümresi, bölük halkının ileri gelenlerinin tımar ve zeametleri olup, kimi hizmetkârlarına kimi azatsız kullarına berat çıkarmışlardır ki mahsullerini kendisi alıp sefer zamanı sırf yoklamada görünsün diye iki bin akçe haraclık verip, zırh yerine aba ve kebe giydirip birer semerli beygirle sefere göndermişlerdir. Kendileri de evlerinde zevk ve sefa sürerek, sefer bilmeden günlerini geçirmişlerdir⁸¹. Ülkede çıkan bu karışıklıklar ve haksızlıklar XVI. yüzyıl sonlarında ve XVII. yüzyıl başlarında Habsburg, İran, Venedik, Lehistan ve Rusya ile yorucu ve uzun savaşlara girmesi ve beraberinde iç isyanların bilhassa Celali ayaklanmalarının⁸² çıkması devleti bir hayli yıpratmış durumdadır. Özellikle 14 yıl süren, uzun savaş olarak adlandırılan Haçova Savaşı'nın Osmanlı ordusunun yetersizliklerinin ortaya çıkmasına ve Osmanlı sınırları dahilinde huzursuzlukların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bakımdan Batılı devletlerin teknolojik gelişim sayesinde ateşli silahları yaygın kullanmaları, koordineli bir şekilde beraber hareket eden güçlü ordularının olması ilerleyen süreçlerde Osmanlı Devleti'nin batıya karşı zor süreç geçirmesine neden olmuştur. Bunların yanında savaştan kaçan askerlerin mallarına el konularak cezalandırılmaları ve buna bağlı ellerindeki geçim kaynaklarının olmaması Anadolu şehirlerinde Karayazıcı isyanının⁸³ çıkmasına ortam hazırlamıştır⁸⁴. Osmanlı ülkesindeki bu isyandan faydalanan İran Şahı 1603 yılından itibaren Tebriz, Erivan, Gence, Şirvan, Bağdat ve Musul'u ele geçirerek topraklarına katmıştır. Bağdat, Musul, Erivan şehirleri, 1603-1639 yılları arasında İran-Osmanlı arasında sürekli el değiştirmesi sonucunda Bağdat Osmanlı topraklarına katılmış ve 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla Osmanlı-İran sınırı çizilmiş oldu⁸⁵.

Osmanlı Devleti'nin batıya yaptığı seferler ve onlarla yaptığı savaşlarda karada 1620-1621 senelerinde Eflak ve Boğdan'ın güvenliği için Leh ve Kazaklarla mücadeleye girişilmiş ve Hotin civarına kadar gelinmiştir⁸⁶. Denizlerde ise Venediklilerin elinde bulunan Girit Osmanlı Devleti'ni bir hayli uğraştırmıştır. Kızlarağası Sünbûlağa ve Mekke kadılığına yeni atanan Bursalı Mehmet Efendi'nin de içinde bulunduğu kanyon Girit yakınlarında Malta korsanları tarafından ele geçirilip ganimetlerin bir kısmının Girit valisine verilmesi⁸⁷ ve Girit'in Akdeniz' de özellikle

⁸⁰ Celâl-zade Mustafa, *Selim-nâme*, 57, 280.

⁸¹ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, 59, 60; Görüceli Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, 47, 48.

⁸² Geniş bilgi için bk. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası-Celali İsyanları* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975)

⁸³ Detaylı bilgi için bk. İlgürel, "Karayazıcı Abdülhalim", 24/482,483.

⁸⁴ Emecen, "Osmanlılar (Siyasi Tarih)", 33/495; Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", 2/555.

⁸⁵ Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", 2/552, 553.

⁸⁶ Emecen, "Osmanlılar (Siyasi Tarih)", 33/494, 495.

⁸⁷ Mehmet Öz, "II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002), 9/722.

Osmanlı Devleti'nin Mısır'a ulaşımında stratejik noktalardan biri olması kuşkusuz Girit'e sefer yapmayı gerekli kılmaktaydı. Bu bakımdan Sultan İbrahim, Malta seferine çıkacak gibi bir görüntüye bürünerek Girit'i almaya karar vermiştir ve 1669 yılında Girit'in fethi tamamlanmıştır⁸⁸. Bunun yanında Köprülü Mehmet Paşa döneminde batıya karşı güçlü bir atılım yapılmasıyla 1663 yılında Uyvar'ın fethedilmesi ve akabinde Vasvar Antlaşması⁸⁹ ile batıda en geniş sınırlara ulaşılması önemli olsa da⁹⁰, Osmanlı Devleti'nin batıya karşı giriştiği seferlerdeki ilerlemeler 1683 Viyana Kuşatması ile son bulmuştur. Venedikliler; Dalmaçya boyları ve Bosna'ya, Habsburglar; Budin'e, Lehler ise Kamaniçe'ye saldırmışlardır. Osmanlılar Venedik ve Lehistan'a karşı başarı sağlanmasına rağmen Habsburg karşısında yenilgiye uğramıştır. 1685 Uyvar, 1686 Budin'in kaybedilmesi, 1691'de Salankamen ve 1697'deki Zenta bozgunu ne yazık ki 1699'da yapılan Karlofça Antlaşması'nın yapılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin batı sınırlarında bir daralma meydana gelmiştir. Ayrıca Rusların da kuzeyden Azak'a hücum etmesiyle Osmanlılar ilk kez karşılarında Lehistan, Venedik, Habsburg ve Rusların birlikte hareket ettiklerine şahit olmuştur. Bu birliktelik Osmanlıların savaşındaki gücünün kırılmasında önemli bir etkidir. 1683'ten sonra Osmanlı'nın askeri alandaki yetersizliği yeni savunma ihtiyaçlarını da beraberinde getirmiştir⁹¹.

Osmanlı savaşlarındaki bu kayıplar Avrupalıların birlikte hareket etmeleri ve hafif ve taşınması kolay silahları kullanmaları Osmanlı karşısında zafer kazanmalarına sebebiyet verdiği gibi⁹² Osmanlı Devleti'nin bu durum karşısında tüfekli piyade askeri gücünü artırma yoluna girmiştir⁹³. Bu bakımdan daha önce bahsi geçen XVII. yüzyılda tımarlı sipahiden farklı olarak kapıkulu ve sarıca sekbanlarının⁹⁴ alınması, savaşa hazır asker sağlamıştır; fakat bu durum hem orduda disiplinin sarsılmasına hem de sosyo-iktisadi açıdan ülkeyi zor durumda bırakmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü sarıca sekbanların kapıkulları gibi ulufe/maaş alıyorlar ve bu maaş hazineden değil ümera tarafından peşin veriliyordu. Beylerin idaresindeki sarıca sekbanların gelirleri tımar topraklarından sağlanmaktaydı ki devlet, beylerin elindeki hasları hazine gelirlerine dahil ederek ve 1683 yılından sonraki seferlerde sancak ve vilayetlerden daha fazla asker çıkarmak isteyerek ümereya hazineden peşin ödeme olan sekban ve sarıca ulufesi

⁸⁸ Öz, "II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl", 9/713.

⁸⁹ Geniş bilgi için bk. Özgür Koçak, "Vasvar Antlaşması", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2012), 42/560-562.

⁹⁰ Emecen, "Osmanlılar (Siyasi Tarih)", 33/495.

⁹¹ Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", 1/55; Emecen, "Osmanlılar (Siyasi Tarih)", 33/495.

⁹² Öz, "II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl", 9/713.

⁹³ Özcan, "Ordu (Osmanlı Dönemi)", 33/362; Surayıya Faroqi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", 2/564.

⁹⁴ Sarıca sekban adındaki levent bölüklerinin başında sipahi, zaim, aleybeyi gibi dirlik erbabı bulunmakta. Vezir-i azam Nasuh Paşa bu toplulukları vilâyet askerleri haline hem sipahilerden boş kalan eksiği tamamlayarak boş insanları azaltma yoluna gittiği gibi bu kişileri seferlerde de kullandı. Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", 429, 430.

verilmesine neden olmuştur. Böylece sarıca sekbanlar, kapıkulları gibi maaş alan askeri sınıf haline gelmiştir⁹⁵.

Tımar sisteminin bozulmaya başlaması savaşa giden, sipahilikte yarar gösteren kişilere dirlik verilmeyerek, dirliklerin Hass-ı hümâyuna dâhil edilip saray halkına ve yüksek zümredeki kişilere has olarak verilmesi yüksek zümredeki devlet ricalinin de yakınlarında bulunan hizmetkârlarına dirlik alma yolunu seçmesi, sefere gidecek olan tımarlı sipahilerin sayılarının azalmasına sebep olmuştur. Böylece dirliklerin hazine veya diğer nüfuzlu kişiler tarafından para ile satın alınarak kendi nüfuzlarına geçirme çabaları devleti, askeri anlamda zayıflamaya sevk etmiş ve devlet topraklarının XVII. yüzyıl sonunda toprak aristokrasisinin eline geçmesine sebebiyet vermiştir⁹⁶.

Osmanlı Devleti'nde yaşanan bu olumsuzluklar da para politikasının etkisi de söz konusudur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da ve Anadolu'da hızla genişlemesi ve buna bağlı Asya ile Avrupa arasında önemli ticari yollar üzerinde bulunması, tüccarlar ile giriştiği alışverişlerde çeşitli paralar kullanmasına olanak sağlamıştır⁹⁷. Bu bakımdan kuruluş yıllarında gümüş para kullanılırken Orhan Bey zamanında akçe ve 5 kat ağırlığında Moğol taklidi gümüş paralar basmıştır. Fatih'in 1451-1481 dönemlerinde özellikle Karadeniz'in Türk gölü haline getirilmesi ve buna bağlı ticari faaliyetlerin genişlemesiyle 1478 yılında ilk Osmanlı altın paraları (sultani) basılmıştır ve akçe değeri 1492-1565 arasında sabit kalmıştır. Bu dönemlerde Osmanlı Devleti'nde altın bolluğunun fazla olması Batı Avrupa, Orta Avrupa ve Afrika altınları ile birlikte tedavül edilmiştir. I. Selim'in Mısır seferiyle birlikte hazineye giren altınlarda artış meydana gelmiş; yine 1520-1566 yılları arasında Kanuni zamanında da sultani altın önem kazanmıştır. Bu paraların yanında Mısır'da pare (kıt'a), Doğu Anadolu'da şahi, Macaristan'da ise penz kullanılmıştır. Hepsi gümüş olan bu paraların akçeye göre ayarlanmalarında dengesizlikler yaşanabildiği gibi bu paraların akçeye göre değer kaybetmesi, hatta piyasadan kaybolması söz konusu idi. Amerika'nın keşfinden sonra Avrupalıların elde ettikleri kıymetli madenler, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren 30 gr. ağırlığındaki gümüş sikkeler Osmanlı ülkesine girmeye başlamıştır. Bu durum gümüşün ülkede bollaşmasına, mal fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Ancak Avrupa'da gümüşün nisbi fazlalığı fiyat artışlarının da Osmanlı ülkesinden daha fazla oluşuna ve buralara doğru kaçak mal akışına yol açmıştır. Bu durumlar beraberinde İran savaşları sırasında (1578-1590 yılları arasında) ilk büyük devalüasyon/tağşiş gerçekleşmesine sebebiyet vermişti⁹⁸. Bu tağşiş Osmanlı parası için yeni bir istikrarsızlık döneminin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Sabit oranlardaki vergilerin

⁹⁵ Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", 427-430.

⁹⁶ Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", 420-422.

⁹⁷ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, 23.

⁹⁸ Tabakoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", 10/1271-1274; Şevket Pamuk, Osmanlı tağşiş yılını 1585-86 olarak kabul etmektedir. bk. Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914", 2/1071.

tağşişe ayarlanamaması ve tımar sisteminin eski önemini kaybetmesi⁹⁹ Osmanlı parası için önemli bir rol oynamıştır¹⁰⁰. Bununla birlikte Osmanlı ekonomisinin gümüş ve sikke talebini devlet karşılamayınca açılan bu boşluk, Avrupa sikkeleriyle doldurulmuştur. Osmanlı sikkeleri piyasadan kaybolmaya başlayınca akçe sadece hesap birimine dönüşmüştür. Avrupa'nın altın ve gümüş sikkeleri Balkanlar ve İstanbul'dan Anadolu ve Suriye'ye kadar uzanan geniş coğrafyada mübadele aracı konumuna gelmiştir. Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın ikinci yarısından, kıymetli madenlerin dışarıya çıkmasını önlemek için tedbir aldıysa da bir sonuç elde edememiştir¹⁰¹.

Osmanlı parasının değer kaybetmesi, yukarıdaki nedenlere ek olarak 1600-1685 yılları arasındaki uzun ve yorucu savaşların getirdiği harcamalar sebebiyle 1592-1606 Avusturya savaşları sırasında, 1603-1639 İran savaşları sırasında 1618, 1659 ve 1666'da tağşiş geçirmiştir. Özellikle savaşların getirdiği yüksek harcamalar hazineyi büyük ölçüde yıpratmıştır. Bu da para tağşişi olmasının sebepleri arasındadır. Osmanlı ordusunun 1683 Viyana bozgunundan sonra para politikasında bir değişim söz konusu olmuştur. Devlet, bu savaştan sonra değerli paraları yürürlüğe koyma ve mali bunalımı engelleme eğilimine girerek 1685'te darphaneleri açıp, 1688'de çeşitli altın ve gümüş paralar darp ettirmiştir. Bunun yanında 1688'de II. Süleyman tahta çıktıktan sonra orduya verilecek cülûs bahşişi ve ödenmeyen ulufelerin tahsisi için iç hazine, kiler ve has ahurdan altın ve gümüş eşya çıkartılarak şerifi altın, pare ve bir miktar akçe darp edilerek önemli ölçüde gelir sağlamıştır. Fakat darp edilen paralar özellikle askeri harcamaların finansmanında yetersiz kalınca mankur (bakır para) darbına dayanan 3 yıllık bir enflasyon denemesi geçirmiştir¹⁰².

1688'de mankurla yapılan ulufeler, ülkede çıkan isyanları kısmen engellemişse de başka bir fayda sağlamadığı gibi İstanbul ve çevresinde fiyatların yükselmesi kalpazanların çoğalmasına neden olmuştur¹⁰³. Bunun yanında vergi ve gelir kaynaklarından hazineye altın akışı azalmıştır. Çünkü, cizye, mukataat, malikâne, muhassıllık, voyvodalık, avarız ve bedel-i nüzul tahsildarları devlete ödeyecekleri parayı halktan iyi para olarak toplayıp, hazineye teslim edecekleri akçeyi genelde zolata ve pare olarak kötü para girişini sağladıkları için hazinenin altın rezervleri azalarak ödemelerde sıkıntı yaşanmasına neden olmuştur¹⁰⁴.

Osmanlı Devleti'nde akçenin uğradığı değer kaybı ise 1584'e kadar yaklaşık 4 adedi 1 dirhem olan akçenin, bu tarihten sonra 8, XVII. yüzyılın ilk yarısında 10, ikinci

⁹⁹ Tımarlı sipahilerin etkin olduğu dönemlerde büyük parasal kaynakların merkeze aktarılmasının az olması ve kırsal kesimde öşrün büyük kısmının aynı olarak toplanması paraya olan ihtiyacı azalmıştır. bk. Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914", 2/1060.

¹⁰⁰ Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914", 2/1070-1071.

¹⁰¹ Tabakoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", 10/1271-1274.

¹⁰² Tabakoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", 10/1271-1274; Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 278,279.

¹⁰³ III. Ahmet tarafından 1691 yılında tedavülден kaldırılmıştır. bk. Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 278, 279.

¹⁰⁴ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 240, 241, 278, 279.

yarısında 12, 17 ve bir ara 23 adedi 1 dirhem ağırlığına düşmüştür. İspanyol kuruşu real ise 40 akçeden 60 akçeye, 120 akçeye ve 160 akçeye kadar yükselmiştir. Bir zamanlar Osmanlı altını ile eşdeğer olan Venedik altını ise Osmanlı altınının ayarlanmasıyla değer bakımından ayrılmıştır. Döviz durumundaki bu yabancı paranın değeri 60'tan 120, 180, 360 ve 460'a kadar çıkmıştır¹⁰⁵. Görüldüğü gibi devletin uyguladığı tağşiş de hazine açıklarını kapatmaya yeterli gelmemiş, yabancı para Osmanlı parası karşısında değer kazanmıştır. Bu bakımdan savaşların etkisi, tımar sisteminin eski önemini kaybetmesi, coğrafi keşiflerle birlikte yabancı paranın Osmanlı devletine girişi parasal dalgalanmalara neden olmuş bu da devlet hazinesini bir hayli zor duruma sokmuştur.

Osmanlı Devleti, hazinenin açıklarını kapatmak için tımarların çoğunu hazineye nakit sağlamak adına has ve mukataa haline getirdiği gibi gelirleri artırmak amacıyla para tağşişi, müsadere, yeni vergiler koyma, mevcut vergileri artırma gibi eğilimlere girdiği görülmektedir¹⁰⁶. Bu uygulamalar haricinde devlet kadrolarında boşalan yerlerin yerine yeni kişilerin alınmaması da hazine giderlerinde bir azalışın yaşanması öngörülmekteydi. Fakat boşalan bu kadrolar merkeze bildirilmediği için gelirler, birtakım kişiler tarafından paylaşılmıştır. Bu durumun önüne geçilmesi için sık sık yoklama yapılmış olup Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa (1689-1691) emekli sayılarında indirim girerek 12 milyon akçe tasarruf sağlamıştır. Benzer şekilde Bozoklu Mustafa Paşa da sipah ve silahtar yoklamasıyla 40 bin akçe tasarruf sağlamıştır. Saray harcamalarında da bir azalmaya gidilmiştir. Hazine harcamaları ise seferler sonuna ertelenmiştir. Sefer harcamaları ve mevacib ödemelerine katkı sağlamak için imdad-ı seferiyye alınmaya başlanmıştır. Vakıf hizmetinde bulunan mürtezika sınıfı önceden vergiden muaf iken XVII. yüzyılda özellikle yeni padişah tahta geçtiğinde bu sınıftan berat yenilendiği için berat resmi alınmaya başlanmıştır. Yine 1689'da cepheye gitmeyen tımar erlerinin de tımar hasılatının %68'i vergi olarak istenmiştir. XVII. yüzyıl sonlarında tütün hem dönüm üzerinden vergilendirilmiş hem de gümrük resmine tabii kılınmıştır. Tütün resmi, resm-i duhan adı altında ve 1691 yılına kadar İstanbul gümrüğüne bağlı bir mukataa iken bu tarihte ayrı bir mukataa haline getirilerek iltizam bedeli 5 milyon akçeden 5,5 milyon akçeye çıkarılmıştır¹⁰⁷. Merkeze bağlı ordu ve bürokrasiye mensup birtakım ulufelinin maaşlarını devlete terk etmeleri karşılığında bazı mukataalardan yıllık vergiler hazineye ödenmek koşuluyla kayd-ı hayat şartı ile iltizama verilmiştir. Bu şekilde devlet herhangi bir gelir kaybı olmadan bir kısım maaş ödemeleri yükünden kurulmuştur. Reaya da tımar sistemindekine benzer şekilde ömür boyunca kârı kendine ait olacak bir vergi kaynağını himaye etmek isteyecek bir koruyucuya sahip olmuştur¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 17.

¹⁰⁶ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 98.

¹⁰⁷ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 259-280.

¹⁰⁸ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 98.

1690 yılında cizye; ala, evsat ve edna olarak ayrılmıştır. 1691 yılından itibaren cizye yeni yöntemle tekelden toplamıştır. Bu durum mukataalar açısından olumsuz bir durum teşkil etmiştir. Maktu olanlar hariç önceden cizye gelirleri mukataalar arasında iken belirtilen tarihten itibaren bağımsız bir gelir kaynağı haline gelmiş ve mukataaların gelirini düşürmüştür. Bu durum mukataaların iltizama verilmesinde güçlük çekilmesine sebep olmuştur. Çünkü fikhî hükümlere göre cizye reformunda alâdan 48, evsattan 24, ednadan 12 dirhem gümüş alınmıştır. Cizye vergisindeki değişim şu şekildedir¹⁰⁹:

Tablo 3.1. Cizye Vergisindeki Değişimler

	1690-1691			1696-1697			1734-1735		
	Altın	Gümüş	Akçe	Altın	Gümüş	Akçe	Altın	Gümüş	Akçe
Alâ	4 şerifi	9	816	4 cedid şerif	10	1200	4 şer-i mahbub	11	1320
Evsat	2	4,5	408	2	5	600	2	5.5	660
Edna	1	2-10 pare	204	1	2.5	300	1	2.5-10 pare	330

3.2. Malikâne Sisteminin Uygulanışı

Osmanlı Devleti XVII. yüzyılda İran, Lehistan, Rusya, Avusturya, Venedik gibi devletlerle yapmış olduğu uzun ve yorucu savaşlar, tımar sistemindeki dönüşüm, parasal dalgalanmaların sebepleri *Malikâne Sistemini Etkileyen Siyasi ve İktisadi Dönüşümler* başlığı altında açıklanmıştır. Bu dönüşümler Osmanlı hazinesinde bütçe açıklarını meydana getirmiştir. Devlet, açıkları kapatmak için imdadiye, cizye vb. vergiler koyma yoluna gittiği gibi taşıyıcı yapma eğilimine de girmiştir. Fakat bu çözüm arayışları yeterli gelmediği için hazinenin nakit ihtiyacını karşılamakta farklı bir çözüm önerilmesi gerekiyordu. Bu öneri nakit ihtiyacının karşılanabileceği *malikâne sistemi* idi¹¹⁰. Bu sistemi açıklamadan önce mukataa nedir ve nasıl işletilmektedir sorularına cevap verilmesi, sonrasında malikâne sistemiyle ilişkisi açıklanacaktır.

Mukataa, Arapça'da *kat*' kökünden türeyen, sözlükte kesmek anlamında kullanılan kesişmektir. Belirli bir miktar üzerinde karşılıklı anlaşmak¹¹¹, arazinin kesime verilmesi, muayyen bir kira mukabelesinde temliği¹¹², hazineye gelir sağlayan vergi kaynağı¹¹³ olarak isimlendirilmektedir. Geçmiş Abbasilere kadar uzanmakla

¹⁰⁹ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 140,141.

¹¹⁰ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 100, 101; Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimata Mali Tarih)*, 33.

¹¹¹ Mehmet Genç, "Mukataa", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2020), 31/129; Osmanlı topraklarından girip çıkan mal ve eşyanın büyük şehirlerin girişinde uygulanan vergilerle bağlantılı olarak da kullanılmıştır. bk. Haim Gerber, "Mukata'a", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden-New York: E.J. Brill, 1993), VII/508.

¹¹² Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki* (İstanbul: Çağrı Yay., 1987), "mukataa", 1387.

¹¹³ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimata Mali Tarih)*, 21.

birlikte Selçukluların son zamanlarında ve İlhanlılar döneminde yaygınlık kazanmıştır. Osmanlılar başlarda mukataaya vermek, mukataaya almak/tutmak ifadelerini kullandıkları gibi mukataa tabiriyle de devlete ait bir kısım vergilerin iltizama verilmesi, devlete ait bir kısım vergilerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi şeklinde de ifade edilmiştir. Osmanlı mali metinlerinde XV. yüzyılın ortalarından başlayan ifadelerdeki bu değişim XIX. yüzyıl ortalarına kadar hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer mali birim içeriğine bürünmüştür. Ayrıca mülkiyeti devlete ve vakıflara ait arazi ve arsalardan ayrılarak, özel şahıslara veya kurumlara kiralanan parçalar için yapılan kira sözleşmesini ve ödenen kirayı ifade etmek üzere mukataa-i zemin veya mukataalı gibi tabirler kullanılmıştır. Bunun yanında maktu kelimesi isim olarak maktua şeklinde mukataa gibi vergi birimini de ifade etmektedir¹¹⁴.

Mukataaların genişlemesi başta tımar sistemindeki daralmaya bağlı olarak çoğu dirliğin padişah haslarına katılarak mukataalaşma sürecini hızlandığı gibi¹¹⁵ vergi dışında kalmış yerlerin vergi kategorisine alınması, yeni mukataaların oluşmasına katkı sağlamıştır. Özel mülkiyet alanındaki tahmishane, mumhane vb. birçok tesis de mukataa haline getirilerek mukataalaşmayı hızlandırmıştır¹¹⁶. Mukataa sayılarındaki artış, mukataanın deruhte edilme yollarını çeşitlendirerek emanet, iltizam ve malikâne sistemleri/yönetimleri adı altında tasarruf edilmesine olanak sağlamıştır.

Emanet sistemi, mukataaların işletilme yöntemleri arasındadır. Bervech-i emanet¹¹⁷ olarak da isimlendirilmekte olup emanet yöntemiyle mukataayı deruhte eden kişiye *emin* adı verilmektedir. Emin, memur statüsünde olup mukataayı alan mültezimin olmaması durumunda, mukataanın kâr ve zararının devlete ait bir şekilde idare edip, yevmiyesini ücret karşılığında devletten alırdı¹¹⁸.

Bir gelir kaynağı, mukataa haline getirildiğinde mukataanın yıllık gelirin belirlenmesinde emanet yöntemi uygulanmıştır. Savaş vb. durumlarda boşta kalan ya da geliri düşen mukataalar, mültezimin işletim şartlarına uymaması gibi durumlarda emanet sistemiyle işletilmektedir. Bu tarz mukataalara emin tayin edilerek mukataa gelirin belli bir oranı kendine ait olmak koşuluyla tasarruf edilmektedir. Mukataayı kethüda, voyvoda, muhassıl gibi ünvanlar taşıyan eminler görevlendirilebildiği gibi başka kişilerin görevlendirildiği de söz konusudur. Görevlendirilen bu kişilere ödenmesi gereken ücret tespit edilerek bu ücrete *mavâcib-i kaime* denilmiştir. Bu ücret tahvil

¹¹⁴ Genç, "Mukataa", 31/129.

¹¹⁵ XVII. yüzyıl sonlarına doğru, bir sancaktaki (vakıflar haricindeki) sancak beylerine ait gelirler, gedikli-gediksiz zeamet ve tımarlar, sadrazama has tahsis yoluyla merkezileştiği gibi defter kethüdalıkları ile defterdarlık hasları da kaldırılmış, hazine defterdarlıkların has gelirleri de merkezi hazineye dahil edilmeye başlamıştır. Bunun yanında vakıflara tahsis edilmiş köylerin de padişah haslarına dahil edildiği belirtilmiştir. bk. Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 55.

¹¹⁶ Genç, "Mukataa", 31/131.

¹¹⁷ Bolvadin mukataasının Bolvadin sakinlerinden Akşehir beyi Mehmet'e, bervech-i emaneten verildiği 23 Mart 1697 (1108 Şaban 29) tarihli bir belgede görülmektedir. BOA, MAD.d., No. 3423, s. 176/4.

¹¹⁸ Halil Sahillioğlu, "Emin", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1995), 11/111-112. Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 129. Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 151, 152.

başlangıcında veya sonunda mültezimin borcundan düşürülmüştür. Emin ve kâtip haricindeki diğer görevliler ile sipahi, silahtar ve diğer bölüklerden ulufe alan kişilerin ulufeleri de görevli bulundukları mukataa gelirinden ödendiği gibi muhasebe görülme zamanında mültezimin borcundan da düşülebildiği söz konusu idi¹¹⁹.

XVII. yüzyıl başlarında bir mukataa 3 ay boyunca ilan edilerek talibi aranmaktaydı. Mukataayı iltizama alan kişi bulunmadığı takdirde emaneten işletilir ya da önceki gelirinden düşük bir bedele iltizama verilir¹²⁰.

Emanet usulü, iltizamla rekabet edemediği için zamanla daralmaya başlamıştır. Çünkü emanet sisteminde masrafın çokluğu devleti iltizama yönlendirmiştir. İltizamda az masraf, minimum vergilendirme ve az sayıda bürokratik kadro söz konusu idi. Kârı ve zararı kendine ait olacak bir vergilendirmenin mümkün olması, dolayısıyla minimum harcama-maksimum gelir elde etme düşüncesiyle hareket eden mültezim, emanette maaş karşılığında görevlendirilmiş eminden daha etkilidir. Bu bakımdan Osmanlı otoriteleri mali ve iktisadi maliyet bakımından iltizam usulünün daha verimli olduğu görüşünde olduğu için iltizam sektörünü tercih etmişlerdir¹²¹. Bunun yanında emanet sisteminde eminler, büyük mukataaları veya bu mukataaların bir kısmını doğrudan tahsil etmedikleri zamanlarda yardımcı başka memurlar vasıtasıyla ya da gayr-i resmi olarak ikinci elden iltizama vermişlerdir¹²². Resmi olmayan bu durumun ise emanet sisteminden uzaklaşıp, iltizam sektörüne yönelinmesinin bir nedeni olarak da görebilir.

İltizam gerekli sayma, üzerine alma, bir tarafı tutma anlamındadır. Terim olarak özel bir şahsın devlete ait bir vergi gelirini belli bir bedel karşılığında belirli süre üzerine almasıdır. Bu işi üzerine alan kişiye ise mültezim denilmektedir. İltizamla eş anlamlı olarak *deruhte*, *tevcih*, *füruht*, *ihale* ve *taahhüd* tabirleri de kullanılmaktadır. İltizam aynı zamanda devlet tarafından *vergilendirmenin özelleştirilmesi* olarak da nitelendirilmektedir¹²³. Devlet, mukataa birimlerini müzayede ile bir bölüm meblağı hazineye peşin vermesi karşılığında, sınırlı süreliğine (tahvil) mülteziime devr etmektedir. Mültezim, iltizam bedelinden fazla gelir elde ederse kâr, eksik tahsilat sağlarsa zarara uğradı. Ancak devlet, hazine yararı için iltizama verdiği mukataayı sürekli açık artırmada bırakarak mültezimin aşırı kâr sağlamasını kontrol ederdi¹²⁴. Mukataaya daha yüksek teklif de bulunduğu takdirde yeni mültezim, sözleşmeyi değiştirme hakkına sahip olabilirdi. Böylece yeni gelen mültezim, eski mültezimin

¹¹⁹ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 129. Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 151, 152. Eminin mukataayı bir müddet idare etmesinden sonra mültezim gibi tahvil süresi için belli bir meblağ önerebilir ve emanetle birlikte iltizamı kabul edebilirdi. Emanetle iltizamı birleştiren bu işleme *emânet ber-vech-i iltizâm*, emine ise *emin ber-vech-i iltizâm* adı verilirdi. bk. Sahillioğlu, “Emin”, 11/112.

¹²⁰ Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 151, 155.

¹²¹ Mehmet Genç, “İltizam”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2000), 22/156.

¹²² Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimata Mali Tarih)*, 21, 22.

¹²³ Genç, “İltizam”, 22/156-158. Eftal Batmaz, “İltizam sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 18/29 (Mayıs 1996), 40.

¹²⁴ Halil Sahillioğlu, “emin”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1995), 11/112.

mukataayı ne zaman iltizama aldıysa o tarihten itibaren iltizam süresi başlardı. Bunun yanında mültezim tahvil süresinde değişiklik yapılmasını isteyebilme hakkına sahipti. Eski mültezimin vergilendirme durumu ise şu şekilde olmaktaydı; ne kadar vergilendirme yapmışsa o süreye ait kıstelyevm (günlük) hesabı yapılarak yatırdığı peşin de bu hesabın içinde yer alarak devlet tarafından ödeme yapılırdı. Kıstelyevmi aşan miktar varsa da mültezime iade edilirdi. Yani tahvil hesap dönemi bozulmayarak mültezimin ilk başladığı tarihten itibaren (ibtidai-i tarih) geçerliliğini korumaktadır. Eğer eski mültezim yeni talip olan mültezimin verdiği meblağı kabul ederse sözleşme eskisi gibi kalmak şartıyla yenilenirdi¹²⁵.

İltizamı alan mültezim, tek ya da birkaç ortaktan oluşabilmekteydi. Sivil sektörden, yabancı ve askeri zümre mensubu olabilirdi. Nitekim iltizam bedelinin bir kısmı mültezimden peşin alınacağı için bu peşin taşrada bulunan zengin zümre ve tefeciler elinde olması, mukataaların bu grupların eline geçmesine sebep olmuştur¹²⁶. Bu mültezim grupları özellikle İstanbul gibi büyük merkezlerde yoğun halde bulunan sarraflara dönüşmüştür¹²⁷.

İltizamda peşin bir ödeme söz konusu olduğu gibi kefalet unsuru da önemlidir. Mültezim, büyük çoğunluğu mukataanın bulunduğu bölgede yerleşmiş, küçük sermaye sahiplerinden oluşan bir kefil gurubuna dayanmaktaydı. Aynı kefilin başka mukataa veya mültezime destek vermesine müsaade edilmezdi.¹²⁸

Mukataayı almak isteyen kişiler genelde İstanbul'a başvuru yaptıkları gibi mukataanın bulunduğu yerlerde kadı ya da defterdar, muhassıl vb. mahallin maliye yetkilisine de başvuru yapabilmekte idiler. Bu şekilde mukataayı alma süreci başlamaktadır. Adayın başvurusunda yıllık mal bedeli ne kadar ödeyeceği, bu bedeli kaç taksitle ödeyeceği, kefillere ait liste, her bir kefilin taahhüt ettiği miktar belirtilmektedir. En yüksek meblağı teklif eden aday vergiyi ödeyebileceği ve ödemeye ait yeterli miktarda mali gücünün olduğunu da belirtmesi gerekirdi. Kadı, kefil olanların evlerine giderek kefalet meblağını ödeyip ödemeyeceğine kanaat getirip şahitlerin de ifadelerini alarak arz tezkiresi hazırlanmak koşuluyla İstanbul'a gönderirdi. Çünkü, mukataa iltizama verirken mültezimin maddi açıdan güçlü olmasına dikkat edildiği gibi mültezimin ödemesinde bir sorun olması halinde kefillere başvurmaya şahitler huzurunda uygun görülmektedir. Bu bakımdan kadı, devlet adına alacağı meblağı garantilemiş olmakta idi. Kadı bu süreçler içerisinde arz tezkeresini hazırlayarak

¹²⁵ Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 116. Genç, "İltizam", 22/155.

¹²⁶ Genç, "İltizam", 22/156-158. Eftal Batmaz, "İltizam sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 18/29 (Mayıs 1996), 40.

¹²⁷ Nitekim İstanbul, devletin büyük kredi ve iltizam işleri, sarayın ve kapıkulu ordusunun büyük ihtiyaçları gereği en büyük kapital sahiplerinin toplandığı büyük kredi ve para spekülasyonlarının yapıldığı bir merkezdir. Büyük ticaret, bankerlik ve iltizam işleri aynı kişi ve şirket halinde birleşen kişiler tarafından birlikte yürütülmüştür. Devletle kişisel kapital arasındaki iş birliği, ekonomik sistemin temel taşı ve büyük servetlerin oluşmasında başlıca nedendir. Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2009), 280.

¹²⁸ Genç, "İltizam", 22/155-158.

İstanbul'a göndermektedir. İstanbul'da ise gerekli incelemeler yapıldıktan sonra iltizam sözleşmesi oluşturularak bir berat hazırlanırdı. Ardından mültezim vergilendirme işlemine başlayabilirdi. Anlaşma genelde 1-3 yıllık süre için yapıldığı gibi aynı kişi mukataaya birkaç kez alabilirdi. Bu durumda mültezimin mukataayı tasarruf süresi 12 yıla kadar da uzayabilmekte idi. Bu durum beratta açıkça belirtilirdi¹²⁹.

Devlet, iltizama alınan mukataaların bir başka mülteziime verilmesini önlemek için hesaplarının kistelyevm üzere değil yeni mültezimin iltizama aldığı zamana kadar olan tahsilatından (makbuz) görülmesini istenmektedir. Has verilecek mukataalar için de aynı şartı iltizam sözleşmelerinde belirtilmiştir. Mukataa, bir başkasına verilirse kefalet bedeli, bedel harcı, diğer masraflar kendisine ödendiği takdirde mukataayı vermektedir. Mukataayı alan mültezimin zarar etmesi veya hazineye ödemesi gereken meblağı ödeyememesi (bireysel bir sorundan kaynaklanmadığı takdirde) gibi durumlarda merkez tarafından borcunda indirim uygulanmakta veya taksitlenmeye gidilmektedir¹³⁰.

XV, XVI. yüzyıllarda mültezim rekabetlerinin mukataa gelirlerine katkısı olumlu şekilde ilerlemiştir. Fakat bu rekabet, XVII. yüzyıldan itibaren azalma eğilimine girmiştir. Bu azalma askeri zümre mensuplarıyla bağlantılı idi. Çünkü iltizamlar, askeri zümre eline geçmekte idi. Askerilerin, XVII. yüzyılın ikinci yarısında artması ve buna bağlı masrafları da beraberinde getirerek bütçe açıklarının oluşmasına neden olmuştur. Bütçe açıklarının etkileri arasında enflasyon önemli bir etkendi. Çünkü askeri zümrenin maaşlarının enflasyon karşısında erimesi, maaşlarını zamanında ve tam alamaları etkiliydi. Bu durumda askeri zümre, maaşlarını zamanında ve tam alabilme tehlikesiyle karşılaştıkları için iltizam sektörüne daha fazla yönelmesidir. XVII. yüzyıl başlarından itibaren iltizam sektöründeki askeri zümre artış göstermiştir. Bu artış iltizam sektöründe bulunan gayrimüslimlerin XVII. yüzyıl ortalarından sonra azalmasına sebep olmuştur. İltizam sektörüne askeri zümre hâkim oluncaya kadar rekabet, iltizam bedellerinde az çok artışlara yol açıyordu. 1650'den sonra iltizam bedelleri yavaş yavaş donma eğilimine girmiştir. Aynı yıllarda asker sayılarındaki artış da rekabet yönlerini değiştirmiştir. Birinci değişim, askeri zümrenin maaşlarını hazineye terk etmeleri karşılığında iltizam sektörüne yönelmişlerdir. Hazineyemane olarak bilinen bu süreç XVII. yüzyılın ilk yarısında başlamış ikinci yarısında artmıştır. Böylece devlet, mültezimlere intikal eden kârların bir kısmını maaş ödemelerinden sağlayarak hazineye transfer etme yoluna girmiştir. İkinci değişim ise, iltizam peşinlerinin yükseltilmesidir. Bu peşin mültezimden alınan kısa vadeli iç borç demektir. Donmuş görünen iltizam bedellerini bu borcun ödenmesi söz konusu olmayan faizi oranında yükseltmiş olmasıdır. Devlet bu rekabet sayesinde, vergilerden hazineye giren miktarı artırmaya çalışıyordu. Fakat askeri zümrenin giderek büyümesi ekonomide tahribatçı etkinin

¹²⁹ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 97.

¹³⁰ Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 117, 118.

artmasına neden olmuştur¹³¹. Ayrıca bu tahribatçı etki mültezimlerin rekabetle sık sık değişimi, köylüler ve üreticiler üzerindeki olumsuz etkiler yaratması, ekonomi üzerindeki yıkıcı etkilerin kaldırılma düşüncesi *malikâne sisteminin* uygulanmasına neden olmuştur¹³². Fakat bu sistemin uygulanmasının kısa süreli bir fayda sağlaması, uzun vadede ise devletin kaynaklarının ve halkı yıpratacağı görüşü bazı devlet adamlarınca savunulmaktadır. Özellikle Defterdar Halil Efendi'nin yayımladığı arzda, malikâne sisteminin faydalarından bahsedilmesine rağmen Sarı Mehmet Paşa, Halil Efendi'nin bu görüşünü eleştirmektedir. Nitekim malikâne sisteminin uygulanmasının geçici bir fayda sağlayacağı sonrasında ise devleti ve halkı zarara uğratacağı belirtilmiştir¹³³.

Malikâne ifadesi malik, Arapça'dan türemiş mülk sahibi anlamında olup Farsça bir ek olan -âne kelimelerin birleşmesiyle oluşmuştur¹³⁴. Malikâne sistemi, başdefterdar tarafından hazırlanan kurallar dahilinde 10 Ocak 1695 (24 Camaziyelahir 1106) tarihinde yayımlanmış bir fermanla geçiş sağlanmıştır¹³⁵. İltizamın ömür boyu hale getirilmesi olarak tanımlanan malikâne mukataaları¹³⁶, iltizam sisteminde olduğu gibi malikâne sisteminde de müzayede usulüyle açık artırmada ihale edilmesiyle gerçekleşmiştir. Fakat iltizam sistemi ile malikâne arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. İltizamda müzayede 1-3 yıl arasında değişen bir sürede hazineye

¹³¹ Genç, "İltizam", 22/156.

¹³² Mehmet Genç-Erol Özvar, *Osmanlı Ekonomisine Daire Konuşmalar-I (İstanbul: Ötüken, 2021), 40-41. Halil İnalıcık, malikâne sisteminin kesinlikle Osmanlı Devleti'ne özgü bir gelişme değil; bütün Yakındoğu imparatorluklarında adem-i merkezileşmeye yol açan değişikliklerin ve bölünmelerinin kökeninde bu sistemin gözlenebilir olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin bu sistemi yaygın biçimde uygulanmasının merkezi yönetimin gelir kaynaklarını artık kontrol edemediği gerileme dönemine işaret etmiştir. Halil İnalıcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV (İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2015), 59.**

¹³³ Abdülkadir Özcan, "Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Mali Bazı Görüş ve Faaliyetleri", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 10-11 (1983), 241-243.

¹³⁴ Malikâne terimi, Osmanlı topraklarında çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Bunlardan birisi malikâne-divânidir. Elde edilen gelir mülkiyet sahibi ile devlet arasında paylaşıldı. Devlet gelirlerin kendine düşen kısmını divani adı altında alır; malikâne kısmı ise mülk sahibi ya da vakıf tarafından alınırdı. Bir diğer malikâne ise eşkincili mülk adıyla tanımlanmakta olup tımarın özel bir biçimidir. Malikâne sahibi tümüyle gelirin kullanım hakkına sahipti ve bu hakkı mirasçılara bırakma yetkisine sahipti. Ancak malikâneci bu haklar karşısında devletin hizmetine sunmak üzere belirli sayıda atlı asker (cebelü) tutmakla yükümlü idi. Yükümlülükler yerine getirilmediği durumlarda sahibinden tımarı geri alınmıyordu. Yükümlülükler yerine getirilmediği için yılın gelirine devlet el koyuluyordu. bk. Avdo Suceka, "Malikâne (Osmanlı imparatorluğunda Miri toprakların yaşam boyu tasarruf hakkı)", çev. M. Özyüksel, *İÜİF. Mecmuası* 41/1-4 (1985), 274, 275; belirtilen bu iki malikâne sistemi XVIII. yüzyıldaki araştırma konumuzdan farklı olduğu karıştırılmamalıdır.

¹³⁵ Malikâne sisteminin II. Ahmet zamanında teklif edildiği fakat yürürlüğe girmeden ölümü üzerine II. Mustafa zamanında yürürlüğe geçtiği belirtilmiştir. bk. Suceka, "Malikâne (Osmanlı imparatorluğunda Miri toprakların yaşam boyu tasarruf hakkı)", 276, 277; II. Mustafa saltanatı zamanında Köseç Halil Paşa defterdar iken Şam, Halep ve Diyarbekir ve sair etraflardaki bulunan mukataaların malikâne olarak verildiğine dair: *Hudâvendigâr-ı Sabık Sultan Mustafa Hân hazretlerinin zaman-ı saltanatlarında Köseç Halil Paşa defterdâr iken Şam ve Halep ve Diyarbekir ve sair ol etrâflarda vâki 'mukata'âta şurût bağlanub mâlikâne verilmek üzere telhis ve bu hâlet mukata'ât-ı merkûmeye tahsis olunmuş idi.* bk. Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid (1115-1113471703-1722)*, haz. Abdülkadir Özcan, Baki Çakır, Yunus Uğur, Ahmet Zeki İzgöer (İstanbul: Klasik Yay., 2013), 2/971.

¹³⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Toplu Makaleler I İktisat Tarihi (İstanbul: Kitabevi, 2005), 210.*

ödenen yıllık vergi (mal) miktarı üzerinden gerçekleşirken, malikâne sisteminde yıllık vergi miktarı hazine tarafından belirlenmiştir. Bu şekilde rekabet unsuru bulunmadığı için artırılması veya azaltılması söz konusu olmamıştır. Müzayede de yıllık vergi miktarı sabitlenmiş ve mukataanın belli bir süreliğine değil, bervech-i te'bid/ kayd-ı hayat şartıyla yani ömür boyunca vergilendirme hakkı söz konusudur. Böylece iltizamda mukataayı almak isteyen kişiler 1-3 yıl içinde başka kişi tarafından yüksek meblağ teklif eden kişiye mukataa verilirken malikânede bu rekabet ortadan kalkmış oluyordu. Ayrıca malikâneye konu olan mukataa bedeli peşin meblağ olarak adlandırılan muaccele üzerinden yapılırken; iltizamda yıllık mal bedeli üzerinden müzayede olunmaktadır. Bu şekilde müzayede de en yüksek muacceleli ödeyen kişi malikâne sahibi olmaya hak kazanırdı¹³⁷.

Malikâne sisteminde, müzayedeye çıkan mukataanın muaccele bedeli peşin olarak ödenmektedir. Bu peşinat mukataadan elde edilecek ortalama yıllık kârın 2 ile 10 katı arasındadır. Muaccele miktarı ilk önce devlet tarafından ilan edilerek talipler, satışla görevli olan devlet memurunun huzuruna gelerek, yapmak istedikleri fiyat artırımını kaydettirirlerdi. En yüksek meblağı teklif eden kişiye malikâne satışı yapılırdı. Tekliflerin hiçbiri asgari hadde ulaşmamışsa satış yapılmazdı. Hatta düşük muaccele ile satılmış mukataanın muaccelesindeki düşüklüğün tespit edilmesi durumunda yapılan satış hükümsüz bırakılabilmekte idi. Böylece bu satış hükümsüz sayılarak tekrardan müzayedeye çıkarılırdı. Malikâneci müzayede sonunda yatırdığı muaccele dışında mukataanın satış tarihinde devlet hazinesine sağladığı yıllık vergiyi/malı sene içinde 3 ile 4 taksit halinde ödemeyi gerçekleştirirdi¹³⁸.

Malikâne mukataaları önce İstanbul'da satışa sunulduğu gibi satılmayanlar, mahallinde bulundukları eyaletin en kalabalık ve zengin şehrinde müzayede edilmek üzere devlet tarafından özel memurlar görevlendirilerek gerçekleştirilmiştir. Satışa çıkarılan mukataalar başlangıçta, çoğunluğu yıllık hasılatı düşük ve küçük olanlardı. Buradaki amaç alıcının kârı ve ödeyeceği muaccele az olacağı için alıcı kitlesini malikâne piyasasına çekmektir. Büyük mukataalar ise mukataa bir kişinin tek başına alamayacağı büyüklükte olduğu zamanlarda mukataa hisselerine bölünerek birkaç kişi tarafından ortak şekilde malikânenin tasarruf edilmesine müsaade edilmiştir, reaya da malikâne sahibi olabilme hakkı tanınmıştır. Fakat 1714 yılında yayınlanan bir fermanla reayanın malikâne sahibi olması yasaklanmıştır. Amaç, mukataaya bağlı reayayı korumaktır. Bu amaç, reaya sahibi olan malikânecinin, kendisi gibi malikâne sahibi olmayan reayayı koruyamayacağı düşüncesidir¹³⁹. Mukataa üzerinde bir başka yasaklama ise 1713 yılına ait fermanda, malikâne üzerinde ortakların sayısı ikiyle, en

¹³⁷ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 100; Mehmet Genç, "Malikâne", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2003), 27/516; Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, 20, 21.

¹³⁸ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 102, 104; Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 178

¹³⁹ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 103.

fazla üçle sınırlandırılmasıydı. Devlet bu sınırlandırmayı yeni sistemde riski en aza indirerek, az sayıda malikâne sahibiyle muhatap olma fikrindeydi. Fakat ortaklık sayısının sınırlandırılan ferman ihlal edilmeye başlandı. Çünkü, fermanla sınırlandırılan ortaklık sayısı idi; satın alınan hisselerin üçüncü kişilere yeniden satılmasını kısıtlayan herhangi bir kural bulunmuyordu. Bu durumda ilk müzayedeye katılan bir ortak elindeki hisseyi parçalara ayırarak başkalarına satabilirdi. Başkası da tekrar elindeki hisseyi parçalayıp bir başkasına satabilirdi. Dolayısıyla hisseler sınırlandırılmadığı için zincirleme şekilde parçalanarak malikâneci sayısının artmasıyla sonuçlanmıştır¹⁴⁰.

Devlet, malikâneyi satın alan kişiye malikâneye konu olan mukataanın vergilerini toplama hakkını resmileştirmek adına bir berat vermektedir. Bu berat sayesinde malikâneci, malikâneye konu olan vergi gelirlerini almaya hakkı olduğu gibi idari ve inzibati yetkileri de bulunmaktadır. Beratta *mefrûzü'l-kalem ve maktû'u'l kadem min külli'l-vücûh serbestiyyet* olmaları ifadesi hem malikâneciye hem de malikânenin bulunduğu mahallin idarecilerine hitaben yazılmıştır. Burada malikânegilerin kendi uhdelere verilen yerler dışında herhangi bir yerden vergi alınmamasını ve kadı haricinde herhangi bir yetkilinin de müdahalede bulunmamasını belirtmektedir¹⁴¹. Malikâneci aldığı mukataanın senelik malını ve bu malın ortalama %10'luk kalemiyesi¹⁴² yıl içerisinde taksitlere bölünmesiyle ödemesi gerekmektedir. Devlet, mukataanın senelik malını (vergi bedelini) malikâneginin rızası olmadan artırmamaktadır. Bununla birlikte mukataanın senelik malında önemli bir azalma görüldüğü takdirde, malikâneci taksitleri ödemekte gecikme yaşayabilmektedir. Bu azalma süreklilik haline geldiği takdirde malikâneci mukataasını hazineye iade edebilirdi. Bu iade de malikâneci, önceden hazineye yatırmış olduğu muaccele bedelini almamak koşuluyla sağlanırdı. Herhangi bir geçerli sebep olmaksızın malikâneci, mukataasının senelik malını ödemek istememesi, vergi mükelleflerinden hakkı olmadığı halde fazladan vergi talebinde bulunarak onları zor duruma düşürmesi vb. durumlarda mukataasını kaybederdi. Bu bakımdan malikâneginin keyfi isteği engellenmeye çalışılarak malikâneginin hak ve yükümlülükleri şeyhülislam, nakibüleşraf ve kazasker tarafından oluşturulan bir heyetin sıkı gözetiminde gerçekleşmiştir¹⁴³.

Malikâne sahipleri uhdelere bulunan mukataaları istedikleri kişilere satma ve devretme hakkına sahiptir. Bu devir işlemine belgelerde *kasrıyed*, satma işlemine ise *fîruht* denilmektedir. Malikâneginin mukataayı bir başkasına devretmesi şu şekilde

¹⁴⁰ Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, çev. Şehnaz Layıkel, 151.

¹⁴¹ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 103; Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, 20, 21. Mukataanın serbest olması hakkında bazı örnekler için *Yenişehir ve Tevabii mukataası* için bk. Doğan, *Osmanlı Devleti'nde Divani Sistemden Malikâne Sistemine Geçiş Süreci ve Uygulamaları (1695-1730)-Ankara ve Bursa Örneği-*, 544; Adana sancağı özelinde serbest malikâne mukataaları için bk. Ergenoğlu, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulamasının Taşra Yönetiminde Bir Usûl Olarak Kullanımı: XVIII. Yüzyılda Adana Sancağı*, 45, 46.

¹⁴² Genç, "Malikâne", 27/516-519.

¹⁴³ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 106; Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, 22, 23.

gerçekleşmektedir. Malikâneci ile birlikte mukataayı tasarruf etmek isteyen kişi kadı huzuruna iderek malikânesini kendi isteğiyle bir başkasına feragat ettiğini belirtirdi. Kadı da bu feragat işlemini kayda alarak hüccet-i şer'iyeye çıkartırdı. Bunun akabinde, merkez tarafından kadının vermiş olduğu hüccettin geçerliliğinin olması için Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin de imzası gereklidir. Bu devir işlemi malikânenin bulunduğu yerin mali idarecisi, muhassılı tarafından da divana arz edilebilmektedir. Bu şekilde imzalanan hüccet ve eski berat malikâne sahibine verilmeyerek başmuhasebe kaleminde saklanmış olurdu. Yeni malikâneci için ise onaylanmış hüccet gereği kendisine yeni bir berat verilir. Malikânenin el değişimi sırasında kasrıyed eden kişi karşı taraftan bir bedel tahsil ettikleri gibi herhangi bir bedel almadan da kasrı-yed işlemi gerçekleşebilmektedir. Kasrıyed işlemi her zaman mukataanın bulunduğu mahalde değil, İstanbul ve Edirne'de de yapıldı. Bazı malikâne sahipleri İstanbul'a kendileri gelmeyerek vekili ve şahitleri ile malikâne devir işlemini gerçekleştirebilmekteydi. Bu da usulsüz şekilde malikâne tevcihlerinin önünün açılmasına neden olmuştur¹⁴⁴.

Devlet, malikânenin ilk yıllarında devir işlemlerinden vergi alınmadığı gibi 1735 yılında kasrıyed resmi almaya başlamıştır. Bu vergi kişiler arası malikâne alım satımında muaccelenin %10'una tekabül etmiştir¹⁴⁵. Bunun yanında malikâne sahiplerinden üzerine kayıtlı bulunan mukataaların muaccele bedellerinin %25 oranında cülûs resmi adı altında da bir vergi tahsil edildiği gibi¹⁴⁶ savaş yıllarında muaccele üzerinden %10-15 oranında cebelü bedeliyesi alınmıştır. Cebelü bedeliyesi XVIII. yüzyılın son yarısında toplam bütçe gelirinin %10'unu aşan seviyelere ulaşmıştır. Ayrıca malikâne satışında İstanbul'da bulunan ilgili büro görevlileri muaccelenin %1'i oranında bir vergi, çavuşbaşıya ayrılan %2 gelirin (avaidin) toplamı olan %3'ü vergi olarak almıştır¹⁴⁷.

Malikâne sahibi vefat ettiği zaman malikâne mahlûl (sahipsiz) kalmaktaydı. Mahlûl kalan malikâne ise hazineye intikal ederek yeniden satışa sunulur ve muaccele talebinde bulunulurdu. Fakat mahlûl kalan malikâneler kimi zaman devlete bildirilmeyerek başkaları tarafından gayr-ı resmi şekilde işletilmiştir. Bu durum devleti maddi anlamda kayba uğrattığı için malikâne uygulamasının başladığı tarihten üç yıl sonra malikânenin satış işlemi bağlı olduğu eyaletlere nazır tayin edilmesiyle bu tür yolsuzlukların önlenmesi amaçlanmıştır¹⁴⁸. Bunun yanında 1705 yılında malikâne satışında malikânesini satmak isteyenler, Defterdar karşısına gelerek, isbat-ı vücud

¹⁴⁴ Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, 24.

¹⁴⁵ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 104.

¹⁴⁶ 1703 yılında Cülûs resmi alınmaya başlamış olup 1754 yılında kaldırılmıştır. Özcan, "Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Mali Bazı Görüş ve Faaliyetleri", 245; cülûs resminin kaldırılmasına dair ...ve *mükata'atdan birer aylık cülûsiye ve malikâne ve zi'âmet ve timârdan resm-i cülûsiyye alınmak mu'tât iken, avf olundu ve Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi I*, 179; Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 110

¹⁴⁷ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 111.

¹⁴⁸ Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, 24; Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 103, 104.

etmişlerdir. Kendisinin gelmediği durumlarda ise mahallin yetkili maliye memuru durumundaki muhassıl, voyvoda vs. tarafından resmi yazı ile bildirmesi gerekmektedir. Satıcı bu şartlara uygun olarak mukataayı sattıktan sonra 40 gün içinde ölürse satışa itibar edilmez ve satış devlete ait olmaktadır¹⁴⁹.

Malikâne sisteminin uygulamaya konulmasıyla vergi kaynağının tasarrufu ömür boyunca malikâne sahibine aitti. Malikâne sahibi genelde yüksek kademedeki nüfuzlu biri olduğu için kendi mültezimini istediği şartlarda seçebildiği gibi beğenmediği zaman azledebilir yerine bir başkasını tayin edebilme yetkisine sahiptir. Ayrıca malikâne sahibi sistem gereği mukataayı ömür boyunca tasarruf ettiği için mutasarrıf üzerinde bu şekil bir ayrıcalığı bulunmaktadır. Bu ayrıcalık iltizam sisteminde süre kısıtlılığı sebebiyle söz konusu değildir. Bu bakımdan malikâneci, devlet ile mültezim arasında bir zümre ve vergi kaynağını himayesine alan bir kadro olarak düşünülmektedir. Mültezimler, malikâneciden aldıkları bu vergi kaynağını malikâncilerin geniş yetkilerini kullandıkları için malikâne mutasarrıfını, devleti ve halkı zor duruma düşürebiliyorlardı. Ayan olarak da adlandırılan bu kişiler, malikânenin vergi kaynağını düşürdükleri için malikâne sahibini istismar etmelerine neden olmaktadır. Bu bakımdan vergi kaynağını korumayı ve ona bağlı reayayı koruma altına almayı amaçlayan malikâne sistemi tam olarak başarıya ulaşamamıştır¹⁵⁰. Nitekim malikâne sisteminin sadece miri mukataayı malikâne olarak tasarruf edenlere faydasının olması, her yıl faizlerinin ise sadece malikâneye alan kişilere yarar sağlaması, devlete ise senelik belli bir miktar akçe hasıl olması görüşü savunulmuştur. Ayrıca malikâne sistemi öncesinde olsa gerek mukataayı tasarruf eden kişilerin seferlerde olmaları sebebiyle hallerine münasib peşini ödeyerek devletten mukataayı tasarruf etmeleri ve mukataanın faizlerini maaş olarak görerek seferlere katılmaları, onlara fayda sağlamıştır. Fakat malikâne sistemiyle birlikte bu kişilerin, bu gelirlerden mahrum kalarak perişan oldukları, malikâneye asker olmayanların tasarruf etmesiyle servetlerini artırdığı belirtilmiştir. Malikâncilerin, mukataaların bir kısmını aşar, ekserisinin ise vergi olduğu ve bu vergilerin ise bir hevâ-yı şeydir ki bunun şer'an temliken satışının uygun görülmediği belirtilmiştir¹⁵¹. Bunun yanında 1714-1718 yılları arasında yapılan Avusturya ve Venedik ile yapılan savaş, dolayısıyla artan giderleri karşılamak adına mukataaların sabit bulunan senelik mal bedellerini arttırma düşüncesiyle de malikâne sistemi Asya'da bulunan bazı eyaletler

¹⁴⁹ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 104.

¹⁵⁰ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 108, 109; belirtilen bu görüş haricinde III. Sultan Mustafa Han'ın çok tutumlu ve para biriktirmeye hevesli bir kişi olması dolayısıyla devlet gelirlerinin arta kalanın Enderun-ı Hümayûn Hazinesi alması, kendinden önceki sultanlardan kalma pek çok altın-gümüş kap kacağı para bastırmak için harcaması hatta bazı çok değerli ve önemli kitapları el altından sattırdığı söylentileri söz konusudur. Bu nedenle hazinede bulunan paralar üzerine pek çok para eklenip birikmiş ise de bu birikimler Rus savaşında kullanılmıştır. M.1699 Karlofça Antlaşması'ndan 1768 seferine kadar devlet hazinesinin sıkıntı görmediği pek çok altın ve paralarla dolu olduğu belirtilmiştir. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-vukuât*, III-IV/130.

¹⁵¹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, 512-514; Özcan, "Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Mali Bazı Görüş ve Faaliyetleri", 241-245.

haricinde 17 Ocak 1716 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır. Devletin malikâneyi kaldırması sadece mukataalardaki yıllık vergiyi artırma düşüncesi değildi. 1693 yılındaki bütçe açığı 262.217.191 akçe iken 1695 yılındaki bütçe açığı 63.560.888 akçeye gerilemiştir. Bütçe açığının gerilemesi 1693-1699 yılları arasında görülen malikâne satışlarından sağlanan muaccele gelirleri sayesinde olduğu düşünülmektedir¹⁵². 1716 yılında sistem yürürlükten kaldırılınca mukataaların yıllık mallarında (vergilerinde) zam yapıp iltizam ve emanet yöntemiyle idare edilmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra 24.02.1717 (12 Rebiülahir 1129) tarihinde malikâne sistem tekrar yürürlüğe konulmuştur ki devlet, yaklaşık bir yıllık sürede mukataaların kontrolünü sağlamayı amaçlamıştır. Tekrar malikâne sisteminin yürürlükte olmasıyla mukataalar eski sahiplerinin daha evvel yatırmış oldukları muaccele miktarının yarısını yatırmak koşuluyla aynı mukataayı zamlı mal üzerinden alabileceklerini belirtmişlerdir¹⁵³.

Osmanlı Devleti'nin 1768-74 yılları arasında Ruslarla yaptığı uzun savaşlar hazineye büyük bir yük getirdiği gibi savaş sonunda imzalan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla devletin yıllık bütçe gelirinin yarısına yakını savaş tazminatı ödeme mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Bu da devleti yeni kaynaklar aramaya sevk etmiştir. Bu sebeple I. Abdülhamid'in cülûsunda berat yenileme işlemleri nedeniyle mukataa bürolarına mukataaların muhasebesi görülmeyen yılların ve mültezimlerin zimmetlerinin ortadan kaldırılması için ferman yayınlanmıştır. Gerekli finansman sağlanamayınca 1775 yılında malikâne sisteminin bazı unsurları değiştirilmek koşuluyla esham sistemine geçiş sağlanmıştır¹⁵⁴.

¹⁵² Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 108, 109; belirtilen bu görüş haricinde III. Sultan Mustafa Han'ın çok tutumlu ve para biriktirmeye hevesli bir kişi olması dolayısıyla devlet gelirleri artanını Enderun-ı Hümayûn Hazinesi'ne alması, kendinden önceki sultanlardan kalma pek çok altın gümüş kap kacağı para bastırmak için harcadığı hatta bazı çok değerli ve önemli kitapları el altından sattırdığı söylentileri söz konusudur. Bu nedenle hazineye bulunan paralar üzerine pek çok para eklenip birikmiş ise Rus savaşında kullanılmıştır. M. 1699 Karlofça Antlaşması'ndan 1768 seferine kadar devlet hazinesinin sıkıntı görmediği pek çok altın ve paralarla dolu olduğu belirtilmiştir. bk. Mustafa Nuri Paşa, *Netâ'ic ül-vukuât*, III-IV/130.

¹⁵³ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 110; Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, 25; Musul'daki malikânelerin 1716 yılında kaldırıldığı ve iki yıl sonra tekrar yürürlüğe girdiğinden bahsetmiştir. bk. Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'da Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834 Musul*, çev. Ülkü Tansel, 107.

¹⁵⁴ Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, 25, 26; Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 62.

4. KARAHİSAR-I SAHİB SANCAĞI ve MALİKÂNE SİSTEMİNİN UYGULANMASI

4.1. Karahisar-ı Sahib Sancağının Coğrafi Yapısı ve Mukataa Konumları

Karahisar-ı Sahib sancağı, İç Anadolu'nun batısında yer alan merkezi bir şehirdir. Deniz seviyesinden 1.021 yüksekliğindedir¹⁵⁵. Dik yamaçları bulunması sebebiyle savunmaya elverişli, ovalarının verimli olması sebebiyle de insanlar tarafından iskân mahalli seçilmesine vesile olmuştur¹⁵⁶. Sancağın doğu ve kuzeydoğusunda Emirdağı, güneydoğusunda Karakuş ve Sultan dağları, batısında Ahırdağları yer almaktadır. Afyon Ovası, Sincanlı Ovası, Sandıklı Ovası, Çöl Ovası ve Şuhut Ovası önemli ovalardır¹⁵⁷.

Karahisar-ı Sahib sancağı coğrafi şartları incelendiğinde İç Ege'de denizden uzakta bir bölgedir. İklimi İç Anadolu karakterine benzemektedir. Bu sebeple karasal iklim görülmektedir. Yaz ayları sıcak ve kurak, kış ayları soğuk geçmektedir. Bahar aylarında ise hava yağışlı ve serindir¹⁵⁸. İç-Batı Anadolu'nun yüksek kesiminde yer alan Karahisar-ı Sahib sancağının %50'ye yakını dağlıktır. Bu dağlık alanın %10'u ormanlarla kaplıdır. Tarıma elverişli ovalar, bölge coğrafyasının %20'sini oluşturur. Platoları ise %30 oranındadır. Bu oran tarımdan ziyade hayvancılığa elverişlidir¹⁵⁹.

Karahisar-ı Sahib sancağında karasal iklimin hâkim olması tarım ürünlerinin yetişmesinde etkilidir. Bu bakımdan adı geçen sancakta XVIII. yüzyılda çoğunluğu arpa, buğday, haşhaş, tütün ve çeşitli meyveler yetiştirilmiştir. Karahisar-ı Sahib sancağının yarısına yakını dağlık ve bu dağlık alanların %30'unun plato olması Türkmenlerin yaylak kışlak hayatını bu sancakta sürmelerinde etkin rol oynamıştır. Bilhassa XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağının Bolvadin, Barçınlı (Emirdağ civarı), Sandıklı, Çölabad (Çölovası civarı) kazalarında Danişmendli, Bozulus (Karabağı cemaati) konargöçer Türkmenlere rastlamak mümkündür¹⁶⁰. Bunun yanında halkın özellikle akarsular etrafında ve verimli ovalarda ziraat yapması da bölgenin coğrafyasıyla doğrudan bağlantılıdır.

¹⁵⁵TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB), "Afyonkarahisar İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü" (Erişim 29 Kasım 2024).

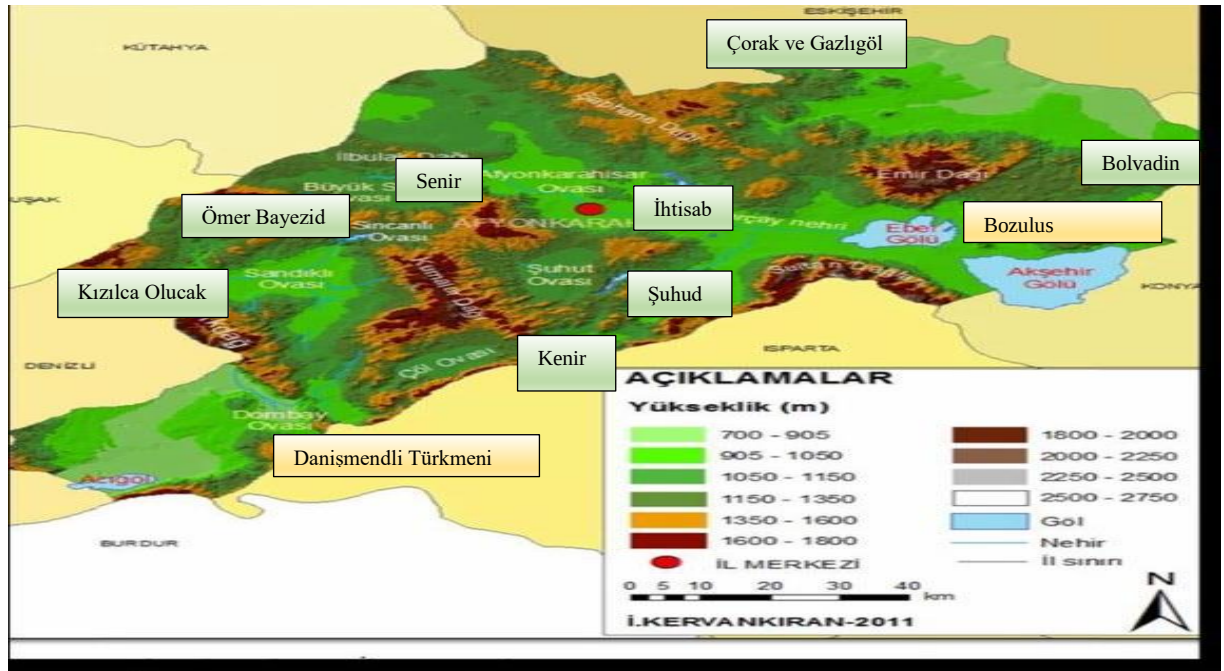
¹⁵⁶Besim Darkot, "Karahisar", *İA*. (İstanbul: MEB, 1977), 6/277.

¹⁵⁷Afyon Valiliği, "Afyonkarahisar Tanıtımı Türkçe-İngilizce" (Erişim 2 Aralık 2024). <http://www.afyonkarahisar.gov.tr/kurumlar/afyonkarahisar.gov.tr/Dosyalar/afyonkarahisar-turkce-ingilizce-tanitim.pdf> (Erişim 2 Aralık 2024).

¹⁵⁸Özer Yılmaz, "Afyon ve Çevresinin Bitki Örtüsü", *Türk Coğrafya Dergisi* 37 (2001), 52.

¹⁵⁹Üçler Bulduk, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 25-27; Mehmet Ardos, *Afyonkarahisar Bölgesinin Jeomorfolojisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., No. 2418, 1978), giriş.

¹⁶⁰BOA, KK.d., No. 2510, s. 63/1. BOA, KK.d., No. 2529, s. 116/2.

Harita 4.1. Karahisar'ı Sahib Sancağı Haritası ve Tahmini Mukataa Konumları/Yerleri¹⁶¹

Karahisar-ı Sahib sancağında tahmini mukataa sınırları incelendiğinde, kuzeyde Eskişehir-Kütahya sınırları civarından çorak ve Gazlıgöl mukataası yer almıştır. Çorak ve Gazlıgöl mukataası Bolvadin, Senir mukataalarıyla ve Eskişehir ve Kütahya şehirleriyle komşudur. Sancağın doğusunda ise Bolvadin mukataası yer almıştır. Bu mukataa, İhtisab mukataası, çorak ve Gazlıgöl mukataası ile Isparta ve Konya şehrine komşudur. Eber ve Akşehir göllerinin Bolvadin civarında bulunması Aydın civarından gelen konargöçer aşiretlerden Bozulus Türkmenlerinin yaz aylarında Bolvadin mukataası ve civarını yaylak merkezi olarak kullanmaları açısından önemlidir. Karahisar-ı Sahib sancağının güneyinde ise Kenir ve Şuhud mukataaları yer almıştır. Kenir mukataası da zaman zaman Danışmendli Türkmenlerinin yerleşim sahası civarındadır. Özellikle Kumalar dağları ve civar dağlar Menderes nehrinin kaynağını oluşturması ve verimli toprakların bulunması sebebiyle Danışmendli Türkmeni'nin iskân sahası arasında yer alması bakımından önemlidir. Kenir mukataası ise Çölebad kazasına bağlı Karahisar-ı Sahib sancağının batısında yer alan mukataa ise Ömer Bayezid mukataasıdır. Bu mukataa ise Sandıklı kazasına bağlıdır. Yine Sandıklı kazası civarında ve Ömer Bayezid mukataasıyla komşu Kızılca Olucak¹⁶² mukataası yer

¹⁶¹ İsmail Kervankıran, *Afyonkarahisar İlinin Başlıca Doğal, Tarihi Ve Kültürel Kaynaklarının Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirilmesi* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 72; harita üzerine konuya dair mukataa isimleri tarafıma eklenmiştir.

¹⁶² Olucak, XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib kazasına, Kızılca ise Sandıklı kazasına bağlı bir köydür. bk. Yıldırım, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 54, 391. Günümüzde Olucak köyü Afyonkarahisar şehrine bağlı olup Kütahya sınırlarına yakın, Kızılca ise

Konya tarafına doğru devam etmektedir. Bu menzil aynı zamanda haberleşmeyi sağlayan ulakların ve hacıların devamlı olarak kullandıkları bir güzergâh üzerinde yer almaktaydı¹⁶⁷. Haritalardan ve verilen bilgilerden yola çıkarak, fiziki ve konumu itibarıyla Kral yolu olarak bilinen Manisa-İran ve İstanbul-Konya arasındaki güzergahta olması sancağının önemli bir noktada olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda fiziki şartların ve iklimin elverişliliği sebebiyle yerleşim bakımından da tercih edilen bir yerdir.

4.2. XVIII. Yüzyılda Karahisar-ı Sahib Sancağında Malikâne Sisteminin İşleyişi

Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne sisteminin tatbiki, 1695 yılında gerçekleşmiştir. Fakat bu sisteme geçmeden önce sancak dahilindeki mukataalar zeamet, tımar, has ve miri mukataa olarak tasarruf edilmişlerdir.

Has statüsündeki çorak ve Gazlıgöl, Bolvadin, Kızılca Olucak mukataaları malikâne sisteminin yürürlüğe girmesinden sonra has ifadelerini korumuş ve malikâne sistemiyle tasarruf edilerek yıllık mal bedelleri üzerinden %10 oranında kalemiye bedeli alınmıştır. Sancak dahilindeki has ifadesi bulunmayan diğer mukataalar ise adet-i ağnam, Kenir, Senir, resm-i dönüm-i haşhaş, çiftlik-i Ömer Bayezid, tahmis-i kahve, kantarcılık-ı han-ı kapan, ihtisab mukataalarıdır. Bu mukataalar arasında ise Senir ile İhtisab mukataaları, önceden mirliya hassı ve miri mukataa statüsünde sürekli el değiştirmiştir. İhtisab mukataası örneğinden yola çıkarak bu mukataanın bir kısmı daha öncesinden tımar iken malikâne sisteminin devreye girmesiyle mirimiran ile havâss-ı hümayûn arasında el değişimine sahne olmuştur. Bu durum karşısında mukataanın malikâne usulünce işletilebilmesi için ilk önce havâss-ı hümayûna dahilinin gerçekleşmesi sonrasında ise malikâne usulünce açık artırmaya çıkması gerekmekte idi. Netice itibarıyla adı geçen mukataanın bir kısmı daha önce tımar iken sonrasında havâss-ı hümayûna dahil edilerek malikâne usulünce satılmıştır. Belgelerde ise mirlivadan ifraz olduğu sıkça belirtilmiştir.¹⁶⁸

Karahisar-ı Sahib sancağında yıllık 30.496 akçe yazısı olan Senir köyü ve tevabiisi malikâne suretiyle tasarruf edilmeden önce Bozcada Kalesi gediklisi¹⁶⁹ Başar? Ağa'nın zeametindedir. Fakat Başar Ağa, zeametinin verimsiz olduğu gerekçesiyle 1725/26 (H. 1138) senesinde burayı havâss-ı hümayûna teslim etmiştir. Sonrasında ise

¹⁶⁷ Mehmet Güneş, "XVIII. yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/3, (2008), 35-64.

¹⁶⁸ BOA, MAD.d., No. 7359, s. 39/1. BOA, MAD.d., No. 9485, s. 21/2. BOA, D.BŞM.d., No. 997, s. 3/4. BOA, C.ML., No. 743/30288. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1112)*, No. 229/526, v. 47b/1, 51b/2, 52a/3. Detay için İhtisab Mukataası başlığı.

¹⁶⁹ Gedik, Osmanlı'da genellikle uzun süreli kadrolu kişileri belirlemek amacıyla kullanıldığı gibi askeri teşkilatta kıdemli yeniçeriler için kullanılmıştır. Gedikli tımar veya zeamet tasarruf edenler ise cebelü beslemekle yükümlü tutulmuyordu. Geniş bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "Gedikli", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1996), 13/548, 549; Ahmet İnan, *Arşiv Belgeleri Işığında Gedik Hakkı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994).

malikâne usulünce Kara Mustafa tarafından 12 Mart 1729 (1 Mart 1141) senesinde malikâne suretiyle tasarruf edilmiştir¹⁷⁰. Benzer şekilde Şuhud mukataası da önceden zeamet iken malikâne sisteminin yürürlüğe girmesinden sonra zeameti tasarruf eden eski sahibi Ahmet'e 12 Mart 1742 (1 Mart 1155) tarihinde malikâne usulünce tasarruf etmesi için verilmiştir¹⁷¹.

Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Ulu Sincanlı kasabası dahilindeki Senir/Senk köyü, Bodurga?, Kızılca, Kılıç, Çayır ve çiftlik ve tevbii yaylakları 12.031 akçe yazı ile mirimiran Anadolu hasları arasında olduğu ve Defterhane-i Amire'de kayıtlı olduğu belirtilmiştir. Anadolu valisinin talebi üzerine bu yerlerin malikâneye verilmesi için mirimiran Anadolu havâssından ayrılıp, havâss-ı hümayûna kaydedilip yeni bir ferman çıkartılmasıyla gerçekleşmiştir. Böylece bu yerlerin malikâne usulünce satışına müsaade edildiği belirtilmiştir¹⁷².

Karahisar-ı Sahib ve Sultanönü ve Hamid ili sancaklarının resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataası da öncesinde İstanbul duhan gümrüğü mukataasına bağlı iken iltizam usulünce gümrük mültezimi tarafından tasarruf edilmektedir. Miriye ait olan bu mukataa malikâneye verileceği zaman İstanbul gümrük mukataasından kaydının düşürülerek talibine verilmesi için mezad kaimesi çıkartılarak ferman yazılmıştır¹⁷³. Benzer şekilde ağnam mukataası da miri mukataadır. Bu bakımdan devlet görevlileri, adı geçen mukataayı her yıl başka kişilere iltizama vermiştir. Bu durum mukataanın verimsizleşmesine ve mukataanın tahrip olmasına ve halka eziyet edilmesine sebep olduğu için malikâne sistemine dahil edilmiştir. Böylece adı geçen mukataa malikâne usulünce tasarruf edildiği gibi mukataanın boşa kalması ve tekrar satılması durumunda eskiden olduğu gibi miri mukataaya dönüştürülüp taraf-ı miriden açık artırma ile satışa sunulduğu belirtilmiştir¹⁷⁴.

Osmanlı Devleti, konargöçer hayatı yaşayan aşiretleri de vergiye tabi tutmuştur. Bu bakımdan ülkenin pek çok yerindeki mukataalar malikâne sistemiyle tatbik edildiği gibi konargöçer Türkmen aşiretlerin bir kısmı da malikâne suretiyle işletilmiştir. Bu bakımdan Türkmen aşiretleri arasında yer alan Danişmendli ve Bozulus aşiretler gelirleri, mukataa statüsünde olup bir kısmı Karahisar-ı Sahib sancağında yaşamış, XVIII. yüzyılda malikâne sistemiyle tasarruf olunmuştur.

Karahisar-ı Sahib sancağında mukataalar müzayede usulü satışa çıkartılarak, en yüksek muaccele miktarını ödeyen kişiye, ömrü boyunca (kaydıhayat) tasarruf etme yetkisi verilmiştir. Mukataayı alan kişi/kişiler mukataanın malını(yıllık), muaccesini

¹⁷⁰ BOA, KK.d., No. 189, s. 86/1. BOA, MAD.d., No. 756, s. 61/6, MAD.d., No. 756, s. 76/6. BOA, MAD.d., No. 3865, s. 422/2. BOA, MAD.d., No. 9510, s. 101-102/1.

¹⁷¹ BOA, KK.d., No. 191, s. 301/2.

¹⁷² BOA, KK.d., No. 192, s. 174/1, BOA, KK.d., No. 192, s. 42/3. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1166)*, No. 250/547, v. 5a/1.

¹⁷³ BOA, KK.d., No.200, s. 326/1.

¹⁷⁴ Yıldırım, 535 Numaralı *Afyonkarahisar Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, 225-228; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri, (1135)*, No. 238/535, v. 52b/1.

ve kalemiyesini hazineye ödemekle yükümlü tutulmuştur¹⁷⁵. Malikânecinin hazineye ödemesi gereken muacceleyle peşin, yıllık malı ise 4 taksit halinde ödemesi gerekmektedir¹⁷⁶. Adı geçen sancakta malikâne olarak 1695 yılında satışa çıkan ilk yer Kızılca Olucak mukataasıdır. İlk malikâneci ise Arslanoğlu Mustafa'dır¹⁷⁷.

Malikâneci mukataasını bir başkasına devretmek istediği takdirde İstanbul'a gelerek meclisin huzurunda *hüsn-i rıza ve ihtiyar-ı ferağ* ya da *ferağ ve kasr-ı yed* ifadelerini kullanarak sahibi olduğu mukataasını varsa hisse miktarını, hangi yıl ve ayda (genellikle Şubat sonu ya da Mart ayı başları) kime devredeceğini belirtmiştir¹⁷⁸. Bu devir işlemi *...bi'l-fi'il Sadr-ı Rum Mevlana... ve Sadr-ı Anadolu Mevlana... imzalarıyla mümza/mumzi... veya...meş'ar sadreyn-i muhteremeyn hazeratı imzalarıyla mümzâ hüccet-i şer'îye olmagla veya hüccet-i a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirin bi'l-fi'il Rum ili kazaskeri Mevlana... ve Anadolu kazaskeri Mevlana... ifadeleri belirtilerek Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından onaylanması gerekmektedir. Devir işleminde eski malikânecinin eline suret-i hümayûn verilmiş olup bu surette mukataayı feragat ve kasrıyede ettiği belirtilmiştir. Yeni malikâneciye ise yıllık mal ve kalemiyesini hazineye ödeyerek mukataayı uhdesine kayd edilirdi. Böylece yeni malikâneciye mukataa/maktuanın malikânecisi olduğuna dair berat verilerek malikânecinin adı, varsa ünvanı, mukataanın yıl ve ay belirtilerek ne zamandan itibaren ömür boyu tasarruf edeceği, malikânenin mahsul ve vergilerine kanun gereği kimsenin müdahalede bulunmaması, yıllık mal bedelini 4 taksit ile hazineye ödemesi ve kalemiyesini vermesi, hesap görülmesinden sonra hazineye ödemesi gereken miktarın üzerinden düşülerek (ibra-yı zimmet eyleyüb) eline suret-i muhasebe almasıyla ferman doğrultusunda berat yazılmakla tezkere verilmiştir¹⁷⁹.*

Devlet, malikânenin uygulamaya konulduğu ilk yıllarda, devir işlemlerinden malikânesini devretmek isteyen kişiden vergi almamıştır. Fakat 1735 yılından itibaren kasrıyed adı altında devretme vergisi alınmaya başlamıştır ki bu vergi muaccelenin %10'u kadardır¹⁸⁰. Kasrıyed vergisi, 9 Aralık 1739 (8 Ramazan 1152) tarihi bir belgede,

¹⁷⁵ BOA, D.BRM., No. 120-1/25.

¹⁷⁶ BOA, KK.d., No.189, s. 246/3.

¹⁷⁷ Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, 201. Mukataa 5. kez açık artırma sonunda 70 kuruş karşılığında Kızılca Olucak sakinlerinden Arslanoğlu Mustafa tarafından tasarruf edilmek üzere alınmıştır. Fakat belgede malikâne ifadesi geçmemiş olup ömürboyu kelimesinin karşılığı *te'bid* ifadesi geçmiştir. Malikâne mutasarrıfı adı geçen mukataayı hayatı boyunca işletmeye hak kazanmış ve kendisine 10 Mayıs 1696 (7 Şevval 1107) tarihinde tezkere verilmiştir. bk. BOA, MAD.d., No. 3423, s. 70/1.

¹⁷⁸ *...müderresin muhteremin hazeratı imzalarıyla mumzi hüccet-i şer'îye virildiği mukayyed, resm-i kasrıyede teslim Hazine-i Amireme sadır olan hatt-ı hümayûn şevketmakrûn şurutu mucebince malikâne uhdesine kayd...* bk. BOA, KK.d., No. 195, s. 30/3.

¹⁷⁹ BOA, KK.d., No.193, s. 103/1, BOA, KK.d., No. 195, s. 30/3, BOA, KK.d., No.200, s. 48/2, BOA, KK.d. No. 200, s. 148/1. BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14102, s. 36/ 2.

¹⁸⁰ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 104; Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, 24. Yıllık 90 kuruş değerindeki (Kızılca) Olucak tevabii mukataası malikâne mutasarrıfı Ali, adı geçen mukataayı *...hüsn ü rıza ve ihtiyar-ı ferağ-ı muteber kat' ile 800 guruş bedel-i mukabil Mustafa zide kadruhuya ferağ...*ettiği ve *... feragat ve kasrıyeden 1135(1723) senesi Mart ibtidası....* ifadelerinden devrettiğini görmekteyiz. Bu miktarın muaccele miktarı yerine geçtiği düşünülmektedir. bk. BOA, KK.d., No. 187, s. 93, 94.

Kütahya ve Karahisar-ı Sahib ve Sultanönü ve Hamit ili sancakları dönüm ve gümrük-i duhan resmi mukataasından alınmıştır. Adı geçen mukataanın yarı hissesi, Ahmet tarafından tasarruf edilmiştir. Ahmet mukataasını kendi rızasıyla Seyit Mustafa'ya devrettiği için mukataanın 250 kuruş muaccesesi üzerinden %10'u olan 25 kuruş devretme vergisini Hazine-i Amire'ye ödemiştir¹⁸¹. Kasıyed vergisi, Hazine-i Amire'ye ödendiği gibi bu verginin Rikâb-ı Hümâyûn Hazinesi'ne de ödendiği söz konusudur. Örneğin, 12 Mart 1773 (1 Mart 1186) yılından itibaren hasha-i çorak ve Gazlıgöl mukataası mutasarrıfı Abdülkerim Bey mukataasının yarı hissesini Ahmet Bey'e feragat ettiği için devretme vergisini Rikâb-ı Hümâyûn Hazinesi'ne ödemiştir¹⁸².

Malikâne mukataasını devretmek isteyen malikâne sahibi, karşı taraftan bir bedel alarak mukataasını devretmiştir. Bu durum kayıtlarda, ... *guruş bedel-i malum ve makbuz mukabili*... ya da*guruş bedel-i mukabili* ... şeklinde belirtilmiştir¹⁸³. Karşı taraftan alınan bu bedele ilk örnek (Kızılca) Olucak mukataasıyla ilgili belgede belirtilmiştir. Adı geçen mukataanın malikânecisi Ali'nin mukataasını 800 kuruş karşılığında Mustafa zide kadruhuya devrettiği 9 Aralık 1722 (29 Safer 1135) tarihli belgede görülmüştür. Benzer devretme, Ömer Bayezid çiftliği mukataasında da söz konusudur. Adı geçen mukataanın feragat edilmesinde bedel-i makbuz¹⁸⁴ adında bir ödeme yapıldığı belirtilmiştir. Adı geçen mukataanın malikânecisi Numan, 1725 yılında 40 kuruş muaccele karşılığında aldığı Ömer Bayezid maktuasını, 1728 yılında 20 kuruş bedel-i makbuz karşılığında Halil'e devretmiştir¹⁸⁵.

Malikâne sahibi mukataasını aldıktan çok kısa süre sonra yani mukataayı tasarruf etmeden başkasına devr edebilirdi. Bu durumda malikâne mutasarrıfının usulen mukataasını devrettiği için kasıyed bedelini hazineye ödemesi gerekirdi. Örneğin, yarı hisseli Kütahya, Karahisar-ı Sahib ve Sultanönü ve Hamid ili sancakları resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataasını Enderun-ı Hümâyûn ağalarından Ahmet adına, 12 Mart 1740 (1 Mart 1152) tarihinden itibaren adı geçen mukataayı tasarruf etmek üzere 18 Kasım 1739 (16 Şaban 1152) yılında bir berat yazılmıştır. Fakat Ahmet, 250 muaccele karşılığında mukataayı işletmekten vazgeçtiği için 25 kuruş kasıyed ödemesini gerçekleştirerek adı geçen mukataayı Seyit Mustafa'ya devretmiştir. Seyit Mustafa 12 Mart 1740 (1 Mart 1152) tarihinden itibaren mukataanın yeni malikânecisi olduğuna

¹⁸¹ BOA, KK.d., No. 190, s. 539/2.

¹⁸² BOA, KK.d., No. 200, s. 205/2. Benzer belge için bk. BOA, KK.d., No. 200, s. 148/1, KK.d., No.200, s. 48/2.

¹⁸³ BOA, KK.d., No. 187, s. 93/3. BOA, KK.d., No.192, s. 174/1.

¹⁸⁴ Bir şeyin yerini tutan veya bir şeyin yerine verilir. bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: MEB, 1983), "bedel", 1/76; Buna göre malikâneye konu olan maktu'-ı Ömer Bayezid çiftliğini devreden kişi bedel-i makbuz adı altında belli miktar bedel ödemiştir. Ödenen meblağ muhtemelen 1735 yılından itibaren alınmaya başlanan kasıyed (devretme) vergisi yerine alınan bir ödeme olduğu düşünülmektedir. Nitekim, makbuz bedelinin muaccele bedeli yerine kullanılabileceğine dair. bk. Doğan, *Osmanlı Devleti'nde Divani Sistemden Malikâne Sistemine Geçiş Süreci ve Uygulamaları (1695-1730)–Ankara ve Bursa Örneği-*, 328, 329.

¹⁸⁵ BOA, KK.d., No.188, s. 41/1. BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14102, s. 36/2.

dair kendisi adına 9 Aralık 1739 (8 Ramazan 1152) tarihinde bir berat yazılmıştır¹⁸⁶. Verilen berat tarihleri dikkate alındığında 21 gün içerisinde el değiştiren bir mukataa söz konusudur. Devlet, bu kadar kısa sürede mukataanın el değiştirilmesinde kasriyed vergisinden feragat etmeyerek malikâneciden ödeme almıştır.

Malikâne mukataasının devretme işlemi her zaman mukataanın bulunduğu mahalde değil İstanbul¹⁸⁷ ve Edirne’de de yapılmıştır¹⁸⁸. Malikâne sahiplerinden kimisi İstanbul’a gelmeyerek vekilini göndermiştir. Örneğin Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Çölabad nahiyesine tabi karye-i Kenir ve tevabii maktu’/mukataası malikâne mutasarrıfı Karahisari Ali’nin vekili Mehmet, İstanbul’a gelerek mukataayı kendi rızaları dahilinde Hüseyin’e feragat etmiştir¹⁸⁹.

Malikâne mutasarrıfının vefat etmesi halinde mukataa mahlûl (sahipsiz) kalarak hazineye intikali gerçekleşmektedir. Hazine, mahlûl kalan bu mukataanın bir başkasına satılması için tekrar müzayedeye çıkarmıştır. Mukataalarda fûruht/satış işleminde ise ... *malikâne fûruht olunmak babında Divân-ı Hümâyûn’a arzuhal...* ifadeleriyle satış işlemi gerçekleşmektedir. Satış işlemlerinde mukataa hangi defterde kayıtlı (Başmuhasabe, Maden Mukataası, Bursa Mukataası Kalemi/Defterleri vs.) ise oraya bakılarak mukataanın ismi, yıllık mal bedeli belirtilerek açık artırma usulüyle satışa sunulurdu. En yüksek teklifi veren kişiye malikâne verilirdi. Malikâneyi alan kişiye, her yıl mukataanın yıllık mal bedelini hazineye vermesi ve kalemiyesini ödemesi koşuluyla yıl ve ay (genellikle Şubat sonu ya da Mart başı) belirtilerek malikâne uhdesine kayıt edilerek berat verilirdi. Mukataanın muaccesesi ise hazineye teslim etmesiyle eline *suret-i*¹⁹⁰ *ruzmançe* verilirdi. Ayrıca berat yazılarak malikâneci ismi, mukataa adı, tasarruf tarihi başlangıcı, ömür boyunca işletme hakkı, malikâneye ait mahsul ve vergilerin kanun gereği kendisi tarafından toplanması, yıllık mal bedelinin 4 taksit halinde hazineye ödenmesi ve kalemiyesinin verilmesi belirtilirdi. Ödemelerin yapılıp, hesap görülmesinden sonra borcun kalmadığına dair *ibra-yı zimmet* olduğu belirtilerek eline *suret-i muhasebe* alarak hiç kimsenin malikânecinin mukataasına taarruzda bulunmaması belirtilerek *berat-ı alışan* yazılmasıyla tezkere verilmiştir¹⁹¹. Mukataanın açık artırma satışında *mezat kaimesinin*¹⁹² verildiği de görülmüştür¹⁹³. Bu kaime Çavuşbaşı tarafından mühürlenerek nereye gönderilmesi gerekiyorsa oraya gönderilir ve

¹⁸⁶ BOA, KK.d., No.190, s. 534/2,3.

¹⁸⁷ ... *malın mutasarrıfı Numan mahmiye-i İstanbul’ da meclis-i şer’-i şerif-i enverde ikrâr ve takrîr-i kelâm idüb...* BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14102, s. 36/2.

¹⁸⁸ BOA, D.BRM.d., No. 24303, s. 30/2.

¹⁸⁹ BOA, KK.d., No. 193, s. 74/2.

¹⁹⁰ Hazineden ödenecek paranın miktarını gösteren, alacaklıya verilen kâğıt için kullanılan bir tabirdir. Pakalın, “suret”, 3/278.

¹⁹¹ BOA, KK.d., No. 188, s. 41/1.

¹⁹² Mukataa ve mülk üzerinden müzayede ile satış yapılan belgeye verilen isim. bk. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* (İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve San’at Vakfı Yay., 1998), 278.

¹⁹³ BOA, C.ML., No. 731/29839.

kaydedilirdi. Örneğin, resm-i dönüm-i haşhaş mukataasının mezar kaimesi Rikâb-ı Hümâyûn'a, ağnam mukataası mezar kamesi ise Başmuhasebe'ye kaydedilmiştir¹⁹⁴.

Malikâne sisteminde işletilen mukataanın, malikâneci tarafından çocuğuna ya da bir başkasına verebilme hakkı olduğu gibi; ağnam mukataası özelinde malikâneci vefat ettiğinde mukataa taraf-ı miriden tekrar satışa çıkıp en yüksek muaccele teklifini yapan kişiye verilirdi. Eğer vefat eden malikânecinin çocuğu veya damadı var ise en yüksek muaccele teklifi veren kişinin verdiği muacceleyle vermesi koşuluyla bu kişilere verilmesi söz konusudur¹⁹⁵.

Mukataayı üzerine alan malikâneciye verilen berat kimi zaman kaybolurdu. Devlet, berat kayıplarının yaşanması durumunda Hazine-i Amire'de saklanan malikâne kayıtlarına bakarak tekrardan bir berat yazılmasını sağlardı. Kaybolan eski beratta yazılanların aynısı (mukataanın ismi, mal ve muaccele bedeli, malikânecinin ismi vb.) yeni beratta da yazılması koşuluyla malikâneciye verilirdi¹⁹⁶.

Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne sahiplerinden mukataaların muaccele bedellerinin %25 oranına tekabül eden cülûs vergisi de alınmaktadır¹⁹⁷. Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne olarak verilen mukataalarda elimizdeki belgeler doğrultusunda en yakın cülûs vergisi 25 Ekim 1703 (14 Cemaziyelahir 1115) tarihli hükme göre çorak ve Gazlıgöl ve tevabii mukataasından alınmıştır¹⁹⁸.

Karahisar-ı Sahib sancağında mukataa tasarruf eden malikâne sahiplerinden yıllık kalemiye vergisi alınmaktadır. Örneğin, 1700/1701 yılında çorak ve Gazlıgöl mukataasının mal bedeli 56.500 akçedir. Yıllık mal bedelinin %10'u, 56,5 şahi kuruş kalemiyesidir. Bu miktarın 62 esedi kuruşa denk gelmektedir. Bu bilgiye göre 1 şahi kuruş 1,09734513 esedi kuruşa denk gelmektedir¹⁹⁹. 1710 yılında adı geçen mukataanın 62 kuruş değerindeki kalemiye vergisinin ise 2/3'si sadrazam, 1/3'ünü ise efendiye (defterdar) ayrıldığı söz konusudur ki²⁰⁰ bazı belgelerde sadr ve efendi ifadeleri tam okunmadığı için kalemiye bedellerinin paylaşımları sadrazam 41 kuruş 1 para, defterdar 20 kuruş 2 para şeklinde belirtilmiştir²⁰¹.

Karahisar-ı Sahib sancağı malikâne mutasarrıflarından, mukataaların yıllık bedelleri üzerinden tefavüt miktarı alınmıştır²⁰². Örneğin sancak mukataaları arasında

¹⁹⁴ BOA, D.BRM.d., No. 24411, s. 22/1. BOA, KK.d., No. 2410, s. 62/2. BOA, C.ML., No. 731/29839.

¹⁹⁵ Yıldırım, 535 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, 225-228; Afyon Şer'iyye Sicil Defteri, (1135), No. 238/535, v. 52b/1.

¹⁹⁶ BOA, KK.d., No.197, s. 506/1.

¹⁹⁷ Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, 111.

¹⁹⁸ BOA, MAD.d., No. 9494, s. 15/1.

¹⁹⁹ BOA, D.BRM., No. 120-1/25. BOA, MAD.d., No. 777, s. 6/1, 24/1. BOA, MAD.d., No. 916, s. 42/2.

²⁰⁰ BOA, MAD.d., No. 6220, s. 16. Karahisar-ı Sahib sancağı mukataaları benzer örnekler için bk. BOA, MAD.d., No.1146, s. 14/2. MAD.d., 7836, s. 232/1. BOA, D.BRM.d., No. 24404, s. 122. BOA, TS.MA.d. No. 4167, s. 24. TS.MA.d. s. 25, TS.MA.d. s. 36, TS.MA.d. s. 45, TS.MA.d. s. 49. Kalemiye resimleri 2/3 sadrazama, 1/3'ü defterdara ayrılmıştır. bk. Çakır, Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl), 75.

²⁰¹ BOA, MAD.d., No. 916, s. 42/2.

²⁰² Tefavüt kelime olarak iki şey arasındaki farktır. Osmanlı Devleti, mali hesaplamalarında Güneş ve Ay yılı takvimi kullanmasından dolayı bu takvimler arasındaki 10 gün 21 saat 1 dakika farka (yaklaşık 11 günlük) tefavüt adı verilmiştir. bk. Pakalın, "tefavüt-i Hasena", 3/434. Halil Sahillioğlu, "Sıvı Yılı

bulunan Bolvadin mukataasının yıllık mal bedeli 1172 yılında 695,5 kuruş, tefavüt miktarı ise 11,5 kuruştur. Toplam miktar ise 707 kuruştur²⁰³.

Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne sahiplerinden talep edilen bir başka vergi ise dellâliye vergisidir²⁰⁴. Bu vergi *dellâliye resmi* adında kayıtlarda yer almıştır. Satışa çıkan mukataaların müzayede masraflarının karşılanması amacıyla muaccele bedelinin %2'si oranında hazineye ödenen bir vergidir²⁰⁵. Bu vergi, direkt olarak dellâla değil, mukataayı alan malikâneci tarafından muaccele ile birlikte Hazine-i Amire'ye peşin olarak ödenmiştir²⁰⁶. Dellâliye vergisi, muaccelenin %2'si²⁰⁷ oranında tespit edilmiş olup Karahisar-ı Sahib sancağı malikâne mukataalarından tam olarak ne zaman alındığı tespit edilememiştir. Fakat ulaşılabilen en erken tarih 26 Haziran 1797 (1 Muharrem 1212) tarihinde Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Bolvadin mukataasından muaccele bedeli 10.000 kuruşun %2'sine tekabül eden 200 kuruş dellâliye vergisi alınmıştır.²⁰⁸

Malikânelerden muaccele bedeli üzerinden hazineye gelir sağlayan cebelü bedeliyesi isimli bir gelir kalemi söz konusudur. Cebelü bedeliyesi, muaccele miktarının %10-15 civarında genellikle savaş zamanlarında tahsil edilmekte idi²⁰⁹. Bu bakımdan XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalarından cebelü bedeliyesi 1737/1738 (H.1150) yılında tahmis-i kahve, çiftlik-i Ömer Bayazid, adet-i ağnam mukataalarından alınmıştır²¹⁰. Bu oran belirtilen mukataaların muaccele bedellerinin %15'ine tekabül etmiştir. Örneğin, 1737/1738 (H.1150) yılında sancak dahilindeki ağnam mukataasının muaccele bedeli 1.000 kuruş, cebelü bedeliyesi 150 kuruştur. Bu miktar muaccele bedellerinin %15 oranındadır²¹¹. 1787 yılına ait bir belgeye

Buhranları", *İÜİF Mecmuası* 27/1-2 (Ekim 2011), 105-108; Baki Tezcan, "Tefavüt", *Osmanlı Araştırmaları* 24/24 (2004), 339, 340. bk. Pakalın, "tefavüt-i Hasena", 3/434.

²⁰³ BOA, D.BRM.d., No. 24350, s. 2/1.

²⁰⁴ BOA, D.BRM.d. No. 24411, s. 22/1.

²⁰⁵ Ahmet Tabakoğlu, "Resim", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2007), 34/582; Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 179.

²⁰⁶ Dellaliye vergisinin müzayede masrafları için mukataanın kalemiyesiyle birlikte hazine-i amireye ödendiğine dair. bk. Tabakoğlu, "Resim", 34/582.

²⁰⁷ Tabakoğlu, "Resim", 34/582; Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 179. Diğer örnekler için bk. 20 Nisan 1799 (15 Zilkade 1213) tarihli kayıta, mukataa-i resm-i dönüm-i duhan Siroz ve tevabiuha, muaccele bedeli 6000 kuruştur. Dellaliye vergisi ise muaccelenin %2'sine tekabül eden 120 kuruş olarak belirtilmiştir. Bk. BOA, C.DH., No. 211/10531. Benzer bir örnek ise 23 Ekim 1801 (15 Cemaziyelahir 1216) tarihli kayıta, mukataa-i gümrük-i emtia-i İstanbul ve tevabii mukataasının muaccele miktarı 7.500 kuruş, dellâliye vergisi ise 150 kuruştur. Bu durumda dellâliye vergisinin, muaccele bedelinin %2'sine takabül etmiştir. bk. BOA, AE.SSLM.III., No. 311/18146.

²⁰⁸ BOA, KK.d. No. 2410, s. 62/2.

²⁰⁹ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 111.

²¹⁰ BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17470, s. 3.

²¹¹ BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17470, s. 3. 1150 yılında Rusya ve Avusturya taraflarında bulunan askerlerin masraflarını karşılamak amacıyla malikâne mukataalarından 1.000 kuruş muacceleyle 3 nefer her nefer 50 kuruş hesabından 150 kuruş cebelü bedeliyesi alınması gerektiği belirtilmiştir. Ödenmediği takdirde ödemeyen kişinin malikâneci elinden alınarak başkasına satılmak üzere satışa çıkacağı belirtilmiştir. bk. Çelik, *541 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyye Sicili 1736-1747 (H. 1154-1159) (Belge Özetleri-Transkripsiyon-Değerlendirme)*, 295, 296; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1159)*, No. 244/541, v. 76a/1; adı geçen devletlerle yapılacak savaş için malikâne sahiplerinden cebelü bedeliyesi alındığına dair; *Birkaç seneden berü malikâne ashabından cebelü tahsil olunuridi. Bu sene yine tahsil olundu ve Anadolu'nun Orta-kolu'nu sürmeğe Halid Paşa ile Mir-i âhûr vekili Şehsuvâr-zâde Mustafa Bey ve Sol-*

bakıldığında ise ağnam mukataasının $\frac{1}{4}$ hisseli muaccele miktarı 1.750 kuruş olup, cebelü bedeliyesi ise 175 kuruştur²¹². Bu durumda muaccelenin %10'u oranında bir bedel alındığı tespit edilmiştir.

Karahisar-ı Sahib sancağı mukataası malikâne sahiplerinin devlete ödeyeceği bedeller genellikle Hazine-i Amire'ye, Ordu ve Rikâb²¹³ hazinelerine gönderilmiştir.

Tablo 4.1. Karahisar-ı Sahib sancağı mukataa bedellerinin hazine ödemeleri²¹⁴

	Hazine-i Amire	Rikâb-ı Hümâyûn Hazinesi ²¹⁵	Ordu-yı Hümâyûn Hazinesi ²¹⁶
Mal (Yıllık)	√		
Muaccele	√	√	
Kasrıyed	√	√	√
Cülûs	√		
Kalemiye	√		
Dellâliye	√		

Karahisar-ı Sahib sancağındaki mukataalar geçmişte tımar ve zeamet sahipleri, voyvoda²¹⁷, vakıf mütevellileri vb. kişi ve kurumlara tahsis edilmiş olacak ki mukataanın malikâne sistemiyle tasarrufunda, malikâne sahipleri koruma altına alınarak *min külli'l-vücûh serbestiyyet* ifadesiyle her yönden serbest oldukları; vezirler, havâss-ı hümâyûn voyvodaları, zabitleri, sultanlar, vezirler, zabitler, çavuşlar, müteferrika, sipah, yeniçeri, cebeci, topçu, mizancılar. evkâf mütevellileri, zeâmet ve tımar sahibleri, mirimiran (beylerbeyi), mirliva (sancakbeyi) hasları voyvodaları ve subaşları ve mütesellimleri “Bu bizim toprağımızdandır” ifadelerini kullanarak malikâne sahiplerinin gelirlerine müdahalede bulunabiliyorlardı. Bu durumda belirtilen meslek yöneticiler ve vergi memurları malikâne mutasarrıflarına karşı herhangi bir müdahalede bulunmamaları gerektiği sık sık belirtilmiştir. Uyarı niteliğindeki bu ifadeler malikâne

kolu, *Bahr-i siyah'dan, sefâ'in ile Keçe ve Akkirman'a geçürmeye Kapıcılar Kethüdası pâyesi ile Mahmud Bey ve Anadolu'nun Sağ-kolu'na yine Kapıcılar kethüdası pâyesi ile Süleyman Bey, Sarı-Bey Oğlu üzerine sürmeye ta'yin olundular*. bk. Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi I*, 87, 88.

²¹² BOA, *D.BŞM.CBL.d.*, No. 17905, s. 2/4.

²¹³ Hükümdarın bir yere gidişi sırasında yanında bulunma anlamındadır. bk. Pakalın, “rikâb-ı hümâyûn”, 3/45. Bu bilgiden, Padişahın sefer zamanında, gerekli durumlarda harcama yapılması adına oluşturulmuş olan hazineye Rikâb-ı Hümâyûn ismi verilmiş olabileceği düşünülmektedir.

²¹⁴ BOA, *KK.d.*, No. 200, s. 48/2, *KK.d.* No., 200, No. 268/1, *KK.d.*, No. 200, No. 148/1.

²¹⁵ Hükümdarın bir yere gidişi sırasında yanında bulunma anlamındadır. bk. Pakalın, “rikâb-ı hümâyûn”, 3/45. Bu bilgiden, Padişahın sefer zamanında, gerekli durumlarda harcama yapılması adına oluşturulmuş olan hazineye Rikâb-ı Hümâyûn ismi verilmiş olabileceği düşünülmektedir.

²¹⁶ Savaş zamanlarında askerlerin ihtiyacı için orduyla birlikte sandıklar halinde develere yüklenen hazine ve defterlere denir. bk. Cengiz Orhonlu, “Hazine”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1998), 17/130.

²¹⁷ Buradaki voyvoda kavramı vergi tahsildarı anlamındadır. Voyvodalar, XVIII. yüzyıl boyunca vali veya mutasarrıf vekili olarak Anadolu ve Rumeli'deki pek çok kazada “ehl-i örf” arasında yer almıştır. Voyvodalık hakkında geniş bilgi için bk. Erol Özvar, “Voyvoda”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2013), 43/129-131.

sahipleri adına yazılmış olan, her bir malikâneciye ait beratlarla ifade edildiği görülmüştür²¹⁸.

Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne tasarruf eden malikâneci, mukataasının gelirlerini kendisi toplayacağı gibi güvendiği yardımcısı, vekili vb. kişi/kişileri de görevlendirebilirdi²¹⁹. Bu görevlendirmeler kimi zaman malikâneciyi zor duruma düşürekterdir. Yardımcılar, malikâneciye mukataa gelirlerini eksik vererek malikâneciyi kandırma girişiminde bulunduğu gibi halktan fazla vergi talebinde bulunması da halkı mağdur etmesine sebep olmuştur. Böyle durumlar karşısında malikâneci kimi zaman mukataasını bir başkasına iltizama vererek, mukataayı iltizama alan mültezimler, malikâne sahibine ait olan tüm hakları temsilen üzerlerine almış olmaktadır. Böylece mukataanın kontrolü sağlanmakta, malikânecinin mağduriyeti en aza indirilmekte aynı zamanda mukataa iltizama verilerek yüksek kârın elde edilmesi amaçlanmış olmaktadır²²⁰. Fakat bu durumlar hazine açısından ve halk açısından çok da kârlı sayılmamaktadır. Çünkü iltizama verilen mukataaların mültezim tarafından tahribatçı etkisi sonraki dönemlerde mukataanın alıcısının azalmasına sebep olabileceği için hazineye gelir kaybı yaşatması söz konusudur. Bu durumda sürekli el değiştiren bir mukataa, malikâneci ya da mültezim tarafından zaman zaman halkın mağduriyet yaşamasına sebep olabilirdi.

Karahisar-ı Sahib sancağında XVIII. yüzyılda malikâne sahipleri, mukataasını genellikle bir yıllık iltizama vermektedir. Bu durumda malikâneci, mukataayı iltizama alan mültezimden bir peşinat²²¹ alarak mukataanın tüm yetkilerini mülteziime bırakmış olur ve mukataayı iltizama aldığına dair kendisine bir temessük verilirdi. Temessükte malikâne mutasarrıfının adı, mültezim adı, mukataanın ismi, kaç hisse olduğu, kaç yıl iltizam edileceği, mültezimin hakları, hangi vergileri toplayacağıyla ilgili bilgiler mevcuttur²²². Malikâne mutasarrıfı mukataasını 2 yıllığına da iltizama verdiği söz konusudur. Bu durumda mukataa, 2 yıllık iltizam edildiği için 1 yıllık üzerinden bir temessük verilmiş olup sonraki yılın temessüğü için bir borç temessüğü verilmiştir. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağında çorak ve Gazlıgöl ve tevabii mukataası 1212 senesi Mart başından 1213 Şubat sonuna kadar 2 senelik iltizama verilmiştir. Adı geçen

²¹⁸ BOA, *KK.d.*, No. 190, s. 98/2. BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14107, s. 21/2, 133/3.

²¹⁹ Malikâneci Ahmet, nefs-i Karahisar-ı Sahib ihtisab mukataası ve buğday pazarı gelirlerini 1 yıllığına toplaması için vekil tayin etmiştir. bk. Çolpa, *H.1148-1149/M.1735-1736 Tarihli 243 Numaralı Karahisar-ı Sahip Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, 82, 83; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1149), No. 243/540, v. 13a/3.

²²⁰ Malikânecinin yaşadığı mağduriyetler için bk. *Malikâne Sahiplerine Yapılan Haksızlık ve Cezası* başlığı altında örneklerle verilerek olarak incelenmiştir.

²²¹ Peşin, mukataayı iltizama alan kişinin bir miktar peşin ödeme yapmasıdır. Bu peşin bir nevi mültezimin teminatıdır. Peşin uygulaması, malikâne sisteminin yürürlüğe girmesinden sonra malikâne verilmeyen mukataalarda uygulanmaktadır. Ancak yapılacak sefer harcamalarının giderlerini karşılamak amacıyla malikâne olarak deruhde edilen mukataalardan, malikâne verilmeden önceki yıllarda tahsil edilen bu peşinlerine göre peşin tahsilat yapılması yönünde ferman çıkarıldığı belirtilmiştir. bk. Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 172.

²²² Çelik, *541 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyye Sicili 1736-1747 (H. 1154-1159) (Belge Özetleri-Transkripsiyon-Değerlendirme)*, 202, 203; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri*, (1159), No. 244//541, v. 51a/2.

mukataa yıllık 5.000'er kuruştan 10.000 kuruş iltizam bedeli karşılığında deruhde edilmiştir. Mültezim, adı geçen mukataanın, 1 yıllık iltizam bedeli için 5.000 kuruşu malikâne mutasarrıfına ödeyerek kalan 1 yılın iltizam bedeli 5.000 kuruşu ise sonraki süreçte vereceğine dair *deyn-i temessük* adı altında bir borç belgesi yazıldığı görülmektedir. Böylece mültezim, adı geçen mukataayı zabt ederek mukataanın mahsul ve vergilerini, aşar, aidat ve tayyarat²²³ gibi hasılatını alması için mültezim adına berat yazıldığı görülmektedir²²⁴.

Malikâne mutasarrıfı, mukataayı iltizam ve emanet olarak bir başka kişiye verme yetkisine sahip olduğu gibi mukataayı parçalara ayırarak da devredebilmekteydi. Örneğin, 1750 yılında Karahisar-ı Sahib sancağında ağnam mukataasının yarı hissesini tasarruf eden malikâne mutasarrıfı, bu hissesini 1/3, 2/3 oranında 2 parça şeklinde 2 farklı kişiye devretmiştir²²⁵.

Malikâne mutasarrıfı, Karahisar-ı Sahib sancağında bulunan mukataasının yıllık mal bedeli ödemesini kendisi yapabildiği gibi çocukları vasıtasıyla da gerçekleştirebilmiştir. Örneğin, Gazlıgöl ve tevabii mukataası malikâne mutasarrıfı Tatar Mehmet'in İran seferine gitmesiyle yıllık mal ve kalemiye bedelleri çocukları Ömer, Osman ve Ayşe tarafından ödenmiştir. Fakat Tatar Mehmet'in sefer esnasında ya da savaşta ölmesi sebebiyle mukataanın 1143 senesine ait gelirleri, adı geçen kişiler tarafından toplanması yönünde 21 Mart 1732 (24 Ramazan 1144) tarihli bir hükümde belirtilmektedir²²⁶. Malikâne mutasarrıfı ödemesini, çocukları haricinde vekili vasıtasıyla da gerçekleştirmiştir. Bu vekil malikâne mutasarrıfının bir nevi kefil konumunda idi. Eğer malikâne mutasarrıfı, mukataanın bulunduğu yerde değil de bir başka yerde ise mukataanın yıllık mal bedeli vekilinden karşılanırdı. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağı ağnam mukataasının yıllık mal bedelinden, Midilli kalesinde görevli dergâh-ı mualla yeniçerilerinin 1736/1737 (M.1149) senesine mahsub maaşları için ocak tarafından Ahmet Çavuş görevlendirilmiştir. Ahmet Çavuş, yeniçeri maaşları için 1.000 kuruş alması gerekirken, ağnam mukataasının malikânecisi Hacı Abdülbaki'nin oğlu ve vekili Abdullah tarafından 600 kuruş verilmiştir. 400 kuruş eksik kalmıştır. Fakat ağnam mukataası malikânecisi Hacı Abdülbaki, Ordu-yı Hümâyûn'da görevli olduğu için gönderdiği 1.000 kuruşun 400 kuruşu yolda kaybolmuştur. Kalan bu miktarın vekil Abdullah'tan alınmasına karar verilmiştir²²⁷.

1695 yılında uygulamaya konulan malikâne uygulamasında, malikâne sahiplerinin genellikle hükümet ve saray çevresine mensup nüfuzlu kişiler olması

²²³ Belirli ve sabit olmayan gelirler için kullanılır. Eyalet valileri ve sancak beylerinin idareleri altındaki yerlerin halkından aldıkları bir kısım hasılatı bu isim verilmiştir. Kapı altı hasılatı da denilen bu gelir tahsiliye, cerime, voyvoda ve aşiret beylerinin verdikleri maktu vergi ve mutat hediyeler ve çeşitli vergileri oluşturmaktadır. bk. Pakalın, "tayyarat", 3/426.

²²⁴ Soysal, 557 Numaralı Afyon Karahisar-ı Sahib Sancağı Şer'iyye Sicili (1793-1799 M./1208-1213 H.), 308; Afyon Şer'iyye Sicil Defteri, (1213), No. 260/557, v. 79b/2.

²²⁵ BOA, KK.d., No. 192, s. 199/1.

²²⁶ BOA, KK.d., No. 2507, s. 10/4.

²²⁷ BOA, KK.d., No. 2513, s. 91b/4.

dolayısıyla mültezimini istediği şartlarda seçebilmesi, beğenmediği zamanlarda görevine son vererek başkasını tayin etmesi gibi geniş yetkileri bulunmakta idi. Bu yetkiler iltizam sisteminde bulunmuyordu. Malikânecinin geniş yetkileri ve mukataadan sağladığı kârı karşılığında mültezim ile devlet arasında mukataaları himaye eden bir korumacı konumunda iken bu durum sonraki süreçte karmaşık bir hal almıştır. Malikâneci mukataasını iltizama verdiği durumlarda malikânecinin geniş hakları mültezime geçerek mukataa üzerindeki korumacı etkisi azalmıştır. Böylece mültezim, iltizam aldığı mukataası üzerinde bu geniş yetkileri kullanarak vergi kaynağını tahrip ve istismar etmiştir²²⁸. Ayrıca maddi gücü yüksek olanların malikâne olarak buraları kendi mülkü gibi kullanmaya başlaması ve bir başkasına vermeleri ve bu kişide bir başkasına vererek elden ele dolaşıp yüksek kârlar sağlamaları iltizamla geçinen bazı ağaların fakirleşmesine neden olmuştur. Hatta reayaya, gücü yettiğinde zulümde bulunmaları dolayısıyla malikânelerin kaldırılması istenmiştir²²⁹. Fakat belirtilen sebepler devletin yapmış olduğu savaşların giderlerini karşılamak amacıyla mukataaların sabit senelik mal bedellerini arttırma düşüncesiyle de Şam, Halep, Diyarbekir eyaletleri dışında kalan yerler haricinde malikâne sistemi 1716 (1128) yılında kaldırılmıştır. 1717 yılında ise tekrar yürürlüğe girmiştir²³⁰. Bu durum Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalarında da söz konusudur²³¹. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağına tabii hassa-i Bolvadin mukataası 1698/1699 (H.1110) yılından, malikânenin kaldırıldığı 1716 yılına kadar mal bedeli

²²⁸ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 108-111; aynı yazar, “Malikâne”, 27/516.

²²⁹ *İsdar-ı hatt-ı hümayûn be-ref'-i mâlikâne, Sadria'zam hazretleri mâlikânelerin ref'i husûsunu istihsân ve defterdâr efendiye hücnetin beyân ederek telhis etmek üzere fermân etmeğin, Defterdâr-ı şıkk-ı evvel el-Hâc Mehmed Efendi'nin hulâsa-i telhisi budur ki, Hudâvendigâr-ı Sabık Sultan Mustafa Hân hazretlerinin zaman-ı saltanatlarında Köseç Halil Paşa defterdâr iken Şam ve Halep ve Diyarbekir ve sair ol etrâflarda vâki mukata'âta şurût bağlanub mâlikâne verilmek üzere telhis ve bu hâlet mukata'ât-ı merkûmeye tahsis olunmuş idi. Ba'dehû giderek etrafa sâri ve mecmû-ı mukata'ât-ı miriyyede câri olup, memâlik-i mahrusada vâki ağır mukata'alar değil kat'â miri olmayan hammâllar ve kayıkçılar ve esnâf kethudâlıklarına varınca mâlikâne verilmekle ba'z-ı kuvvet-i mâliyesi olanlar bulduğu şeyi mâlikâne almağa başlayub ve kendü mülkü gibi mutasarrıf ve, “âhara deruhde olunmak muhtemel değildir” deyü mâl-ı mirisini vaktiyle edadan tehallüf etmeye başladılar. Defterdârlar kapusundan makâtâ'ât deruhde edüp beher sene mültezimler beyninde nevbet ile deruhde ve fâyiziyle ta'ayyüş olunan mukata'alar beş on kadar zi-mâl âdemlere münhasır olduğundan, sâye-i Devlet-i Aliyye'de iltizâm ile geçinen ağalar fakirü'l-hâl olup ve mâlikâne mutasarrıfları dahi fâyiz ile birine ve alan dahi fâyiz ile bir âhara vermekle mukata'adan hem verdiği akçeyi çıkarup ve hem kendü dahi intifâ etmek sevdâsıyla re'âyâ fukarasına gücü yettikçe zulm ü te'addi ve şikâyet sadetinde olduklarında, “bu malikânedir serbest üzere tasarruf olunur” deyü vâli ve hâkimleri müdahaleden men'e tasaddi etmeleri ile alemlî harâb ve mâlikâne olmak takribiyle her vilâyetden valilerin irâdına külli helal ve noksân tertib etdiğinden bir taraftan anlar dahi sâir re'âyânın bağrıların kebâb etmeğin ibtidâ mâlikâne verilen Şam ve Halep ve Diyarbekir ve sâir muzâfâtlarında olan mukata'ât yine şurût-ı mâlikâne üzere tasarruf olunub, lâkin sonradan memâlik-i mahrusada ihdâs olunan mâlikâneler ref'ü terkin ve evâ'ilde olduğu gibi yine mültezimlere miri tarafından deruhde olunmak üzere tâ'yin olundu. Lâkin verdiği pişini henüz fâizden istifâ etmeyen mâlikâne ashâbına yine uhdesinde mukata'a üç seneye değin miri tarafından kendüye deruhde vü iltizâm ve mukata'âta yine evvelki minvâl üzere nizâm verilmek bâbında ihtimâm olunmak üzere mufasssal u meşrûh azim şurût u kuyûdu müştemil fermân-ı âli isdâr olundu. bk. Râşid Mehmed Efendi, *Târih-, Râşid (1115-1113/1703-1722)*, 2/971, 972.*

²³⁰ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 108-111.

²³¹ Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalarının yıllık değişim grafikleri ve karşılaştırmaları için bk. Bolvadin Mukataası başlığı vd., 5. Bölüm.

545,5 kuruş sabit iken malikânelerin kaldırılmasına istinaden yıllık mal bedeline 150 kuruş zam yapılarak 695,5 kuruş ile 1716 yılında satışa sunulmuştur. Böylece mukataa satışı zamlı mal üzerinden yapılmış olup mali anlamda devlet gelirine katkı sağlanmıştır²³². Burada dikkat çeken bir durum vardır ki devlet, malikâneleri kaldırıncı boşta bırakmayarak 1 yıllığına iltizam sistemi ile zamlı bedel üzerinden satışını gerçekleştirmiştir. Sancağa bağlı çorak ve Gazlıgöl mukataasında da benzer bir örnek söz konusudur. Adı geçen mukataa 56.500 akçe iken sistemin kaldırılması sonrasında 36.000 akçe zam yapılarak 92.500 akçeye 1 yıllığına, 500 kuruşu peşinat olmak üzere iltizama verilmiştir²³³.

Malikâne sistemi 1695 yılında uygulamaya konulurken ülke genelinde satışa çıkan mukataaların çoğu yıllık hasılatı düşük, kârı az, muaccesesi düşük mukataaları tercih etmiştir. Böylece malikânenin geniş bir alıcı kitlesine ulaşması hedeflenmiştir. Malikâne uygulamasının başlarında mukataa haline getirilmemiş, maktu'²³⁴ köy ve mezraların sayısı mukataalardan yaklaşık olarak 2.5 kattan fazla olduğu belirtilmiştir. Bu maktualar mukataaya göre mal ve muaccele bakımından daha düşük meblağlardan oluşmaktadır. Oransal olarak bakıldığında ise maktu' halindeki köy ve mezralar toplam satılan malikânelerin %64'ünü oluşturduğu gibi malikâne olarak verilen mukataalar ise toplam satışın %36'sını oluşturmaktadır²³⁵. XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında ise maktu' olarak malikâneye verilen yerler arasında Kenir, tahmis-i kahve, kantarcılık-ı han-ı kapan maktuası görülmektedir. Belirtilen bu maktualar, birbirinden farklı belgelerde mukataa şeklinde de geçmektedir. Belirtilen bu maktuaların yıllık mal bedelleri ise 75 kuruşun altındadır. Belirtilen maktualar, yıllık hasılatı küçük olması dolayısıyla sancaktaki diğer mukataalara dahil edilerek satışa sunulduğu da görülmüştür²³⁶.

Malikâne sistemine dahil olan maktualar arasında çiftlikler de bulunmaktadır. Maktua halde görülen çiftliklerin de mal ve muaccele bedellerinin düşük olduğu gözlenmektedir. Örneğin, 30 Mayıs 1720 (22 Recep 1132) tarihli belgeye göre

²³² BOA, MAD.d., No. 9506, s. 146/2.

²³³ BOA, MAD.d., No. 9506, s. 29/1

²³⁴ Mukataa tabiri daha önce de bahsettiğimiz gibi mâli metinlerinde genelde mülkiyeti devlete ve vakıflara ait arazi ve arsalardan ayrılarak özel şahıslara veya kurumlara kiralanın parçalarıdır. Bunlar için bir kira sözleşmesi yapılmıştır. Ödenen kirayı veya kira sözleşmesini ifade etmek üzere *mukataa-i zemin*, veya *mukataalı* gibi tabirler de kullanılmıştır. Maktu kelimesi isim olarak maktua şeklinde mukataa gibi vergi birimini ifade etmektedir. Bu bakımdan mukataa ve maktua anlam bakımından aynı anlamlara gelmektedir. bk. Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı", *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, haz. Mehmet Genç vd. (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006), 1/57, 58; maktu, mukataa haline getirilmesi mümkün olmayan küçük gelir kaynağının kayıt altına alınması ve devlete gelir sağlamak olduğunu aynı zamanda mukataa haline getirilmeyen cizye, avarız vb. gelirlerin maktu yöntemiyle tahsil edildiğinden bahsetmektedir. Maktu halden mukataaya mukataadan maktuaya geçiş, gelir kaynağının azalıp çoğalmasıyla mümkün olmaktadır. Maktunun geliri yükselirse mukataaya geçiş söz konusu olduğu gibi tam tersi bir durumda söz konusudur. bk. Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 4,6.

²³⁵ Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, 34.

²³⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Kenir, tahmis-i kahve ve kantarcılık hanı-ı kapan mukataa başlığı.

Karahisar-ı Sahib sancağında Çiftlik-i Ömer Bayezid mukataası/maktuasının yıllık mal bedeli 25 kuruş (3.000 akçe), muaccele bedeli ise 35 kuruştur²³⁷. Köy ve mezraların senelik vergi potansiyelleri dikkate alınarak mukataa haline getirilmekteydi.

İltizam sisteminde olduğu gibi malikâne sisteminde de bir mukataa tek başına vergi kalemini oluşturduğu gibi kimi mukataalar*tevabii mukataası* olarak zikredilmektedir. Tevabii olan bu mukataalar diğer vergi kalemleriyle beraber işletmeye tabi tutulmaktadırlar. Böylece vergisini ödeyebilen köyler ve mezralar ile ödemeyi yapmayan ya da ödemesini geciktiren köyler ve mezralar birinin fazlası diğerinin eksikliği ile birleştirilerek tevabii mukataaların oluşmasını sağlamış ve mukataa tevabiinden ayrılmayarak malikâne olarak satışına müsaade edilmiştir²³⁸. Karahisar-ı Sahib sancağında da tevabii mukataalar bulunmaktadır. Hassa-i Bolvadin ve tevabii mukataası²³⁹, çorak ve Gazlıgöl ve tevabii mukataası, Hassa-i Kızılca Olucak ve tevabii mukataalara örnektir²⁴⁰. Sancak dahilinde ilk tevabii mukataa, 13 Temmuz 1697 (23 Zilhicce 1108) tarihli bir belgede Hassa-i çorak ve Gazlıgöl mukataasıdır²⁴¹.

Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne sistemine dahil olan zaman zaman ağnam ve haşhaş mukataası tevabiinden olup kimi zamanlarda müstakil şekilde işletilen mukataalar bulunmaktadır. Sancak dahilindeki tahmis-i kahve mukataası ve çiftlik-i Ömer Bayezid mukataalarını²⁴² muhtemelen alıcı olduğu zamanlarda müstakil şekilde satışa çıkarak muaccele gelirinden hazineye katkı sağlanması amaç edinildiği gibi alıcısı olmadığında yıllık geliri yüksek mukataalara eklenerek idari ve mali açıdan kolaylık ve katkı sağlanmakla ilişkilendirilebilir.

Karahisar-ı Sahib sancağındaki mukataalara sonradan eklenen yerler veya sonradan eklenen vergiler ilave edilerek tevabiilerini oluşturulup, malikâne sistemine dâhil edilmesi haricinde Karahisar-ı Sahib sancağına, farklı sancaklardaki vergi birimleri de eklenerek tek mukataa halinde alındığı görülmektedir. Örneğin, Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü ve Hamid ili sancaklarının resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataası tek bir mukataa olarak zikredilmektedir²⁴³.

Karahisar-ı Sahib sancağında, mukataaların bir kısmı bazı dönemlerde tek kişi tasarruf edildiği gibi ortak şekilde işletildiği de görülmüştür. Yıllık mal bedellerinin yüksek ve gelirleri çok olan haşhaş ve ağnam vb. mukataalar ortak işletilmiştir. Bu mukataalar arasında ağnam mukataası kayıtlarda *bervech-i müsterek/müştereken* adı altında geçtiği gibi *münavebe-i iştirak/iştiraken* adı altında da geçmiştir. Münavebe-i iştirak, nöbetleşe anlamındadır. Münavebe tımarı adı altında bir tabir de bulunmaktadır

²³⁷ BOA, KK.d. No.186, s. 106/2.

²³⁸ Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, 34.

²³⁹ BOA, MAD.d., No. 9494, s. 245/1.

²⁴⁰ BOA, MAD.d., No. 3423, s. 70/1, MAD.d., No. 3423, s. 225/5, BOA, MAD.d., No. 9494, s. 245/1, BOA, MAD.d., No. 9494, s. 19/1.

²⁴¹ BOA, MAD.d., No. 3423, s. 225/5.

²⁴² BOA, MAD.d., No. 4086, s. 21/1. BOA. AE.SABH.I, No.277/18610. BOA, KK.d., No.193, s. 219/1. BOA, KK.d., No. 200, s. 48/2.

²⁴³ BOA. D.BŞM.MLK.d., No. 14107, s. 21/2, D.BŞM.MLK.d., 14107, s. 133/3.

ki tımarların birkaç kişiye ait olması anlamına gelmektedir. Bu tür tımarlara sahip kişiler sefere nöbetleşe gittikleri için münavebe tımarı adını almışlardır²⁴⁴. Münavebe aynı zamanda bir çeşit gönüllü nöbet değişim sistemidir. Bu sistem, askeri sınıfın mukataaları, gönüllü olarak bir yıllık sürelerle kendi üyeleri arasında dağıtmasıdır²⁴⁵. Bu bilgiden, Karahisar-ı Sahib sancağı adet-i ağnam mukataasının 1727-1728 (1139-1140) senesinde *münavebe-i iştirak* şeklinde işletilmiş ve gelirler Abdülbaki ve Süleyman tarafından sırasıyla toplanılmıştır. Bu durumda 1727 (1139) yılında ağnam mukataası mali ve idari yetkisi Abdülbaki üzerinde olup, mukataa gelirlerini tahsil ettikten sonra faizinden ortağı Süleyman'a 250 kuruş faiz verdiği 1178 (1140) senesinde ise aynı yetkilerin Süleyman üzerinde olduğu görülmüştür. Yetkileri elinde bulunduran malikâne mutasarrıfı istediği taktirde, mukataayı bir başkasına iltizama verebilme hakkını da elinde bulunduruyordu. Nitekim bu hakkı Abdülbaki kullanmış olup, ağnam mukataasının tevabii tahmis-i kahve mukataasını damadı Arslan Ali Ağa'ya iltizama vermiştir²⁴⁶. Belirtilen münavebe ortaklığında taraflar hangi tarihte mukataayı tasarruf ediyorlarsa Mart ayından itibaren ellerine bir temessük verilerek mukataanın faizinin tarafların yardımcıları vasıtasıyla malikâne mutasarrıfına verilmesi ve yapılacak müdahalenin men edilmesi söz konusudur.

Karahisar-ı Sahib sancağında ihtisab mukataası da bervec-i münavebe-i iştiraken tasarruf edilmiştir. Ayrıca malikâne sistemiyle işletilen ihtisab mukataasının da iltizam usulünce satıldığı kayıtlarda yer almıştır²⁴⁷.

Mukataaların iltizama verilme durumlarında sadece bir yer değil birden fazla vergi birimi tek çatı altında birleştirilerek iltizama verilmektedir. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağında nefis-i Şuhud nahiyesinde, Gazlıgöl mukataası ve tevabii kuraları ve toprağında olan çiftlik ve nefis-i Karahisar'daki buğday pazarı ve Sandıklı kazasındaki sabunhaneler ve tevabii mukataası 1.950 kuruş karşılığında 1 yıllığına 1743 (R.1156) yılında İbrahim'e iltizama vermiştir²⁴⁸.

²⁴⁴ Pakalın, "münavebe tımarı", 2/616.

²⁴⁵ Münavebe uygulamasının 1750-1760 yıllarında uygulanmaya başlandığı belirtilmektedir. Bu uygulamada mukataayı o yıl tasarruf eden kişinin, ortaklara sabit bir kâr payı verdiği, bu kâr ödemesinden sonraki kalan miktarı ise kârı olduğu belirtilmiştir. Ortağı çok olan mukataalarda münavebe uygulaması başarıya ulaşmadığı için 1770'lerde kaldırılmıştır. Yerine ise her hissedar kendi hissesini idare edebileceği ya da idare ettireceği yeni bir düzenleme getirildiyse de bu sistem de başarıya ulaşmamıştır. Bu başarısızlık ise 1775'ten sonra esham sisteminin doğuşunu hazırlayan olaylardan birisi olarak belirtilmiştir. Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, çev. Şehnaz Layikel, 144, 155, 156.

²⁴⁶ Şola, 537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer'iyye Sicili (1140-1142 H./1727-1729 M.), 68, 69. Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1142), No. 240/537, v. 9b/2.

²⁴⁷ Şola, 537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer'iyye Sicili (1140-1142 H./1727-1729 M.), 178,179; Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1142), No. 240/537, v. 41b/2.

²⁴⁸ Porgalı, *Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sahib) 1741-1743 (H. 1154-1156) Tarih ve 542 Numaralı Şer'iyye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-İndex)*, 245, 246; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1160)*, No. 542/245, v. 52a/2.

4.3. Karahisar-ı Sahib Sancağında Malikâne Sistemine Konu Olan Maktua/Mukataalar

1695 yılında malikâne sisteminin yürürlüğe girmesiyle, Karahisar-ı Sahib sancağında tespitini sağlayabildiğimiz 9 adet mukataa bulunmaktadır. Bunlar; Kızılca Olucak mukataası, Karahisar-ı Sahib köyleri, Bolvadin mukataası, Şuhut köyü, çorak ve Gazlıgöl, ihtisab, resm-i dönüm ve duhan resmi, Danişmendli mukataaları ve tahmis-i Karahisar-ı Sahib maa fırın ve saman? mukataalarıdır.

Tablo 4.2. 1695-1716 Yılları Arasında Karahisar-ı Sahib Sancağında Malikâneye Konu Olan Maktular/Mukataalar

<i>Yıl</i>	<i>Mukataa İsmi</i>	<i>Künye</i>
1695 (1106)	Kızılca Olucak	Özvar, s.201.
1695 (1106)	Karahisar-ı Sahib (köyler) ²⁴⁹	Özvar, s.202.
1696 (1107)	Bolvadin	Özvar, s.221.
1697 (1108)	Şuhut köy ²⁵⁰	Özvar, s.264.
1697 (1108)	Çorak ve Gazlıgöl ve tavabii	BOA, MAD.d., No. 3423, s. 225/5.
1698 (1109)	İhtisab	BOA, MAD.d., No. 7359, s. 39/1.
1702 (1113)	Kütahya ve Karahisar-ı Sahib ve Sultanönü ve Hamid ili sancakları resm-i dönüm ve duhan resmi mukataası	BOA, MAD.d., No. 6374, s. 129/1.
1704 (1115)	Mukataa-i tahmis-i Karahisar-ı Sahib maa fırın ve saman?	BOA, MAD.d., No. 9485, s. 22/1.
1707/1708 (1119)	Danişmendli mukataası	BOA, KK.d., No. 2483, s. 89/1.

1717 yılında malikâne sisteminin tekrar yürürlüğe girmesiyle Karahisar-ı Sahib sancağında yukarıda adı geçen mukataalara ilaveten aşağıdaki tabloda yer alan mukataalar malikâne sistemine dahil edilmiştir.

²⁴⁹ Belirtilen mukataanın yıllık mal bedeli 56.500 akçe ve 120 kuruş muaccele bedeliyle el-Hâc Hüseyin zide tarafından alındığı belirtilmiştir. Çorak ve Gazlıgöl mukataasının ise yıllık mal bedeli 56.500 akçe ve 150 kuruş muaccele karşılığında el-Hâc Hüseyin zide tarafından tasarruf olunmuştur. bk. BOA, MAD.d., No. 3423, s. 225/5. Bu verilerden Özvar'ın işaret ettiği mukataanın, çorak ve Gazlıgöl mukataası ile benzerliği söz konusudur.

²⁵⁰ Bu mukataanın yıllık mal bedeli 60.000 akçe ve 900 kuruş muaccele bedeli olduğu belirtilmiştir. Karahisar-ı Sahib ve Karesi sancaklarında vaki karye-i nefis-i Şuhud ve gayri mukataası ile aynı olup olmadığı bilinmediği için ayrı bir mukataa gibi tabloda belirtilmiştir.

Tablo 4.3. 1717-1800 Yılları Arasında Karahisar-ı Sahib Sancağında Malikâne Sistemine Dahil Olan Maktular/Mukataalar

<i>Yıl</i>	<i>Mukataa İsmi</i>	<i>Künye</i>
1720 (1132)	Çiftlik-i Ömer Bayezid	BOA, <i>KK.d.</i> , No. 186, s. 106/2.
1723 (1135)	Adet-i ağnam ve adet-i gulamiye ve resm-i ağıl ve müselleman ve gebran ve tevabii	BOA, <i>MAD.d.</i> , No. 9510, s. 101,102/1.
1729 (1142)	Karye-i Kenir ve tevabii kurası	BOA, <i>KK.d.</i> , No. 189, s. 86/1.
1734 (1147)	Resm-i dönüm-i haşhaş mukataası	BOA, <i>KK.d.</i> , No. 2511, s. 50/1.
1734 (1147)	Bozulus Türkmeni cemaati mukataası	BOA, <i>KK.d.</i> , No. 2510, s. 63/1.
1749 (1162)	Karahisar-ı Sahib sancağında Ulu Sincanlı nahiyesinde Senir karye, harab karye Yazılauga/Boduruga karyesi ile Kızılca karyesi ve tevabii yaylakları	BOA, <i>KK.d.</i> , No. 192, s. 42/3.
1752 (1165)	karye-i nefsi-i Şuhud ve gayri mukataası	BOA, <i>KK.d.</i> , No. 192, s. 417/3.
1757 (1170)	Kantarcılık han-kapan ve kaza-i Karahisar-ı Sahib	BOA, <i>D.BŞM.MLK.d.</i> , No. 14130, s. 108/11.

Malikâne sisteminin uygulamasıyla birlikte Karahisar-ı Sahib sancağında tespitini sağlayabildiğimiz 9 adet malikâne mukataalarına 1717 tarihinden sonra 8 adet mukataa eklenerek sayı 17'ye yükselmiştir. Adı geçen mukataalar araştırma konumuzda muhtelif başlıklar altında detaylı bir şekilde incelenecektir.

XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağı sınırlarında konargöçer gruplar bulunmaktadır. Çölabad, Sandıklı, Dinar civarında Danişmendli cemaati Bolvadin civarında ise Bozulus Türkmenleri, Karabağı cemaatleri yaşamıştır. Sancağa bağlı Dazkırı mevkinde ise Hamit sancağına bağlı Yörükkan-ı Eğirdir mukataası tevabiindeki yörükler de söz konusudur²⁵¹. Belirtilen bu konargöçerin müstakil şekilde mukataa sistemine çekilerek malikâne sistemince tatbik edilmiştir.

4.3.1. Adet-i Ağnam ve Tevabii Mukataası

Karahisar-ı Sahib sancağında adet-i ağnam²⁵² mukataası, XVIII. yüzyılın ilk çeyreği sonlarında malikâne usulünce tasarruf edilmiştir. Araştırma konu olan küçükbaş hayvanlardan alınan bu vergiyle birlikte ağıl ve gulamiyenin de alındığı²⁵³,

²⁵¹ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1113)*, No. 230/527, v. 37b/1, 43b/1.

²⁵² Koyun üzerinden alınmış olup, resm-i ağnam veya resm-i ğanem olarak belirtilmiştir. bk. Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *AÜDTCFD* 5/5 (1947), 485, 486.

²⁵³ Ağnam vergisinin Müslümanlardan alındığı, adet-i gulamiyye ve resm-i ağıldan oluştuğu Müslüman olmayanların cizye verdikleri için bu vergiden muaf oldukları belirtilmiştir. 1691 tarihinden itibaren vergi gelirlerinde ortaya çıkan azalmayı gidermek amacıyla gayrimüslimler de vergi kapsamına alınmıştır. bk. Ahmet Uzun, *İstanbul İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857* (Ankara: TTK Yay.2006), 44, 54.

bunların hepsi birlikte zikredilerek mukataaya ayrılmıştır²⁵⁴. Adı geçen mukataa malikâne usulüne göre ilk kez ne zaman ve kim tarafından işletildiği kesin olarak bilinmemektedir. Fakat konuya dair bir belgede; Şam, Haleb, Diyarbakır, Mardin, Adana, Malatya, Antep, Tokat caniblerinde ve bazı mahallerde vali, muhassıl ve voyvodaların taht-ı iltizamlarında²⁵⁵ olan miri mukataaların ekseri kurası rical-i devlet ayanı ve vilayetten bazı kişilerin uhdesinde olup üzerlerinde sabit bir şekilde kalıcı olmadığı belirtilmiştir. Bu kişilerin her biri bir senet ile birkaç adama miri mukataayı deruhde ederek reayanın haklarını dikkate almayıp, zamanında tohum vs. ihtiyacı olan malzemelerin temininde yardımcı olmamalarından dolayı halkın tefecilerin eline düşmelerine ve tefecilerden züyuf akçe yani değeri/ayarı düşük akçe almalarına, tefecilerin ise bu vesileyle her sene faizleriyle birlikte kazanç sağlamalarına sebep olmuştur. Ayan-ı vilayetten olan mukataayı tasarruf eden bu kişiler bağ, bahçe vs. gelirlerinden yüksek kâr sağlamalarına rağmen memnun olmayıp bir ya da iki senelik hasılatlarını almak için halkı zor durumda bırakmalarına hatta mukataanın yıllık mal ve kalemiyesini kendileri ödeyip, hukuki olmadığı halde bir yolunu bularak başkasına verip, fazlaca gelir elde etmeleri, mal-ı mirinin gerilemesine ve verimsizleşmesine neden olduğu için miri mukataaların bir kısmı malikâne sistemine dahil edilmiştir. İşte Karahisar-ı Sahib sancağındaki ağnam mukataası da bu sebeplerden dolayı 1723 (R. 1135) yılında malikâne sistemiyle tatbik edilmiştir. Sancak dahilindeki ağnam mukataasının yıllık mal bedeli 3.160 kuruş karşılığında Yusuf adlı bir şahıs tarafından iltizam usulüyle işletildiği 15 Nisan 1721 (17 Cemaziyelahir 1133) tarihli bir belgede belirtilmektedir²⁵⁶. Adı geçen mukataanın tahsildarlık görevi ise 1722 (1134) yılında Abdi Ağa'nın oğlu el-Hâc Abdülbaki Ağa tarafından yapılmıştır²⁵⁷. Ağnam mukataasının yıllık mal bedeli 1722 yılı öncesinde 3.160 kuruş iken mukataaya 1722 yılında 540 kuruş zam yapılarak 3.700 kuruşa yükselmiştir. Fakat mukataanın malikâne sistemince işletildiği dahili belgede belirtilmemiş olup, Abdülbaki Ağa, mukataayı *beray-ı peşin* olarak isimlendirilen 1.000 kuruş ödemeyi kefilî aracılığıyla yaptığı belirtilmiştir²⁵⁸. Muhtemelen adı geçen mukataanın 1721 yılında iltizam usulüncce tasarruf edildiği, 1723 yılında ise malikâne sistemince tatbik edildiği düşünülmektedir.

²⁵⁴ Adet-i Ağnam mukataası, âdet-i ağnâm ve âdet-i gulâmiye ve resm-i ağıl mukataası, mukataa-i âdet-i ağnâm ve âdet-i gulâmiye ve resm-i ağıl livâ-i Karahisar-ı Sahib ve tevâbiuha şeklinde kayıtlarda yer alırken, 1725 yılına ait belgede ise mukataa-i adet-i ağnâm ve adet-i gulâmiye ve resm-i ağıl müselmânân ve gebrân livâ-i Karahisar-ı Sahib ve tevâbi'uhâ şeklinde yer almıştır. Farklı belgelerde farklı isimlerle zikredilmesinden dolayı başlıkta *Ağnam Mukataası* olarak belirtilmiştir. bk. BOA, MAD.d., No. 9510, s. 101,102/1. BOA, KK.d., No. 2495, s. 29/3. BOA, MAD.d., No. 2409, s. 32/3.

²⁵⁵ Taht: kelime olarak alt, aşağı, altında anlamlarında kullanılmıştır. bk. Şemseddin Sami, "taht", 382; metindeki anlamı ise altında, kontroölünde, mahiyetinde anlamı taşımaktadır. Bu bağlamda *taht-ı iltizamında* kelimesi iltizamın kontrolünün vali, muhassıl ve voyvoda tarafından sağlanması anlamı taşımaktadır.

²⁵⁶ BOA, C.ML., No. 218/9008. BOA, MAD.d., No. 9506, s. 155/2.

²⁵⁷ BOA, MAD.d., No. 2409, s. 32/3. BOA, KK.d., No. 2491-186/1.

²⁵⁸ Yıldırım, 535 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, 188, 189; Afyon Şer'iyye Sicil Defteri, (1135), No. 238/535, v. 32b/1. BOA, MAD. d., No. 2409, s. 32/3.

Karahisar-ı Sahib sancağında adet-i ağnam ve adet-i gulamiye ve resm-i ağıl ve tevabii mukataasının yıllık mal bedeli 3.700 kuruş iken 1723 (R. 1135) yılında yıllık mal bedeline 300 kuruş zam yapılarak 4.000 kuruşa yükselmiştir. Böylece ağnam mukataası sancak dahilindeki diğer mukataalara kıyasla yıllık mal bedeli en yüksek mukataa olmuştur. Yıllık mal bedelinin yüksekliği muaccele bedeline de yansımıştır. Bu durumda, Abdurrahman oğlu Mehmet ve Eminzade el-Hâc Ahmet Ağa 3.750'şer kuruş toplamda 7.500 kuruş muaccele ödeyerek mukataayı malikâne usulünce tasarruf etmişlerdir²⁵⁹. Fakat mukataanın 1725 (R.1137) yılında mal bedelinde bir azalmaya gidilmiş olup yıllık 2.500 kuruşa gerilemiştir²⁶⁰. Muhtemelen bu gerileme mukataadan ayrılan birtakım birimler olmalıdır ki mukataa alanında daralmaya gidilerek bu durum yıllık mal bedeline yansıtılmıştır.

Karahisar-ı Sahib sancağında adet-i ağnam ve adet-i gulamiye ve resm-i ağıl ve müselmanan ve gebran ve tevabii mukataasının 1727 (R.1139) yılında yıllık mal bedeli 2.500 kuruştur. Bu mukataa Hacı Süleyman ve Hacı Abdülbaki²⁶¹ tarafından tasarruf edilmiştir²⁶². Adı geçen mukataayı Süleyman 250 kuruş muaccele, Abdülbaki ise 1.000 kuruş muaccele²⁶³ karşılığında almıştır²⁶⁴. Muaccelelerdeki bu farklılık, malikâne sahiplerinin mukataayı bir başkasından feragat yoluyla ya da açık artırmaya giren kişiler arasındaki rekabetle ilişkili olduğu düşünülmektedir.

1737 (R.1149) yılına gelindiğinde, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı ağnam mukataasına tevabilerin eklenerek yıllık mal bedelinde bir yükselme yaşanmıştır. 2.500 kuruş değerindeki ağnam mukataasına, 1737 (R.1149) yılında 74 kuruş tahmis-i kahve maktuası/mukataasının 2.574 kuruş, 1740 (R.1152) yılında 25 kuruş Çiftlik-i Ömer Bayezid maktuası/mukataasının eklenmesiyle mukataanın yıllık mal bedeli 2.599 kuruş olmuştur. Böylece ağnam mukataasına 99 kuruş değerindeki tevabilerin eklenmesi mukataa alanını genişletmiştir. Ayrıca ağnam mukataasına 88,5 kuruş 16 para zam adı altında bir meblağ da eklenmiştir. Bu meblağ sonraki belgelerde karşılaştığımız tefavüt akçesi ile aynı miktardır. Belirtilen miktarın, ağnam mukataasının yıllık mal bedeliyle birlikte hazineye ödenmesi gerekmektedir. Çünkü ağnam mukataasının yıllık bedelleri ile aynı belgede hesaplanmıştır²⁶⁵.

Karahisar-ı Sahib sancağındaki ağnam mukataasını, Süleyman'dan sonra 1738 yılında oğlu İbrahim 270 kuruş muaccele karşılığında ve Abdülbaki Ağa'nın vefatından

²⁵⁹ BOA, MAD.d., No. 9510, s. 101,102/1.

²⁶⁰ BOA, MAD.d., No. 9510, s. 101,102/1.

²⁶¹ 1722 yılında ağnam mukataasının hem tahsildarlık hem mültezim görevini üstlenmiştir. BOA, MAD.d., No. 9510, s. 101,102/1. BOA, MAD. d., No. 2409, s. 32/3. BOA, MAD. d., No. 2409, s. 32/3. BOA, KK.d., No. 2491-186/1. Yıldırım, 535 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, 188, 189; Afyon Şer'iyye Sicil Defteri, (1135), No. 238/535, v. 32b1.

²⁶² Şola, 537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer'iyye Sicili (1140-1142 H./1727-1729 M.), 178-179.

²⁶³ 1.000 kuruş değerindeki muaccele irsaliye olarak Hazine-i Amire'ye gönderilmiştir. bk. BOA, MAD. d., No. 1096, s. 33/1.

²⁶⁴ 1732 (R.1143). BOA, MAD. d., No. 2400, s. 28/1.

²⁶⁵ BOA, MAD.d., No. 9508, s. 156/1, MAD.d., No. 9508, s. 157/1. BOA, MAD. d., No. 3393, s. 154/1. BOA, MAD.d., No. 4086, s. 20/1.

sonra 1745 yılında oğlu Ahmet 1.000 kuruşa tasarruf etmiştir²⁶⁶. Söz konusu malikânenin mutasarrıfı Ahmet, babasından kalan mukataanın yarı hissesini 5 yıl sonra işletmekten vazgeçerek 15 Ağustos 1750 (12 Ramazan 1163) tarihli belgede adet-i ağnam mukataasının yarı hissenin 2/3'ünü (sülûsanın) Hameyn-i şerif muhasebecisi Derviş Mustafa'ya, 1/3 (sülûs) hissesini ise İbrahim'e devretmiştir. Ahmet, ağnam mukataasını devrettiği için devrettiği hissenin 1.000 kuruş muaccesinin %10'una tekabül eden kasıyede isimli devretme vergisi 100 kuruşu Hazine-i Amire'ye ödemiştir. Karahisar-ı Sahib sancağının kasaba ve köylerinde bulunan koyun, kuzu, keçi ve oğlakların senede bir defa olmak üzere Mart başından itibaren adet-i ağnam, adet-i gulamiye, resm-i ağıl mukataasının gelirleri İbrahim ve Derviş Mustafa tarafından tahsil edilecektir. Bu kişilere mukataanın kalemiyesini ve malını her sene sonunda Hazine-i Amire'ye teslim etmeleri yönünde 15 Ağustos 1750 tarihinde hüküm gönderilmiştir²⁶⁷. Böylece malikânecin geniş yetkilerini kullanarak önceden almış olduğu mukataasını 2 parça şeklinde başkalarına devretmiştir.

Malikânenin önceki mutasarrıfı Abdülbakioğlu Ahmet, 1750 yılında adet-i ağnam mukataasının yarı hissenin 2/3'ünü Hameyn-i Şerif muhasebecisi Derviş Mustafa'ya, 1/3 hissesini ise İbrahim'e devretmişti; fakat Derviş Mustafa ve İbrahim tasarruflarına aldıkları bu mukataayı Ahmet'e muhtemelen zarar etmeleri ya da başka mukataayı tasarruf etmek istemeleri vb. nedenlerden dolayı devretmeyi gerekli görmüşlerdir. Malikâne mutasarrıfı Derviş Mustafa, adet-i ağnam mukataasının 2/3'lük hissesinin muaccesi olan 666 buçuk kuruş 20 akçenin %10'u 66 buçuk kuruş 20 akçe devretme vergisini Hazine-i Amire'ye ödeyerek mukataayı eski mutasarrıfı Ahmet'e bırakmıştır²⁶⁸. Aynı tarihte İbrahim de yarı hisseli adet-i ağnam mukataasının 1/3'lük muaccele hissesinin devretme vergisi olan 33 kuruş 40 akçeyi Hazine-i Amire'ye ödemeyi taahhüt ederek eski sahibi Ahmet'e feragat ettiği 25 Nisan 1752 (10 Cemaziyelahir 1165) tarihindeki bir hükümde belirtilmiştir²⁶⁹. Böylece adet-i ağnam mukataasının yarı hissesi tekrardan Ahmet üzerine geçmiştir. Fakat Ahmet, tekrardan yarı hisseli ağnam mukataasını devretmiştir. Ahmet, 999,5 kuruş 40 akçe muaccesinin %10 una tekabül eden 99,5 kuruş 19 para 1 akçe devretme vergisini Hazine-i Amire'ye ödemeyi taahhüt ederek ağnam mukataasını, 1755 (R.1168) yılı Mart ayı başından itibaren dergâh-ı mualla kapıcıbaşlarından Mehmet'e feragat etmiştir. Ahmet'in adı geçen mukataayı, Mehmet'e feragat edeceği 22 Mayıs 1754 (29 Receb 1167) tarihine ait tezkerede belirtilmiştir²⁷⁰.

Yıllık 2.599 kuruş değerindeki adet-i ağnam ve adet-i gulamiye ve resm-i ağıl müselmanan ve gebran liva-i Karahisar-ı Sahib mukataasının yarı hissesi 1755 yılında

²⁶⁶ BOA, MAD.d., No. 9508, s. 157/1. BOA, MAD. d., No. 1096, s. 33/1.

²⁶⁷ BOA, KK.d., No. 192, s. 199/1

²⁶⁸ BOA, KK.d., No. 192, s. 395/3.

²⁶⁹ BOA, KK.d., No. 192, s. 396/1.

²⁷⁰ BOA, KK.d., No. 193, s. 103/1.

dergâh-ı mualla kapıcıbaşılardan Mehmet'in, mukataanın diğer yarı hissesi ise aynı yılda 1.000 kuruş muaccele bedeli karşılığında satın alan Mehmet Ağa isimli kişinin tasarrufundadır²⁷¹.

Karahisar-ı Sahib sancağı ağnam mukataası 1756 ve 1157 (R.1169,1170) yılında da mal bedeli değişmemiş, 2.599 kuruş sabit kalmıştır²⁷². Adı geçen mukataa Ahmet Ağa ve Mehmet Ağa'nın²⁷³ tasarrufu söz konusudur²⁷⁴.

1762 yılında ise ağnam mukataasının ¼ hissesini Mehmet Ağa, İsmail Efendi'ye feragat etmiştir. İsmail Efendi, adı geçen mukataanın ¼ hissesini 1.750 kuruş muaccele karşılığında, 1762 yılı Mart ayından itibaren tasarruf etmek üzere almıştır²⁷⁵.

1765-1768 (R. 1178-1181) yılları arasında ağnam mukataasının 1.299,5 kuruş 10 para²⁷⁶ değerindeki yarı hissesi Ahmet Ağa tarafından tasarruf edilmiştir²⁷⁷. 1768 yılında ağnam mukataasının yarı hissesini Ahmet Ağa/Efendi'nin vefatı dolayısıyla oğulları Seyit Abdülbeşir ve Süleyman 1.075'er kuruş muaccele karşılığında toplam 2.150 kuruşa tasarruf etmişlerdir²⁷⁸.

Karahisar-ı Sahib sancağındaki ağnam mukataasının 1773 yılında, yıllık mal bedeli 2.599 kuruş 20 akçe²⁷⁹ olarak belirtilmiştir. Adı geçen mukataanın ¾ hissesi Seyit Süleyman, Seyit Abdülbeşir ve Mehmet'in tasarruflarında iken bu kişilerin vefat etmesiyle, adı geçen mukataayı Karahisar kethüdayeri Ahmet, 1.550 kuruş muaccele karşılığında tasarruf etmek üzere almıştır²⁸⁰. Fakat buradaki muaccele miktarının ¼ hisseli mukataayı belirttiğini düşünmekteyiz. Bu düşünceye göre Ahmet, mukataanın 3 hissesini tasarruf ettiği için 4.650 muaccele ödemesi gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır. Ağnam mukataasının kalan ¼ hissesini ise Mehmet Emin²⁸¹, muaccele bedeli 1.750 kuruş karşılığında tasarruf etmiştir²⁸². Böylece tam hisseli mukataa Mehmet Emin ve

²⁷¹ İki Mehmet isminin zikredilmesi aynı kişi mi farklı kişi mi kesin olarak şimdilik bilinmemektedir. bk. BOA, KK.d., No. 193, s. 103/1. BOA, KK.d., No. 2409, s. 3/3.

²⁷² Yıllık mal bedeli 2.500 kuruş ağnam mukataasına 25 kuruş Ömer Bayezid çiftliği ve 74 kuruş tahmis-i kahve mukataasının eklenmesiyle yıllık mal bedeli 2.599 kuruştur. 2.599 kuruşun 110 kuruşu vazifeye ayrıldığı, 2.489 kuruşu ise irsaliye olarak belirtilmiştir. bk. BOA, MAD. d., No. 4024, s. 40/1. BOA, MAD. d., No. 910, s. 40/1.

²⁷³ Mehmet Ağa'nın, Kapucubaşı Mehmet ile farklı kişiler mi aynı kişiler mi olduğuna dair kesin bir bilgiye ulaşılamadığı için beldedeki isim verilmiştir. bk. BOA, KK.d., No. 2409, s. 3/3.

²⁷⁴ BOA, MAD.d., No. 4024, s. 40/1.

²⁷⁵ BOA. D.BŞM.d., No. 41188, s. 231/1.

²⁷⁶ Belgede ağnam mukataasına ek Ömer Bayezid çiftliği ve tahmis-i kahve mukataaları eklenmemiştir. Fakat önceki ve sonraki yıllarda, ağnam mukataasının yıllık mal bedeli incelendiğinde tevabileriyle birlikte 2.599 kuruş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu miktarın da yarı hissesi arşiv kaydında belirtilmiştir. Böylece 1.299,5 kuruş 10 para yıllık mal bedelinin 46,5 kuruşu vazife olarak belirtilmiştir. bk. BOA, AE.SMST.III., No.129/10073.

²⁷⁷ BOA, AE.SMST.III., No.129/10073.

²⁷⁸ BOA, KK.d., No.199, s. 440/3.

²⁷⁹ 20 akçe muhtemelen harç vs. miktarı olabilir.

²⁸⁰ BOA, KK.d., No. 200, s. 245/1.

²⁸¹ Mukataanın ¼ hissesini İsmail'den almış olmalıdır.

²⁸² BOA, KK.d., No. 203, s. 417/4. BOA, MAD. d., No. 4150, s. 4/2. BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17905, s. 2/4.

Kethüdayeri Ahmet tarafından tasarruf edilmiştir²⁸³. Belirtilen muaccele bedelleri dikkate alındığında bir farklılık söz konusudur. Ağnam mukataasının 3/4 hisseli muaccele bedeli, 4.650 kuruş üzerinden tam hisse olarak düşünüldüğünde 6.200 kuruş olarak hesap edilmiştir. 1/4 hisse 1.750 kuruş hesabından düşünüldüğünde ise tam hisse bazında 7.000 kuruş olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1779 yılında, ağnam mukataasının yıllık mal bedeli, 2.599 kuruştur. Ağnam mukataası, önceki yıllarda olduğu gibi ortak şekilde tasarruf edilmiştir. Bu bakımdan adı geçen mukataanın 1/4 hissesini malikâneci Mehmet, Turunçzade Süleyman'a feragat etmiştir²⁸⁴. Böylece Süleyman, 1.750 kuruş muaccele karşılığında mukataanın yeni sahibi olmuştur²⁸⁵. Ağnam mukataasının kalan 3 hissesi ise 1785 yılından önce Duhani Hacı Ahmet²⁸⁶ üzerinde olduğu kayıtlarda belirtilmiştir²⁸⁷. 16 Nisan 1800 (21 Zilkade 1214) tarihli belgede, Turunçzade Süleyman'ın vefat ettiğini ve ağnam mukataasını oğlu Mustafa Bey'in tasarruf ettiğini görmekteyiz. Ağnam mukataasının yıllık mal bedeli ise 2.687,5 kuruş 16 para, muaccele bedeli ise 5.000 kuruştur.

1779-1788 yılları arasında ağnam mukataasının ¼ hissesini, Turunçzade Süleyman tasarruf etmiştir²⁸⁸. Fakat sonraki yıllarda Turunçzade Süleyman, mukataayı tam hisse tasarruf etmiş olacak ki kendisi vefat edince oğlu Mustafa, tam hisseli ağnam mukataasını, 5.000 kuruş muaccele karşılığında tasarruf etmesi yönünde kendisine 16 Nisan 1800 (21 Zilkade 1214) tarihinde berat yazılması için evrak (kaime) verilmiştir²⁸⁹.

Padişah değişimleri sırasında mukataalar üzerinden cülûs vergisi alınmıştır. Karahisar-ı Sahib sancağı ağnam mukataası, Hacı Süleyman ve Hacı Abdülbaki üzerinde iken devlet bu kişilerden cülûs vergisi tahsil etmiştir. Hacı Süleyman, ağnam mukataasının yarısını tasarruf ettiği için 250 kuruş muaccele ödemesi yapmıştır. Bu durumda malikâne mutasarrıfının, muaccelenin %25'ine tekabül eden cülûs resmi 62,5 kuruşu hazineye ödenmesi gerektiği 14 Kasım 1730 (3 Cemaziyelahir 1143) tarihli belgede belirtilmiştir²⁹⁰. Mukataanın kalan yarı hissesinin sahibi Hacı Abdülbak'nin ise ödediği 1.000 kuruş muaccele miktarının, %25'ine tekabül eden 250 kuruş cülûs vergisini 3 Aralık 1732 (15 Rebiülahir 1145) tarihli belgede ödemesi gerektiği belirtilmektedir²⁹¹.

²⁸³ BOA, AE.SABH.I., No. 277/18610. BOA. MAD.d., No. 4150, s. 4/2.

²⁸⁴ Mukataanın kasrıyed vergisinin hazineye ödenmesi yönünde bilgi verilmiştir. Bu durumda kasrıyed bedeli 175 kuruşun, Mehmet tarafından ödenmesi gerektiği söz konusudur ki biz 175 kuruş ödediğini varsayıyoruz.

²⁸⁵ BOA, KK.d., No. 203, s. 417/4. BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17905, s. 2/4.

²⁸⁶ Kethüdayeri Ahmet ile Duhani Ahmet'in farklı kişiler mi aynı kişiler mi kesin bir bilgiye ulaşılamadığı için beldedeki isim verilmiştir. Bk. BOA, C.ML., No. 554/22783.

²⁸⁷ BOA, C.ML., No. 554/22783.

²⁸⁸ BOA, KK.d., No. 203, s. 417/4.

²⁸⁹ BOA, KK.d., No. 2410, s. 62/2.

²⁹⁰ BOA, KK.d., No. 189, s. 246/3.

²⁹¹ BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14107, s. 69/4.

Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı ağnam mukataasından, kalemiye vergisi alındığı kayıtlarda sıklıkla belirtilmiştir. Fakat kalemiye miktarının ne oranda ve ne kadar alındığı kesin bilinmediği için ağnam mukataası özelinde 1727-1728 (R.1139) yılında mal bedeli 2.500 kuruş kalemiye ise 250 kuruş olarak belirtilmiştir²⁹². Bu durumda sancak dahilindeki ağnam mukataasının yıllık mal bedelinin %10'u, kalemiye vergisi olarak alınmıştır.

Ağnam mukataasından alınan bir başka bedel ise cebelü bedeliyesidir. 1738-1739 (R.1150) yılında sancak dahilindeki ağnam mukataasının muaccele bedeli 1.000 kuruş, cebelü bedeliyesi ise 150 kuruştur. Bu miktarlar muaccele bedellerinin %15 oranındadır²⁹³. Fakat, 1787 yılına ait bir belgeye bakıldığında ise ağnam mukataasının ¼ hisseli muaccele miktarı 1.750 kuruş, cebelü bedeliyesi ise 175 kuruştur²⁹⁴. Bu durumda ise muaccelenin %10'u oranında bir bedel alınmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken bir durum vardır ki XVIII. yüzyıl sonlarında cebelü bedeliyesinde %5 oranındaki bu gerileme de belki de malikâne mutasarrıflarının ödemelerindeki güçlüklerle alakalıdır.

Ağnam mukataası malikâne sahiplerinden dellâliye vergisi de alınmıştır. Örneğin, Mustafa, 5.000 kuruş muaccele karşılığında ağnam mukataasını tasarruf etmiş ve 100 kuruş dellâliye²⁹⁵ vergisi ödemiştir.²⁹⁶ Bu durumda dellâliye vergisinin ağnam mukataası muaccesinin %2'sine tekabül ettiği söz konusudur.

Bir mukataa tek başına vergi kalemini oluşturduğu gibi kimi mukataalar daha önce de belirtildiği gibi tevabii mukataa olarak da zikredilmişti. Buna göre 2 Mayıs 1755 (20 Receb 1168) tarihli bir belgede adet-i ağnam mukataası tevabiinden Karahisar-ı Sahib sancağında Sandıklı kazasına tabi *çiftlik-i Bayezid der-karye-i Gedüs maktû'ası* olduğunu görmekteyiz²⁹⁷. Benzer şekilde 26 Mayıs 1776 (7 Rebiülahir 1190) tarihli bir başka belgede Karahisar-ı Sahib sancağında adet-i ağnam ve tevabii mukataası mülhakatından *tahmis-i kahve ve Ömer Bayezit çiftliği* olduğu belirtilmiştir²⁹⁸.

²⁹² Şola, 537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer'iyye Sicili (1140-1142 H./1727-1729 M.), 68, 69.

²⁹³ BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17470, s. 3.

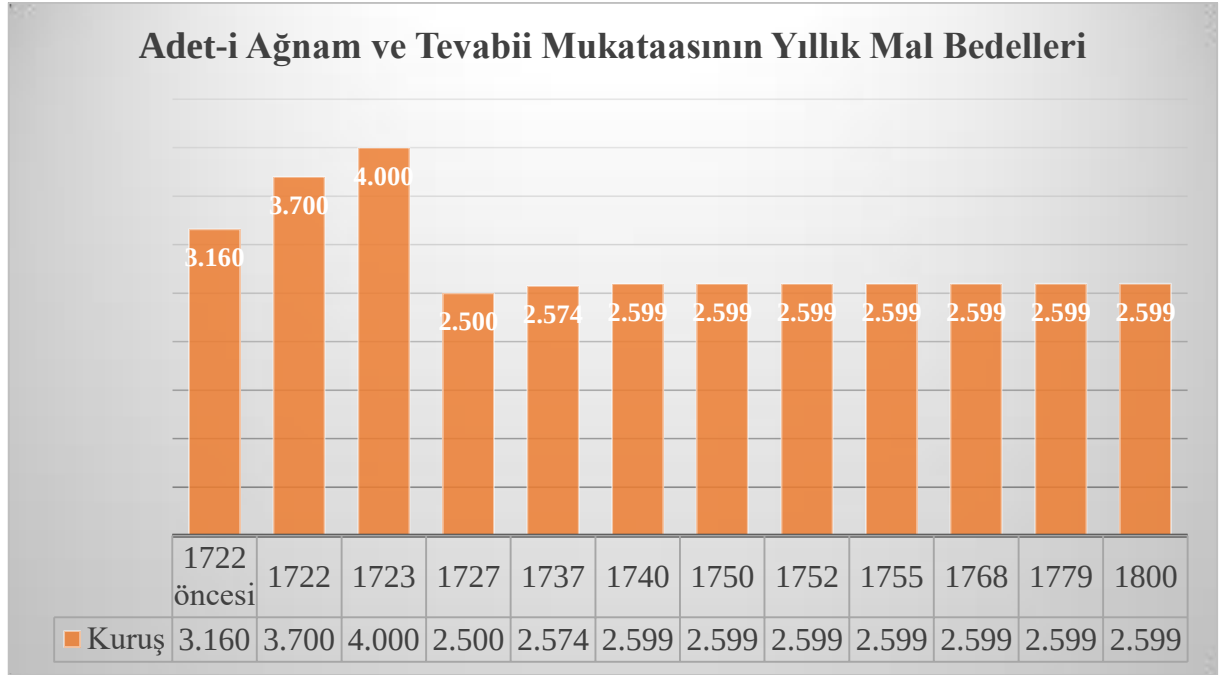
²⁹⁴ BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17905, s. 2/4.

²⁹⁵ Mukataa işlemlerinde, kalemiye resmiyle birlikte müzayede masrafları için hazineye ödenene resimdir. Tabakoğlu, "Resim", 34/582.

²⁹⁶ BOA, KK.d., No. 2410, s. 62/2.

²⁹⁷ BOA, KK.d., No. 193, s. 219/1.

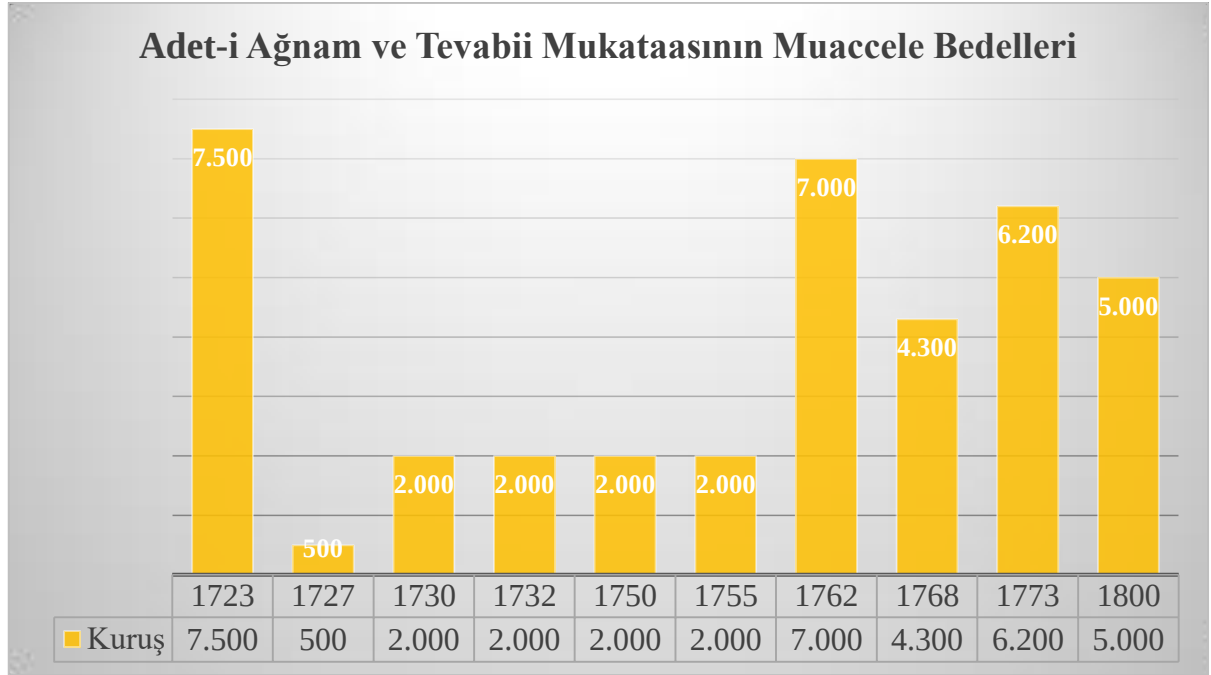
²⁹⁸ BOA, AE.SABH.I, No. 277/18610.

Grafik 4.1. Adet-i Ağnam ve Tevabii Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri

Adet-i ağnam mukataası yıllık mal bedeli grafiği incelendiğinde, 1722 yılı öncesinde yıllık mal bedeli 3.160 kuruş iken mukataaya 540 kuruş bir zam yapılarak 3.700 kuruşa yükselmiştir. 1723 yılında ise mukataaya tekrar bir zam yapılarak 4.000 kuruştan satılmıştır. Fakat adı geçen mukataanın yıllık mal bedeli 1727 yılında 1.500 kuruşluk bir azalmaya girerek 2.500 kuruşa gerilemiştir. Bu gerilemenin, mukataaya dahil olan tevabiilerin ayrılması ve mukataa alanı ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca 1727 yılında ağnam mukataasının yıllık mal bedelinin, 2.500 kuruş olduğu ve bu miktara 1737 yılında 74 kuruş değerinde tahmis-i kahve maktuası/mukataasının eklenmesiyle mukataa alanı genişleyerek 2.574 kuruşa yükselmiştir. 1740 yılına gelindiğinde ise 25 kuruş çiftlik-i Ömer Bayezid maktuası/mukataasının eklenmesiyle ağnam mukataasının alanı biraz daha genişleyerek 2.599 kuruşa yükselmiştir. Çiftlik-i Ömer Bayezid ve tahmis-i kahve mukataalarının bazı dönemlerde müstakil şekilde malikâne suretiyle işletilmesi²⁹⁹ durumlarında ağnam mukataasının yıllık mal bedelinin 2.500 kuruş iken dahili durumlarda ise 1740 yılından 1800 yılına kadar 2.599 kuruş olduğu gözlenmiştir.

²⁹⁹ tahmis-i kahve ve Ömer Bayezid mukataaları başlıklarında detaylandırılmış ve grafik halinde belirtilmiştir.

Grafik 4.2. Adet-i Ağnam ve Tevabii Mukataasının Muaccele Bedelleri³⁰⁰

Karahisar-ı Sahib sancağı adet-i ağnam mukataası muaccele bedellerinin genel değerlendirmesine baktığımızda ise 1723 yılında 7.500 muaccele karşılığında alıcı bulmuştur. 1730, 1732, 1750 ve 1755 yıllarında, ağnam mukataasının muaccele bedelinin 2.000 kuruşa gerilemiştir. Bu gerileme mukataa alanının daralmasıyla ilgilidir ki malikâne mutasarrıfları muaccele miktarlarını mukataa alanı gelirlerine göre belirlemektedirler. 1762 yılında ise ağnam mukataasında 3 kattan fazla bir artış gerçekleşmiş ve 7.000 kuruşa yükselmiştir. Muaccelenin bu kadar yüksek olması, mukataaya eklenen tevabiler olabileceği gibi malikâne mutasarrıfları arasında yaşanan rekabetle de ilişkilendirilebilir. 1768 yılında ise muaccele bedelinin 4.300 kuruşa gerilemiştir. 1800 yılında ise 5.000 kuruş muaccele karşılığında satın alınmıştır.

4.3.1.2. Bolvadin ve Tevabii Mukataası

Bolvadin³⁰¹, Karahisar-ı Sahib sancağının kazalarından birisidir. Bu kaza aynı zamanda Osmanlı menzilleri arasında yer almış ve Bolvadin Menzili olarak belirtilmiştir³⁰².

³⁰⁰ Mukataanın muaccele bedelleri genellikle 1/2, 1/4, 3/4, 1/8 şeklinde parçalara ayrılarak satılmıştır. Bu bakımdan grafiği oluşturmak güç olacağı için ağnam mukataasının muaccele bedellerini tam hisse şeklinde hesaplanarak oluşturulmuştur.

³⁰¹ Belgelerde Bolvadin olarak geçmektedir. Buradaki –a harfi Türkçe dil bilgisi kurallarına göre ünlü düşmesi olarak görülmektedir ki tezimiz içerisinde Bolvadin olarak yazılacaktır.

³⁰² Güneş, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri”, 51.

Karahisar-ı Sahib sancağındaki Bolvadin kazası³⁰³ XVI. yüzyılda şehzade hassı olarak belirtilmiştir. XVII. yüzyıl sonlarında 1695/6 (1107)³⁰⁴, 1696/7 (1108)³⁰⁵ yıllarında ise mukataaya dönüştürülerek malikâne suretiyle işletilmiştir³⁰⁶. XVIII. yüzyılda ise *Bolavadin mukata'ası*, *hâss-ı Bolavadin*, *hasha-i Bolavadin ve tevabii mukata'ası*, *mukata'a-i hâssâ-i Bolavadin ve karye-i Gülali/Gelali/Kelali?*³⁰⁷ ve *tevâbi'uhâ der livâ-i Karahisar-ı Sâhib, Bolavadin ve tevabii hâssı mukata'ası* şeklinde malikâne sistemine dahil edilmiştir³⁰⁸. Bu ifadeden XVI. yüzyılda has olan Bolvadin'in XVIII. yüzyılda da has ifadesini kaybetmediği görülmüş ve malikâne mukataaları arasında yer almıştır.

Bolvadin mukataasını, malikâne sistemi öncesinde bervech-i emanet şeklinde Bolvadin sakinlerinden Akşehir beyi Mehmet Bey tasarruf etmiştir. Mehmet Bey 545,5 kuruş yıllık mal bedeli olan adı geçen mukataayı, 517 kuruş vekillik ücreti karşılığında ve kalan 28,5 kuruşu ise irsaliye olarak göndermek üzere emaneten tasarruf etmiştir³⁰⁹. Fakat malikâne sisteminin yürürlüğe girdiği 1695 (R.1106) yılında, 545,5 kuruş yıllık mal bedeli olan adı geçen mukataa, ilk kez Ali³¹⁰ tarafından malikâne usulünce tasarruf edilmiştir³¹¹. Ali, 545,5 kuruş yıllık mal³¹² bedeli ile adı geçen mukataayı 77 kuruş muaccele karşılığında aldığı ve 3 Nisan 1696 (29 Şaban 1107) tarihli tezkerede belirtilmiştir³¹³.

Bolvadin mukataası, 1715 (R.1127) yılında Bazdar Ali'nin malikâne olarak tasarrufunda iken³¹⁴ 1716 yılında malikâne sisteminin kaldırılarak mal bedellerine zam yapıp tekrar satışa sunulmasıyla, Bolvadin mukataası da sisteme uygun olarak kaldırılmıştır. Fakat 1716-1717 yılları arasında iltizam usulüyle işletilmiştir. Bu durumda 545,5 kuruş yıllık mal bedeline 150 kuruş zam yapılarak 695,5 kuruştan, Bazdar Ali 500 kuruş peşin ile 1 yıllığına Bolvadin mukataasını iltizam usulüyle tasarruf etmiştir³¹⁵.

³⁰³ Bulduk, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı*, 294.

³⁰⁴ Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, 380.

³⁰⁵ BOA, *MAD.d.*, No. 3423, s. 176/4.

³⁰⁶ BOA, *MAD.d.*, No. 3423, s. 176/4.

³⁰⁷ Bolvadin mukataası ve tevabii mülhakatından Barçınlı nahiyesinde nefis-i Aligel isimli köy ismi vardır. Muhtemelen bu isimler birbirleri yerine kullanılmıştır. bk. BOA, *MAD.d.*, No. 9506, s. 177/3.

³⁰⁸ BOA, *D.BRM.d.*, No. 24410, s. 58/1. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24411, s. 22/1. BOA, *MAD. d.*, No. 1732, s. 88/1. BOA, *KK.d.*, No. 2517, s. 15/1. BOA, *MAD. d.*, No. 9494, s. 245/1, *MAD.d.*, No. 9494, s. 245/1. BOA, *MAD. d.*, No. 9506, s. 177/3. BOA, *EV.HMH.d.*, No. 5136, s. 81/1. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24363, s. 16/2.

³⁰⁹ BOA, *MAD.d.*, No. 3423, s. 176/4.

³¹⁰ Orijinal belgede Ali Ağa ismi zikredilir. Ali Ağa'nın Bazdar Ali ismiyle zikredildiği 1107-1127 yılları arasında Bolvadin mukataasının malikâneçisi olarak belirtilmiştir. Karşılaştırma için bk. BOA, *MAD.d.*, No. 9506, s. 146/2. BOA, *MAD.d.*, No. 7359, s. 27/2. BOA, *MAD.d.*, No. 2450, s. 141/2. Ayrıca bu kişi Bolvadin sakinlerindendir. bk. *MAD.d.*, No. 1637, s. 38/2.

³¹¹ Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, 380.

³¹² Yıllık 545,5 kuruş mal bedelinin 517 kuruşu vazifelere ayrıldığı 28,5 kuruşu ise irsaliye olarak ayrıldığı belirtilmiştir. bk. BOA, *MAD. d.*, No. 7359, s. 27/2.

³¹³ BOA, *MAD.d.*, No. 3423, s. 176/4.

³¹⁴ BOA, *MAD.d.*, No. 9506, s. 146/2.

³¹⁵ BOA, *MAD.d.*, No. 9506, s. 146/2, *MAD.d.*, No. 9506, s. 154/3, *MAD.d.*, No. 9506, s. 183/1.

695,5 kuruş yıllık mal bedeli olan Bolvadin ve tevabii mukataası 1718 yılında, Dolacı Hüseyin oğulları Mehmet ve Mustafa Ağa tarafından 230 kuruş muaccele karşılığında alınmıştır³¹⁶. Fakat adı geçen mukataanın yarı hissesi, 1739 (H. 1152) yılı öncesinde Hüseyin'in üzerinde iken Hüseyin'in vefatından sonra Abidin tarafından tasarruf edilmek üzere 750 kuruş muaccele karşılığında alınmıştır³¹⁷. Mehmet, divana gelerek Bolvadin mukataasının bu yarı hissesinin kendisine ait olduğunu ve bir başkasının beratını zorla zapt ettiğini divana bildirmesi üzerine mukataanın tekrar kendisine verilmesi için 9 Ekim 1740 (18 Receb 1153) tarihinde Bolvadin kadısına hüküm gönderilmiştir³¹⁸. Böylece Bolvadin mukataasının yarı hissesi 17 Temmuz 1741 (3 Cemaziyelevvel 1154) tarihinde 750 kuruş muaccele bedeli karşılığında Mehmet Ağa tarafından alınmıştır³¹⁹.

1757 yılına gelindiğinde Bolvadin mukataasın yarı hissesi Mustafa tarafından tasarruf edilmiştir. Mustafa, adı geçen mukataanın yarı hissesini Süleyman Bey'e feragat etmiştir. Böylece Mustafa, 115 kuruş muaccele bedelinin %10'u olan 11,5 kuruş kasrıyed vergisini hazineye ödeyerek yarı hisseli Bolvadin mukataasını Süleyman Bey'e devretmiştir. Süleyman Bey hayatta olduğu sürece mal ve kalemiyesini hazineye ödemek koşuluyla mukataayı üzerine alarak 15 Kasım 1757 (3 Rebiülvvel 1171) tarihinde nişan yazılmıştır³²⁰. Böylece adı geçen mukataa, Mehmet Ağa ve Süleyman Bey tarafından ortak işletilmiştir³²¹. Fakat Süleyman Bey'in vefat etmesiyle Bolvadin mukataası boş kalmış ve hazineye intikal etmiştir. Müzayedeye çıkan yarı hisseli bu mukataa, eski muaccele miktarından çok yüksek bir meblağ 4.050 kuruş karşılığında diğer Mehmet Ağa³²² tarafından alınmış ve 15 Temmuz 1777 (9 Cemaziyelhir 1191) tarihinde nişan yazılmıştır³²³. Muaccelenin çok fazla yükselmesi Bolvadin mukataasına Gelali? köyünün eklenmesiyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Bu durum malikâne sahipleri arasındaki rekabete neden olmuştur³²⁴. 31 Ocak 1782 (16 Safer 1196)

³¹⁶ BOA, MAD.d., No. 3259, s. 128/2. BOA, MAD.d., No. 9506, s. 177/3. BOA, MAD.d., No. 9508, s. 156/1. BOA, MAD.d., No. 9485, s. 21/2. BOA, MAD.d., No. 3418, s. 37/4. BOA, MAD.d., No. 2409, s. 85/3.

³¹⁷ BOA, KK.d., No. 190, s. 522/2.

³¹⁸ Mukataanın malına dışarıdan herhangi birinin müdahalesi söz konusu olmamakla birlikte vezir, mirimiran, mirliva, mütesellim ve saire ehl-i örf taifesi tarafından 1 akçe ve 1 habbe dahi alınmamak şartıyla Mehmet ve Mustafa tarafından ömür boyunca tasarruf edildiğine dair 9 Ekim 1740 (18 Receb 1153) tarihinde Bolvadin kadısına hüküm gönderilmiştir. bk. BOA, KK.d., No. 2517, s. 15/1.

³¹⁹ BOA, MAD.d., No. 9508, s. 156/1. BOA, MAD. d., No. 2462, s. 341/1. BOA, MAD.d., No. 1732, s. 88/1.

³²⁰ BOA, KK.d., No. 195, s. 30/3. Mukataanın Süleyman tarafından tasarrufu ve mukataanın yıllık bedeline dair... bk. BOA, D.BŞM.d., No. 41188, s. 16/3. BOA, MAD. d., No. 9508, s. 156

³²¹ BOA, D.BRM.d., No. 24354, s. 20/2. D.BRM.d., No. 24354, s. 54/2. BOA, MAD. d., No. 4113, s. 3/1. BOA, D.BRM.d., No. 24370, s. 18/2.

³²² Bolvadin mukataasını Süleyman Bey ve Mehmet Bey birlikte tasarruf etmişlerdir. Fakat Süleyman Bey'in vefatıyla yarı hisseli mukataa Mehmet'e geçmiştir. Burada Süleyman'dan Mehmet'e geçen yarı hisseli mukataa, eski ortaklardan Mehmet ya da yeni bir malikâneci Mehmet isimli kişi mi bilinmemektedir. Bu bakımdan iki ayrı Mehmet olabileceği düşünülmektedir.

³²³ BOA, KK.d., No. 203, s. 102/2. Mukataanın Mehmet tarafından tasarrufuna dair bk. BOA, MAD. d., No. 9508, s. 163/1. BOA, D.BRM.d., No. 24410, s. 58/1. BOA, D.BRM.d., No. 24393, s. 4/1.

³²⁴ BOA, D.BRM.d., No. 24354, s. 20/2, D.BRM.d., No. 24354, s. 54/2.

tarihinde ise mukataanın diğer yarısını Mustafa Ağa'nın oğlu Ali Ağa, 5.100 kuruş muaccele bedeli karşılığında almıştır³²⁵.

1791 (R.1205) yılında Bolvadin mukataasının yıllık mal bedelinde bir değişim yaşanmayarak 695,5 kuruş olduğu görülmüştür. Malikâne mutasarrıfları ise Mehmet (Emin) Ağa ve Ali Ağa'dır. Bu kişiler 1796 (H.1211) yılına kadar mukataayı beraber işletmişlerdir. 1796 yılında Mehmet Ağa'nın vefatıyla yarı hisseli mukataanın yarısı yani 1/4 hissesi, oğulları Halil Reşit ve İbrahim Edhem kalan kısmı ise Abdülfettah tarafından tasarruf edilmek üzere Çavuşbaşı ağa mührüyle Bursa kalemine kaydolup, berat tezkeresi yazılmak için 1 Kasım 1797 (11 Cemazıyyelevvel 1212) tarihinde kaime verilmiştir³²⁶. Böylece Bolvadin mukataasının yarı hissesini 3 kişi tasarruf etmiştir. Bu durumda 1/4 hissesi Abdülfettah 5.000 kuruş muacceleyle, 1/4 hisseyi ise Halil Reşid ve İbrahim Edhem birlikte 5.000 kuruş muacceleyle almışlardır. Böylece 1/2 hisseli mukataa 10.000 kuruş muacceleyle satılmıştır³²⁷. Mukataanın kalan 1/2 hissesi ise Ali tarafından tasarruf edilmiştir³²⁸.

Bolvadin mukataasından mal bedelleri üzerinden kalemiye bedeli alınmıştır. Örneğin, 1108 yılından 1114 yılına kadar yıllık mal bedeli 545,5 kuruş olan Bolvadin mukataasının %10'u, 54,5 kuruştur. Bu miktar adı geçen mukataanın kalemiyesini oluşturmuştur³²⁹.

Bolvadin mukataasının muaccele bedelleri üzerinden de padişah değişiminden dolayı cülûs vergisi adı altında bir vergi tahsil edilmiştir. 77 kuruş değerindeki adı geçen mukataanın muaccele bedelinin %25'i olan 19 kuruş cülûs vergisinin³³⁰ malikâne sahibi Ali tarafından hazineye ödendiği 13 Ağustos 1704 (11 Rebiülahir 1116) tarihli tezkerede belirtilmiştir³³¹.

Bolvadin mukataasının muaccele bedeli üzerinden dellâliye vergisi alınmıştır. 1212 yılında adı geçen mukataanın yarı hissesinin muaccele bedeli 10.000 kuruştur. Tahsil edilen dellâliye bedeli ise 200 kuruştur. Bu miktar muaccelenin %2'sine tekabül ederek malikâne sahipleri tarafından ödenmiştir³³². Adı geçen mukataanın yarı hissesinin muaccele bedeli 5.000 kuruş, dellâliye resminin ise 100 kuruş olduğu da belirtilmiştir³³³.

³²⁵ BOA, MAD.d., No. 9508, s. 163/1. Mukataanın Ali Ağa üzerinde olduğuna dair... bk. BOA, D.BRM.d., No. 24410, s. 58/1, BOA, D.BRM.d., No. 24393, s. 4/1.

³²⁶ BOA, D.BRM.d., No. 24411, s. 22/1. BOA, MAD. d., No. 9508, s. 163/1.

³²⁷ BOA, D.BRM.d., No. 24411, s. 22/1. BOA, MAD.d., No. 9508, s. 163/1. BOA, D.BRM.d., No. 24404, s. 122/1.

³²⁸ BOA, D.BRM.d., No. 24404, s. 122/1. BOA, C.ML., No. 532/21815.

³²⁹ BOA, MAD.d., No. 5878, s. 6/2. BOA, MAD.d., No. 777, s. 6/2, 23/2.

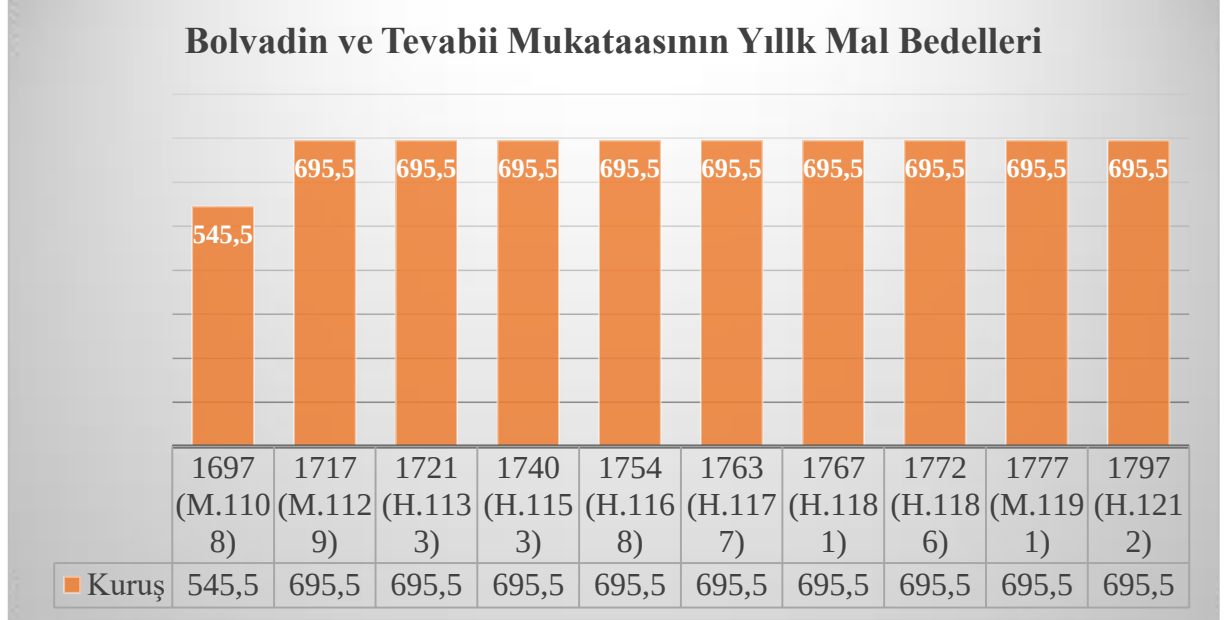
³³⁰ Mukataanın 77 kuruş muaccele bedelinin %25'ine tekabül eden 19,25 kuruştur. Fakat belgede 19 kuruş ödediği belirtilmiştir. 0.25 kuruşun nereye aktarıldığı belirtilmemiştir. bk. BOA, MAD.d., No. 9494, s. 245/1. Nitekim farklı bir belgede ise cülûs vergisinin 19 kuruş 1 para olarak belirtilmiştir. bk. BOA, MAD.d., No. 1637, s. 38/2.

³³¹ BOA, MAD.d., No. 9494, s. 245/1.

³³² BOA, D.BRM.d., No. 24404, s. 122/1.

³³³ BOA, KK.d. No. 2410, s. 62/2.

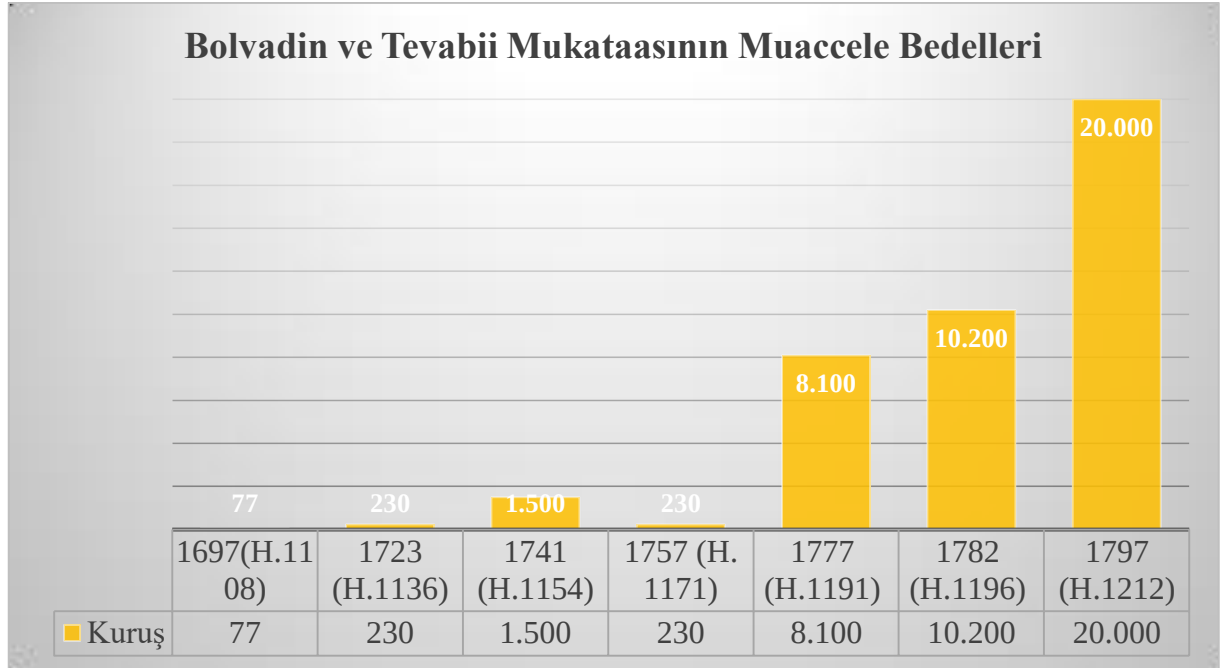
Bolvadin mukataasından alınan bir başka gelir ise tefavüttür. 1758 (H.1172) yılında adı geçen mukataanın yıllık mal bedeli 695,5 kuruş üzerinden 11,5 kuruş tefavüt bedeli alınmış olup, bu miktar yıllık mal bedeline eklenerek toplam 707 kuruş olarak hesaplanmıştır³³⁴.

Grafik 4.3. Bolvadin ve Tevabii Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri

Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Bolvadin mukataasının mal bedeli grafiği incelendiğinde, 1697 yılında, adı geçen mukataanın yıllık geliri 545,5 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu miktar, 1717 yılı civarına kadar sabit kalmıştır. Fakat 1716 yılı civarında Osmanlı topraklarının büyük kısmında mukataaların malikâneliğinin kaldırılarak, yıllık mal bedellerine zam yapıp, tekrar yürürlüğe girmesi Bolvadin mukataasında da geçerliliğini göstermiştir. Bu durumda, Bolvadin mukataasının 1717 yılı öncesi 545,5 kuruş değerindeki yıllık mal bedeline 150 kuruş zam yapılarak, 695,5 kuruştan satılmıştır. 695,5 kuruş değerindeki bu miktar ise 1797 yılına kadar değişmemiş sabit kalmıştır.

³³⁴ BOA, D.BRM.d., No. 24350, s. 2/1.

Grafik 4.5. Bolvadin ve Tevabii Mukataasının Muaccele Bedelleri³³⁵

Bolvadin mukataasının muaccele bedelleri grafiği incelendiğinde, 1697 yılında mukataanın muaccele bedeli 77 kuruştur. 1723 yılına gelindiğinde ise mukataanın muaccele bedeli bir hayli yükselerek 230 kuruştan alıcı bulmuştur. Bu yükseliş mukataa alanının genişlemesiyle alakalı olabileceği gibi mukataanın yüksek kârı olmasıyla da alakalıdır. Nitekim muaccele bedellerindeki bu artış, 1741 yılında da görülmüş olup mukataa 1.500 kuruştan alıcı bulmuştur. Bu durum mukataanın kârlı olduğu sonucunu desteklemiştir. 1757 yılına gelindiğinde ise muaccele bedelinin 230 kuruş olması Bolvadin mukataasında bir devir işlemi yaşanmasıyla ilişkilidir. Nitekim, devir işlemi hariç tutulduğunda, Bolvadin mukataasının 1777 yılında muaccele bedeli 8.100, 1782 yılında 10.200 kuruş, yüzyıl sonlarında ise 20.000 kuruşa kadar yükselmiştir.

Netice itibariyle, malikâne sistemin uygulanmaya başlamasıyla Bolvadin mukataası da bu sistemde yerini almıştır. 1697 yılında muaccele bedeli 77 kuruştan alıcı bulan Bolvadin mukataasının, bu kadar az bir muaccele ödenmesinin malikâne mutasarrıflarının bu yeni sistemin ne getireceği endişesi yaşamaları, açık artırmaya giren kişinin az olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Fakat mukataanın XVIII. yüzyıl boyunca değer kaybetmeyerek sürekli (1757 yılı hariç) artışa geçmesi, mukataaya bazı tevabiilerin eklenmesi ve kârın fazlalığıyla bağlantılı olduğu gibi malikâne mutasarrıflarının da artık bu yeni sisteme alışmaları ve bu sistemin olumlu yanlarının fazla olduğu düşüncesi muaccele bedellerinden anlaşılmaktadır. Böylece muacceledeki bu artışlar Bolvadin mukataasının yüzyıl boyunca değer kazandığının bir göstergesi olduğu sonucunu desteklemiştir.

³³⁵ Bolvadin mukataası yıllık muaccele bedelleri değerlendirilmesinde mukataalar tam hisse olarak grafiğe yansıtılmıştır.

4.3.1.3. Çorak ve Gazlıgöl ve Tevabii Mukataası

Çorak ve Gazlıgöl³³⁶ mukataası³³⁷, XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı bir mukataadır. Gazlıgöl, Afyonkarahisar'ın kuzeyinde, Kütahya ve Eskişehir'e komşu bir yer iken çorak³³⁸ ise kaynatılarak Kütahya'daki fincancı taifesine satılan, fincan yapımında kullanılan bir tür maddedir³³⁹. Bu bakımdan çorak da mukataaya ayrılmış ve bu ismi Gazlıgöl ile birlikte zikredilerek Karahisar-ı Sahib sancağı mukataaları arasında yer almıştır.

Çorak ve Gazlıgöl mukataası mülhakatını/tevabiisini Kızılkilis³⁴⁰, Şehrabad nahiyesine tabi Kayırhisar/Kırhisar³⁴¹, ve çorak ve Gazlıgöl karyeleri³⁴², Şehrabad nahiyesindeki mahsûl-i çorak ve Gazlıgöl ve çayırı³⁴³, Dinar, Karaören ve civarındaki köyler³⁴⁴, nefsi Karahisar-ı Sahib keyl, çayır ve sabunhaneler ve tevabiileri, çiftlik ve çiftliğe dahil defterde yazılı hayvan, tohumluk arpa ve buğday³⁴⁵, bure mahsûlü, ihtisap, bâc-ı bâzâr ve oşur, çiftliklerdeki koyun, keçi vs. hayvan mahsullerinin aidat ve tayyaratları³⁴⁶ oluşturmaktadır³⁴⁷.

Hasha-i çorak ve Gazlıgöl ve tevabii mukataası, 1696 (R.1107) yılında yıllık mal bedeli 56.500 akçe³⁴⁸ olup belirtilen tarihten önce Abdülkadir isimli kişinin uhdesindedir. 1697 yılında adı geçen mukataanın kârlı görülmemesi ya da maddi açıdan

³³⁶ Yine sancak dahilinde Gazlıgöl kaplıcası olarak isimlendirilen bir yer bulunmaktadır ki Fatih Sultan Mehmet Han burayı kendi hasları arasına almış, sonrasında İstanbul'da kurulan Okçular tekkesine vakfettiştir. Daha sonra saray teberdarlarına (baltacı) verildiği belirtilmiştir. Gazlıgöl'ün yıllık 50.000 akçe karşılığında mültezimlere verildiği de söz konusudur. bk. Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi* (İzmir: Karınca Matbaacılık ve Ticaret Kollektif Şirketi, 1971), 1/20-21.

³³⁷ Adı geçen mukataa 25 Ekim 1703 (14 Cemaziyelahir 1115) tarihinde çorak ve Gazlıgöl ve tevabii mukataası, 19 Haziran 1723 (15 Ramazan 1135) tarihinde Gazlıgöl ve tevabii mukataası, 21 Kasım 1718 (27 Zilhicce 1130) tarihinde Hasha-i çorak Gazlıgöl mukataası, 30 Mayıs 1773 (8 Rebiülevvel 1187) tarihinde Hasha-i çorak Gazlıgöl ve tevabii mukataası, 21 Kasım 1718 (27 Zilhicce 1130) tarihinde Mukataa-i Hasha-i çorak-i Gazlıgöl der liva-i Karahisar-ı Sahib ve tevabii mukataası olarak da zikredilmiştir. bk. BOA, MAD.d., No. 9494, s. 15/1, BOA, MAD.d., No. 9506, s. 190/4, BOA, KK.d., No. 200, s. 205/2, BOA, MAD.d., No. 3259, No. s. 115/1

³³⁸ Çorak, verimsiz yer, tuzlu anlamında kullanılmıştır. bk. Kamus-ı Türki, “şur”, s. 787.

³³⁹ BOA, KK.d., No. 2493, s. 94/1. BOA, MAD. d., No. 9506, s. 164/2.

³⁴⁰ BOA, C.M.L., No. 423/17170. BOA, MAD.d., No. 3517, s. 256/1.

³⁴¹ BOA, MAD.d., No. 9506, s. 164/3.

³⁴² *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1148)*, No. 242/539, v. 42b/2.

³⁴³ BOA, MAD.d., No. 9506, s. 164/3.

³⁴⁴ BOA, KK.d., No. 2512, s. 13/2.

³⁴⁵ 1746 yılında Çorak ve Gazlıgöl mukataasına bağlıdır. bk. Tufan, *544 Numaralı Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, 69-70; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1162)*, No. 247/544, v. 21b/2, 22a. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri, (1160)*, No. 245/542, v. 23b/3; Porgalı, *Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sahib) 1741-1743 (H. 1154-1156) Tarih Ve 542 Numaralı Şer'iyye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-İndex)*, 160, 161. Belirtilen bazı vergilerin zaman zaman ihtisab mukataasına bağlı olduğu görülmüştür. Detaylı bilgi için bk. İhtisab mukataası başlığı.

³⁴⁶ bâd-ı hevâ ile aynı anlama gelmektedir. Bâd-ı hevâ türünden olan vergiler arasında cürm ü cinâyet, gerdek resmi, çiftlik ve ev tapusu resimleri, abd-i âbık ve kenizek muştuluğu, tütün ve duhan resmi, yava, beytûlmâl ve mal-i gaib ve mefkudtur. bk. Halil Sahillioğlu, “Bâd-ı hevâ”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1991), 4/417.

³⁴⁷ BOA, C.M.L., No. 223/9282.

³⁴⁸ BOA, MAD.d., No. 5781, s. 6/2. BOA, MAD.d., No. 3423, s. 225/5.

güçlü olmayan kişilerin bulunmamasından dolayı 3 kez satışa çıkmış ve sonrasında 150 kuruş muaccele karşılığında, Hacı Hüseyin mukataayı almıştır. Hacı Hüseyin'in eline ruznamçe-i hümâyûn verilerek mukataanın mal ve kalemiyesini hazineye ödemesi koşuluyla 13 Temmuz 1697 (23 Zilhicce 1108) tarihinde berat yazılmıştır³⁴⁹.

Çorak ve Gazlıgöl mukataası, XVIII. yüzyılın ilk yıllarında da 56.500 akçe olan yıllık mal bedelinde ve 62 kuruş olan kalemiyesinde bir değişim yaşanmadığı görülmüştür³⁵⁰. Adı geçen mukataa daha önce tam hisse olarak Hacı Hüseyin tarafından tasarruf edilirken 1707 (H.1119) yılında Mehmet ile birlikte tasarruf edilmiştir³⁵¹.

1716 (R.1128) yılında çorak ve Gazlıgöl mukataası, diğer mukataalarda olduğu gibi yıllık mal bedellerine zam yapılmak üzere kaldırılmıştır. Hazine, 56.500 akçelik mukataanın yıllık bedeline, 36.000 akçe zam yaparak 92.500 akçe karşılığında satışa sunmuştur³⁵². Adı geçen mukataayı, Mehmet isimli kişi 1716 yılında 500 kuruş peşin ile 1 yıllığına iltizama aldığı görülmüştür³⁵³.

Mukataanın 1716 yılı öncesinde eski sahibi Mehmet³⁵⁴, 1717 yılında mukataanın tekrar yürürlüğe girmesiyle 1716 yılı öncesinde yatırdığı 2.510 kuruş muaccele bedelinin yarısı olan 1.255 kuruşu ödemesi koşuluyla adı geçen mukataayı almıştır. Böylece Mehmet adına, 21 Kasım 1718 (27 Zilhicce 1130) tarihinde nişan yazılmıştır³⁵⁵. Belirtilen bilgilerden yola çıkarak 1707 yılında Mehmet, Bolvadin mukataasını Hacı Hüseyin ile ortak şekilde, 1717 yılında ise tam hisse şeklinde tasarruf etmiştir. Mehmet'in Hacı Hüseyin'den kalan mukataayı 1717 yılı önsesi bir tarihte devraldığı ya da mukataanın malûl kalmasıyla açık artırma usulüyle satın almış olacağı düşünülmektedir.

Hasha-i Çorak ve Gazlıgöl ve tevabii mukataası, Tatar Mehmet'in vefatı sonucunda müzayedeye sunulmuştur. Müzayede de hane-i hassa ağalarından

³⁴⁹ BOA, MAD.d., No. 9485, s. 21/2. BOA, MAD.d., No. 5781, s. 6/2. BOA, MAD.d., No. 3423, s. 225/5.

³⁵⁰ BOA, D.BRM., No. 120-1/25. BOA, D.BRM., No. 120-74/74. BOA, MAD.d., No. 9494, s. 15/1. BOA, D.BŞM.d., No. 997, s. 3/4.

³⁵¹ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1122)*, No. 232/529, v. 14b/2

³⁵² Adı geçen mukataaya 1128 yılında yıllık mal bedeli 55.600 akçeye, 36.000 akçe zam yaparak 91.600 akçeye yükselmiştir. bk. BOA, MAD.d., No. 9510, s. 101-102/1. Aynı tarihte bir başka belgede ise 56.500 akçeye 36.000 akçe zam yapılarak 92.500 akçeye satışa çıkmıştır. bk. BOA, MAD. d., No. 9506, s. 32/3, MAD.d., 9506, s. 164/3, BOA, MAD. d., No. 2409, s. 81/4. Aradaki 900 akçe tefavüt miktarı, kur farkı, mukataaya ait vergi birimleri veya da mukataanın tevabileriyle ilişkilendirilebileceği gibi katibin yanlış yazımıyla da alakalı olabilir. Bu bakımdan paragrafta yıllık bedel 92.500 akçe yansıtılmıştır.

³⁵³ BOA, MAD.d., No. 9506, s. 29/1, MAD.d., No. 9506, s. 32/3.

³⁵⁴ Malikâne mukataalarının zam yapılmak üzere 1716 yılında kaldırılması ve 1717 de tekrar yürürlüğe girmesi arasındaki süreçte Gazlıgöl mukataası Mehmet tarafından 1 yıllık iltizam usulüne göre tasarruf edilmiştir. Adı geçen mukataanın tekrar malikâne usulüne yürürlüğe girmesiyle mukataanın eski sahibi Mehmet'in mukataayı malikâne olarak tasarruf ettiği söz konusudur. Burada iltizam olarak işletilen çorak ve Gazlıgöl mukataasının mültezimi Mehmet ile malikâne sistemine geçilince mukataayı tasarruf eden malikâneci Mehmet ile aynı kişi olduğu kanaatindeyiz. Çünkü belgelerde mukataanın eski sahibi Mehmet'in muaccele bedelinin yarısını yatırması koşuluyla mukataayı tekrar alması Mehmet'in önceden malikâne mutasarrıfı olduğunu sonucunu çıkarmıştır. bk. BOA, MAD.d., No. 3259, s. 115/1. BOA, MAD.d., No. 9485, s. 21/2. BOA, MAD.d., No. 9506, s. 29/1. MAD.d., No. 9506, s. 32/3.

³⁵⁵ BOA, MAD.d., No. 3259, s. 115/1. BOA, MAD.d., No. 9485, s. 21/2. BOA, MAD.d., No. 9506, s. 29/1, MAD.d., No. 9506, s. 32/3.

Osmanzade Ahmet, 2.630 kuruş muaccele karşılığında mukataayı almıştır. Böylece Ahmet'e 12 Mart 1732 (R. 1 Mart 1144) tarihinden itibaren hayatta olduğu müddetçe malikâneyi tasarruf etmesi adına mukataanın mahsûl ve vergilerini kanun gereği toplayıp 92.500 akçe yıllık malı da sene içinde 4 taksit halinde hazineye ödemesi yönünde 20 Kasım 1731 (20 Cemaziyelevvel 1144) tarihinde bir tezkere verilmiştir³⁵⁶. Fakat Ahmet'in devlete veya halka herhangi bir usulsüzlük vb. yapmasından dolayı mukataası elinden alınarak (ref') hazineye intikali gerçekleşerek hazine tarafından tekrar açık artırmaya çıkmıştır. Satışa çıkan yıllık 92.500 akçe çorak ve Gazlıgöl mukataasına³⁵⁷ en yüksek teklifi veren Derviş Mehmet (Efendi³⁵⁸), 3.000 kuruş muaccele karşılığında mukataayı üzerine almıştır. Böylece 12 Mart 1752 (1 Mart 1165) tarihinden itibaren hayatta olduğu sürece mukataayı tasarruf edeceği 3 Eylül 1752 (23 Şevval 1165) tarihli tezkerede belirtilmiştir³⁵⁹.

Yıllık mal bedeli 92.500 akçe olan çorak ve Gazlıgöl mukataası³⁶⁰ Derviş Mehmet'in vefatıyla hazineye intikal etmiştir. 1764 yılında satışa çıkan adı geçen mukataayı, 14.100 kuruş muaccele karşılığında Ali oğlu Seyit Mustafa Ağa (Efendi) almıştır. Mustafa, adı geçen mukataayı 12 Mart 1764 (1 Mart 1177) tarihinden itibaren tasarruf etmek üzere 17 Ocak 1764 (13 Receb 1177) tarihinde tezkere yazılmıştır³⁶¹. Hasha-i çorak ve Gazlıgöl mukataası mutasarrıfı Seyit Mustafa, mukataayı aldıktan 4 yıl sonra vefat etmiştir. Adı geçen mukataa 14.500 kuruş muaccele bedeli karşılığında Abdülkerim Bey³⁶² tarafından alınmıştır. Kendisine 20 Eylül 1771 (10 Cemaziyelhir 1185) tarihinde bir tezkere yazılmıştır³⁶³. Ayrıca çorak ve Gazlıgöl ve tevabii mukataasında hasıl olan bure³⁶⁴ mahsûlü, ihtisab, bâc-ı bâzâr ve öşür mahsûl ve vergileri ile mukataanın tevabiisine dahil olan çiftliklerdeki koyun, keçi vs. hayvan

³⁵⁶ BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14106, s. 50/1. Mukataanın Ahmet üzerinde olduğu, yıllık mal ve muaccele bedellerine dair bk. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1148)*, No. 242/539, v. 42b./2, 44a/2. BOA, *MAD.d.*, No. 3517, s. 256/1. BOA, *MAD.d.*, No. 9508, s. 156/2. BOA, *MAD.d.*, No. 1732, s. 89/1.

³⁵⁷ 1754 (H.1168) yılında Derviş Mehmet'in tasarrufundaki çorak ve Gazlıgöl mukataasının yıllık mal bedeli 90.600 akçe olarak belirtilmiştir. bk. BOA, *KK.d.*, No. 194, s. 38/5. Adı geçen mukataanın 1128 yılında yıllık mal bedeli 55.600 akçe olup, 36.000 akçe zam yaparak 91.600 akçeye yükselmiştir. bk. BOA, *MAD.d.*, No. 9510, s. 101-102/1. Fakat bu iki belge haricindeki diğer belgelerde yıllık bedeller 92.500 akçedir. Bu farklılığın ne olduğu şimdilik bilinmemekle birlikte kâtabin yanlış yazdığı da düşünülmektedir. Bizler paragrafta yıllık mal bedelini 92.500 akçe olarak belirtmiş bulunmaktayız.

³⁵⁸ BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14130, s. 151/4. Nitekim Derviş Mehmet Efendi ifadesi 1176 yılına ait bir belgede görülmüştür. bk. BOA, *AE.*, *SAMD.III*. No. 282/22675. Bu durumda Efendi ifadesi kimi belgelerde yazıldığı gibi kimi belgelerde yazılmamıştır.

³⁵⁹ BOA, *KK.d.*, No. 192, s. 425/1.

³⁶⁰ 92.500 akçe yıllık mal bedeli, 1.295 akçe tefavüt miktarıdır. Toplam yıllık ödenmesi gereken miktar 93.795 akçe olarak belirtilmiştir. Ayrıca 93.795 akçeden vazifeler için 13.806 akçe alınmıştır. bk. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24354, s. 4/2.

³⁶¹ BOA, *KK.d.*, No. 197, s. 370/1. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24354, s. 40/2. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24363, s. 4/3. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24354, s. 70/2, *D. BRM.d.*, 24354, s. 105/2. BOA, *MAD.d.*, No. 9508, s. 156/2. BOA, *MAD.d.*, No. 4113, s. 55/1. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1178)*, No. 251/548, v. 121a/1.

³⁶² Abdülkerim Ömer Paşa ile Abdülkerim Bey aynı kişilerdir.

³⁶³ BOA, *KK.d.*, No. 200, s. 52/2. BOA, *MAD.d.*, No. 5210, s. 16/5.

³⁶⁴ Kuyumcuların kullanmış oldukları tuza benzeyen bir madde. Ferit Develioğlu, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2008), "bure", 114.

mahsullerinin aidat³⁶⁵ ve tayyarata³⁶⁶ kimsenin müdahalede bulunulmaması yönünde 19 Ocak 1772 (17 Şevval 1185) tarihinde ferman yazılmıştır³⁶⁷.

Çorak ve Gazlıgöl mukataası, 1771 yılında tam hisse olarak Abdülkerim Bey'in uhdesinde iken kendisi adı geçen mukataanın yarı hissesini Ahmet'e devretmiştir³⁶⁸. Bu devir işlemi Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin imzalarıyla tescillenip, 725 kuruş devretme vergisi³⁶⁹ Rikâb-ı Hümâyûn Hazinesi'ne teslim edilmesiyle gerçekleşmiştir. Ahmet, 14.500 kuruş muaccelenin yarı hissesi 7.250 kuruşu ise Abdülkerim'e ödemesiyle 12 Mart 1773 (1 Mart 1186) tarihinden itibaren hayatta olduğu sürece adı geçen mukataanın yarı hissesini tasarruf edecektir. Böylece 30 Mayıs 1773 (8 Rebiülevvel 1187) tarihinde Ahmet adına berat yazılmıştır. Ayrıca bir berat da Abdülkerim Bey adına yazılmıştır³⁷⁰. Fakat 1779 (R.1193) yılına gelindiğinde adı geçen mukataa Ahmet ve Mehmet Esat tarafından tasarruf edilmiştir³⁷¹. Bu durumda Mehmet Esat, 1779 yılı öncesinde Abdülkerim Bey'den kalan yarı hisseli mukataayı devir ya da hazineden almış olacak ki Ahmet Bey ile müşterek tasarruf emiş olsun.

Çorak ve Gazlıgöl mukataası, 1779 (R.1193) yılında Seyit Mehmet Esat ve Ahmet tarafından işletildiği belirtilmiştir. Fakat Ahmet mukataayı tek başına üzerine almış olacak ki 1780 (R.1194) yılında Numan Paşazade Seyit Sadullah Bey'e tam hisse olarak devrettiğini görmekteyiz³⁷². Böylece Ahmet'in çorak ve Gazlıgöl mukataasını devrettiği için kasrıyed vergisini hazineye ödemesi gerektiği belirtilmiştir. Bu durumda Ahmet'in tam hisse 14.500 kuruş muaccele karşılığında aldığı mukataasının muaccele bedelinin %10'u olan 1.450 kuruşu hazineye ödediği söz konusudur³⁷³. Numanpaşazade Seyit Sadullah'ın muaccele bedeli 14.500 kuruşu ise eski malikâne mutasarrıfı Ahmet'e ödediği belirtilmiştir³⁷⁴.

Hasha-i çorak Gazlıgöl mukataası 1780 (R.1194) yılından itibaren Seyit Sadullah Bey üzerinde iken 1783 (R.1197) yılında 14.500 kuruş muaccele mukabiliyle

³⁶⁵ Resim, vergi, tahsisat, irad, gelir anlamlarında kullanılır. Vakıftan aidatı vardır; ağnam aidatı, kıymetli evrak aidatı gibi ifadeler zikredilerek devlet bütçesinde yer almıştır. Muayyen maaşların bulunmadığı zamanlarda kadı ve tapu memurlarının, mukatavelat muharrirlerinin yaptıkları işlerden aldıkları ücretlere de aidat ismi verilirdi. bk. Pakalın, "aidat", 1/30, 31.

³⁶⁶ bâd-ı hevâ ile aynı anlama gelmektedir. Bâd-ı hevâ vergileri arasında cürm ü cinâyet, gerdek resmi, çiftlik ve ev tapusu resimleri, abd-i âbık ve kenizak muştuluğu, tütün ve duhan resmi, yava, beytülmâl ve mâl-ı gaib ve mefkudtur. bk. Sahillioğlu, "Bâd-ı hevâ", 4/417.

³⁶⁷ BOA, C.ML., No. 223/9282.

³⁶⁸ BOA, KK.d., No. 200, s. 205/2. BOA, D.BRM.d., No. 24370, s. 38/2.

³⁶⁹ Yarı hisseli mukataanın muaccele bedeli 7.250 kuruş olup, kasrıyed vergisi belgede belirtilmemiştir. Fakat kasrıyed miktarının hazineye ödemesi yönünde bilgi verilmiştir. Dolayısıyla kasrıyed miktarı tarafımızca hesaplanarak metine yansıtılmıştır.

³⁷⁰ BOA, KK.d., No. 200, s. 205/2.

³⁷¹ BOA, D.BRM.d., No. 24385, s. 22/2.

³⁷² BOA, D.BRM.d., No. 24385, s. 21/3. Berat yenilendiği için eski beratlar Çavuşbaşı Ağa'sı mühürüyle mühürlenerek Bursa kalemine saklanıp Baş muhasebeye kayıt olmak üzere tezkere yazılmıştır.

³⁷³ 1.450 kuruş kasrıyed vergisi belgede belirtilmemiş fakat kasrıyed miktarının hazineye ödemesi yönünde bilgi verilmiştir. Dolayısıyla kasrıyed miktarı tarafımızca hesaplanarak metine yansıtılmıştır. bk. BOA, KK.d., No. 203, s. 591/3.

³⁷⁴ BOA, KK.d., No. 203, s. 591/3.

Hacı Süleyman'ın oğlu dergâh-ı mualla kapıcıbaşlarından Seyit Hacı Mehmet Emin'e³⁷⁵ feragat etmiştir. Böylece Sadullah Bey hazineye 1.450 kuruş kasrıyed vergisini³⁷⁶ 4 Eylül 1782 (26 Ramazan 1196) tarihli berat tezkeresinde belirtilmiştir.³⁷⁷ Fakat, Hacı Mehmet Emin mukataasını yaklaşık 5 yıl tasarruf ettikten sonra 1788 (R. 1202) yılında Hafız Abdurrahim'e devretmiştir. Mehmet Emin, hazineye ödeyeceği kasrıyed vergisi 1.450 kuruşu³⁷⁸ hazineye ödemesi ve Hafız Abdurrahim'in ise muaccele bedeli 14.500 kuruşu Mehmet Emin'e ödemesi karşılığında çorak ve Gazlıgöl mukataası el değiştirmiştir. Fakat Abdurrahim de mukataasını yaklaşık 3 yıl işlettikten sonra 1791 (R.1205) yılında Kütahya'da yaşayan Hacı İsmail Ağa'ya devretmiştir³⁷⁹.

Hassa-i çorak ve Gazlıgöl mukataasının 1791 yılında yıllık mal bedelinde bir değişim yaşanmıştır. Adı geçen mukataa 1779 (R.1193) yılında, mal bedeli 92.500³⁸⁰ akçe (tefavüt miktarı hariç) iken 1792 yılında 2.400 akçe zam yapıldığı görülmüştür³⁸¹. Mukataaya eklenen bu zam ile yıllık mal bedeli 94.900 akçeye (tefavüt miktarı hariç) yükselmiştir³⁸². Fakat İsmail Ağa, çorak ve Gazlıgöl mukataasını 1798 yılı Ocak/Şubat ayında (H.1212 Şaban), işletmekten vazgeçmiştir. Böylece adı geçen mukataa, 23 Mart 1799 (R.1 Mart 1213) yılında, Hacı Ahmet Efendi tarafından tasarruf edilmiştir.³⁸³

Görüldüğü gibi mukataa yüzyılın sonlarına doğru muaccele bedelleri dikkate alındığında değer kaybetmediği görülmüş olup, malikâne sahiplerinin sık değişimi söz konusudur. Bu değişim muhtemelen malikâne sahiplerinin 1775 yılında çıkan esham sistemine yönelme eğilimleri ya da mukataanın gelirinden istedikleri kârı elde edemedikleri düşüncesi ile kârı daha yüksek mukataalara girme eğilimleri olabilir.

Çorak ve Gazlıgöl mukataasının yıllık mal bedeli üzerinden tefavüt ödemesi alındığı görülmüştür. Örneğin, 1763 (R.1176) adı geçen mukataanın yıllık mal bedeli,

³⁷⁵ BOA, D.BRM.d., No. 24385, s. 79/1.

³⁷⁶ Belgede kasrıyed vergisinin hazineye ödenmesi yönünde bilgi verilmiştir. Fakat miktarın ne kadar olduğu belirtilmemiştir. Bu bakımdan metinde verilen miktar tarafımızca aktarılmıştır. bk. BOA, MAD.d., No. 204, s. 291/2.

³⁷⁷ BOA, KK.d., No. 204, s. 291/2.

³⁷⁸ Belgede kasrıyed vergisinin hazineye ödenmesi yönünde bilgi verilmiştir. Fakat miktarın ne kadar olduğu belirtilmemiştir. Bu bakımdan metinde verilen miktar tarafımızca aktarılmıştır. bk. BOA, D.BRM.d., No. 24385, s. 129/2.

³⁷⁹ BOA, D.BRM.d., No. 24385, s. 131/2, D.BRM. d., 24385, s. 147/2.

³⁸⁰ 92.500 akçeye 1.295 akçe tefavüt miktarı eklenerek mukataa 93.795 akçeye yükselir. Bu miktara 1792 yılında 2.400 akçe zam/keyyallik yapılarak adı geçen mukataanın yıllık mal bedeli 96.195 akçeye yükselmiştir. 96.195 akçenin tefavüt miktarıyla birlikte yıllık bedeli ise 96.228 akçe olduğu ortaya çıkmıştır.

³⁸¹ nefs-i Karahisar-ı Sahib tereke bâzârı keyyalliği 1792 (R.1207) yılında 10 kuruş olan bu göreve zam yapılarak 20 kuruştan satılmak istendiği kayıtlarda yer almıştır. bk. Soysal, 557 Numaralı Afyon Karahisar-ı Sahib Sancağı Şer'iyye Sicili (1793-1799 M./1208-1213 H.), 82-84; Afyon Şer'iyye Sicil Defteri, (1213), No. 260/557, v. 15b/1.

³⁸² BOA, D.BRM.d., No. 24404, s.122/2. 17 Ocak 1795/25 Cemaziyelahir 1209 tarihli nizamnameye göre yıllık akçe ve kuruş olan gelirlerde değişime gidilerek yıllık mal bedelinin %3,125 oranında tefavüt-i hasene adında bedel alınmıştır. bk. Çakır, Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl), 79; Buna göre çorak Gazlıgöl mukataasının 1210 Mart yılında 92.500 akçe mal bedeline 2.400 akçe zam yapılarak 94.900 kuruşa yükselmiştir. 94.900 kuruşun %3,125'i tefavüt-i hasene-i şemsiye adında belirtilerek 2.965 akçe alınmıştır. bk. BOA, D.BRM.d., No. 24410, s. 17/1.

³⁸³ BOA, D.BRM.d., No. 24404, s. 122/2.

92.500 akçe iken bu miktara 1.295 akçe tefavüt eklenmiş ve mukataanın 93.9 akçeye yükseldiği görülmüştür. Bu durumda asıl yıllık mal bedeli 92.500'ün %14 (%1,4)'ü 1.295 akçeyi oluşturmuştur³⁸⁴.

1716-1794 (R.1128-1208) yılına kadar çorak ve Gazlıgöl mukataasının tefavüt akçesi ile birlikte yıllık mal bedelinin 93.795 akçe olarak hesap edildiği, 1208 yılında mukataaya keyyallik maktuasının zam adı altında eklenmesiyle yıllık mal bedelinde bir değişim yaşandığı söz konusudur. Şöyle ki 1208 yılında adı geçen mukataaya 93.795 akçe (tefavüt dahil) keyyallik adında 2.400 akçe (tefavüt dahil değil) bir zam yapılmış ve mukataanın değeri 96.195 akçeye yükselmiştir. Mukataaya sonradan eklenen 2.400 akçe zammın %14 (%1,4)'ü 33,6 akçe tefavüt miktarını oluşturduğu için mukataanın yıllık bedeli 96.228 akçeye³⁸⁵ yükselmiştir³⁸⁶. Bu durum 1794 (R.1208) yılından 1802 (R.1216) yılına kadar sabit kalmıştır. Fakat 1796 (R.1210) yılına ait farklı bir belgede çorak ve Gazlıgöl mukataasının asıl yıllık mal bedeli 92.500 (tefavüt dahil değil) ile zam yapılan miktar 2.400 akçenin (tefavüt dahil değil) toplamının 94.900 olduğu, bu miktarın ise %3,125'i tefavüt-i hasene-i şemsiye miktarı 2.965 akçeyi oluşturmuştur. Böylece asıl malın tefavüt miktarı ile zammın da tefavüt miktarıyla hesaplanması sonucunda yıllık mal bedeli toplamı 97.865 akçeyi ortaya çıkarmıştır³⁸⁷.

Çorak ve Gazlıgöl mukataasının 1796 (R.1210) yılında 97.865 akçe olması 17 Ocak 1795/25 Cemaziyelahir 1209 tarihli nizamnameye göre yıllık akçe ve kuruş olan gelirlerdeki eşitsizliğin giderilmesiyle ilişkilidir. Böylece akçe ve kuruş olan mukataaların yıllık mal bedeli gelirlerinin tefavüt miktarının eşitlenerek %3,125 oranında tefavüt-i hasene alınması kararlaştırılmıştır³⁸⁸. Adı geçen mukataadan aynı yılda 96.228 akçenin alınması ise kamu harcamalarıyla ilişkilidir. Bu durumda çorak ve Gazlıgöl mukataasından alınan bedeller güneş yılı esasına göre hesaplanıp, kamu harcamalarında ay yılı esas alınmıştır.

Çorak ve Gazlıgöl mukataasının yıllık mal bedeli üzerinden kalemiye ödemesi alındığı da görülmüştür. Örneğin çorak ve Gazlıgöl mukataasının 1701 ve 1702 yıllarında yıllık mal bedeli 56.500 akçedir. Belirtilen yıllarda 62'şer kuruştan toplam 124 esedi kuruş kalemiye ödemesi alınmıştır³⁸⁹. Çorak ve Gazlıgöl mukataasından alınan kalemiye ödemesinin kendi içerisinde bir harcama alanı oluşturduğu görülmüştür. Adı geçen mukataanın 62 kuruş kalemiyesinin 41 kuruş 1 parası sadrazam (sadr-ı ali), 20 kuruş 2 parası efendi (defterdar) adına paylaştırılmıştır³⁹⁰.

³⁸⁴ BOA, *D.BRM.d.*, No. 24354, s. 4/2

³⁸⁵ 1211 yılında 94.900 akçeye (92. 500 + 2.400) tefavüt-i şemsiye adında 1.328 akçe ilave yapılarak toplam 96.228 akçeyi oluşturmuştur. bk. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24404, s. 122/2.

³⁸⁶ BOA, *D.BRM.d.*, No. 24410, s. 17/1.

³⁸⁷ BOA, *D.BRM.d.*, No. 24410, s. 64/1.

³⁸⁸ Geniş bilgi için bk. Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 79.

³⁸⁹ BOA, *D.BRM.*, No. 120/25. BOA, *MAD.d.*, No. 5781, s. 6/2,

³⁹⁰ BOA, *MAD.d.*, No. 6220, s. 16.

Kalemiye resmi, mukataanın mal bedeli ve tefavüt miktarının toplamı sonucunda hesap edildiği gibi mukataanın yıllık mal bedeliyle birlikte hesap edildiği de görülmüştür. Örneğin, 1792 (R.1206) yılına ait belgede çorak ve Gazlıgöl mukataasının 92.500 akçe yıllık bedelinin tefavüt miktarı 1.295 akçedir. Toplamda ise yıllık mal bedeli 93.795 akçeye yükselmiştir. Kalemiyesi 103 kuruş 20 paradır³⁹¹.

1794 (R.1208) yılında çorak ve Gazlıgöl mukataasının tefavüt ile birlikte yıllık mal bedeli 93.795 akçeye 2.400 akçe zam (tefavüt dahil değildir) eklenmesiyle toplam yıllık 96.195 akçeye yükselmiştir. 96.195 akçenin kalemiyesi ise 105,5 kuruş 33 paradır³⁹².

Adı geçen mukataanın yıllık mal bedeli zamlı birlikte 1794, 1795, 1796 yıllarında 96.195 akçe iken 1797 yılında 94.900 akçeye³⁹³ yükselmiştir. Tefavüt-i şemsiye miktarı ise 1.328 akçedir³⁹⁴. Toplamda 96.228 akçenin kalemiyesi ise 105,5 kuruş 42 para olmuştur³⁹⁵.

Belirtilen bedeller haricinde çorak ve Gazlıgöl ve tevabii mukataasının muaccele bedeli üzerinden cülûs vergisi adında bir vergi alınmıştır. 1703 yılında II. Mustafa tahtan indirilip yerine 23 Ağustos 1703 tarihinde III. Ahmet'in tahta çıkmıştır³⁹⁶. Padişah değişimine istinaden çorak ve Gazlıgöl mukataası malikâne mutasarrıfı Hacı Hüseyin'in beratı yenilenmiş olup adı geçen mukataanın muaccele bedeli 150 kuruşun %25'ine tekabül eden 37,5 kuruş cülûs vergisini hazineye ödeyerek 25 Ekim 1703 (14 Cemaziyelahir 1115) tarihinde berat-ı şerif yazılması için kendisine tezkere verilmiştir. Ayrıca Karahisar-ı Sahib sancağındaki çorak ve Gazlıgöl mukataasından ilk cülûs resmi ödeyen malikâne mutasarrıfı ise Hacı Hüseyin'dir³⁹⁷.

1754 yılında cülûs vergisi kaldırılmıştır. Fakat padişah değişikliği olduğu için beratların yenilenmesine devam edilmiştir. Böylece hasha-i çorak ve Gazlıgöl mukataası 1755 yılında Derviş Mehmet üzerindedir. 14 Aralık 1754 yılında Osmanlı padişahı I. Mahmud'un vefat etmesiyle III. Osman tahta çıkmıştır ve 14 gün sonra 28 Aralık 1754 tarihinde³⁹⁸ Derviş Mehmet'in çorak ve Gazlıgöl mukataasının malikâne mutasarrıfı olduğu yazan eski beratı (atik berat) muhafaza edilip, tekrardan kendisine padişah III. Osman zamanına ait adı geçen mukataanın malikâne mutasarrıfı olduğu belirtilen yeni bir berat verilmesi için 9 Ocak 1755 (25 Rebiülevvel 1168) tarihinde

³⁹¹ BOA, D.BRM.d., No. 24404, s. 122/2.

³⁹² Bu miktar da 35 kuruş 31 para (defterdar) efendiye, 70,5 kuruş 2 para sadrazam hissesine ayrılmıştır

³⁹³ 92.500 akçe (1.295 akçe tefavüt dahil değil) ilave 2.400 akçe zam (tefavüt dahil değil) ile toplamda 94.900 akçedir.

³⁹⁴ 94.900 akçenin binde 14'ü 1.328'dir.

³⁹⁵ BOA, D.BRM.d., No. 24404, s. 122/2.

³⁹⁶ M. Münir Aktepe, "Ahmed III", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1989), 2/34,35. III. Ahmed'in tahta geçişine dair ... 1115 senesi Rebi'ülâhîr'in 10. Gününde (23 Ağustos 1703) taht-ı âli baht-i Osmâni üzre cülûs-ı hümayûn... ifadelerine yer verilmiştir. bk. BOA, D.BRM., No. 130-1/21, 22.

³⁹⁷ BOA, MAD.d., No. 9494, s. 5/1.

³⁹⁸ ...1168 senesi Saferü'l hayrın 28. Günü (28 Aralık 1754) taht-ı âli baht-ı Osmâni üzre cülûs-i hümayûn meymenet-makrûnum vâki'olub umûmen tecdid-i berat-ı ferman olunduğı...

tezkere yazılmıştır³⁹⁹. Fakat orijinal metinde berat yenileme için ne kadar vergi alındığı belirtilmemiştir.

Malikâne mukataaları, malikâne mutasarrıfları tarafından bir başkasına/başkalarına iltizama verilmiştir. Ahmet, çorak ve Gazlıgöl mukataasının mülhakatından sancak merkezi ve civarında yer alan hububat pazarı gelirleri, çayır ve sabunhaneleri ve tevabiilerini, çiftlik ve çiftlik içindeki hayvanlar, tohumluk arpa ve buğdayları 1742 (R.1155) yılı öncesinde Osman Beşe'ye iltizama verdiği; fakat Osman'ın mukataanın kapsadığı mahaldeki ahaliye zulm ettiği gerekçesiyle iltizam kaydının kaldırılarak 12 Mart 1742 (1 Mart 1155) tarihinde Mehmet isimli kişiye iltizama vermiştir⁴⁰⁰. Çorak ve Gazlıgöl mukataasının iltizama verilmesine başka bir örnek ise Seyit Mehmet Esat ve Ahmet tarafından gerçekleşmiştir. Bu ortaklar adı geçen mukataayı 1779 (R.1193) yılında 4 taksit ile 3.000 kuruş karşılığında Hacı Lütfullah isimli kişiye iltizam etmişlerdir⁴⁰¹.

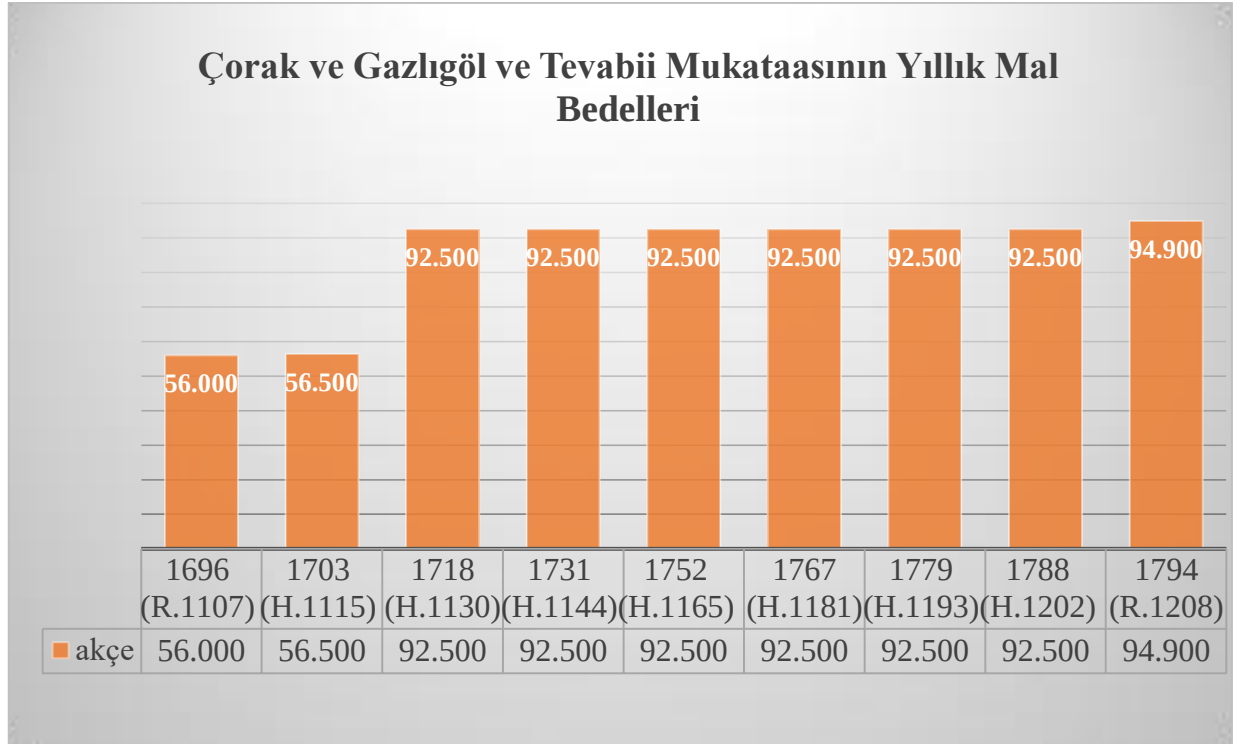
Çorak ve Gazlıgöl mukataası gelirleri malikâne mutasarrıfı tarafından iltizam usulüne benzer şekilde bir yıllığına vekillerini voyvoda olarak tayin ederek emanet etmiştir. Adı geçen mukataayı malikâne mutasarrıfı Ahmet, çukadarı Mehmet'e emanet ve voyvoda tayin ettiğini belirtilmiştir. Böylece 12 Mart 1735 (1 Mart 1147) yılından 11 Mart 1736 (28 Şubat 1148) tarihine kadar 1 yıllığına Mehmet'i zabıt ve voyvoda bilinmesini mukataanın gelirleri arasındaki aşar-ı şeriyye ve rüsum-ı örfiyye ve tapu-i zemin ve beytül-mâl-ı amme ve hassaların Mehmet'e ödenmesi gerektiği bildirilmiştir⁴⁰².

³⁹⁹ BOA, KK.d., No. 194, s. 38/5.

⁴⁰⁰ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri*, (1160), No. 245/542, v. 22b/3; Porgalı, *Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sahib) 1741-1743 (H. 1154-1156) Tarih Ve 542 Numaralı Şer'iyye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-İndex)*, 160,161.

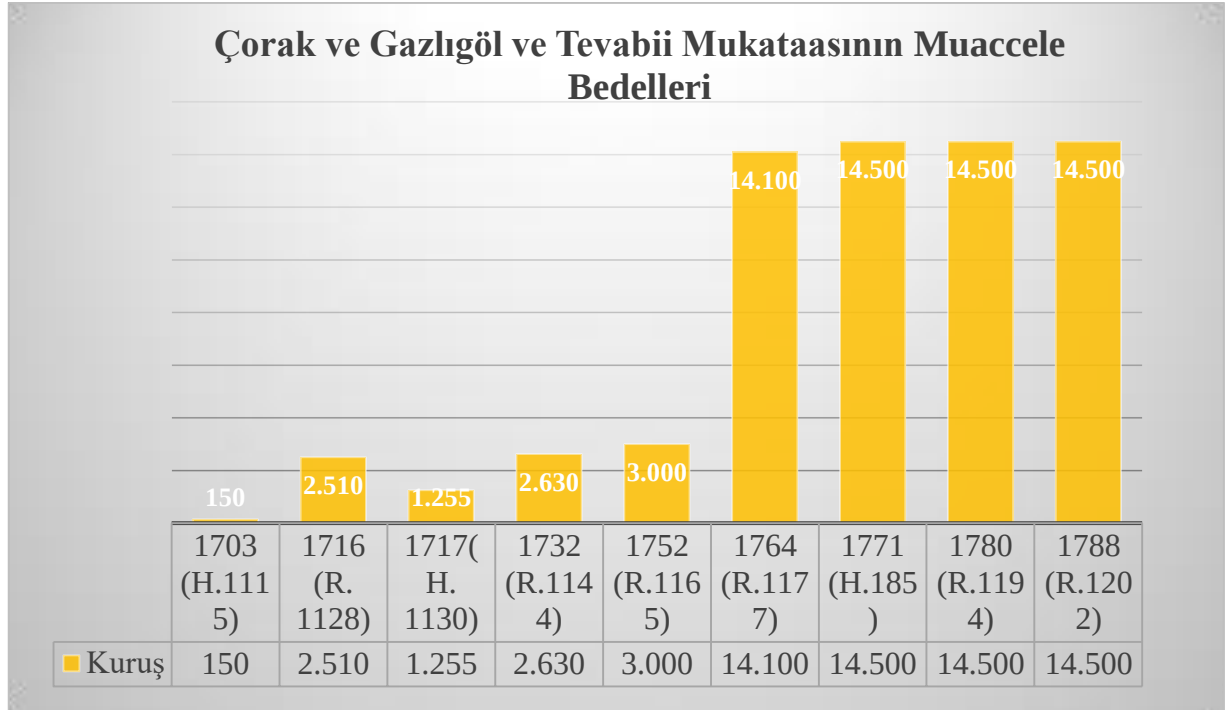
⁴⁰¹ BOA, D.BRM.d., No. 24385, s. 22/2. Çorak ve Gazlıgöl mukataasının iltizama verilmesine örnek bk. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1166), No. 250/547, v. 80a/4, BOA, D.EVM.d., No. 26318, s. 50/1.

⁴⁰² *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1148), No. 242/539, v. 64b/2, 71b/1.

Grafik 4.5. Çorak ve Gazlıgöl ve Tevabii Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri

Çorak ve Gazlıgöl ve tevabii mukataasının yıllık mal bedeli grafiği incelendiğinde, 1696 yılından 1717 yılına kadar adı geçen mukataanın yıllık bedeli 56.500 akçe sabit kalmıştır. Malikâne sisteminin 1716 yılında kaldırılıp, 1717 yılında tekrar tatbik edilmesiyle adı geçen mukataaya 36.000 akçe zam yapılarak, mukataa gelirini 92.500 akçeye yükseldiği söz konusudur. Böylece çorak ve Gazlıgöl mukataasının yıllık geliri yaklaşık 77 yıl boyunca 92.500 akçede sabit kaldığı görülmüş olup 1788 (R.1202) yılında mukataanın yıllık bedeli 94.900 akçeye yükselmiştir. Bu yükselişin sebebi, mukataaya 2.400 akçelik keyyallik maktuasının eklenmesidir. Böylece adı geçen mukataa 1794 (R.1208) yılında 94.900 akçeden işlem görmüştür.

Grafik 4.6. Çorak ve Gazlıgöl ve Tevabii Mukataasının Yıllık Muaccelle Bedelleri⁴⁰³

Çorak ve Gazlıgöl ve tevabii mukataası muaccelle bedelleri grafiği dikkate alındığında, 1703 yılında muaccelle miktarı 150 kuruştan alıcı bulmuştur. Fakat 1716 yılında adı geçen mukataanın yıllık mal bedeline zam yapılmak üzere kaldırılması ve sonrasında zamlı bedel üzerinden satışa çıkması söz konusu idi. Bu durum, muaccelle bedeline yansımış ve 1717 yılı öncesinde malikâneyi tasarruf eden malikâne mutasarrıfının zamlı yıllık mal bedeli üzerinden adı geçen mukataayı tekrar tasarruf etmek istemesi nedeniyle, önceden ödediği 2.510 kuruşun yarısı 1.255 kuruşu yatırarak malikâne mukataasını tekrar tasarruf etmiştir. 1732 yılında adı geçen mukataa 2.630 kuruştan alıcı bulmuştur. 1752 yılında ise çorak ve Gazlıgöl mukataası 3.000 kuruşa satılmıştır. 1764 yılına gelindiğinde ise adı geçen mukataa hayli yüksek bir meblağa 14.100 kuruşa alıcı bulmuştur. Mukataanın muaccelle bedelinin bu kadar yükselmesi mukataanın çok gelir getirmesi, mukataaya birtakım vergi birimlerinin eklenmesi ve fincan yapımında kullanılan çorağın farklı alanlarda da kullanılmasıyla alakalı olabilir. 1771, 1780, 1788 yıllarında adı geçen mukataa değer kaybetmemiş, 400 kuruş artışla alıcı bularak tasarruf edilmiştir.

Çorak ve Gazlıgöl mukataasının, XVIII. yüzyıl boyunca değer kaybetmediği muaccelle bedellerinden anlaşılmaktadır. Nitekim 1703 yıllarında adı geçen mukataanın, 250 kuruş muaccelle değerinin olması malikâne sahiplerinin bu yeni sistemin getireceği olumlu-olumsuz etkileri tam olarak tespit edemedikleri için malikâne sistemine temkinli

⁴⁰³ Mukataalar devredildiğinde genellikle muaccelle bedelleri eski malikâne sahibine verilmiştir. Bu bakımdan malikâne değerinin bilinmesi açısından özellikle 1700 ve 1780 yıllarında devir işlemi gerçekleşmiş olup hazineye muaccelle ödemesi yapılmamıştır.

yaklaşmış oldukları düşünülmüştür. Netice itibariyle çorak ve Gazlıgöl mukataasının muaccele bedellerinin XVIII. yüzyıl boyunca artışa geçmesi; mukataanın tevabiilerinin artması ve malikânegilerin yüksek kârlarıyla ilişkisi, malikânegiler arasındaki endişeleri bertaraf ederek, bu yeni sisteme alışmaları kısa sürede gerçekleşmiş ve muaccelelerin artmasıyla neticelenmiştir.

4.3.1.4. Kızılca Olucak ve Tevabii Mukataası

Kızılca Olucak⁴⁰⁴ ve tevabii mukataası⁴⁰⁵, 1698 (R.1109) yılında Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı bir mukataadır. Kızılca Olucak, havâss-ı hümayûn haslarından olup mülhakatında ise Sandıklı kazasına tabi Hami⁴⁰⁶ ve Kızılca köyü olduğu belirtilmiştir⁴⁰⁷. 1763 (R.1176) yılında ise mukataanın tevabiileri artmış, mukataa-i hassa-i Kızılca Olucak ve Kızıl Kilisa ve nısf-ı Sıgar Öğüğü/Sakal Öğüğü ve tevabiiuha olarak belirtilmiştir⁴⁰⁸.

Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Kızılca Olucak ve tevabii mukataası 4 kez satışa çıkmasına rağmen satılamamıştır. Adı geçen mukataa, 5. kez açık artırmaya çıkmasıyla Kızılca Olucak sakinlerinden Arslanoğlu Mustafa tarafından alınmıştır. Mustafa'ya yıllık 70 kuruş karşılığında adı geçen mukataanın mahsul ve vergilerini tasarruf etmesi ve dışarıdan herhangi birinin müdahalede bulunmaması yönünde 10 Mayıs 1696 (7 Şevval 1107) tarihinde berat yazılması için tezkere verilmiştir⁴⁰⁹.

Kızılca Olucak mukataası malikâne mutasarrıfı Mustafa'nın vefatıyla, aynı yıl mukataa açık artırmaya çıkmıştır. 1696 (R.1109) yılında 200 kuruş muaccele karşılığında Solak Mustafa⁴¹⁰ tarafından tasarruf edilmiştir⁴¹¹.

Kızılca Olucak mukataası, 1716 (H.1128) senesinde kaldırılmış ve mukataanın yıllık mal bedeli 70 kuruşa, 20 kuruş zam yapılarak 90 kuruş karşılığında 1717 yılında tekrar satılmak için satışa sunulmuştur⁴¹². 1716 yılı Kızılca Olucak mukataası malikâne mutasarrıfı Solak Mustafa, Kızılca Olucak mukataasını tekrar almak isteyerek önceden

⁴⁰⁴ Adı geçen mukataanın konumu tam olarak bilinmese de Sandıklı kazası civarında olduğu tahmin edilmektedir.

⁴⁰⁵ Kızılca Olucak ve tevabii mukataası, hassa-i Kızılca Olucak ve tavabii mukataası, Olucak ve tevabii mukataası, Kızılca Olucak ve tavabii hassı mukataası, Mukataat-ı Kızılca Olucak ve tevabiiuha şeklinde geçmiştir. bk. BOA, MAD.d., No. 3418, s. 37/4. BOA, D.BRM.d., No. 24312, s. 2/1. BOA, D.BŞM.d., No. 997, s. 3/3. BOA, D.BRM.d., No. 24342, s. 7/2. BOA, KK.d., No. 184 s. __/1. BOA, KK.d., No. 187, s. 87,88. BOA, MAD.d., No. 2409, s. 82/1. BOA, MAD.d., No. 9508, s. 156. BOA, D.BŞM.d., No. 1448A, s. 4/2. BOA, MAD.d., No. 2462, s. 319/1. BOA, KK.d., No. 193, s. 324/2.

⁴⁰⁶ Günümüzde Çivril'e bağlı Gümüşsuyu ismindedir. Halk arasında Homa ismiyle de zikredilir.

⁴⁰⁷ BOA, D.BRM.d., No. 24303, s. 135/2.

⁴⁰⁸ BOA, D.BRM.d., No. 24354, s. 9/2.

⁴⁰⁹ BOA, MAD.d., No. 3423, s. 70/1, Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, 201.

⁴¹⁰ Solak Kara Mustafa Ağa olarak kayıtlarda geçmiştir. BOA, MAD.d., No. 5878, s. 6/2.

⁴¹¹ BOA, MAD.d., No. 9494, 19/1. BOA, MAD.d., No. 9485, s. 21/2. BOA, MAD.d., No. 1610, s. 274/3. BOA, MAD.d., No. 5781, s. 6/2. BOA, D.BRM.d., No. 2430, s. 135/2. BOA, D.BŞM.d., No. 997, s. 3/3.

⁴¹² BOA, MAD.d., No. 9510, s. 101-102/1.

ödemiş olduğu yıllık 200 kuruş muaccele bedelinin⁴¹³ yarısı 100 kuruşunu ödeyerek mukataanın tekrar tasarruf yetkisini almıştır. Mustafa, 90 kuruş olan yıllık mal bedelini hazineye ödemesi ve kalemiyesini vermesi şartıyla 11 Kasım 1717 (6 Zilhicce 1129) tarihinde tezkere yazılmıştır⁴¹⁴.

Yıllık mal bedeli 90 kuruşa⁴¹⁵ yükselen Hasha-i Kızılca Olucak mukataası, malikâne mutasarrıfı Mustafa'nın vefatıyla boşa (mahlül) kalarak hazineye intikal etmiştir. Hazine mukataaya yeni bir alıcı bulmak için müzayede çıkarmış ve yıllık 90 kuruş değerindeki Kızılca Olucak mukataası, Ali tarafından 505 kuruş muaccele karşılığında almıştır. Ali, 12 Mart 1723 (1 Mart 1135) tarihinden itibaren her sene malın 4 taksit halinde hazineye ödemesi ve dışarıdan herhangi birinin mukataaya müdahalesi bulunmaması adına 21 Kasım 1722 (11 Safer 1135) tarihinde tezkere verilmiştir⁴¹⁶. Fakat Ali, belge tarihleri dikkate alındığında bir ay geçmeden 9 Aralık 1722 (29 Safer 1135) tarihli belgede kendi rızasıyla Anadolu ve Rumeli kazaskerleri huzuruna gelerek eski Karahisar-ı Sahib alaybeğisi Mustafa⁴¹⁷ isimli kişiye Kızılca Olucak mukataasını 800 kuruş bedel-i mukabele/mukabili⁴¹⁸ karşılığında devretmiştir.

Kızılca Olucak mukataasının malikânene mutasarrıfı Mustafa, 1722 yılından 1755 yılına kadar⁴¹⁹ 800 kuruş muaccele bedeliyle aldığı 90 kuruş yıllık mal bedeli olan adı geçen mukataayı yaklaşık 33 yıl tasarruf ettikten sonra kendi rızası doğrultusunda oğulları Ömer ve Osman'a devretmiştir. Mustafa, Kızılca Olucak mukataasını devrettiği için mukataanın 800 kuruş muaccele bedelinin %10'una tekabül eden 80 kuruş kasrıyed vergisini hazineye ödemesi koşuluyla 12 Mart 1756 (1 Mart 1169) tarihinde Ömer ve Osman adına ayrı ayrı berat yazılmıştır⁴²⁰. Böylece Kızılca Olucak mukataası ilk kez 2 kişi tarafından tasarruf edilmiştir.

Kızılca Olucak mukataasının yarı hissesi Ömer diğer yarı hissesi ise Osman üzerinde idi. Malikâne mutasarrıfı Ömer'in, vefat etmesiyle oğlu Halil tarafından yarı hisseli adı geçen mukataa, 550 kuruş muaccele karşılığında 12 Mart 1775 (1 Mart 1189) tarihinde alınmış ve 26 Şubat 1775 (25 Zilhicce 1188) tarihinde tezkere yazılmıştır⁴²¹. Benzer şekilde diğer kardeşi Osman'ın vefat etmesiyle adı geçen mukataanın diğer yarı hissesi de aynı muaccele bedeli olan 550 kuruş karşılığında oğulları Salih ve

⁴¹³ BOA, MAD.d., No. 3446, s. 20/2.

⁴¹⁴ BOA, KK.d., No. 184-s. __/1.

⁴¹⁵ 10.800 akçe olarak belirtilmiştir. BOA, KK.d., No. 187, s. 87,88.

⁴¹⁶ BOA, KK.d., No. 187, s. 87,88.

⁴¹⁷ BOA, KK.d., No. 190, s. 206/2.

⁴¹⁸ Buradaki bedel-i mukabilden kasıt muaccelelerdir. Ayrıca KK.d., No. 187, s. 87,88/1 numaralı belgede muaccele bedeli 505 olarak belirtilmiştir. Fakat mukataanın muaccele bedeli diğer belgelerle karşılaştırıldığında 800 kuruştur. Burada katiptin yanlış yazma olasılığı düşünülmektedir. Karşılaştırma için bk. BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14130, s. 54/10. KK.d., No. 187, s. 93,94/1. BOA, KK.d., No. 190, s. 206/2.

⁴¹⁹ BOA, MAD.d., No. 2409, s. 82/1. BOA, MAD.d., No. 9510, s. 101-102/1. BOA, MAD.d., No. 9508, s. 156.

⁴²⁰ BOA, KK.d., No. 193, s. 324/2. BOA, KK.d., No. 197-506/1.

⁴²¹ BOA, KK.d., No. 202, s. 149/3.

Abdurrahman'a 12 Mart 1791 (1 Mart 1205) tarihinde tasarruf etmeleri üzere ferman ve mezar kaimesi⁴²² yazılmıştır. Böylece Çavuşbaşı ağası tarafından baş muhasebeye kayıt yapılarak malikâne beratı yazılması için 20 Mart 1791 (15 Receb 1205) tarihinde Salih ve Abdurrahman'a tezkere verilmiştir⁴²³.

Kızılca Olucak mukataasının yıllık mal bedelleri üzerinden kalemiye vergisi alınmıştır. Adı geçen mukataanın 1700 (R.1111), 1702 (R.1112) yıllarında yıllık geliri 70 kuruş iken bu miktarın %10'u kalemiyesini oluşturmuştur. Buna göre adı geçen mukataanın yıllık 7 kuruş kalemiyesi söz konusudur⁴²⁴.

1703 yılında II. Mustafa tahtan indirilip yerine III. Ahmed'in tahta geçmesi sebebiyle⁴²⁵ malikâne sahiplerinden cülûs vergi alınmıştır. Mustafa, Kızılca Olucak mukataası malikâne mutasarrıfı olduğu için ödediği 200 kuruş muaccesinin %25'ine tekabül eden 50 kuruş cülûs vergisini ödeyerek ve eski beratı da yenilenerek 3 Kasım 1703 (23 Cemaziyelahir 1115) tarihinde tezkere yazılmıştır⁴²⁶. Eskiden Alaybeyi görevinde bulunan Mustafa ise 2 Ekim 1730 tarihinde III. Ahmet'in tahtan feragat etmesi ve yerine I. Mahmut'un tahta çıkmasıyla Kızılca Olucak mukataasından muaccele bedeli 800 kuruşun %25'i olan 200 kuruş cülûs vergisi ödemiştir⁴²⁷.

Kızılca Olucak mukataasının muaccele bedeli üzerinden cebelü bedeliyesi de alınmıştır. Buna göre 200 kuruş muaccele bedelinin yüzde %15 olan 30 kuruş, 1742/1743(H.1155) yılında malikâne mutasarrıfı Mustafa tarafından ödenmiştir⁴²⁸.

XVIII. yüzyılda Kızılca Olucak mukataasından yıllık mal bedeli üzerinden tefavüt miktarı da alınmıştır. Örneğin, adı geçen mukataanın 1723/1724 (H.1136) yılında yıllık mal bedeli 90 kuruştur. Bu miktarın tefavüt bedeli 1,5 kuruştur⁴²⁹. 1763 (R.1176) yılında adı geçen mukataanın 90 kuruş yıllık mal bedeli değişmediği için bu miktarın tefavüt bedeli de aynı kalmıştır⁴³⁰.

⁴²² Mukataa ve mülk üzerinden müzayede ile satış yapılan belgeye verilen isim. bk. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, 278.

⁴²³ BOA, *D.BRM.d.*, No. 24385, s.148/1.

⁴²⁴ BOA, *MAD.d.*, No. 5781, s. 6/2. BOA, *MAD.d.*, No. 1610, s. 274/3.

⁴²⁵ Aktepe, "Ahmed III", 2/34,35. BOA, *D.BRM.*, No. 130-1/21, 22.

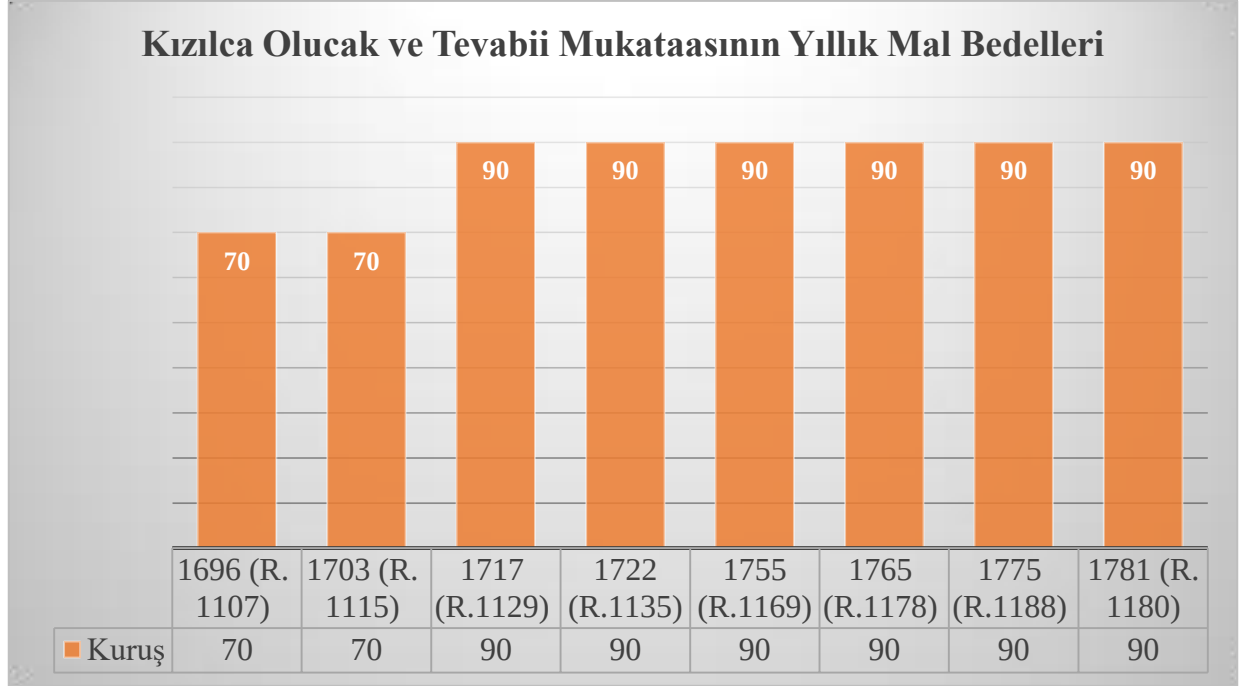
⁴²⁶ BOA, *MAD.d.*, No. 9494, s. 19/1. BOA, *MAD.d.*, No. 1637, s. 38/2.

⁴²⁷ BOA, *KK.d.*, No. 190, s. 206/2.

⁴²⁸ BOA, *D.BŞM.CBL.d.*, No. 17505, s. 2/3.

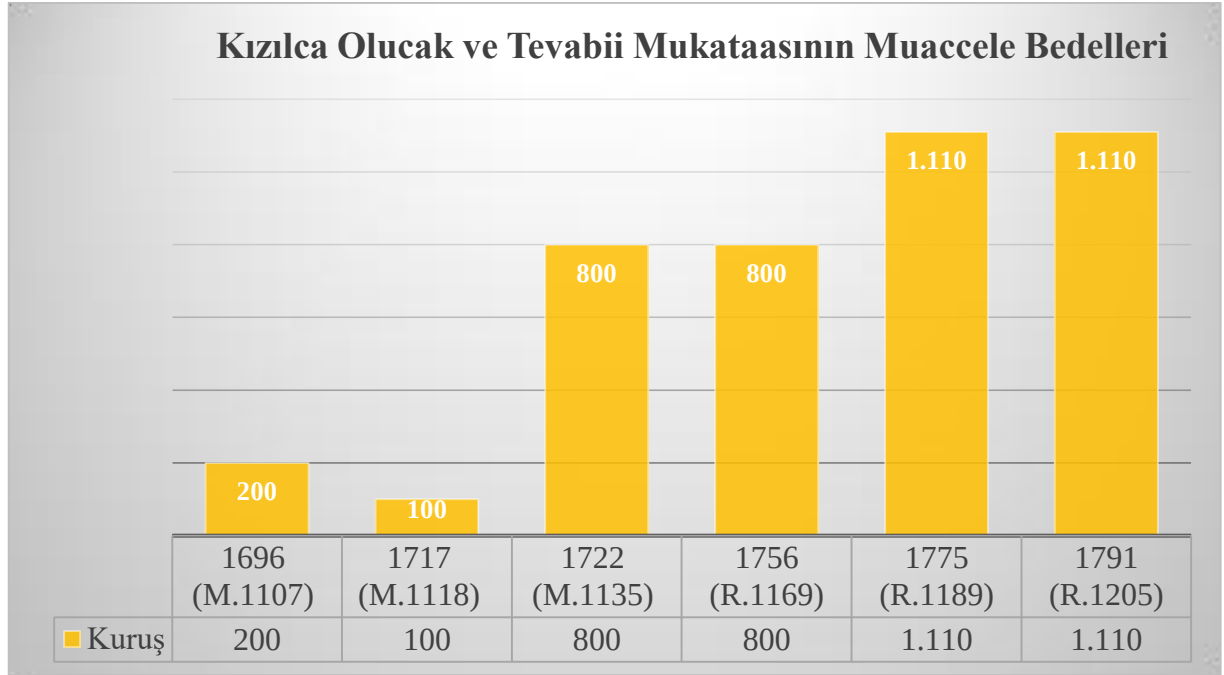
⁴²⁹ BOA, *D.BŞM.d.*, No. 1448A., s. 4/2

⁴³⁰ BOA, *D.BRM.d.*, No. 24354, s. 9/2. Benzer tefavüt miktarı için bk. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24354, s. 45/2, *D. BRM.d.*, No. 24354, s. 108/3, *D.BRM.d.*, No. 24354, s. 139/2. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24363, s. 27/3. BOA, *MAD.d.*, 4113, s. 73/1.

Grafik 4.7. Kızılca Olucak ve Tevabii Mukataası Yıllık Mal Bedelleri

Karahisar-ı Sahib sancağı Kızılca Olucak ve tevabii mukataasının yıllık mal bedeli grafiği incelendiğinde malikâne olarak 1696 yılında 70 kuruştan satışa çıkmıştır. 1703 yılında ise yıllık mal bedeli 70 kuruş sabit kalmıştır. 1716 yılında Karahisar-ı Sahib sancağında malikânelerin kaldırılıp, tekrar satışa sunulmasıyla malikâne mal bedellerinde bir artış olmuştur. Buna göre Kızılca Olucak mukataasının yıllık mal bedeline 20 kuruş bir zam yapılarak 90 kuruştan satışı gerçekleşmiştir. 1716 yılından 1775 yılına kadar mukataanın mal bedeli 90 kuruş kaldığı tespit edilmiştir.

Grafik 4.8. Kızılca Olucak ve Tevabii Mukataasının Muaccelle Bedelleri⁴³¹

Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Kızılca Olucak ve tevabii mukataasının muaccelle bedelleri grafiği incelendiğinde adı geçen mukataa 1696 yılında 200 akçe ile alıcı bulmuştur. Fakat mukataanın 1716 yılında yürürlükten kaldırılarak, yıllık mal bedellerine zam yapıp 1717 yılında tekrar yürürlüğe girmesiyle eski malikâne mutasarrıfı mukataaları tekrar almak istemeleri durumunda, önceden yatırmış oldukları muaccelle bedellerinin yarısını yatırmak koşuluyla mukataalarını tekrar alabilmekteydiler. Bu durumda 1717 yılı öncesinde Kızılca Olucak mukataası, 200 kuruş muaccelle bedeli karşılığında aynı kişi tarafından alındığı için bu miktarın yarısı 100 kuruş, 1717 yılında ödenerek, eski sahibi tarafından tasarruf edilmiştir. 1722 yılına gelindiğinde ise adı geçen mukataa değerinin 800 kuruş muaccelle karşılığında alıcı bulmuştur. Bu bağlamda mukataanın değeri, uygulamanın ilk yıllarına kıyasla yaklaşık 26 yıl içinde 4 kat artmıştır. 1756 yılına gelindiğinde ise mukataa 1.110 kuruştan alıcı bulmuş ve bu miktar 1791 yılında da devam etmiştir.

Kızılca Olucak mukataasının 1696 yılından yüzyıl sonuna kadar değer kaybetmediği muaccelle bedellerinden anlaşılmaktadır. Muaccelenin 1696 yılında 200 kuruş olması, devletin malikânegileri mukataa sektörüne çekme çabasıyla alakalı olduğu gibi malikâne mutasarrıflarının da bu yeni sistemin ne getireceğini tam olarak bilmedikleri için malikâne sistemine temkinli yaklaşımlarıyla da ilişkilendirilmektedir. Nitekim bu endişe sonraki yıllarda görülmemiş olacak ki muaccelle miktarında bir hayli artış olduğu gözlenmiştir. Bu artış mukataa kârının yüksek olması veya mukataaya

⁴³¹ Muaccelle bedelleri tam hisse olarak grafiğe yansıtılmıştır.

eklenen birtakım vergi birimleriyle bağlantılı olması sebebiyle malikâne mutasarrıfları arasındaki rekabete neden olmuştur.

4.3.1.5. İhtisab Mukataası

Karahisar-ı Sahib sancağında XVIII. yüzyılda malikâne mukataaları arasında ihtisab mukataası⁴³² da yer almıştır. Adı geçen sancak merkezinde ve civarındaki çarşı ve pazarlar yerlerinden ve ürünlerinden alınan vergiler ihtisab⁴³³ mukataasıyla birlikte zikredilerek; 175.000 akçe yazı⁴³⁴ ile nefis-i Karahisar-ı ihtisabı, bâc-ı bazâr-ı buzhane, kapan-ı galle, sisam, meyve, sabunhane, asel, öşr-i bahçe, bostan ,resm-i zemin-i daire-i şehirde, bâc-ı bazâr-ı esb, , bâc-ı bazâr-ı palamud, bâc-ı bazâr-ı nemek, mukataa-i aseshane, dekakin-i kassab-ı gayr-i ez hisse-i vakf, mukataa-i zindan ve bâd-ı hava, resm-i arûsâne, cürm ve cinâyet, beytûlmâl ve mâl-ı gaib ve mâl-ı mefkud ve yava ve kaçgun ve müjde-i abd-i âbık ve kenizek gelirleri⁴³⁵ yer almıştır. Ayrıca nefis-i Karahisar’a bağlı Şehrabad nahiyesindeki çayır-ı Yassıvıran ve çayır-ı Başpınar?, ve

⁴³² Belge tarihleri dikkate alındığında 1700 yılında ihtisab-ı Karahisar-ı Sahib mukataası, 1703/1704 yılında nefis-i ihtisab Karahisar-ı Sahib mukataası, 1704/1705 yılında mukataa-i ihtisab-ı Karahisar-ı Sahib, 1742 yılında mukataa-i ihtisab nefis-i Karahisar-ı Sahib, 1744 Karahisar-ı Sahib ihtisab mukataası şeklinde belirtilmiş olup zaman zaman mukataanın tevabiinden ayrılmaları durumunda isim değişikliği göstermiştir. Örneğin, *mukataa-i Kantarcılık-ı Han-ı Kapan der-kasaba-i Karahisar-ı Sahib an ifraz-ı ihtisab Karahisar-ı Sahib* 1744, 1750,1755, 1757, 1768, 1774, 1775, 1777, 1779, 1791 yıllarında ihtisab mukataasından ayrılmıştır. bk. BOA, MAD.d., No. 3394, s. 105/1. BOA, MAD.d., No. 5467, s. 341/1. BOA, MAD.d., No. 4069, s. 93/1. BOA, MAD.d., No. 3120, s. 202/1.

⁴³³ Hisab/hesab sorma, hesaba çekme anlamında kullanılmıştır. Polis ve belediye vazifesini yapanlardır. En önemli işi esnafın tartılarını ve hububat ölçeklerini denetleyen bu kişilere muhtesib veya ihtisab ağası denilmiştir. Şemseddin Sami, “ihtisab”, 75.

⁴³⁴ nefis-i Karahisar’ın ihtisabı ve bâc-ı bazâr ve kapan-ı galle ve sisam ve meyve ve sabunhane ve asel ve öşr-i bahçe ve bostan ve resm-i zemin-i daire-i şehirde, bâc-ı bazâr-ı esb ve resm-i kapan-ı dakik ve bâc-ı bazâr-ı palamud ve bâc-ı bazâr-ı nemek Ve mukataa-i aseshane ve dekakin-i kassab-ı gayr-i ez hisse-i vakf ve mukataa-i zindan ve bâd-ı hava ve resm-i arûsâne ve cürm ve cinâyet ve beytûlmâl ve mâl-ı gaib ve mâl-ı mefkud ve yava ve kaçgun ve müjde-i abd-i âbık ve kenizek... gelirleri hatalı olduğunu düşündüğümüz 17 7.500 akçe yazı ile belirtilmiştir. Fakat bu gelirler 170.000 akçe iken Abdi Çavuşun zeameti 5.000 akçenin ilhakıyla birlikte toplam 175.000 olarak belirtilmiştir. XVI. yüzyılda ise hasılat 184.100 akçe olarak belirtilmiştir. Karşılaştırma için bk. *Afyon Şer’iyye Sicil Defteri (1118)*, No. 233/530, v. 52a/1. BOA, D.BŞM., 2618-51/51. 438 *Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, *Kütahya, Kara-hisâr-ı Sâhib, Sultan-önü, Hâmid ve Ankara Livaları 1, Dizin ve Tıpkıbasım* (Ankara: Başbakanlık Devler Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993), 156. Buradaki yazı ifadesi deftere kaydedilmiş değeri ifade etmekte olup malikânecinin toplayacağı minimum miktarı ifade ettiğini düşünmekteyiz. Nitekim yazı ifadesi şu şekilde açıklanmıştır; has olarak verilen mukataaların verimi düşükse (bi-hasıl) has sahibi bu mukataayı hazineye feragat edebilirdi. Bu haslar, has sahiplerine defter değeri (yazu) ile tahsis edilmektedir ki bu gelirlerini, voyvodalar aracılığıyla tahsil ettirdikleri gibi iltizama da verdikleri söz konusudur. Has sahipleri mukataalarını iltizama verdikleri veya voyvodasına zapt ettirdiklerinde, tahsil edilen miktar ile mukataanın defter değeri (yazu) arasındaki farktan başka bir kurumun yöneticiliğini yaptığı takdirde de buradan da gelir elde etmektedir. Kanuni döneminde sadrazam, haslarının defter değerinden %50 fazla tahsilat yapmaktaydı. bk. Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 117.

⁴³⁵ BOA, C.ML., No. 747/30416. Bu vergilerin bazılarının 1752 yılında iltizama verildiğine dair bk. *Afyon Şer’iyye Sicil Defteri (1166)*, No. 250/547, v. 72b/1.

zemin-i daire-i şehirde ve resm-i zemin-i Viranşehir⁴³⁶, Şehirönü civarındaki bazı yerlerin gelirleri⁴³⁷ ihtisab mukataasıyla birlikte zikredilmiştir.

Karahisar-ı Sahib sancağındaki nefs-i ihtisab mukataası 1697/1698 (H.1109) senesinde, 175.000 akçe yazılı mirliva hassından olup yıllık 500 kuruş mal bedeli söz konusudur⁴³⁸. Adı geçen mukataanın 5.000 akçelik yazusu⁴³⁹ 1698 yılında, yıllık mal bedeli 500 kuruş olup, 2.750 kuruş muaccele karşılığında Karahisar-ı Sahib sancağı sakinlerinden Mehmet ve Alaybeyi Abdi Ağa tarafından tasarruf edilmiştir⁴⁴⁰. Fakat adı geçen mukataa 1700 yılında yıllık mal ve kalemiyesiyle birlikte 72.000 (600 kuruş) akçe karşılığında aynı kişiler tarafından malikâne olarak işletildiği görülmüştür⁴⁴¹. Bu miktar muhtemelen adı geçen mukataanın yıllık mal bedeli 500 kuruşu, kalan 100 kuruşu ise kalemiyesini kapsadığı düşünülmektedir. Böylece mukataanın yıllık mal bedelinin %20'si kalemiyesini oluşturmıştır.

Osmanlı Devleti toprakları genellikle tımar ya da zeamet hasılının, merkezi hazine gelirleri arasına katılmaları için dirlik özelliklerinin sona ermesi gerekmekte idi. Böylece havâss-ı hümayûna tashih olunarak mukataa haline dönüştürülüp gelirlerinin merkezi hazineye tahsisinin gerçekleştiği belirtilmiştir⁴⁴². Fakat mukataa gelirleri, sancak mutasarrıfları ve malikâne sahipleri arasında sürekli anlaşmazlığa sahne olduğu için havâss-ı hümayûn ile mirliva hassı arasında sürekli el değiştirmiştir⁴⁴³. Benzer durum Karahisar-ı Sahib sancağındaki nefs-i ihtisab mukataasında yaşanmıştır. Nefs-i ihtisab mukataası gelirlerinin bir kısmı mirliva havâssından olup, 5.000 akçe yazı ve 4 adet tımar Abdi Çavuş'a zeamet ilhak olunmuştur. Abdi Çavuş, mukataayı tasarruf etmek üzere 500 kuruş yıllık mala tahammül göstermesine rağmen kendisinin vefat etmesi üzerine Abdi Çavuş'un kaydından ref' edilerek, ihtisab mukataası kaydının miri mukataa⁴⁴⁴ olarak yazılmış ve kesr-i tertib olunarak Abdülbaki ve Mehmet, 500 kuruş

⁴³⁶ C. ML. Dosya. 743 Gömlek. 30288. BOA, C.ML., No. 747/30416. BOA, D.BŞM., 2618-51/51. Çelik, 541 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyye Sicili 1736-1747 (H. 1154-1159) (Belge Özetleri-Transkripsiyon-Değerlendirme), 91. Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1159), No. 244, v. 22a/1.

⁴³⁷ BOA, KK.d., No. 2482, s. 118/1.

⁴³⁸ BOA, KK.d., No. 2482, s. 118/1.

⁴³⁹ 3 Ağustos 1700 (17 Safer 1112) tarihinde 72.000 akçelik gelirin, Anadolu valisine kaftan baha olarak verildiği 12 Aralık 1700 (1 Receb 1112) tarihli belgede görülmüştür. bk. Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1112), No. 229, v. 52a/3; 1705/1706 (H.1117) yılında Abdi Ağa'nın alaybeyi olduğu, Karahisar-ı Sahib sancağında sakin olduğu ve ihtisab mukataasını tasarruf ettiğine dair bk. BOA, İE.ML., No. 111/10568.

⁴⁴⁰ BOA, MAD.d., No. 7359, s. 39/1. BOA, MAD.d., No. 9485, s. 21/2. 1111, 1112 yıllarında da aynı kişiler tarafından yıllık 500 esedi kuruş ödendiğine dair bk. BOA, MAD.d., No. 728, s. 17/4.

⁴⁴¹ bk. BOA, D.BŞM.d., No. 997, s. 3/4. Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1112), No. 229/526, v. 47b/1, 51b/2, 52a/3.

⁴⁴² Batmaz, "İltizam sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", 42.

⁴⁴³ nefs-i Karahisar'ın ihtisabı ve bâc-ı bâzâr ve kapan galle ve sisam ve meyve ve sabunhane ve asel ve öşr-i bahçe ve bostan ve resm-i zemin-i daire-i şehirde, bâc-ı bâzâr-ı esb ve resm-i kapan-ı dakik ve bâc-ı bâzâr-ı palamud ve bâc-ı bâzâr-ı nemek ve mukataa-i aseshane ve dekaikin- kassab-ı gayr-i ez hisse-i vakf ve mukataa-i zindan ve bâd-ı hava ve resm-i arûsâne ve cürm ve cinâyet ve beytûlmâl ve mâl-i gaib ve mâl-i mefkud ve yava ve kaçgun ve müjde-i abd-i âbık ve kenizek... gelirleri 17 7.500 akçe yazı ile belirtilmiştir. bk. Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1118), No. 233/530, v. 52a/1.

⁴⁴⁴ Padişah hasları (hass-ı hümayûn) için ayrılmış pek çok toprağın 1/10'u (aşarı) miriye ait idi. Daha sonraları vezirlerin ve emirlerin hasları kaldırılıp padişah haslarına (havâss-ı hümayûn) katıldığı gibi

muaccele ve yıllık 350 kuruş karşılığında mukataayı malikâne olarak almak istemişleridir. Fakat Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıfları, adı geçen mukataanın mirimiran havâssından olduğunu söyleyerek mukataa gelirlerine kendileri müdahalede bulunmak üzere havâssı-ı hümâyûna dahil olan kaydın, mirimiran havâssı olarak değiştirmişlerdir. Nihayetinde ise mukataanın kaydı tekrar mahall havâss-ı Hümâyân'a yapılarak, nefis-i ihtisab mukataasının miri mukataa ve sancak havâssından olduğu değiştirilmemesi gerektiği bildirilerek mahsuldar sancak olarak zikredilmiş, malikâne olarak tevcih edilmesine müsaade edilmiştir. Böylece Abdülbaki ile Mehmet tarafından 500 kuruş muaccele ve yıllık 350 kuruş karşılığında 1726 yılında ihtisab mukataası malikâne olarak tasarruf edilmiştir. Fakat Abdülbaki ve Mehmet ihtisab mukataasını açık artırmaya çıkmadan satın aldıkları ve beytülmal görevlisine gadr etmeleri ortaya çıkınca ihtisab mukataası ellerinden alınarak tekrar müzayedeye sunularak 30 Kasım 1726 tarihinde 3.100⁴⁴⁵ kuruş muaccele karşılığında Enderun-ı Hümâyûn hane-i hasa ağalarından Osmanpaşazade Ahmet Bey⁴⁴⁶ tarafından alınmıştır⁴⁴⁷. Böylece Ahmet, ihtisab mukataasının malikâne sahibi olarak 350 kuruş⁴⁴⁸ yıllık mal bedeli ve kalemiyesini yıl içinde 4 taksitte hazineye ödemesi gerekmektedir⁴⁴⁹.

12 Mart 1742 (1 Mart 1155) tarihine gelindiğinde ihtisab mukataasının yıllık mal bedelinde artış olmuş, 405,5 kuruş⁴⁵⁰ olarak belirtilmiştir. Mukataanın yıllık bedelinin yükselmesi, mukataaya birtakım tevabiilerin eklendiği ya da yıllık mal bedeline yapılan bir zam olduğu düşünülmektedir. Fakat adı geçen mukataa Osmanpaşazade Ahmet⁴⁵¹ Bey üzerinde olup 1744 yılına kadar tasarruf etmiştir⁴⁵².

verimi çok olan zeamet ve tımarlarda boşaldıkça başkasına verilmeyip miri tarafından alınıp iltizama verilmeye başladığından, bu tür mukataalara miri mukataa adı verilmiştir. Miri mukataaların bir kısmı malikâne sistemiyle tasarruf edilmiştir. Bu tür mukataalara ise malikâne mukataaları ismi verilmiştir. bk. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-vukuât*, III-IV/130, 131.

⁴⁴⁵ BOA, C.ML., No. 743/30288. Muaccele bedelinin, 3.500 olarak yazılmıştır. Muhtemelen katip hatalı yazmış olabilir. bk. Çelik, *541 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyye Sicili 1736-1747 (H. 1154-1159) (Belge Özetleri-Transkripsiyon-Değerlendirme)*, 91; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1159)*, No. 244, v. 22a/1.

⁴⁴⁶ 1744 ihtisab mukataasının malikânecisi Silahtar katipi Ahmet olarak belirtilmiştir. Bk. BOA, KK.d., No. 2520, s. 43/3. Bu kişinin 1732 yılında ihtisab mukataası malikâneci Osmanpaşazade Ahmet ile aynı kişi olduğu kanaatindeyiz. Nitekim bu görüş 1744 tarihli başka bir belgede Silahtar katipi Osmanpaşazade Ahmet olarak belirtilmesi aynı kişi olduğu düşüncesini desteklemektedir. bk. BOA, D.BŞM.MLK d., No. 14117, s. 20/3.

⁴⁴⁷ BOA, C.ML., No. 747/30416. BOA, C.ML., No. 743/30288.

⁴⁴⁸ İhtisab mukataasının yıllık mal bedeli 355,5 kuruş 40 para olarak belirtilmiştir. Bu miktarın 0,5 kuruş 40 parası tefavüt akçesi olmalıdır. bk. BOA, C.ML., No. 743/30288.

⁴⁴⁹ BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14107, s. 44/2. Mukataanın yıllık 355,5 kuruş 40 akçe mal, 500 kuruş muaccele ile Osmanpaşazade Ahmet üzerindedir. bk. Çelik, *541 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyye Sicili 1736-1747 (H. 1154-1159) (Belge Özetleri-Transkripsiyon-Değerlendirme)*, 91; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1159)*, No. 244, v. 22a/1.

⁴⁵⁰ 400 kuruş yıllık mal, 5,5 kuruşun ise tefavüt olduğu düşünülmüştür.

⁴⁵¹ Ahmet, ihtisab mukataasını 1726 yılından 1744 yılına kadar tasarruf etmiştir. 1748 yılına ait belgede ihtisab mukataası, el-Hâc Mehmet'in tasarrufunda görülmektedir. Bu bilgiden mukataanın 1744-1748 yılları arasındaki malikâne sahibinin Mehmet olduğu düşünülmektedir.

⁴⁵² Kayıtlarda Ahmet Efendi, Ahmet Bey Efendi olarak yazılmıştır; fakat 1744 yılında malikâne mutasarrıfı Osmanpaşazade Ahmet olduğu görülmüştür. Karşılaştırma için bk. BOA, MAD.d., No. 3408, s. 105/1. BOA, AE.SMHD.I., No. 204/16151. BOA, C.ML., No. 747/30416. BOA, C.ML., No. 743/30288.

1748 yılına gelindiğinde ise nefis-i ihtisab mukataasının yıllık mal bedeli 400 kuruştur. Adı geçen mukataa el-Hâc Mehmet⁴⁵³ tarafından 3.100 kuruş muaccele karşılığında tasarruf etmiştir. Fakat Mehmet, adı geçen mukataayı ne zamandır tasarruf ettiği bilinmediği için 1748 yılında mukataasını Hüseyin'e devretmiştir. Önceden ödemiş olduğu 3.100 kuruş muaccesinin %10'una tekabül eden 310 kuruşu kasrıyed bedeli olarak hazineye ödemiştir. Böylece ihtisab mukataasının yeni malikânegisi Hüseyin adına 12 Mart 1748 (1 Mart 1161) yılından itibaren her yıl adı geçen mukataanın yıllık mal bedeli ve kalemiye vergisini hazineye ödemek koşuluyla 24 Ocak 1748 (23 Muharrem 1161) tarihinde tezkere yazılmıştır⁴⁵⁴. Fakat yeni malikâneci Hüseyin, mukataasını 1 yıl tasarruf ettikten sonra devretmiştir. Bu durumda 400 kuruş değerindeki ihtisab mukataasını Hüseyin, önceden ödediği 3.100 kuruş muaccele bedelinin %10'una tekabül eden 310 kuruş devretme vergisini hazineye ödeyerek 12 Mart 1749 (1 Mart 1162) senesinden itibaren tasarruf etmek üzere yeni malikâneci dergah-ı ali de serbevab görevinde bulunan el-Hâc Mustafa adına 2 Kasım 1748 (11 Zilkade 1161) tarihinde berat yazılmıştır⁴⁵⁵.

İhtisab mukataası, 1748 yılından 1763 yılına kadar yaklaşık 15 yıl malikâneci Mustafa'nın tasarrufunda idi⁴⁵⁶. Mustafa'nın vefatıyla yıllık mal bedeli 400 kuruş değerindeki ihtisab mukataası tekrar açık artırmaya çıkarak 3.200 kuruş muaccele karşılığında Mustafa'nın oğulları Ahmet Bey, Ömer Bey⁴⁵⁷ ve İbrahim tarafından ortak⁴⁵⁸ şekilde 1764 (R.1177) yılından 1769 (R.1182) yılına kadar malikâne suretiyle işletilmiştir⁴⁵⁹.

Kardeşlerden İbrahim'in vefat etmesiyle 1/3 hisse açık artırmaya çıkarak 1.700 kuruş muaccele karşılığında oğlu Ahmet tarafından 1775 (R.1189) tasarruf edilmek üzere alınmıştır⁴⁶⁰. Böylece Ahmet, yıllık mal bedeli 135 kuruş 33 para değerindeki 1/3 hisseyi, amcaları Ahmet ve Ömer ise 270,5 kuruş 7 para değerindeki 2/3 hisseyi işletmiştir. Fakat, amca Ahmet'in⁴⁶¹ 1775 (R.1189) yılından 1793 (R.1207) yılına kadar

⁴⁵³ 12 Mart 1748 tarihinde, Karahisar-ı Sahib nefis-i ihtisab mukataasının 150 kuruş mevacib taksiti ödediğine dair bk. BOA, *AE.SMHD.I.*, No. 166/12604.

⁴⁵⁴ BOA, *MAD.d.*, No. 3477, s. 216/1.

⁴⁵⁵ BOA, *MAD.d.*, No. 3477, s. 324/1.

⁴⁵⁶ BOA, *MAD.d.*, No. 3394, s. 101/1. BOA, *MAD.d.*, No. 5467, s. 341/1. BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14130, s. 136/12.

⁴⁵⁷ Tefavüt bedeli dahil edilerek verilen yıllık malı 405,5 kuruş 40 para değerindeki nefis-i ihtisab mukataasının 200 kuruş taksitinin 1771 (1184) yılında Ahmet Bey ve Ömer Bey tarafından ödenmiştir. 205,5 kuruş ise zimmetlerinde kalmıştır. BOA, *D.BŞM.ZMT.d.*, 13849, s. 32/6.

⁴⁵⁸ BOA, *KK.d.*, No. 197, s. 341/1. BOA, *MAD.d.*, No. 4384, s. 60/3.

⁴⁵⁹ BOA, *KK.d.*, No. 197, s. 341/1. BOA, *MAD.d.*, No. 4384, s. 60/3.

⁴⁶⁰ BOA, *KK.d.*, No. 202, s. 290/2.

⁴⁶¹ Ahmet Bey ile Karahisari Ahmet Paşa'nın aynı kişiler olduğu düşünülmüştür. Çünkü 1764 (1177) yılı ile 1792 (1206) yılları arasında ihtisab mukataasının malikâne mutasarrıfı Karahisari Ahmet Paşa olarak belirtilmiştir. Bu bakımdan babası Mustafa'nın ölümünden sonra 1177 yılında mukataayı kardeşleriyle birlikte tasarruf etmiştir. BOA, *AE.SSLM.III.* No. 272/15776. BOA, *KK.d.*, No. 197, s. 341/1. BOA, *MAD.d.*, No. 4384, s. 60/3.

mukataanın yarı hissesini işlettiğini görmekteyiz⁴⁶². Muhtemelen Ahmet, kardeşi Ömer Bey veya yeğeni Ahmet'in hissesinin ya da hisselerinin bir kısmını alarak kendi hissesi olan 1/3 hisseyi yarı hissesine eşitlemiş olacak ki 1775-1793 yılları arasında mukataanın yarı hissesini tasarruf ettiği görülmüştür. Ahmet Bey, babası Mustafa Bey'in vefatıyla birlikte 1764 (R.1177) yılından 1793 (R.1206) yılına kadar yaklaşık 29 yıl ihtisab mukataasını tasarruf etmiştir.

Malikâneci mukataasına uzak olduğu için vergi toplamada sıkıntı yaşamış ya da yaşayabileceği düşüncesiyle mukataayı koruma altına alma ya da mukataadan kâr sağlama düşüncesiyle veyahut serbest piyasa ekonomisinin olmamasından kaynaklı⁴⁶³ mukataasını iltizama verebilmektedir. Bu bakımdan Karahisar-ı Sahib sancağında XVIII. yüzyılda malikâne olan nefis-i İhtisab mukataası ve ağnam mukataası malikâne mutasarrıfları, damat Arslan Ali Ağa'ya iltizam etmişlerdir⁴⁶⁴.

1752 (R.1165) yılında ise malikâneci dergâh-ı ali de serbevvab olan Hacı Mustafa, ihtisab mukataasını Abdullah'a iltizama vermiştir. İhtisab mukataası gelirleri arasında bulunan aşar-ı şer'iyye ve rûsum-ı örfiyye ve bâc-ı bazâr ve resm-i arûsâne ve kaçgun ve yava ve beytûlmâl-ı amme ve hassa ve tapu-yı zemin ve saire vergilerine kimsenin dokunmaması ve bu vergilerin 12 Mart 1752 (1 Mart 1165) tarihinden itibaren 1 yıl boyunca Abdullah'a ait olduğu ve kimsenin taarruzda bulunmaması yönünde 1752 yılında temessük verilmiştir⁴⁶⁵. 1754 (1167) senesinde de aynı mukataa el-Hâc Mustafa üzerindedir ki 1 yıllığına el-Hâc Salih Ağa'ya deruhde ve iltizam etmiştir. 13 Mart 1754 (18 Cemeziyelevvel 1167) tarihinde hüküm yazılmıştır⁴⁶⁶. Adı geçen mukataa 1756 yılında 2 kişi tarafından tasarruf edilmiştir. Eski mültezim Hacı Salih, bu sefer adı geçen mukataayı kardeşi Ahmet ile birlikte 1 yıl tasarruf etmiştir⁴⁶⁷. 1758 yılında ihtisab mukataası, Yusuf Ağa⁴⁶⁸, 1768 yılında Süleyman Ağa⁴⁶⁹, 1775 yılında 2.500 iltizam bedeli karşılığında Hüseyin Ağa⁴⁷⁰, 1776 yılında Hüseyin Ağa⁴⁷¹, 1792 yılında Ebubekir

⁴⁶² Ahmet'in mukataanın hem malikânecisi hem has sahibi olduğu da düşünülmektedir. BOA, AE.SSLM.III. No. 272/15776.

⁴⁶³ Nitekim, ihtisab ve bac gelirlerinin çoğunluğu, üretimin sınırlandırıldığı ve fiyatların serbest piyasa koşullarında oluşmadığı ve rekabetin yasaklandığı esnaf örgütlerinin faaliyetleriyle ilgili olabileceği gibi ihtisab ve bac adı altında toplanan bu vergilerin (suç ve ceza hariç) büyük kısmı, zorunlu tüketim maddelerinden alındığı için vergi bedellerinin düşük tutulduğu düşünülmüştür. Bu bağlamda malikânecinin hazineye yatırdığı ve yatıracağı yıllık mal ve muaccele bedellerini çıkartmak için iltizama verebileceği düşünülmüştür. bk. Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Belleten*, 52/203 (Ağustos 1988), 528, 529. Serbest ekonominin sınırlandırılması ise narh fiyatlarıyla bağlantılı olduğu düşünülmüştür. Narh fiyatları için bk. Güneş, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağı (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, 266-270.

⁴⁶⁴ Şola, 537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer'iyye Sicili (1140-1142 H./1727-1729 M.), 178,179; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1142), No. 240/537, v. 41b/2.

⁴⁶⁵ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1166), No. 250/547, v. 72b/1.

⁴⁶⁶ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1169), No. 249/546, v. 32b/1.

⁴⁶⁷ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1169), No. 249/546, v. 84a/1.

⁴⁶⁸ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1178), No. 251/548, v. 16a/2.

⁴⁶⁹ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1181), No. 253/550, v. 63a/1.

⁴⁷⁰ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1193), No. 255/552, v. 17a/3.

⁴⁷¹ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1193), No. 255/552, v. 26a/2.

Ağa'ya⁴⁷² iltizama verilmiştir. Malikâneci tarafından iltizama verildiği tespit edilen ihtisab mukataası haricinde malikânecisi tespit edilemeyen; fakat 1742, 1744, 1745, 1746, 1794 yıllarında iltizam usulünce tasarruf edildiği söz konusudur. Örneğin, 1742 (R.1155) yılında ihtisab ve tevabii mukataaları arasında yer alan daire-i şehir ve 6.000 akçe mal ile oşür ve çayır mahsulatları, 1 yıllığına Enderun-ı Hümayûn ağalarından İbrahim Ağa'ya iltizama verilmiştir⁴⁷³. Yine ihtisab mukataasının, 1744 (R.1157) yılında, 1.600 kuruş karşılığında Halil Ağa'ya iltizama verildiği⁴⁷⁴, 1745 (R.1158) yılında ise mukataa tek kişi yerine iki mültezim Hacı Ömer ve Abdullah tarafından tasarruf edilmiştir⁴⁷⁵. Aradan 1 yıl geçtikten sonra 1746 (R.1159) yılında mukataa tekrar iltizam usulüyle satılarak İbrahim ve el-Hâc Mustafa'nın tasarrufuna bırakılmıştır⁴⁷⁶. 1794 yılında ise Divanzade Ebubekir ve Kantarcı Ebubekir ağalara 1 yıllığına iltizam edilmiştir⁴⁷⁷. Bu sebeple yıldan yıla elden ele geçen ihtisab mukataasının tahribata uğraması kaçınılmaz olmuştur.

Nefs-i ihtisab mukataasından padişah değişimi sırasında alınan cülûs vergisi alınmıştır. 1115 yılında 2.750 kuruş muaccelle bedelinin %25'ine tekabül eden 687,5 kuruş malikâne sahipleri Alaybeyi Abdi ve Mehmet tarafından ödenmiştir⁴⁷⁸.

Nefs-i ihtisab mukataasının yıllık mal bedeli üzerinden kalemiye bedeli alınmıştır. Adı geçen mukataanın 1700 yılında yıllık mal ve kalemiye bedeliyle birlikte 72.000 akçe (600 kuruş), mal bedeli ise 500 kuruştur. Bu durumda yıllık mal bedelinin %20'lik kısmı muhtemelen kalemiye vergisini oluşturduğu düşünülmektedir⁴⁷⁹.

1769 (R.1182) yılında nefis-i ihtisab mukataasının kalemiye vergisinin bir kısmı kayıtlara yansımıştır. Belirtilen tarihte sadrazam hissesi, 27 kuruş 40 para olarak belirtilmiştir. Bu miktara tefavüt miktarının dahili ya da haricinin ne olduğu bilinmediği gibi belirtilen kalemiye bedeli yıllık mal bedelinin %20'sinin bir kısmı mı %10'unun bir kısmı mı bilinmemektedir. Fakat malikâne sahipleri Ahmet, Ömer ve İbrahim tarafından ödenecektir⁴⁸⁰.

⁴⁷² *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1207)*, No. 259/556, v. 108a/1.

⁴⁷³ Porgalı, *Afyonkarahisar (Karahisar-I Sahib) 1741-1743 (H. 1154-1156) Tarih Ve 542 Numaralı Şer'iyye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-İndex)*, 160; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1160)*, No. 245/542, v. 23b/2.

⁴⁷⁴ Çelik, *H.1157-1159/M.1744-1746 Tarihli 543 Numaralı Karahisar-ı Sahip Şer'iyye Sicili*, 51; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1159)*, No. 246, v. 9b/2.

⁴⁷⁵ Çelik, *H.1157-1159/M.1744-1746 Tarihli 543 Numaralı Karahisar-ı Sahip Şer'iyye Sicili*, 143; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1159)*, No. 246, v. 44a/2.

⁴⁷⁶ Tufan, *544 Numaralı Karahisar-I Sahib Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, 22; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1162)*, No. 247/544, v. 2b/1.

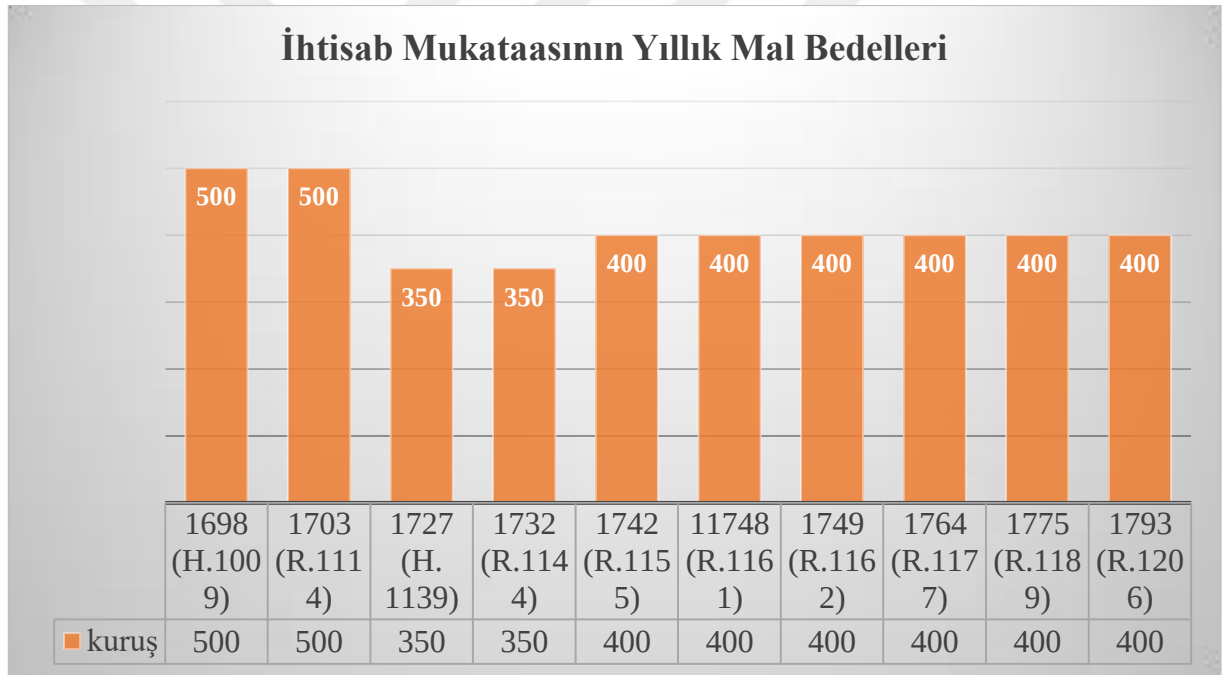
⁴⁷⁷ Soysal, *557 Numaralı Afyon Karahisar-ı Sahib Sancağı Şer'iyye Sicili (1793-1799 M./1208-1213 H.)*, 345; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1213)*, No. 260/557, v. 79b/2.

⁴⁷⁸ BOA, MAD.d., No. 1637, s. 38/2.

⁴⁷⁹ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1112)*, No. 229/526, v. 47b/1, 51b/2, 52a/3. BOA, MAD.d., No. 1736, s. 31/2. BOA, MAD.d., No. 7359, s. 39/1. BOA, MAD.d., No. 9485, s. 21/2. BOA, D.BŞM.d., No. 997, s. 3/4.

⁴⁸⁰ BOA, TS.MA.d., No. 4167, s. 24/4.

Karahisar-ı Sahib sancağı merkezindeki İhtisab mukataasının yıllık mal bedelleri üzerinden tefavüt akçesi alınmıştır. 12 Mart 1736 (1 Mart 1148) tarihli belgede adı geçen mukataanın yıllık mal bedeli 355,5 kuruş 40 paradır⁴⁸¹. Bu miktar 1732 yılına göre artmıştır. Asıl mal bedeli 350 kuruş iken bu miktara 5,5 kuruş 40 paranın eklendiği söz konusudur. Yıllık mal bedelindeki bu miktar 1737, 1738 yıllarında da sabit şekilde kalmıştır⁴⁸². 12 Mart 1742 (1 Mart 1155) tarihine gelindiğinde ise ihtisab mukataasının mal bedelinde bir artış görülerek 405,5 kuruştan Ahmet Bey tarafından tasarruf olunmuştur⁴⁸³. Belirtilen miktarın 405 kuruşu asıl mal bedeli, 0,5 kuruşu ise tefavüt miktarı olmalıdır. Nitekim 1771 (R.1184) yılında mukataanın tefavüt ile birlikte yıllık mal bedeli 405,5 kuruş 40 para olarak belirtilmiştir. Belirtilen toplam miktarların farklı olması kur farkıyla ya da katibin eksik-fazla yazmasıyla da ilişkilendirilebilir. 1771 (1184) yılında İbrahim Bey ve Ömer Bey tarafından 200 kuruş taksitinin ödendiği, kalanın ise 205,5⁴⁸⁴ kuruşun ise zimmetlerinde kalmıştır⁴⁸⁵.

Grafik 4.9. İhtisab Mukataası Yıllık Mal Bedelleri⁴⁸⁶

İhtisab mukataasının yıllık mal bedeli grafiği incelendiğinde, 1698 ve 1703 yıllarında yıllık mal bedeli 500 kuruştur. 1727 yılına gelindiğinde yıllık bedel 350 kuruşa gerilemiştir. Bu gerileme muhtemelen adı geçen mukataanın tevabilerinden bir ayrılma

⁴⁸¹ BOA, C.M.L., No. 743/30288.

⁴⁸² BOA, MAD.d., No. 3865, s. 362/2.

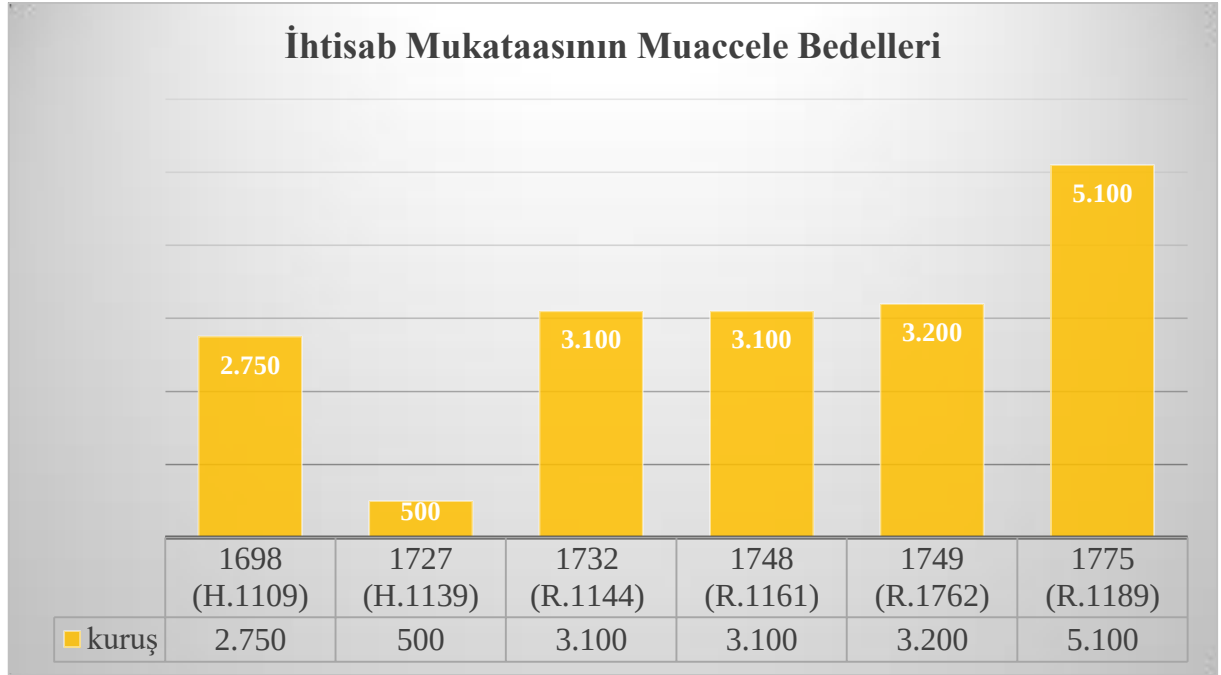
⁴⁸³ BOA, MAD.d., No. 3408, s. 105/1.

⁴⁸⁴ Ana belgede 405,5 kuruş 40 para-200 kuruş=205,5 kuruş olarak belirtilmiş; 40 para yazılmamıştır. bk. BOA, D.BŞM.ZMT.d., No. 13849, s. 32/6.

⁴⁸⁵ BOA, D.BŞM.ZMT.d., No. 13849, s. 32/6.

⁴⁸⁶ Grafikte nefis-i ihtisab mukataasının yıllık mal bedeline tefavüt miktarı eklenmemiştir.

ile alakalıdır. Fakat 1742-1793 yıllarında nefs-i ihtisab mukataasının yıllık mal bedeli 400 kuruştur. Bu yükseliş mukataaya ek birtakım vergi birimlerinin eklenmesiyle alakalı olmalıdır.

Grafik 4.10. İhtisab Mukataası Muaccele Bedelleri⁴⁸⁷

Karahisar-ı Sahib sancağı nefs-i ihtisab mukataasının muaccele bedeli grafiği incelendiğinde adı geçen mukataa 1698 yılında 2.750 kuruştan tasarruf edilmiştir. Adı geçen mukataa 1727 yılında 500 kuruş muaccelede alıcı bulmuştur. Muacceledeki bu azalma, malikâne mutasarrıflarının mukataayı prosedür dışına çıkarak açık artırma usulüyle almadıklarından dolayı muaccele miktarı düşüktür. Malikâne mutasarrıflarının kanuna aykırı hareketlerinden dolayı ödedikleri bu miktarın iadesinin yapılmadığı ve hazineye kaldığı düşünülmektedir.

1732 ve 1748 yıllarında ise ihtisab mukataasının muaccele bedeli 3.100 kuruştur. Muacceledeki bu artış mukataaya eklenen birtakım vergi birimleri, tevabii vb. ile alakalı olmalı ki kârı yüksek olduğu düşüncesiyle malikâneciler arasında rekabete neden olmuştur. 1749 yılında ise nefs-i ihtisab mukataası önceki yıllara göre 100 kuruşluk bir farkla 3.200 kuruştan alıcı bulmuştur. 1775 yılına gelindiğinde ise muaccele bedeli bir hayli yükselerek 5.100 kuruştan alıcı bulmuştur. Böylece ihtisab mukataası değerlendirilerek yüzyıl sonlarında bir hayli talep edilir hale gelmiş ve bu durum malikâne mutasarrıfları arasında rekabete neden olarak 5.100 kuruştan alıcı bulmuştur.

⁴⁸⁷ Nefs-i ihtisab mukataası muaccele bedelleri tam hisse olarak belirtilmiştir.

4.3.1.6. Senir Mukataası

XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağındaki bir başka mukataa/maktua ise Ulu Sincanlı kasabası dahilindeki Senir/Senk köyü, Bodurga?, Kızılca, Kılıç, Çayır ve çiftlik ve tevabii yaylaklarıdır. Ulaşılan kayıtlarda adı geçen bu yerler 12.031 akçe yazı ile mirimiran-ı Anadolu hasları arasında olduğu defterhane-i amire kayıtlarında belirtilmiştir. Anadolu valisi Kütahya'dan uzak olduğu için her sene bir kişiye Senir, Bodurga?, Kızılca köyleriyle tevabilerini ayrıca buralardaki yaylakları iltizama vermiştir. Fakat mültezimlerin aç gözlü olmaları ve halka karşı eziyet etmelerinden dolayı belirtilen bu yerlerin bayındır hale getirilmek koşuluyla mirimiran-ı Anadolu havâssından ayrılarak havâss-ı hümayûna dahil edilmiş ve yeni bir ferman çıkartılarak malikâne usulünce satışa sunulmuştur⁴⁸⁸. Önceden 12.031 akçe yazısı olan bu yerlere tam olarak ne zaman zam yapıldığı bilinmemekle birlikte yüksek ihtimal 1717 yılında malikânelerin tekrar satışa sunulması dolayısıyla 1743 (1156) yılına ait belgede⁴⁸⁹ 5.969 akçe zam ile 18.000 akçe yıllık mal bedeli belirtilmiştir. Böylece adı geçen mukataanın itibarı artarak talep görmesi hedeflenmiştir. Nitekim eskiden miri mukataaların itibarı olduğu için talep görmesi malikâneciler için önemliydi. Bu bakımdan adı geçen mukataa da eski miri mukataa olduğu için Hamdullah⁴⁹⁰ ve Karahisari Mustafa⁴⁹¹ tarafından talep görerek malikâne usulünce tasarruf edilmek üzere alınmıştır⁴⁹². Senir/Senk köyü, Bodurga?, Kızılca, Kılıç, Çayır ve çiftlik köylerin muaccelle bedeli 800 kuruş karşılığında 3/2'si Hamdullah, 3/1 hissesini ise Mustafa almıştır. Bu bakımdan Hamdullah muaccelle bedelinin 3/2 (sülûsan) hissesi 533 kuruş 40 para, Mustafa ise 3/1 (sülûs) kısmı 266,5 kuruş 40 para ile toplamda 800 kuruş ödeyerek malikâne usulünce 1749 (R.1162) yılında da tasarruf etmişlerdir⁴⁹³. Fakat, Hamdullah, 1750 (R.1163) yılında 3/2 hisseli Senir/Senk köyü, Bodurga?, Kızılca, Kılıç, Çayır çiftlik ve tevabii mukataasının muaccelle bedelinin %10'u olan 55 kuruş 40 akçe kasrıyed vergisini hazineye ödeyerek adı geçen mukataayı ser-bevvabın Karahisari Mustafa'ya feragat etmiştir. Böylelikle Mustafa, adı geçen mukataayı tam hisse şeklinde

⁴⁸⁸ BOA, KK.d., No. 192, s. 174/1, BOA, KK.d., No. 192, s. 42/3. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1166)*, No. 250/547, v. 5a/1.

⁴⁸⁹ BOA, MAD.d., No. 9508, s. 159/1.

⁴⁹⁰ Belgelerde Hamza ve Hamit olarak zikredilmiştir. Karşılaştırma için bk. BOA, KK.d., No. 192, s. 174/1, KK.d., No. 192, s. 42/3.

⁴⁹¹ El-Hâc Mustafa Bey olarak geçtiği de görülmüştür. Karşılaştırma için bk. BOA, KK.d., No. 192, s. 42/3, KK.d., No. 192, s. 174/1. BOA, MAD.d., No. 3394, s. 104/1. BOA, MAD.d., No. 5467, s. 342/2. BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14130, s. 92/3. BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14130, s. 136/11. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1166)*, No. 250/547, v. 5a/1.

⁴⁹² BOA, MAD.d., No. 9508, s. 159/1, BOA, KK.d., No. 192, s. 42/3. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1166)*, No. 250/547, v. 5a/1.

⁴⁹³ BOA, KK.d., No. 192, s. 42/3.

1750 yılında tasarruf etmiştir⁴⁹⁴. Mustafa, adı geçen mukataanın tam hissesini 1764 yılına yani vefatına kadar tasarruf etmiştir⁴⁹⁵.

Karahisar-ı Sahib sancağı dahilindeki Ulu Sincanlı'ya bağlı Senir/Senk köyü, Bodurga?, Kızılca, Kılıç, Çayırçiftlik ve tevabii mukataasının yıllık mal bedelinde tekrar bir değişim söz konusudur. Adı geçen mukataa, 21 Ağustos 1756 (25 Zilkade 1169) yılına ait bir belgede yıllık mal bedeli 18.000 akçeden 28.000 akçeye yükselmiştir. Yıllık mal bedelindeki 10.000 akçelik bu artış mukataaya bazı köylerin vb. eklenmesiyle mi yoksa mukataanın kârının fazla olduğu düşüncesiyle devlet tarafından yapılan bir zam mı bilinmemektedir⁴⁹⁶.

Ulu Sincanlı'ya bağlı Senir/Senk köyü, Bodurga?, Kızılca, Kılıç, Çayırçiftlik ve tevabii mukataası ilk kez bir malikânecinin vefatıyla açık artırmaya çıkmıştır. Adı geçen mukataa, Serbevab Karahisari Mustafa'nın vefatından sonra hazineye intikal etmiş ve 1764 (R.1177) yılında 875 kuruş muaccele karşılığında Mustafa'nın oğulları Ahmet Bey, Ömer Bey ve İbrahim Bey tarafından alınmıştır⁴⁹⁷.

Ulu Sincanlı'ya bağlı Senir/Senk köyü, Bodurga?, Kızılca, Kılıç, Çayırçiftlik ve tevabii mukataasını 1764 yılından 1775 (R.1189) yılına kadar Ahmet, Ömer ve İbrahim birlikte tasarruf ederken İbrahim Bey'in vefat etmesiyle 1/3 hisse satışa sunulmuştur. 1775 (R.1189) yılında, Ahmet ve Ömer İbrahim'in 1/3 hissesini 450 kuruş muaccele karşılığında satın almışlardır⁴⁹⁸. 1793 (R. 1207) yılına gelindiğinde ise Senir/Senk köyü, Bodurga?, Kızılca, Kılıç, Çayırçiftlik ve tevabii mukataasının 1/3 hissesi Arif Süleyman Bey tarafından 6.000 kuruş muaccele karşılığında, 1797 (R.1211) yılında ise 2/3 (sülûsan) hissesinin Ali Bey tarafından 6.000 kuruş muaccele karşılığında alınmıştır⁴⁹⁹.

Mukataa-i karye-i Senir ve Çiftlik mukataasının yıllık mal bedeli üzerinden kalemiye vergisi alınmıştır. Bu miktarın toplam ne kadar olduğu kesin olmamakla birlikte Sadrazam hissesine düşen miktar 20,5 kuruş 20 para olarak belirtilmiştir⁵⁰⁰.

1762 (R.1175), 1763 (R.1176), 1164 (R.1177), 1165 (R.1178), 1166 (R.1179), 1167 (R.1180), 1168 (R.1181) yıllarında Senir mukataasının mal bedeli 28.000 akçedir. Bu miktarın tefavüt akçesi ise 392 akçedir. Bu miktar yıllık mal bedelinin %1,4'ü dür. Toplamda 28.392 akçe, maa tefavüt adı altında belirtilmiştir⁵⁰¹.

⁴⁹⁴ BOA, KK.d., No. 192, s. 174/1.

⁴⁹⁵ BOA, KK.d., No. 192, s. 174/1. BOA, MAD.d., No. 3394, s. 104/1. BOA, MAD.d., No. 5467, s. 342/2. BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14130, s. 92/3, D.BŞM.MLK d., 14130, s. 136/11.

⁴⁹⁶ BOA, MAD.d., No. 9508, s. 159/1.

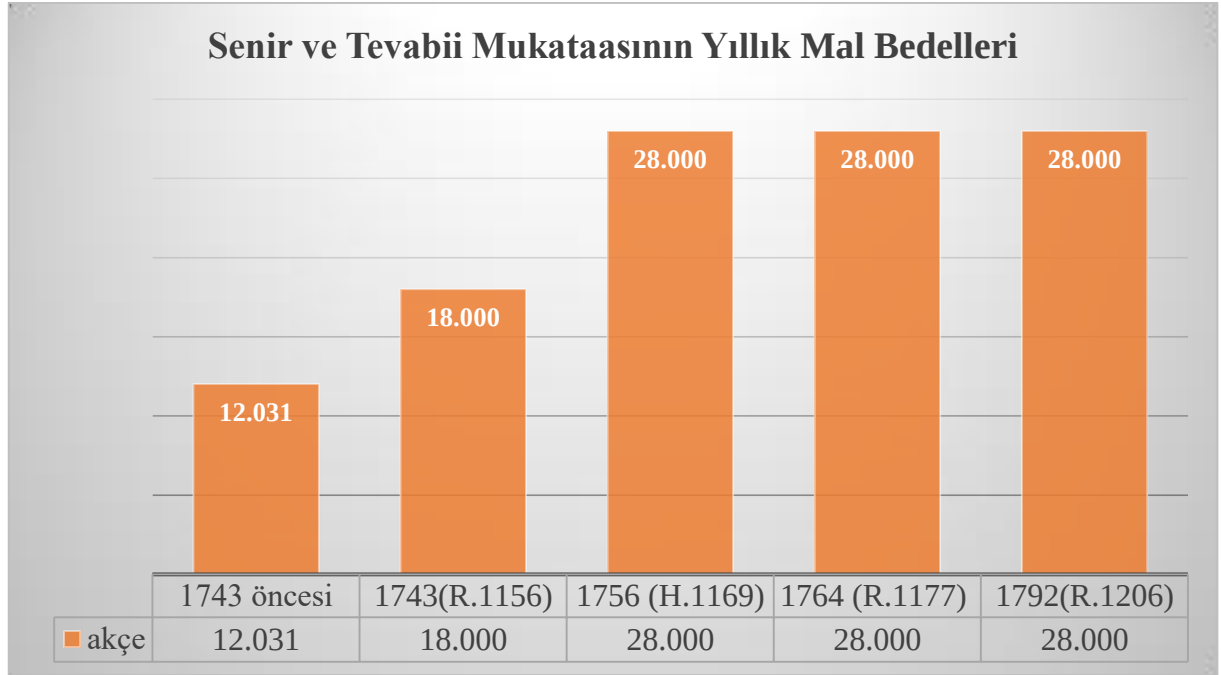
⁴⁹⁷ BOA, KK.d., No. 197, s. 340/1. BOA, MAD.d., No. 9508, s. 159/1. BOA, MAD.d., No. 4384, s. 61/1. BOA, MAD.d., No. 687, s. 488/1.

⁴⁹⁸ BOA, KK.d., No. 202, s. 291/1. BOA, MAD.d., No. 9508, s. 159/1.

⁴⁹⁹ BOA, MAD.d., No. 9508, s. 159.

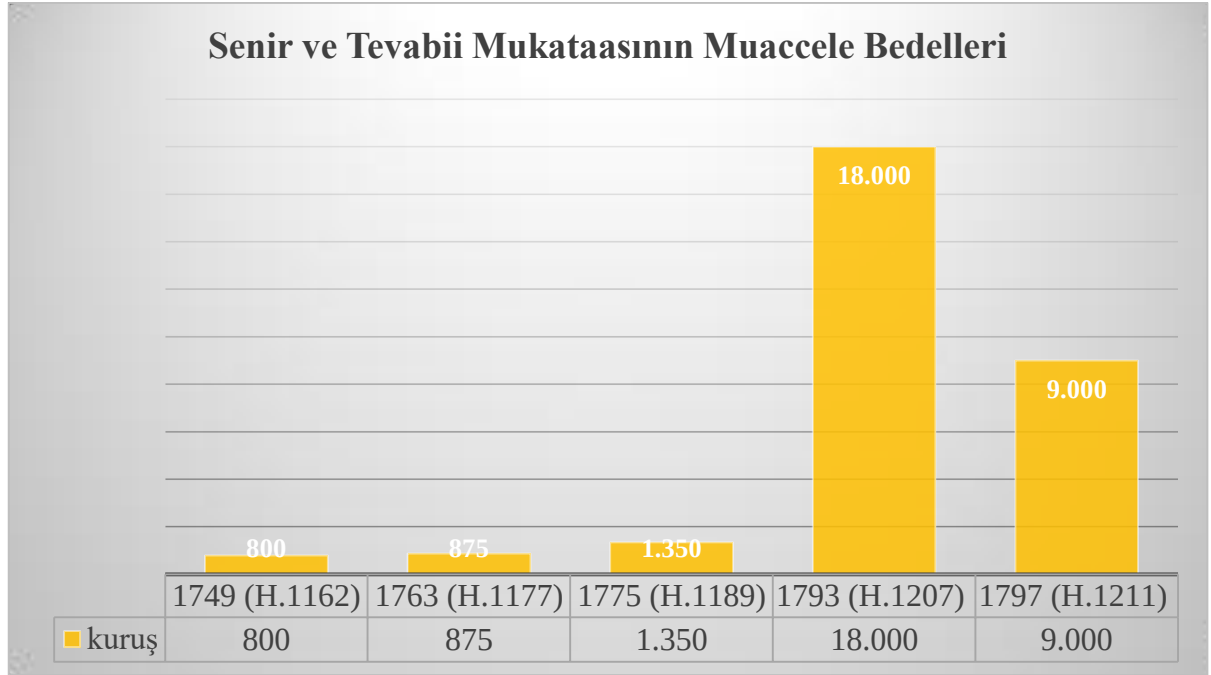
⁵⁰⁰ BOA, TS.MA.d., No. 4167, s. 24/5.

⁵⁰¹ BOA, MAD.d., No. 4069, s. 92/1. BOA, MAD.d., No. 4384, s. 61/1. BOA, MAD.d., No. 687, s. 488/1.

Grafik 4.11. Senir ve Tevabii Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri

Senir ve tevabii mukataasının yıllık mal bedeli grafiği incelendiğinde 1743 yılı öncesinde 12.031 akçe olan adı geçen mukataa, 1743 yılında yıllık mal bedeli 18.000 akçeye yükselmiştir. Bu yükselişin mukataaya birtakım tevabilerin eklenmesiyle alakalı olduğu düşünülmüştür. Fakat adı geçen mukataanın yıllık mal bedeli 18.000 akçe 13 yıl sabit kalmış, 1756 yılında mukataaya tekrar bir zam yapılmıştır. Bu zam 10.000 akçedir ki mukataaya ek tevabilerin mi yoksa devletin yaptığı bir zam mı bilinmemektedir. Bu zamdan sonra (tefavüt miktarı hariç) mukataanın XVIII. yüzyıl boyunca yıllık mal bedeli değişmeyerek 28.000 akçe sabit kalmıştır.

Grafik 4.12. Senir ve Tevabii Mukataasının Muaccele Bedelleri⁵⁰²

Karahisar-ı Sahib sancağı dahilindeki Senir ve tevabii mukataasının muaccele bedelleri grafiğine bakıldığında adı geçen mukataa 1749 yılında 800 kuruştan alıcı bulmuştur. 1763 yılında ise mukataa değer kazanarak 875 kuruşa yükselmiştir. 1775 yılında ise mukataaya talep artmış olacak ki muaccele bedeli 1.350 kuruşa yükselmiştir. 1793 yılına gelindiğinde ise mukataanın tevabilerinin artması ve dolayısıyla malikânecinin kârının artması sebebiyle Malikâne mutasarrıfları arasında bir talep yaşanmış olacak ki 18.000 kuruş muaccelede alıcı bulduğu görülmüştür. 1797 yılında ise mukataanın devir ya da hazineye intikali düşünüldüğünde ise mukataa 9.000 kuruştan alıcı bulmuştur. Yüzyıl sonlarında muacceledeki bu artışlar mukataadan elde edilen gelirlerin yani kârın fazla olması, malikâneciler arasında mukataanın cazip hale geldiğinin bir göstergesidir.

4.3.1.7. Resm-i Dönüm-i Haşhaş Mukataası

Bir bitki türü olan haşhaşın⁵⁰³ Osmanlı topraklarında tam olarak ne zaman üretildiğiyle ilgili kesin bilgiler mevcut değildir. Fakat XVI.⁵⁰⁴ ve XVII.⁵⁰⁵ yüzyıllarda Karahisar-ı Sahib sancağında⁵⁰⁶ ve civarında haşhaş üretildiği söz konusudur.

⁵⁰² Mukataanın muaccele bedelleri tam hisse şeklinde grafiğe yansıtılmıştır.

⁵⁰³ Haşhaş bitkisi için bk. *Haşhaş* başlığı ve dipnot.

⁵⁰⁴ XVI. yüzyılda haşhaş üretiminin temelini oluşturan afyon, keten ve kendir üretiminin yapıldığı nahiyelerde görülmüştür. Öşr-i afyon adında bir vergi alındığı belirtilmiştir. Bu yüzyıl başlarında haşhaş üretiminden alınan öşür miktarı 5.926 akçe iken yüzyılın son çeyreğinde yaklaşık olarak 6 katlık artışla 29.929 akçe olarak belirtilmiştir. Bu yükseliş afyon üretiminin bir hayli artığının bir göstergesidir. XVI. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağının köy ve kazalarında haşhaş öşrü yaklaşık 50 akçe ile 850 akçe

XVIII. yüzyıla ait arşiv kayıtlarında, *Karahisar-ı Sahib ve tevâbi' sancakların haşhaş dönüm-i rüsûmu mukata'ası*⁵⁰⁷, *Kütahiye eyaletine vâki' Karahisar-ı Sahib ve tevâbi' kazâ ve kurâların haşhaş dönüm-i rüsûmu mukata'a-i...*⁵⁰⁸, *Kütahiye eyâletine vâki' Karahisar-ı Sahib sancağıyla eyalet-i mezburede vâki' elviye ve kazâ ve kurâların haşhaş dönüm-i rüsûmu mukata'ası*⁵⁰⁹, *mukata'a-i resm-i dönüm-i haşhaş der-livâ-i Karahisar-ı Sahib ve tevâbi'uhâ*⁵¹⁰, *mukata'a-i resm-i dönüm-i haşhaş der-liva-i Karahisar-ı Sahib ve elviye ve kazâ ve kurâhâ-i sâire der-eyâlet-i Kütahiye*⁵¹¹, *mukata'a-i resm-i dönüm-i haşhaş der-liva-i Karahisar-ı Sahib ve elviye ve kazâ ve kurâhâ-i sâire der-eyâlet-i Kütahiye* ve *tevâbi'ûhâ*⁵¹² olarak geçmiştir.

Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarında dönüm-i resmi mukataasının kazalarının ve köylerinin isimleri ayrı ayrı belirtilmeyerek tek çatı altında birleştirilerek malikâne usulüyle satışa sunulmuştur. Dönüm-i Haşhaş rüsûmuna dahil olan yerlerden bazıları, Karahisar-ı Sâhib ve Şuhut kasabası, Çay, Bolvadin, Küçük ve Büyük Sincanlı-yı sağır ve kebir, Karamık, Barçın ve civarları belirtilmiştir⁵¹³. Ulaşılabilen kayıtlarda Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarındaki haşhaş dönüm-i resmi mukataasının malikâne usulünce tasarruf olunması 28 Haziran 1734 (26 Muharrem 1147) tarihli belgede görülmüştür⁵¹⁴. Yıllık mal bedeli 1.250 kuruş değerindeki Karahisar-ı Sahib ve tevabii ve kaza ve kuralarında haşhaş dönüm-i resmi mukataasının malikâne mutasarrıfları İbrahim ve diğer İbrahim, Süleyman ve Osman 2.000 kuruş muaccele karşılığında⁵¹⁵ ortak şekilde tasarruf etmek için 1 Ocak 1735 (6 Şaban 1147) tarihinde kendilerine berat verilmiştir⁵¹⁶. Fakat adı geçen mukataanın yıllık mal bedeli 1.250 kuruş iken bu miktara 1735 (R.1147) yılında 750 kuruş zam yapılarak 2.000 kuruşa yükselmiştir. Adını zikrettiğimiz malikâne mutasarrıfları ise haşhaş mukataasını belirtilen yıllık miktardan

arasında değişim göstermektedir. bk. Bulduk, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı*, 91, 272, 273.

⁵⁰⁵ XVII. yüzyıl başlarında Karahisar-ı Sahib sancağında haşhaş üretimi devam etmiş olacak ki 1748 (H.1161) tarihli bir belgede sancak ismine Afyon isminin eklenmesiyle sancak adı Afyonkarahisar olarak da anılmıştır. Buna göre *Afyonkarahisar'a tabi Kunduzlu nam karye sakinlerinden...ifadelerinde belirtilmiştir*. bk. Edip Ali Baki, *Şer'iyye Sicillerine Göre Afyonkarahisar'da XVII, XVIII'inci Asırlarda Meçhul Halk Tarihi'nden*, (Afyon: Yeni Matbaa, 1951), 6.

⁵⁰⁶ Karahisar-ı Sahib sancağındaki afyon üretimi XVII. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun bütün ihtiyacını karşılayacak ölçülere vardığı belirtilmiştir. bk. Bulduk, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı*, 273.

⁵⁰⁷ BOA, KK.d., No. 2342, s. 26/3.

⁵⁰⁸ BOA, KK.d., No. 2511, s. 27/2.

⁵⁰⁹ BOA, KK.d., No. 202, s. 737/1.

⁵¹⁰ BOA, AE.SMST.III. No. 259/20739, AE.SMST.III. No. 259/20741, AE.SMST.III. No. 259/20742.

⁵¹¹ BOA, D.BŞM.d., No. 41188, s. 52/3. BOA, MAD.d., No. 9510, s. 12/1.

⁵¹² BOA, D.BŞM.MLK., No. 361/1. Aynı belgede *...Kütahya eyaletinde vâki' Karahisar-ı Sahib sancağıyla eyalet-i mezburede vâki' elviye ve kaza ve kurâhâ-i sâirenin haşhaş dönüm-i rüsûmu mukata'asının... ifadelerine yer verilmiştir*.

⁵¹³ Akpınar, 1748-1749 M. (1161-1162 H.) *Tarih Ve 545 Numaralı Karahisar-I Sahip (Afyonkarahisar) Şer'iyye Sicili*, 347; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1162), No. 248, v. 64a/2. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1169), No. 249/546, v. 12b/2.

⁵¹⁴ BOA, KK.d., No. 2511, s. 50/1.

⁵¹⁵ BOA, KK.d., No. 190, s. 83/4, BOA, KK.d., No. 190, s. 98/2. BOA, KK.d., No. 2511, s. 50/1.

⁵¹⁶ BOA, KK.d., No. 190, s. 83/4. BOA, MAD.d., No. 9510, s. 12/1.

işletmek istememişlerdir. Bunun üzerine haşhaş mukataası tekrar açık artırmaya çıkarak 5.000 kuruş muaccele karşılığında eski sadrazam mühürdarı Mustafa Ağa ve diğer Mustafa Ağa, eski cerrahbaşı Ahmet Ağa ve eski sadrazam çukadarı İbrahim tasarruf etmek üzere almışlardır. Fakat ortaklardan 1/4 (rub') hisse sahibi Mustafa, mukataayı işletmekten vazgeçerek hissesini 1742 (R.1155) yılında Abdurrahim oğlu Mehmet'e devretmiştir. 1/4 hisseli mukataayı devrettiği için hazineye 125 kuruş kasrıyed vergisini ödemiştir⁵¹⁷. Böylece 1742 (R.1155)-1754 (R.1167) yılları arasında haşhaş mukataasının ortakları Mehmet, Mustafa, Ahmet ve İbrahim⁵¹⁸ ağalardır⁵¹⁹.

1756 (R.1169) yılında haşhaş mukataası yıllık mal bedeli 2.000 kuruş sabit kalırken muaccele miktarında⁵²⁰ bir değişim yaşanmıştır. Haşhaş mukataasının 1/4 hissesi Mehmet⁵²¹ tarafından tasarruf olunurken kendisinin vefat etmesiyle mukataa açık artırmaya çıkarak 7.250 kuruş muaccele bedeli karşılığında Halil ve Ahmet tarafından alınmıştır⁵²². Haşhaş mukataasının 1/4 hissesinin bir hayli yüksek muacceleyle alınması, mukataa alanının genişlemesiyle ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla bu durum malikâne mutasarrıfları arasında rekabetin ve muaccele bedelinin artmasına neden olmuştur.

1765 (R. Mayıs 1178)- 1773(R. Mayıs 1186) yıllarında, haşhaş mukataası yıllık mal bedeli değişmemiş 2.000 kuruş sabit kalmıştır. Fakat mukataanın hisselerinde ve malikâne mutasarrıflarında bir değişim yaşanmıştır. 1765 yılında Hacı Mehmet Ağa, Mehmet Bey, el-Hâc İbrahim Ağa, Halil Efendi ve Ahmet Efendi mukataanın malikâne mutasarrıfları olarak görülürken⁵²³, 1773 yılında Hacı Mehmet Ağa, İbrahim Ağa, Ahmet, Halil Efendi ve Abdülkadir Efendi'dir⁵²⁴. 1773 (R.1186) yılına ait farklı belgede malikâne mutasarrıfları ise İbrahim Ağa ve ağababası el-Hâc Mustafa ve Seyit Hüseyin Efendi, el-Hâc İbrahim Ağa, Mehmet Bey, Halil Efendi, Abdülkadir Efendi⁵²⁵ olarak belirtilmiştir. İsimler ve tarihler dikkate alındığında muhtemelen mukataa 8 hisseye ayrılarak Hacı Mehmet Ağa, Mehmet Bey, el-Hâc İbrahim Ağa, Halil Efendi, Ahmet Efendi, Abdülkadir Efendi, Mustafa Ağa ve Hüseyin (Seyit) Efendi tarafından tasarruf edilmiştir.

⁵¹⁷ BOA, MAD.d., No. 9510, s. 12/1. BOA, KK.d., No. 190, s. 98/2. BOA, KK.d., No. 2511, s. 27/2. BOA, D.BŞM.MLK. No.7/13.

⁵¹⁸ 1167 yılında malikâneci isimleri, Mustafa Bey rub' ve Ahmet Ağa rub' cerrahbaşızade ve İbrahim Ağa an gedüklüyan rub' ve el-Hâc Mehmet Ağa hazinedar-ı sadr-ı sabık el-Hâc Ahmet Paşa rub' malikâne. bk. BOA, MAD.d., No. 2954, s. 74/1.

⁵¹⁹ BOA, KK.d., No. 2511, s. 70/1, KK.d., No. 2511-70/2, KK.d., No. 2511-72/1. BOA, MAD.d., No. 3393, s. 43/1.

⁵²⁰ 7 Haziran 1756 (9 Şaban 1169) tarihli bir beratta haşhaş mukataasının ¼ hissesini 1.250 kuruş karşılığında tasarruf eden malikâne mutasarrıfı İbrahim Ağa'ya berat verildiğine dair. Bk. BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14130, s. 83/6.

⁵²¹ Mahmut olarak belirtilmiştir. Belge karşılaştırması yapılarak malikâne mutasarrıfının Mehmet olduğu düşünülmüştür. bk. BOA, KK.d., No. 195, s. 130/2. BOA, D.BŞM.d., No. 41188, s. 52/3.

⁵²² BOA, KK.d., No. 195, s. 130/2. BOA, D.BŞM.d., No. 41188, s. 52/3.

⁵²³ BOA, AE.SMST.III., No. 85/6276.

⁵²⁴ BOA, TS.MA.d., No. 4167, s. 36/1.

⁵²⁵ BOA, KK.d., No. 2528, s. 217/1. BOA, MAD.d., No. 5210, s. 2/6.

Haşhaş mukataasının 1/8 hissesi sahibi malikâneci Halil'in vefat etmesiyle adı geçen mukataa 5.300 kuruş muaccele karşılığında Hassa Silahşörlerinden⁵²⁶ Ahmet tarafından alınmıştır⁵²⁷. Bir diğer 1/8 hisseli haşhaş mukataası malikânecisi Seyit Hüseyin'in vefat etmesiyle 1/8 hisseli haşhaş mukataası 1778 (R.1192) yılında Mehmet tarafından 5.300 kuruş muaccele karşılığında alınmıştır⁵²⁸. Bir diğer 1/8 hissenin sahibi Mustafa'nın vefatıyla sadrazam kethüdası Mehmet Arif, 1778 (R.1192) yılında 5.250 kuruş muaccele karşılığında haşhaş mukataasını almıştır⁵²⁹. Fakat Mehmet Arif mukataayı 1 yıl işlettikten sonra 1780 (R.1194) yılında kardeşi Ahmet Raşit'e devretmiş ve kasrıyed vergisi 525 kuruşu hazineye ödemeyi taahhüt etmiştir⁵³⁰. 1785 (R.1199) yılında ise Ahmet Seyit Efendi, 1/8 hisseli haşhaş mukataasının önceden ödemiş olduğu 5.250 kuruş muaccele bedelinin %10'u olan kasrıyed bedeli 525 kuruşu ödeyerek adı geçen mukataayı Halil Mehmet'e feragat etmiştir⁵³¹.

1788 (R.1202) yılında haşhaş mukataasının 4 hisseye ayrıldığı ve 1/4 hisseyi İbrahim Ağa'nın oğlu Salih Ağa tasarruf ettiği görülmüştür. Salih Ağa, babası İbrahim'in önceden ödemiş olduğu 1.250 kuruş muaccele bedelinin aynısını kendisi ödemiştir⁵³².

Haşhaş mukataasından yıllık mal bedeli üzerinden kalemiye vergisi alınmıştır. 1779 (R.1182) yılına ait bir belgede hissesine 133 kuruş 40 para ayrıldığı belirtilmiştir⁵³³.

Diğer mukataalarda olduğu gibi haşhaş mukataasına da tefavüt bedeli eklenmiştir. 1773 (R.1186) yılında adı geçen mukataanın yıllık mal bedeli 2.033 kuruş 40 para olarak belirtilmiştir. 33 kuruş 40 para, yıllık 2.000 kuruşa eklenen tefavüt bedeli olup kayıta maa tefavüt isminde geçmiştir⁵³⁴. Belirtilen miktarın Hacı Mustafa Ağa ve Seyit Hüseyin Efendi, el-Hâc İbrahim Ağa, Mehmet Bey ve Abdülkadir Efendi tarafından ödenmesi söz konusu idi⁵³⁵.

Haşhaş mukataasından muaccele bedelleri üzerinden cebelü bedeliyesi alındığı görülmüştür. 1787 (H.1202) yılında adı geçen mukataanın ¼ hissesinin muaccele bedeli 1.250 kuruştur. Bu miktarın %10'u 125 kuruş mukataanın cebelü bedeliyesi adı altında

⁵²⁶ Osmanlı'da hassa askerleri, Kapıkulu Ocakları ismiyle çeşitli sınıflara ayrılmıştır. bk. Abdülkadir Özcan, "Kapıkulu", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2001), 24/347. Buna göre hassa silahşörü, kapıkulu askerlerinde silah kullanan askere verilen isim olarak nitelendirilebilir.

⁵²⁷ BOA, KK.d., No. 202, s. 737/1

⁵²⁸ BOA, KK.d., No. 203, s. 188/2

⁵²⁹ BOA, KK.d., No. 203, s. 391/2

⁵³⁰ BOA, KK.d., No. 203, s. 678/3.

⁵³¹ BOA, *D.BŞM.MLK.*, No. 361/1.

⁵³² BOA, *D.BŞM.d.*, No. 5595, s. 2/1.

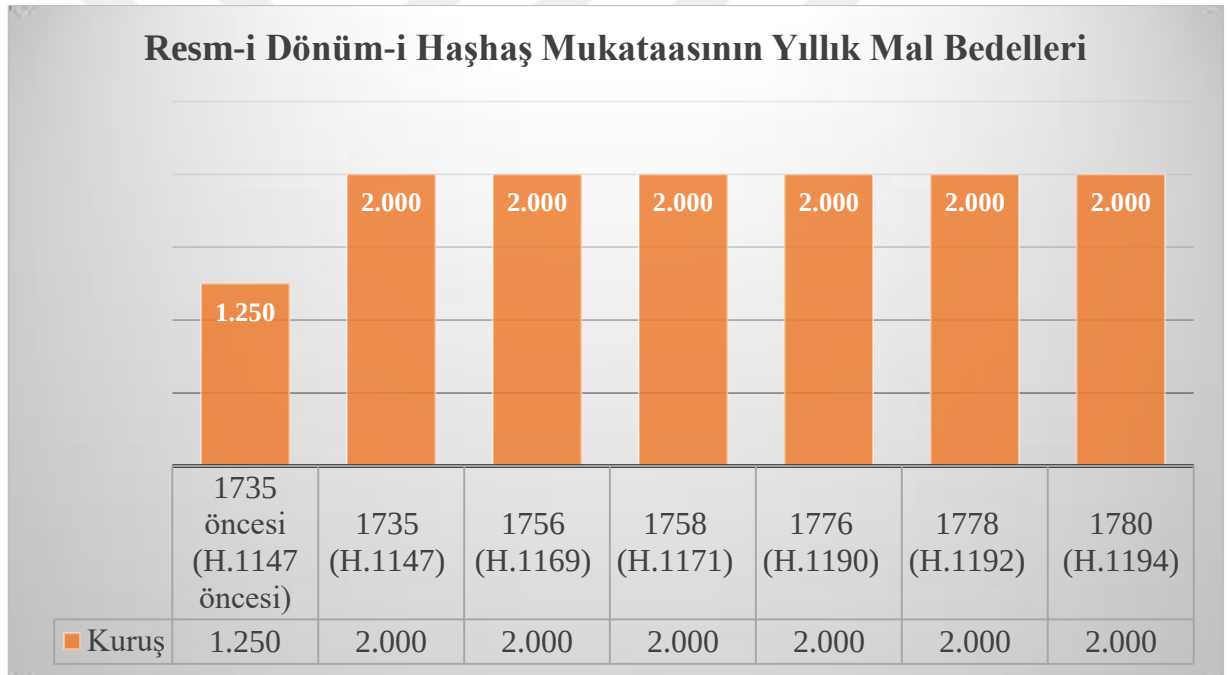
⁵³³ BOA, *TS.MA.d.*, No. 4167, s. 36/1.

⁵³⁴ BOA, *MAD.d.*, No. 5210, s. 2/6.

⁵³⁵ BOA, KK.d., No. 2528, s. 217/1. BOA, *MAD.d.*, No. 5210, s. 2B/6.

malikâneci eskiden sadrazam baş çukadarı olan İbrahim Ağa'nın oğlu Salih Ağa⁵³⁶ tarafından ödenmiştir⁵³⁷.

Haşhaş mukataasının gelirleri geçmişte tımar, zeamet sahipleri, voyvoda, vakıf mütevellilerine vb. tahsis edilmiş olacak ki mukataanın malikâne sistemiyle tasarrufunda malikâne sahipleri koruma altına alınarak *min külli'l-vücûh serbestiyyet* ifadesiyle her yönden serbest oldukları için havâss-ı hümâyûn voyvodaları, zabitleri, sultanlar, vezirler vs. evkâf mütevellileri, zeâmet ve tımar sahipleri, vezir, mirimiran (beylerbeyi), mirliva (sancakbeyi) hasları voyvodaları ve subaşıları ve mütesellimleri "Bu bizim toprağımızdadır" ifadelerini kullanarak malikâne mutasarrıflarının gelirlerine müdahalede bulunmak isteseler bile malikâne mutasarrıflarına karşı herhangi bir müdahalede bulunmamaları gerektiği belirtilmiştir. Bu uyarı niteliğindeki ifadeler malikâne sahiplerine ayrı ayrı beratlar yazılarak belirtilmiş ve 7 Mart 1735 (12 Şevval 1147) tarihinde tezkere verilmiştir⁵³⁸.

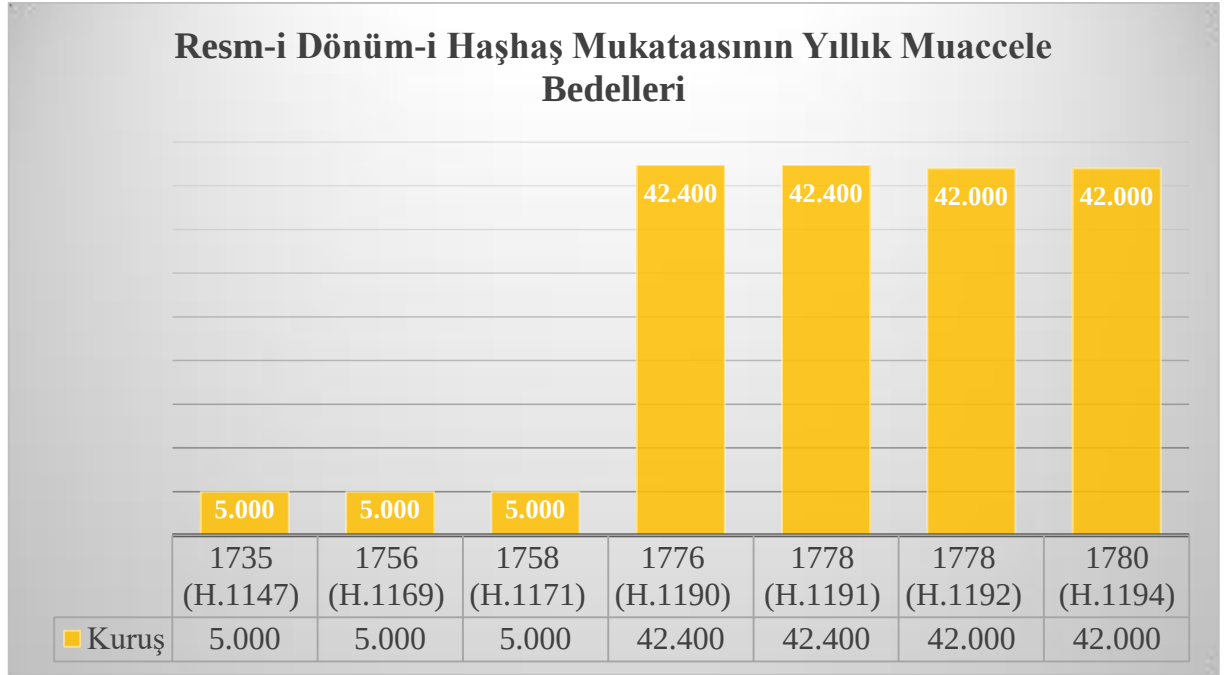
Grafik 4. 13. Resm-i Dönüm-i Haşhaş Mukataası Yıllık Mal Bedelleri

XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib ve tevabii kaza ve köylerdeki resm-i dönüm-i haşhaş mukataası mal bedeline grafiğine baktığımızda 1735 tarihinde 1.250 kuruş görülmektedir. 7 Mart 1735 tarihiyle 750 kuruşluk bir artış olmuş 2.000 kuruştan işlem görmüştür. Buradaki artış muhtemelen mukataaya farklı vergilerin eklenmesiyle alakalıdır. 1735, 1756, 1758, 1776, 1778 ve 1780 yıllarında 2.000 kuruş olan mal bedelinde herhangi bir artırıma gidilmeyerek sabit kaldığı görülmektedir.

⁵³⁶ Salih Ağa veled-i İbrahim Ağa ser çukadar-ı sadr-ı sabık ...BOA, *D.BŞM.d.*, No. 5595, s. 2/1

⁵³⁷ BOA, *D.BŞM.d.*, No. 5595, s. 2/1

⁵³⁸ BOA, *KK.d.*, No. 190, s. 98/2.

Grafik 4.14. Resm-i Dönüm-i Haşhaş Mukataasının Muaccele Bedelleri⁵³⁹

Haşhaş mukataası grafiğinin muaccele bedellerini incelediğimizde, 1735 yılından 1759 yılına kadar 5.000 kuruş muaccelenin sabit kaldığı görülmektedir. 1776 ve 1778 yıllarında haşhaş mukataası muaccele 42.000-42.400 kuruş civarında alıcı bulmuştur. Muaccelenin 1758 yılına göre bu kadar yüksek olması, muhtemelen mukataaya yeni vergi birimlerinin (tevabii) eklenmesi, haşhaşın tıp ve yiyecek haricinde keyif veren bir madde olmasından kaynaklı kaçakçılığın yapılması/yapılmak istenmesi muaccele bedellerine yansımalarıyla ilişkilendirildiği gibi XVIII. yüzyıl öncesindeki ihracat kısıtlamalarının XVIII. yüzyılda kaldırılmasıyla da ilgilidir⁵⁴⁰. Bu durum malikâne sahipleri arasında rekabete neden olarak muaccele miktarına yansımıştır.

4.3.1.8. Resm-i Dönüm-i Duhan ve Gümrük-i Duhan Mukataası⁵⁴¹

Tütün vergisi ilk kez Ağustos 1688 yılında duhan resmi⁵⁴² adı altında tütün gümrük vergisi konuldu⁵⁴³. Temmuz 1691 yılında ise bağımsız bir mukataa olarak

⁵³⁹ Muaccele bedelleri tam hisse şeklinde grafiğe yansıtılmıştır.

⁵⁴⁰ Çizakçı, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, çev. Şehnaz Layıkel, 153; nitekim afyonun, XVIII. yüzyılda, İstanbul gümrüğü üzerinden Nemçe'ye ihraç edildiği belirtilmiştir. bk. Saim Çağrı Kocakaplan, *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü* (İstanbul: Ötügen, 2017), 200.

⁵⁴¹ resm-i dönüm-i duhan ve gümrük-i duhan mukataası; Kütahya ve Karahisar-ı Sahib ve Sultanönü ve Hamid ilini kapsamaktadır. Genellikle bu mukataa adı geçen sancaklarla birlikte zikredildiği için konu içerisinde resm-i dönüm-i duhan ve gümrük-i duhan olarak belirtilmiştir.

⁵⁴² Arapça kökenli kelime olan duhan, tütün ve duman anlamlarına gelmektedir. Buradaki anlamı, yaprakların çok küçük parçalar haline getirilerek içilen bir ot türü olan tütündür. Pakalın, "duhan", 1/479. Farklı anlamlar taşıdığı da söz konusudur. Buna göre tütün resmi, bir sipahinin arazisinde belli bir zaman kalmak için genellikle kışlamak için gelip yerleşen fakat ziraat yapmayan hariç raiyyetin ödediği bir vergidir. Buna kanunlarda duhan resmi, duhaniye, resm-i dud ve kışlak resmi de denilmektedir. bk. Halil

Akdeniz iskeleleri ve bazı adalarla birlikte Tuna boyunca genişletilmiştir. 1697 Mayıs ayında resm-i dönüm-i duhan adıyla dönüm başına yıllık maktu vergi hayata geçirilmişti⁵⁴⁴. 1702 yılında ise Kütahya ve Karahisar-ı Sahib ve Sultanönü ve Hamid ili sancaklarında ekilen duhanların *rüsum-ı dönümleri*⁵⁴⁵ ve adı geçen sancaklardaki tımar taifelerinin gönderdikleri *duhanların resmi* malikâne sistemiyle tatbik edilmiştir. Adı geçen mukataanın yıllık mal bedeli ise 15.000 akçe olarak belirtilmiş; diğer mukataalar gibi açık artırma ile satışa çıkmıştır. Divân-ı Hümayûn'da Çavuşbaşı olan Ayan Yusuf'un kâtibi Ahmet, 905 kuruş muaccele karşılığında, yıllık mal bedelini 4 taksit halinde hazineye ödediği ve kalemiyesini verdikten sonra 12 Mart 1702 (1 Mart 1113)

İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu", *Belleten* 23/92 (Ekim/1959), s.593, 594; Tütün veya duhan resmine baca resmi de denir. Bir sipahi toprağında çiftlik tutup öşrünü vermeden yerleşen yörük veya başka bir raiyyetin yılda altışar akçe ödeyeceği resimdir. bk. Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", 4/417.

⁵⁴³ Bu vergi İsakça'dan Çanakale'ye kadar Rumeli ve Hüdavendigar bölgelerini kapsamaktadır. Bu sınırlar, tütün gümrük vergisini 1689 yılı Nisan ayında da alkollü içki vergisiyle beraber *hamr ü arak ve resm-i duhan* adıyla mukataa haline getirilmesinden sonra da değişmemiştir. Temmuz 1691 yılında bağımsız bir mukataa olarak Akdeniz iskeleleri ve bazı adalarla birlikte Tuna boyunca genişletilmiştir. 1697 Mayıs ayında resm-i dönüm-i duhan adıyla dönüm başına yıllık maktu vergi hayata geçirilerek tütün çiftçisi 300 akçe, katip ve tahsildarlık maaşı için 30 akçe, kadırlara ise 6 akçe toplamada 336 akçe vermekle yükümlü tutulmuştur. bk. Yılmaz, "Tütün", 42/403. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Tahlil (1600-1883)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 241.

⁵⁴⁴ Tütün, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde sanayi alanında olumlu bir gelişme göstererek 1750'li yıllarda devlet yöneticilerinin ilgisini çekecek bir seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemde malikâne olarak satılmış tütün dönüm ve gümrük mukataalarından hazineye giren yıllık miktar 350.000 kuruş iken yıl sonlarında yükselerek 1.000.000 kuruş civarına ulaşmıştır. Buna göre hazinenin 650.000 kuruş bir kaybı söz konusu idi. Yani bu miktarın büyük bir kısmı malikâncilerin kârı idi. Malikâncilerin bu yüksek kârı, malikâncinin cebine değil hazineye girmesi gerekirdi. Buna göre devlet, 1759 yılında bu mukataaların devlet tarafından emanet sistemiyle işletilmesini uygun bulmuştur. Fakat malikâncilere muaccele bedellerinin ödenmemesi hazineyi sıkıntıya düşürebileceğinden sadece İstanbul duhan gümrüğü mukataalarının bir kısım muacceleleri malikâncilere verilmiştir ve bu mukataalar Darphane-i Amire'ye kontrolü bırakılarak emanet sistemiyle idare edilmiştir. Buna göre emanetle işletilme mukataaların, Darphanenin maaşlı bir memuru tarafından idare edilse durum şu şekildi; bu yeni uygulamada İstanbul ve tevabii duhan gümrükleri mukataasının idaresi Darphane-i Amire tarafından emaneten yapılmaktaydı. Darphane bu mukataayı bir kişiye(emin) iltizam olarak veriyordu. Bu kişi sadece İstanbul'daki tütün gümrüğü kendisinde kalmak üzere İstanbul ve tevabii duhan gümrükleri mukataası bünyesindeki diğer mukataaları başkalarına iltizam olarak veriyordu. Bu şekilde mültezim emine, emin Darphane nazırına, nazır ise merkezi idareye karşı sorumlu idi. Tütün gümrük ve dönüm mukataaları başlangıçta İstanbul Gümrük Eminliği'ne bağlanıp kayıtları Maden mukataası tarafından tutuluyordu. 1759 yılına kadar malikâne sistemiyle idare edilerek kayıtlar yine maden mukataası tarafından tutulmaya devam etmiştir. 1759 yılında Mukataa-i gümrük-i duhan-ı İstanbul ve tevabii adıyla Darphane-i Amire'ye intikal etmiştir. Malikâne olarak kalanlar ise sahipleri öldükçe İstanbul ve tevabii tütün gümrüğü mukataası bünyesine alınarak Darphane nezaretinde emaneten işletilmiştir. bk.Yılmaz, "Tütün", 42/403; Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Tahlil (1600-1883)*, 241.

⁵⁴⁵ Sipahi elinde olup tapu ile başkasının tasarrufuna verilmemiş toprakları (mezra, çiftlik vb.) işleyen köylüden dönüm başına alınan vergidir. Kanunlarda dönüm akçası, dönüm hakkı ve resm-i zemin isimleri ile de anılır. Bağ ve bostandan alınan dönüm resmi kanunnamelerde genellikle öşre (bedel-i öşr) karşılık gelmektedir. Dönüm resmini ödeyen kişilere harîç raiyyet de denilmektedir. bk. İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", 592, 593; araştırma konumuzda belirtilen sancaklardaki her ekili topraktan değil duhan ekilmiş olan yerler kast edilmiş olup *rüsum-ı dönüm* adı altında dönüm resmi ve bitki olan tütünden de *duhân resmi* alındığı düşünülmektedir. Fakat sonraki yıllarda bu vergiler mukataaya ayrılarak *Hamid ili, Sultanönü, Karahisar-ı Sahib ve Kütahya sancaklarının resm-i dönüm-i duhân mukataası* adı altında malikâne sistemiyle tatbik edildiği belirtilmiştir. bk. BOA, MAD.d., No. 7359, s. 137/3. BOA, MAD.d., No. 6374, s. 129/1.

tarihinde malikâne mutasarrıfı olduğu 1 Mart 1703 (12 Şevval 1114) tarihindeki tezkere de görülmüştür⁵⁴⁶.

Hamid ili, Sultanönü, Karahisar-ı Sahib ve Kütahya sancaklarının resm-i dönüm-i duhan mukataası, yıllık mal bedeli 1719 (R.1131) yılında 70 kuruş olarak belirtilmiştir. Adı geçen mukataayı 160 kuruş muaccele karşılığında Seyit Süleyman almıştır. Burada dikkat çeken bir durum vardır ki 1702 yılında adı geçen mukataanın yıllık mal bedeli 15.000 akçe iken 1719 yılında satış kuru değişime girerek kuruş bazından 70 kuruştan satışa sunulmuş ve mukataanın yıllık mal bedelinde bir gerileme olmuştur⁵⁴⁷. Nitekim bu gerileme muaccelede de görülerek 905 kuruştan 160 kuruşa düştüğü tespit edilmiştir. Bu azalışlar muhtemel tımar taifesinden ya da herhangi bir yerden başka duhanların ve/veya birtakım vergi gelirlerinin vb. mukataaya dahil edilmemesiyle ilişkilendirilmektedir.

1732, 1733 yıllarına ait belgelerde *resm-i dönüm ve gümrük-i duhan liva-i Kütahya ve Karahisar-ı Sahib ve Sultanönü ve Hamid ili mukataaları* ibaresi görülmüştür. Bu durumda dönüm-i duhan resmi mukataasına gümrük-i duhan ismiyle bir mukataanın eklendiği; yıllık mal bedeli ise değişmeyerek 70 kuruş sabit kaldığı görülmüştür. Mukataa alanının genişlemesine rağmen yıllık mal bedelinin sabit kalması muhtemelen talibinin az olabileceği düşüncesiyle hazine, yıllık mal bedelini sabit tutmuştur. Mukataa ismi ise belgelerin yılları dikkate alındığında 1719, 1755 yıllarında Hamid ili ve Sultanönü ve Karahisar-ı Sahib ve Kütahya sancaklarının *resm-i dönüm-i duhân mukataası*, 1732, 1733 *resm-i dönüm ve gümrük-i duhân liva-i Kütahya ve Karahisar-ı Sahib ve Sultanönü ve Hamid ili mukataaları*, 1739 yılı Kütahya, Karahisar-ı Sahib ve Sultanönü ve Hamid ili sancakları *resm-i dönüm ve gümrük-i duhân mukata'ası*, 1757 yılında Kütahya ve Karahisar-ı Sahib ve Sultanönü ve Hamid ili ve tevabii sancakların *resm-i dönüm-i duhân ve gümrük-i duhân mukata'ası* 1774, 1776 yıllarında Kütahya ve Karahisar-ı Sahib ve Sultanönü ve Hamid ili ve tevabii sancakların *resm-i dönüm-i duhân ve gümrük-i duhân mukataası* adı altında isimlendirildiği görülmüştür⁵⁴⁸. Bu bağlamda verilen tarihler dikkate alındığında bu isimlerin birbiri yerine kullanıldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

1732 yılında, Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü ve Hamid ilinin resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataasının yıllık mal bedeli 70 kuruş olarak belirtilmiştir. Mukataanın yarı hissesi 150 kuruş muaccele bedeli karşılığında Ahmet tarafından, kalan hisse ise Seyit Rüstem tarafından 220 kuruş muaccele karşılığında tasarruf edilmiştir. Adı geçen mukataanın muaccele bedellerinin farklı olması eski malikâneciler tarafından yeni kişiye devredilmesi veya eski malikânecinin vefatı veyahud mukataasının ref

⁵⁴⁶ BOA, MAD.d., No. 7359, s. 137/3. BOA, MAD.d., No. 6374, s. 129/1.

⁵⁴⁷ BOA, MAD. d., No. 3259, s. 6/2.

⁵⁴⁸ BOA, MAD.d., No. 6374, s. 129/1. BOA, MAD.d., No. 3259, s. 6/2. BOA, D.BŞM.MLK.d., 14107, s. 21/2, D.BŞM.MLK.d., 14107, s. 133/3. BOA, KK.d., No. 190, s. 534/3, KK.d., No. 190, s. 539/2. BOA, KK.d., No. 194, s. 123/2. BOA, KK.d., No. 195, s. 30/3. BOA, KK.d., No. 202, s. 33/1. BOA, KK.d., No. 202, s. 546/1.

edilmesinden dolayı mukataanın açık artırmaya çıkmasıyla ve mukataanın yüksek kârıyla ilişkilidir. 1718 yılında resm-i dönüm-i duhan mukataasının yıllık mal bedeli 70 kuruş iken 1732 yılında da bu miktar sabit kalmıştır. Muaccelle miktarlarının iki katı civarında yükselmesi gümrükten geçen duhanlar üzerinden de gümrük vergisi alınmasıyla alakalı olabilir. Çünkü 1718 yılında *resm-i dönüm-i duhân* olarak satışa sunulan mukataa 1732, 1733 yılı belgelerinde resm-i dönüm ve gümrük-i duhân mukataa'sı olarak belirtilmiştir⁵⁴⁹. Buna göre mukataaya ek bir vergi biriminin dahil olması mukataanın gelirinin yükselmesine ve malikâne mutasarrıfları arasında rekabete neden olmuştur.

1739 yılında resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataasının yıllık mal bedelinde bir değişim yaşanmadığı görülmüştür. Fakat malikâne mutasarrıfında bir değişim yaşanmıştır. 1732 yılında, resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataasının yarı hissesini Ahmet'in vefatıyla 1739 yılında 250 kuruş muaccelle karşılığında Enderun-ı Hümâyûn ağası Ahmet'in aldığı görülmüştür⁵⁵⁰. Böylece Ahmet adına 18 Kasım 1739 (16 Şaban 1152) tarihinde tezkere yazılmıştır. Fakat Ahmet, yarı hisseli adı geçen mukataayı Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin huzuruna gelerek Seyit Mustafa'ya feragat etmek istediğini bildirmiştir. Ahmet, mukataayı devrettiği için mukataanın yarı muaccelle bedeli 250 kuruş hesabına göre %10 oranındaki devretme vergisinin 25 kuruşunu hazineye ödeyerek mukataasını Seyit Mustafa'ya devreder. Seyit Mustafa, önceden Ahmet'in mukataa üzerinde elde ettiği haklardan yararlanmak üzere mukataayı üzerine alarak 9 Aralık 1739 (8 Ramazan 1152) tarihinde tezkere verilmiştir⁵⁵¹. Ahmet, 18 Kasım 1739 (16 Şaban 1152) tarihinde aldığı mukataasını çok kısa süre sonra 9 Aralık 1739 (8 Ramazan 1152) tarihinde makbuz bedeli karşılığında Seyit Mustafa'ya devretmiştir⁵⁵². Buradaki makbuz bedeli muaccelle bedeli yerine geçmiş olmalıdır.

1733 yılında, yıllık mal bedeli 70 kuruş değerindeki resm-i dönüm ve gümrük-i duhan liva-i Kütahya ve tevabii mukataasının yarı hissesi malikâne mutasarrıfı Seyit Rüstem tarafından tasarruf edilmiştir; fakat Seyit Rüstem 1758 (R. 1171) yılında yaklaşık 25 yıl mukataasını tasarruf ettikten sonra oğulları Seyit Süleyman ve Seyit İsmail'e devretmiştir. Rüstem, adı geçen mukataayı devrettiği için 220 kuruş muaccelle bedelinin %10'una tekabül eden 22 kuruş kasrıyed vergisini hazineye ödemiş olup, yarı hisseli mukataa iki kardeş arasında tasarruf edilmek üzere alınmıştır ve 5 Haziran 1757 (22 Receb 1171) tarihinde nişan-ı hümâyûn yazılmıştır⁵⁵³.

Resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataasının yarı hissesi 1755 yılında, Seyit Mustafa tarafından tasarruf olunurken⁵⁵⁴ belirtilen yıldan sonra Seyit Mustafa'nın vefat etmesi ya da mukataasını hazineye devretmesinden dolayı mukataa eskiden olduğu gibi

⁵⁴⁹ D.BŞM.MLK.d., 14107, s. 21/2, D.BŞM.MLK.d., 14107, s. 133/3.

⁵⁵⁰ BOA, KK.d., No. 190, s. 534/3.

⁵⁵¹ BOA, KK.d., No. 190, s. 539/2.

⁵⁵² BOA, KK.d., No. 190, s. 534/3, KK.d., No. 190, s. 539/2.

⁵⁵³ BOA, KK.d., No. 195, s. 94/1.

⁵⁵⁴ BOA, KK.d., No. 194, s. 123/2.

İstanbul duhan gümrüğüne bağlanarak iltizam usulünce işletilmiştir. Fakat 1755 yılında, mukataa-i gümrük-i duhan-ı İstanbul ve tevabii mukataası Darphane-i Amireye bağlanması ve malikâne olarak kalan mukataaların sahipleri öldükçe, İstanbul ve tevabii tütün gümrüğü mukataası bünyesine alınarak Darphane nezaretinde emaneten işletilmesine⁵⁵⁵; rağmen 1774 yılında, Karahisar-ı Sahib sancağında Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü ve Hamid ilinin resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataası talibine verilmek üzere İstanbul duhan gümrüğünden ayrılarak ve miri mukataa olan kaydının ref' ve terkiniyle 1.800 kuruş muaccele karşılığında eski Rikâb-ı Hümâyûn kethüdası Mehmet tarafından malikâne usulünce işletilmek üzere alınmıştır. Mehmet adına 2 Haziran 1774 (22 Rebiülevvel 1188) tarihinde tezkere yazılarak, mukataanın yıllık mal ve kalemiyesi Darphane'ye değil Hazine-i Amire'ye, muaccesesi ise Rikâb-ı Hümâyûn hazinesine teslim edilmesi yönünde karar verilmiştir⁵⁵⁶.

1757-1758 yıllarında resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataasının yarı hissesini Seyit Süleyman ve Seyit İsmail, babalarından almışlardır. Kardeşlerden Seyit Süleyman mukataanın 1/4 (rub') hissesini yaklaşık 19 yıl tasarruf ettikten sonra Seyit Ali'ye devretmiştir. Seyit Süleyman ¼ hisseli adı geçen mukataa hissesinden feragat ettiği için 110 kuruş muaccele bedelinin %10'una tekabül eden 11 kuruş devretme vergisini hazineye ödeyerek Seyit Ali'ye bırakmıştır. 1/4 hisseli yeni mukataanın yeni malikânecisi Seyit Ali adına 10 Nisan 1776 (20 Safer 1190) tarihinde berat yazılması için tezkere verilmiştir⁵⁵⁷. 1788 (R.1202) yılında da adı geçen mukataanın malikâne mutasarrıfları Seyit Ali ve İsmail tarafından tasarruf olunduğu görülmüştür⁵⁵⁸.

Mukataaların malikâne, iltizam ve emanet usulüyle tasarruf edilebildiği gibi malikâne olarak tatbik edilen mukataaların iltizama ve emaneten tasarruf edildiği de görülmüştür. Örneğin, Kütahya ve Sultanönü ve Hamitili ve Karahisar-ı Sahib sancakların ve duhan dönümü ve gümrük mukataası, malikâne olarak tatbik edilmiş ve malikâneci tarafından bir başkasına emanet edilmiştir. Örneğin, malikâneci Ahmet Ağa, 1709-1710 (R. 1121-1122) yılları arasında adı geçen mukataayı 1 yıllığında çukadar Mehmet'e emanet etmiştir⁵⁵⁹.

Resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataasının muaccele bedelleri üzerinden cülûs vergisi alınmıştır. Buna göre 2 Ekim 1730 (19 Rebiülevvel 1143) tarihinde I. Mahmut'un tahta çıkmasıyla Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü ve Hamid ilinin resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataasının yarı hissesinin sahibi Ahmet, 150 kuruş muaccesesinin %25'i ne tekabül eden 37,5 kuruş cülûs vergisini hazineye ödediği görülmüştür. Ahmet, cülûs vergisini hazineye ödediği için eline ruznamçe-i Hümâyûn

⁵⁵⁵ Yılmaz, "Tütün", 42/403; Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Tahlil (1600-1883)*, 241.

⁵⁵⁶ BOA, KK.d., No. 200, s. 326/1. BOA, KK., No. 202, s. 33/1.

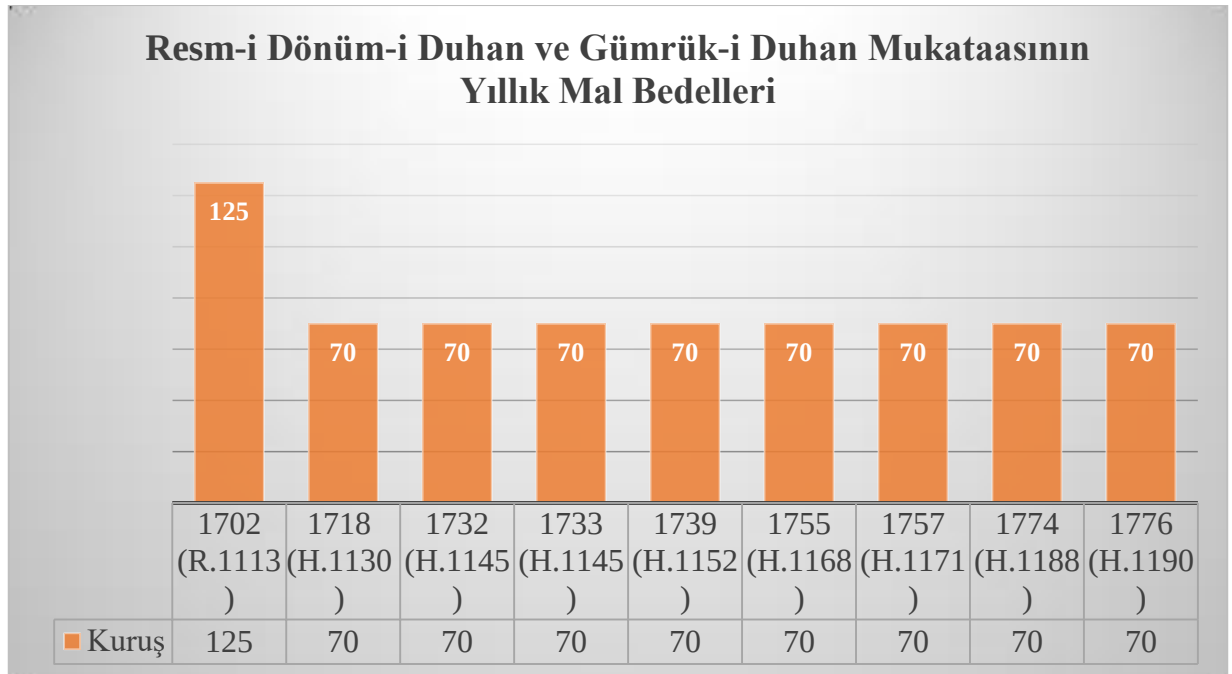
⁵⁵⁷ BOA, KK.d., No. 202, s. 546/1.

⁵⁵⁸ BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17905, s. 2/2.

⁵⁵⁹ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1118)*, No. 233, v. 98b/2.

aldığı gibi eski beratı da yenilmiştir⁵⁶⁰. Adı geçen mukataanın diğer yarısı ise Seyit Rüstem, 220 kuruş muaccele karşılığında tasarruf ettiği için muaccelenin 220 kuruşunun %25'i, 55 kuruş cülûs resmini hazineye ödeyerek ve eski beratı da yenilenerek 2 Mart 1733 (16 Ramazan 1145) tarihinde tezkere yazılmıştır⁵⁶¹.

Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü ve Hamid ilinin resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataasını tasarruf eden malikânecilerden cebelü bedeliyesi alınmıştır. Cebelü bedeliyesi cülûs vergisinde olduğu gibi muaccele bedeli üzerinden alınmıştır. 1202 (R.1788) yılında adı geçen mukataanın yarı hissesinin muaccele 220 kuruştur. Bu miktarın %10'undan cebelü bedeliyesi alınmıştır. Buna göre malikânecilerden 11'er kuruştan toplam 22 kuruş cebelü bedeliyesi alındığı söz konusudur⁵⁶².

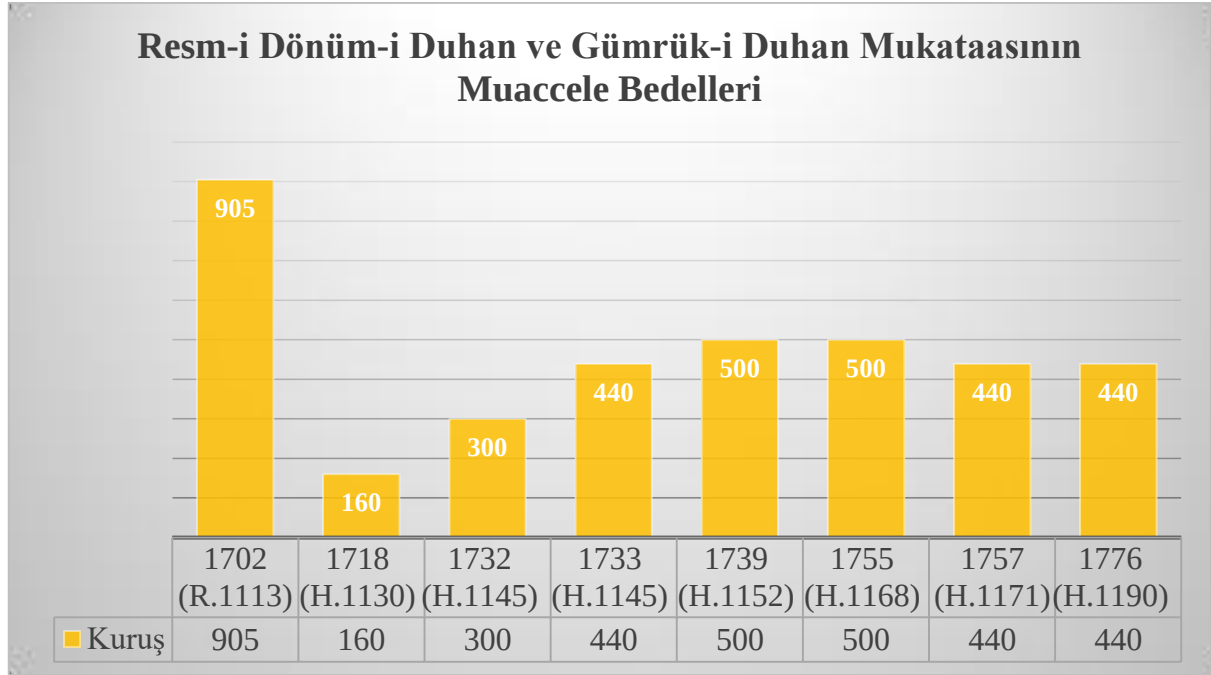
Grafik 4.15. Resm-i Dönüm-i Duhan ve Gümrük-i Duhan Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri

XVIII. yüzyılda Kütahya ve Karahisar-ı Sahib ve Sultanönü ve Hamid ili mukataasının resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataasının yıllık mal bedelleri grafiği göz önüne alındığında 1702 yılında resm-i duhan mukataası adı altında yıllık mal bedeli 125 kuruştur. 1718 yılında adı geçen mukataanın tevabiilerinden birtakım ayrılmalar olmuş olacak ki duhan mukataasının yıllık mal bedeli 70 kuruşa gerilemiştir. Bu miktar 1718 yılından 1777 yılına kadar yaklaşık 59 yıl boyunca bir değişime uğramayarak sabit 70 kuruştan satışa sunulmuştur.

⁵⁶⁰ BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14107, s. 21/2.

⁵⁶¹ BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14107, s. 133/3.

⁵⁶² BOA, *D.BŞM.CBL.d.*, No. 17905, s. 2/2.

Grafik 4.16. Resm-i Dönüm-i Duhan ve Gümrük-i Duhan Mukataasının Muaccele Bedelleri⁵⁶³

XVIII. yüzyılda Kütahya ve Karahisar-ı Sahib ve Sultanönü ve Hamid ili mukataasının resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataası grafiği incelendiğinde, 1702 yılında adı geçen mukataanın muaccele bedelin 905 kuruştur. Duhan mukataasından ayrılan vergi birimleri vs. olmasından kaynaklı olsa gerek ki adı geçen mukataanın 1718 yılında ciddi bir düşüşle muaccele bedeli 160 kuruşa gerilemiştir. Resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataası, 1732 yılında 300 kuruştan alıcı bulmuştur. Bu artış, muhtemelen mukataa gelirinin kârlı olmasından ve/veya mukataaya ek birtakım gelirlerin dahil olmasıyla malikâneciler arasındaki rekabetle ilişkilendirildiği gibi XVIII. yüzyıllarda, birçok malda üretim fazlası olduğu için dış ticaretin, ek vergilerle serbest hale getirilmesi de duhan mukataasının muaccele bedeline yansmasıyla ilişkilendirilmektedir⁵⁶⁴. 1733, 1757, 1776 yıllarında mukataada devir işlemi olduğu için muaccele bedelinin 440 kuruş olduğu, 1739, 1755 yılında ise 500 kuruş olduğu görülmüştür. Bu durumda adı geçen mukataada devir işlemi olduğunda, yeni malikâneci, eski malikânecinin ödediği muaccelenin aynısını ödediği için muaccele bedeli sabit kalmıştır. Netice itibarıyla 1702 yılı haricinde adı geçen mukataanın değer kazandığı; malikâneciler arasında rekabete neden olarak muaccelele yansıdığının bir göstergesidir.

⁵⁶³ Mukataanın muaccele bedelleri tam hisse olarak yansıtılmıştır.

⁵⁶⁴ Dış ticaretin bazı ek vergilerle serbest hale getirilmesiyle pamuk, tütün, zeytinyağı, buğday gibi ürünler dıl ticarete etkin rol oynamıştır. bk. Genç-Özvar, *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar-I*, 60, 61.

4.3.1.9. Kenir Maktuası/Mukataası

Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Çölebad kazasının köylerinden Kenir'in⁵⁶⁵ arşiv kayıtlarında *Kenir maktû'ası* olarak belirtildiği gibi *karye-i Kenir ve tevâbi' maktû'ası*, *kurâ-i Kenir ve tevâbi' maktû'ası* olarak da zikredilmiştir. Kenir'in tam olarak ne zaman malikâne sistemine dahil edildiği bilinmemektedir. Kenir ve tevabii maktuasına dahil birtakım köy ve mezarlar söz konusudur. Bunlar, Çölebad köyüne bağlı Kenir, diğer Kenir, Bahadıroğlu köyleri ile Burdur, Sancakçı, Çayırçal mezraaları ve Çukurçayır ve kebiri, Akçeın, Kodak Boğazlıkan?, Kayırçıl?, Güneç, Boğum ve Damlalıca köyleri ile Çoban nahiyesidir⁵⁶⁶.

Karahisar-ı Sahib sancağında yıllık 30.496 akçe yazısı olan Kenir köyü ve tevabiisi malikâne suretiyle tasarruf edilmeden önce Bozcada Kalesi gedikliyanı Başar? Ağa'nın zeametidir. Fakat Ali, buranın verimsiz olduğu gerekçesiyle 1725/26 (H. 1138) senesinde burayı havâssı-ı hümayûna teslim etmiş ve kendisine 80 akçe ulufe tevcih edilmiştir. Sonrasında Kenir maktuası malikâne suretiyle işletilmek üzere satışa sunulmuştur. Yıllık mal bedeli 40 kuruş olarak belirlenen adı geçen mukataa, açık artırmada en yüksek teklifi veren Kara Mustafa, 50 kuruş muaccele karşılığında almıştır. Kara Mustafa, her yıl mal bedelini hazineye ödemesini yaptığı ve kalemiyesini verdiği dair eline suret-i ruznamçe-i hümayûn almıştır. Kara Mustafa 12 Mart 1729 (1 Mart 1141) senesinden itibaren Kenir mukataasının yeni malikânecisi olmuştur⁵⁶⁷.

Kenir mukataası 1729 yılından itibaren Kara Mustafa tarafından malikâne suretiyle tasarruf edilmiştir. Fakat Kara Mustafa'nın vefatıyla hazineye intikal eden adı geçen mukataa tekrar açık artırmaya çıkarak yıllık mal bedeli de değişmeyerek Karahisari Ali tarafından 100 kuruş muaccele karşılığında alınmıştır. Ali, 40 kuruş mal bedeli olan Kenir mukataasını yılda 4 taksit halinde hazineye ve kalemiyesini de vermesi koşuluyla 12 Mart 1740 (1 Mart 1152) tarihinden itibaren tasarruf etmek üzere almıştır. Adı geçen mukataanın mahsul ve vergilerine kimsenin taarruzda bulunmaması 4 Ocak 1740 (4 Şevval 1152) tarihli tezkerede görülmüştür⁵⁶⁸.

⁵⁶⁵ Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Çölebad kazasının köylerinden birisi olan Kenir, XVI. yüzyılda Kend ismiyle zikredilmiştir. bk. Bulduk, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı*, 169; XVIII. yüzyıl belgelerinde ise Kenir/Kınır/ Kend/Kebend maktua/mukataa olarak satışa sunulmuştur. Kenir mukataasının mal ve muaccele bedelleri dikkate alındığında bu yer isimlerinin aynı olduğu düşünülmektedir. bk. BOA, KK.d., No. 189, s. 86/1, KK.d., No. 189, s. 241/3. BOA, KK.d., No. 190, s. 562/1. BOA, KK.d., No. 193, s. 74/2. BOA, MAD.d., No. 6282, s. 211/1, MAD.d., No. 6282, s. 236/1.

⁵⁶⁶ Adı geçen mezra ve köylerin Kenir mukatasının tevabiine tam olarak ne zam geçtiği bilinmemekle beraber 16 Temmuz 1741 (2 Cemaziyelevvel 1154) tarihli belgede tevabii olduğu görülmektedir. bk. BOA, MAD.d., No. 6282, s. 211/1; Çoban nahiyesi ise 1738 yılında Kenir mukataasının tevabileri arasında zikredilmiştir. bk. BOA, MAD.d., No. 3865, s. 422/2.

⁵⁶⁷ BOA, KK.d., No. 189, s. 86/1. BOA, MAD.d., No. 756, s. 61/6, MAD.d., No. 756, s. 76/6. BOA, MAD.d., No. 3865, s. 422/2. BOA, MAD.d., No. 9510, s. 101-102/1.

⁵⁶⁸ BOA, KK.d., No. 190, s. 562/1. Ali'nin malikânecisi olduğuna dair belgeler için bk. BOA, MAD.d., No. 3408, s. 174-/1. BOA, MAD.d., No. 5467, s. 400/3.

1740 yılında Kenir mukataasının yıllık mal bedeli 40 kuruş olarak sabit kalmıştır. Fakat adı geçen mukataanın 1740 yılındaki malikâneci Ali, Kenir mukataasını yaklaşık 16 yıl işlettikten sonra Hüseyin isimli kişiye devretmiştir. Ali, muaccelenin %10'una tekabül eden 10 kuruş kasrıyed vergisini hazineye ödeyerek devretmiştir. Böylece Hüseyin adına, 12 Mart 1754 (1 Mart 1167) tarihinden itibaren Kenir maktuasını ömür boyunca tasarruf etmesi için 27 Şubat 1754 (4 Cemaziyelevvel 1167) tarihinde tezkere yazılmıştır⁵⁶⁹. Hüseyin adı geçen mukataayı 1162 (R.1175), 1769 (R.1182) ve 1771 (R.1184) yıllarında da tasarruf etmiştir⁵⁷⁰.

Kenir mukataasından yıllık mal bedeli üzerinden kalemiye bedeli alınmıştır. Kalemiye bedeli normal şartlarda yıllık mal bedelinin %10'unu teşkil etmektedir. Bu durumda mukataanın kalemiyesinin 4 kuruş olduğu düşünülürse kalemiye hissesinin bir kısmı muhtemelen 2/3'ü olsa gerek sadrazamın hissesi 2,5 kuruş 40 para olarak belirtilmiştir⁵⁷¹. Kalan kalemiye miktarı ise 1,25 kuruş civarı olduğu düşünülmektedir.

Diğer mukataalarda olduğu gibi Kenir maktuasını tasarruf eden malikâne sahiplerinden padişah değişiminde alınan cülûs resmi alınmıştır. Bu değişime istinaden adı geçen Kenir mukataası malikâne sahibi Kara Mustafa'dan, ödediği 50 kuruş muaccelenin %25'ine tekabül eden 12,5 kuruş cülûs resmi alındığı 10 Aralık 1730 (29 Cemaziyelevvel 1143) tarihli tezkerede belirtilmiştir⁵⁷².

Kenir maktuasından cebelü bedeliyesi alınmıştır. Buna göre 1741/1742 (H.1154) yılında muaccele değeri 100 kuruş olan adı geçen mukataanın %15'i yani 15 kuruş cebelü bedeliyesi alınmıştır⁵⁷³. 1778-1779 (H.1192) yılında ise muaccele bedeli 100 kuruş olmasına rağmen muaccelenin %10'u, 15 kuruş cebelü bedeliyesi alınmıştır⁵⁷⁴.

Kenir mukataasının yıllık mal bedeli 40 kuruş iken 1771 (R.1184) yılında 40,5 kuruş 20 para olarak belirtilmiştir⁵⁷⁵. 1796 (R.1210)⁵⁷⁶ yılında ise yıllık mal bedeli 41 kuruş 30? para olarak belirtilmiştir. Bu miktarlar Kenir mukataasının yıllık 40 kuruşu ilave edilen tefavüt miktarı ve kur farkıyla ortaya çıkan miktarlar olmalıdır.

⁵⁶⁹ BOA, KK.d., No. 193, s. 74/2. BOA, MAD.d., No. 6282, s. 211/1.

⁵⁷⁰ BOA, D.BŞM.ZMT.d., No. 13849, s. 37/7. BOA, TS.MA.d., No. 4167, s. 24/4. BOA, MAD.d., No. 4069, s. 92/1.

⁵⁷¹ Bu miktara tefavüt bedelinin yansıyor yansımadağı bilinmemektedir. BOA, TS.MA.d., No. 4167, s. 24/4.

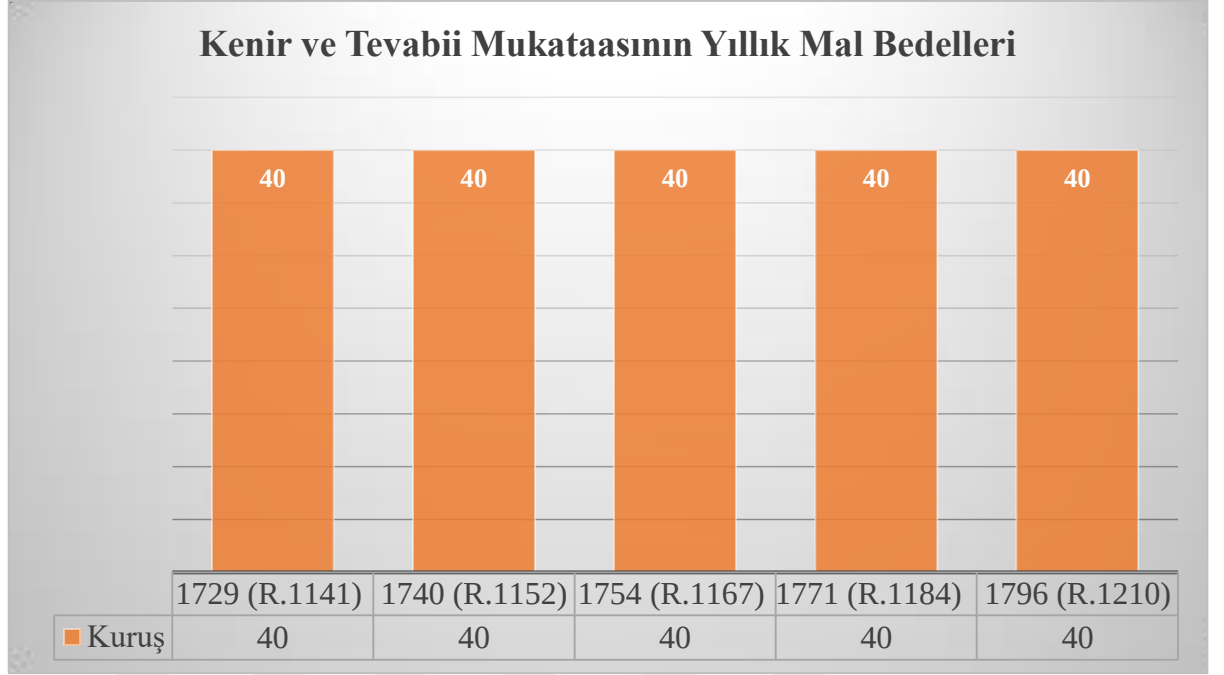
⁵⁷² BOA, KK.d., No. 189, s. 241/3.

⁵⁷³ BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17505, s. 2/3.

⁵⁷⁴ BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17779, s. 5/2.

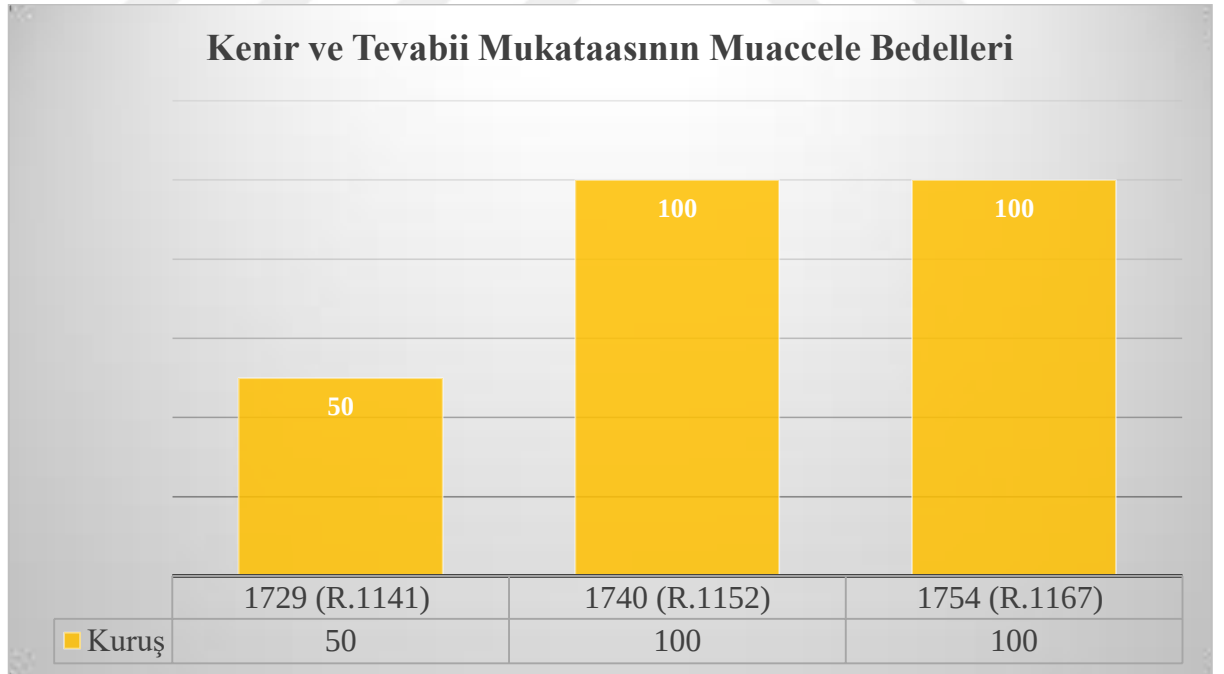
⁵⁷⁵ BOA, D.BŞM.ZMT.d., No. 13849, s. 37/7.

⁵⁷⁶ BOA, D.BŞB.d., No. 26470, s. 8/3.

Grafik 4.17. Kenir ve Tevabii Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri⁵⁷⁷

Kenir ve tevabii mukataasının yıllık mal bedelleri grafiğini gözlemlediğimizde 1729 yılından 1796 yılına kadar yıllık mal bedeli 40 kuruş sabit kalmıştır.

Grafik 4.18. Kenir ve Tevabii Mukataasının Muaccele Bedelleri

⁵⁷⁷ Yıllık mal bedellerine tefavüt miktarı dahil değildir.

Kenir ve tevabii mukataasının muaccele bedeli grafiğini gözlemlediğimizde 1729 yılında 50 kuruş muaccelede alıcı bulan mukataa, 1740 yılında muaccele bedeli 2 katına çıkarak 100 kuruştan satılmıştır. Kenir mukataasının muaccele bedelinin 11 yıl sonra 2 katı yükselişe geçmesi, adı geçen mukataanın kârının çok olması, tevabiilerinin artması ya da bu bölgeye gelen Danişmendli konargöçer aşiretlerin mukataa toprağında zirai faaliyet⁵⁷⁸ yapabileceği düşüncesi ile mukataaya ek birtakım gelirlerin olması muaccele miktarının artmasına neden olduğu düşünülmüştür.

4.3.1.10. Çiftlik-i Ömer Bayezid Maktuası/Mukataası

Osmanlı Devleti'nde çiftlik⁵⁷⁹, önceleri tımar sistemi dahilinde bir aileye yetebilecek büyüklükteki toprak birimini ifade ettiği gibi sonraları büyük zirai işletmeleri ve malikâneleri ifade eden bir anlam kazanmıştır⁵⁸⁰. Yeni açılan zirai sahaların çiftlik adında zikredilmesi ve bu çiftliklerin askeri mensuplara, toplu bir miktarı hükümete ödemek koşuluyla ellerinde tutmalarına ise mukataalı çiftlik adı verilmiştir⁵⁸¹. Bu bilgidен XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında bulunan Ömer Bayezid çiftliğinin yeni bir sahanın açılmasıyla mukataaya çevrildiği düşünülmektedir.

XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında çiftlik-i Ömer Bayezid mukataası Sandıklı kazasına balı Gedüs köyü dahilindedir. Bu çiftlik, malikâne suretiyle tasarruf edilirken mukataa; bir başka mukataanın tevabiinde olduğu zaman maktua/maktuan şeklinde belirtilmiştir. Örneğin, *Karahisar-ı Sahib âdet-i ağnâm mukata'ası tevâbi'inden Karahisar-ı Sahib sancağında Sandıklı kazâsına tâbi'i çiftlik-i Bayezid der-karye-i Gedüs maktû'an* şeklinde belirtildiği gibi⁵⁸², *çiftlik-i Ömer Bayezid maktû'ası*⁵⁸³ ve *çiftlik-i Ömer Bayezid ve karye-i Gedüs maktû'ası*⁵⁸⁴ şeklinde de kayıtlarda yer almıştır. Edindiğimiz 30 Mayıs 1720 (22 Receb 1132) tarihli belgede adı

⁵⁷⁸ Danişmendi konargöçer grupların Çolabad civarında bulunduğu *Danişmendli Mukataası* başlığı altında incelenmiştir.

⁵⁷⁹ Farsça *cuft- çift* ile Türkçe'deki *-lik* ekini akarak çiftlik tabiri meydana gelmiştir. Bir çift öküzün sürebileceği büyüklükteki toprak parçalarını ifade eder. Müslüman ve gayrimüslim köylüler, bu tür toprak parçalarını çift resmi ödemek koşuluyla tasarruf edebilirlerdi. Bununla birlikte elde ettikleri mahsul üzerinden öşür vergisini toprağın intifa hakkı (has, tımar, vakıf veya mülk) kime verilmişse o kişiye ödemekle yükümlü tutulmuştur. bk. Halil İncılık, "Çiftlik", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1993), 8/313, 314.

⁵⁸⁰ Geniş bilgi için bk. Ö. Lütfi Barkan, "Çiftlik", *İA* (İstanbul: MEB, 1992), 3/392-397.

⁵⁸¹ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*; 91. Padişahlar XIV ve XV. yüzyıllarda köyleri veya çiftlikleri nüfuzlu şahıslara büyük tımarlar şeklinde verebiliyorlardı. Bu gibi uygulamalarda çiftlik, bir arazi ölçüsünden ziyade padişah tarafından verilmiş şahsi bir mülkü ifade etmektedir. Bunların gelirleri ise genellikle şehirlerde yaşayan sahipleri tarafından toplu bir meblağ karşılığı kira yoluyla (mukataa) toplanır ve çiftlik sahibi tam teçhizatlı bir askeri (eşkinici) beslemek ve sefere göndermekle yükümlü tutulurdu. Özellikle 1595-1609 yılları arasında Osmanlı-Avusturya Savaşı'nın getirdiği sosyo-ekonomik sıkıntı neticesinde raiyyet çiftliklerinin büyük bir kısmı kapıkulu ve saray mensuplarının eline geçerek mülk ve mukataalı çiftlik uygulamaları yaygınlaşmıştır. bk. İncılık, "Çiftlik", 8/313, 314.

⁵⁸² BOA, *KK.d.*, No. 193, s. 219/1.

⁵⁸³ Çiftliğin ismi muhtemelen önceleri Ömer Bayezid'e isimli kişiye ait olduğu ya da bu kişinin tasarrufunda bulunduğu için kendi ismiyle anılmış olabilir.

⁵⁸⁴ 12 Temmuz 1733 (29 Muharrem 1146), BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14107, s. 98/4.

geçen çiftliğin, Karahisar sakinlerinden Ahmet tasarruf etmiştir. Ahmet, 4.993 akçe⁵⁸⁵ yazılı çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasını müzayedeye girerek 3.000 akçe yıllık mal ve 35 kuruş muaccele karşılığında ömür boyu işletme hakkına sahip olmuştur⁵⁸⁶. Ahmet, mukataayı tasarrufuna aldıktan yaklaşık 5 yıl sonra vefat etmiştir. Malikânecinin vefatı dolayısıyla adı geçen mukataa, hazineye bağlı başmuhasebe defterlerine kaydı düşürülerek bir başkasına satılmak üzere tekrar müzayedeye çıkarılmıştır. 12 Mart 1725 (1 Mart 1137) yılından itibaren çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasını, 40 kuruş muaccele karşılığında Numan isimli kişinin yıllık mal bedeli 25 kuruş⁵⁸⁷ 4 taksit halinde hazineye ödemek şartıyla tasarrufuna almıştır⁵⁸⁸. Numan, 1725 yılında tasarrufuna aldığı çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasından muhtemelen istediği kadar kâr edememiş olacak ki yaklaşık 3 yıl sonra 1728 yılında İstanbul meclisinde*hüsni-rızâ ve ihtiyâr u ferağ mu'teber kat' ile 20 guruş bedel-i makbuz*⁵⁸⁹ *mukâbili Halil zide kadruhuya ferağ* etmiştir. Böylece yıllık mal bedeli 3.000 akçe (25 kuruş) değerindeki Ömer Bayezid çiftliği mukataası, her yıl 4 taksit halinde ödemesi koşuluyla, 14 Nisan 1728 (4 Ramazan 1140) tarihli hüccet, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından imzalanarak, Hazine-i Amire'deki başmuhasebe defterlerine kaydolup bir ay içerisinde 5 Mayıs 1728 (25 Ramazan 1140) tarihinde Halil adına berat-ı şerif yazılarak, tezkere verilmiştir⁵⁹⁰. 7 Aralık 1730 (26 Cemaziyyevvel 1143) tarihli belgede ise Halil, çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasını, 25 kuruş muaccele almıştır⁵⁹¹. Fakat Halil'in, muaccele bedelini kime ödediği kayıtlarda yer almamıştır.

Verilen bilgiler doğrultusunda makbuz bedelinin ne amaçla alındığı, muaccelenin kime ödendiği kesin olarak bilinmemektedir. Bu bakımdan bazı ihtimaller üzerinde durulmuştur. Makbuz bedelinin muaccele bedeli yerine kullanılması düşünüldüğünde⁵⁹², Numan, mukataasını devrettiği için 40 kuruş muaccele bedelinin yarısına tekabül eden 20 kuruş makbuz bedelini yeni malikâneci Halil'den alarak, bir nevi muaccele zararını en aza indirmek istemesi olabilir. Diğer ihtimal, Numan mukataasını devrettiği için önceden ödediği 40 kuruş muaccele bedelinin yarısına

⁵⁸⁵ Orijinal belgede akçe ve kuruş olarak belirtilmemiştir. Fakat konuya dair diğer belgelerle karşılaştırıldığında akçe olduğuna kanaat getirilerek metne yansıtılmıştır. bk. BOA, KK.d., No. 190, s. 397/3. BOA, MAD.d., No. 3989, s. 183/2.

⁵⁸⁶ BOA, MAD.d., No. 3989, s. 183/2. BOA, KK.d., No. 186, s. 106/2.

⁵⁸⁷ 1725, 1726, 1727 yıllarında mukataanın yıllık mal bedeli akçe ve kuruş cinsinden verilmiştir. Buna göre mukataanın yıllık mal bedeli 3.000 akçe ve 25 kuruş olarak belirtilmiştir. BOA, DAMH.d. No. 24763, s. 2/2. BOA, DAMH.d. No. 24763, s. 6/2. BOA, DAMH.d. No. 24763, s. 6/2.

⁵⁸⁸ BOA, KK.d., No. 188, s. 41/1.

⁵⁸⁹ Bir şeyin yerini tutan veya bir şeyin yerine verilir. bk. Pakalın, "bedel", 1/76. Buna göre malikâneye konu olan maktua-i Ömer Bayezid çiftliğini devreden kişinin bedel-i makbuz adı altında belli miktar bedel ödediği görülmektedir. Ödenen meblağ muhtemelen 1735 yılından itibaren alınmaya başlanan kasrıyed (devretme) vergisi yerine alınan bir ödeme olduğu düşünülmektedir.

⁵⁹⁰ BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14102, s. 36/2.

⁵⁹¹ BOA, KK.d., No. 189, s. 237/1.

⁵⁹² Makbuz bedelinin muaccele bedeli yerine kullanılabileceğine dair. bk. Doğan, *Osmanlı Devleti'nde Divani Sistemden Malikâne Sistemine Geçiş Süreci ve Uygulamaları (1695-1730)-Ankara ve Bursa Örneği-*, 328, 329.

tekabül eden 20 kuruş makbuz bedelini bir nevi devretme vergisi olarak devlete ödediği düşünülebilir. Bir diğer ihtimal ise Halil'in 25 kuruş muacceleyle eski sahibine ya da hazineye, 20 kuruş makbuz bedelini ise eski malikâneci Numan'a ödediği söz konusu ise Halil'in 45 kuruş ödeme yaptığı sonucuna ulaşılabilir.

Ayrıca Halil, 1730 yılında padişah değişikliğini yaşanmasından dolayı *cülûs resmi* adı altında muaccelenin %25'ine tekabül eden 6 kuruş cülûs vergisi ödemiştir⁵⁹³.

Yıllık mal bedeli 25 kuruş olan Karahisar-ı Sahib sancağındaki çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasının malikâne mutasarrıfı Halil'in vefat etmesiyle mukataa sahipsiz kalmıştır. Buna göre devlet adı geçen mukataayı tekrardan malikâneye vermek için müzayedeye sunmuştur. Müzayede sonucunda en yüksek teklifi veren Karahisar-ı Sahib sancağı, Sandıklı kazası ahalilerinden Seyit Ali, yıllık geliri değişmeyen mukataayı, 95 kuruş muaccele karşılığında 1733 yılında tasarruf hakkını üzerine almıştır. Mukataanın muaccele miktarı, daha önceki yıllara göre ilk kez bu kadar yüksek bir bedel karşılığında alınmıştır. Muacceledeki bu artış, mukataa gelirlerinin fazla olması, buna bağlı malikâne mutasarrıfları arasındaki rekabetle alakalı olabilir. Seyit Ali, kanun gereği ömür boyunca çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasının mahsul ve vergilerini alma hakkına sahip olduğu gibi, kendisine hazineye ödemesi gereken yıllık mal ve kalemiyesini ödemek koşuluyla 12 Temmuz 1733 (29 Muharrem 1146) tarihinde eline bir tezkere verilmiştir⁵⁹⁴. Halil'in vefatı sonrasında malikâneyi üzerine alan Seyit Ali, 1735 yılına kadar yaklaşık iki yıl çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasını tasarruf etmiştir. Merhum Halil'in oğulları İbrahim ve Ahmet divana şikâyetle bulunarak, Seyit Ali'nin adı geçen mukataayı haksız şekilde işlettiğini bildirerek kendi tasarruflarına almak istemişlerdir. Şikâyet doğrultusunda, çiftlik-i Ömer Bayezid mukataası, Seyit Ali'nin üzerinden alınarak, 100 kuruş muaccele karşılığında Halil'in oğulları İbrahim ve Ahmet'e vermiştir. Böylece çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasının 100 kuruş muaccele bedeli, 25 kuruş yıllık malı ve kalemiyesiyle birlikte 1735 yılı içerisinde 4 taksit halinde Hazine-i Amire'ye verilmek üzere İbrahim ve Ahmet'e suret-i muhasebe ve berat-ı şerif yazılmak için 30 Mart 1735 (6 Zilkade 1147) yılında tezkere verilmiştir⁵⁹⁵.

Karahisar-ı Sahib sancağındaki çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasının 1735 yılındaki malikâne mutasarrıfları İbrahim ve Ahmet kardeşler mukataayı yaklaşık 3 yıl işlettikten sonra vefat etmişlerdir. Yıllık mal bedeli 25 kuruş olan adı geçen mukataa, açık artırmaya çıkarak eski sahibi Seyit Ali, 130 kuruş muaccele karşılığında mukataayı almıştır. İkinci kez çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasını tasarruf eden Seyit Ali'ye 29 Mart 1738 (8 Zilhicce 1150) yılında tezkere verilmiştir⁵⁹⁶. Seyit Ali'nin 1733 yılında ödediği muaccele bedeli 95 kuruş iken 1738 yılında ödediği miktar 130 kuruştur. Seyit

⁵⁹³ Ömer Bayezid maktuası/mukataasında muaccele miktarının %25'ine tekabül eden 6.25 kuruş cülûs resmi alınmayarak 6 kuruş alındığı görülmektedir. Aradaki 0.25 kuruşun ne olduğu şimdilik bilinmemektedir. BOA, *KK.d.*, No. 189, s. 237/1.

⁵⁹⁴ BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14107, s. 198/4.

⁵⁹⁵ BOA, *KK.d.*, No. 190, s. 112/113.

⁵⁹⁶ BOA, *KK.d.*, No. 190, s. 397/3.

Ali'nin 35 kuruş fazla muaccele ödemesi, çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasının kârlı oluşundan dolayı talibinin çok olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasının, 1740 (R.1152) yılında adet-i ağnam ve gulamiye ve resm-i ağıl müselmanan ve gebrân-ı Karahisar-ı Sahib ve tevabii mukataasının yıllık mal bedelleriyle birlikte hesap edilmiştir. Ağnam mukataasının 2.500 kuruş, Ömer Bayezid mukataasının 25 kuruş toplamda 2.525 kuruş olduğu belirtilmiştir. Böylece geliri az olan Ömer Bayezid mukataasının, geliri fazla olan ağnam mukataası dahilinde ya da tevabiindedir⁵⁹⁷. Adı geçen mukataanın malikâne mutasarrıfları ise Süleyman oğlu İbrahim ve Abdülbaki olduğu belirtilmiştir⁵⁹⁸.

Çiftlik-i Ömer Bayezid mukataası 1755 yılında ağnam mukataasının tevabiinde olmasına rağmen müstakil şekilde malikâne olarak satışa sunulmuştur. 2 Mayıs 1755 (20 Receb 1168) tarihinde Ömer Bayezid mukataası 140 kuruş muaccele bedeli karşılığında Mustafa tarafından tasarruf edilmek üzere nişan yazıldığı görülürken, 1755 yılında ağnam mukataasının yarı hissesi dergâh-ı mualla kapıcıbaşlarından Mehmet'in diğer yarı hisse ise aynı yılda 1.000 kuruş muaccele bedeli karşılığında Mehmet Ağa'nın tasarrufundadır⁵⁹⁹. Ayrıca Ömer Bayezid mukataasının, ağnam mukataası tevabiinden olması, yıllık mal ve kalemiyesini Karahisar-ı Sahib adet-i ağnam mukataası eminleri vasıtasıyla hazineye gönderilmesi gerektiği Mustafa'ya bildirilmiştir⁶⁰⁰.

Çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasının, 1737 (R.1149)⁶⁰¹, 1741 (R. 1153)⁶⁰², 1771 (M.1185) yıllarında ise haşhaş mukataasına bağlı olduğu da görülmüştür⁶⁰³.

Çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasından cebelü bedeli alındığı görülmüştür. Bu bedel muaccele miktarının %15'ine tekabül etmiştir. 1738 (R.1150) yılında adı geçen mukataanın 100 kuruş muaccele bedelinin %15'ine tekabül eden 15 kuruş cebelü bedeliyesi⁶⁰⁴, benzer şekilde 1742 (R.1155) yılında 130 kuruş muaccele bedelinin %15'ine tekabül eden 19,5 kuruş cebelü bedeliyesi söz konusudur⁶⁰⁵.

Çiftlik-i Ömer Bayezid mukataası yıllık mal bedelleri üzerinden tefavüt akçesi alınmıştır. Örneğin, 1736 (R. 1148) yılında, adı geçen mukataanın yıllık mal bedeli 25,35 kuruş (3042 akçe) olduğu belirtilmiştir⁶⁰⁶. 1735 yılında mukataanın yıllık bedeli, 25 kuruş iken 1736 yılında bu miktarın 25,35 kuruşa yükselmesi tefavüt akçesi ile açıklanabilir. Bu bakımdan, 25 kuruşun %14'ü, 0,35 kuruş olarak hesaplanmıştır. Nitekim farklı bir belgede bu hesap bizi doğrulayarak 3.000 akçenin tefavütü %14

⁵⁹⁷ BOA, MAD.d., No. 9508, s. 157/1.

⁵⁹⁸ BOA, MAD.d., No. 9508, s. 156. BOA, MAD.d., No. 4086, s. 21/1.

⁵⁹⁹ BOA, KK.d., No. 2409, s. 3/3. BOA, KK.d., No. 193, s. 103/1.

⁶⁰⁰ BOA, KK.d., No. 193, s. 219/1.

⁶⁰¹ BOA, MAD.d., No. 9508, s. 157.

⁶⁰² BOA, MAD.d., No. 9510, s. 12/1.

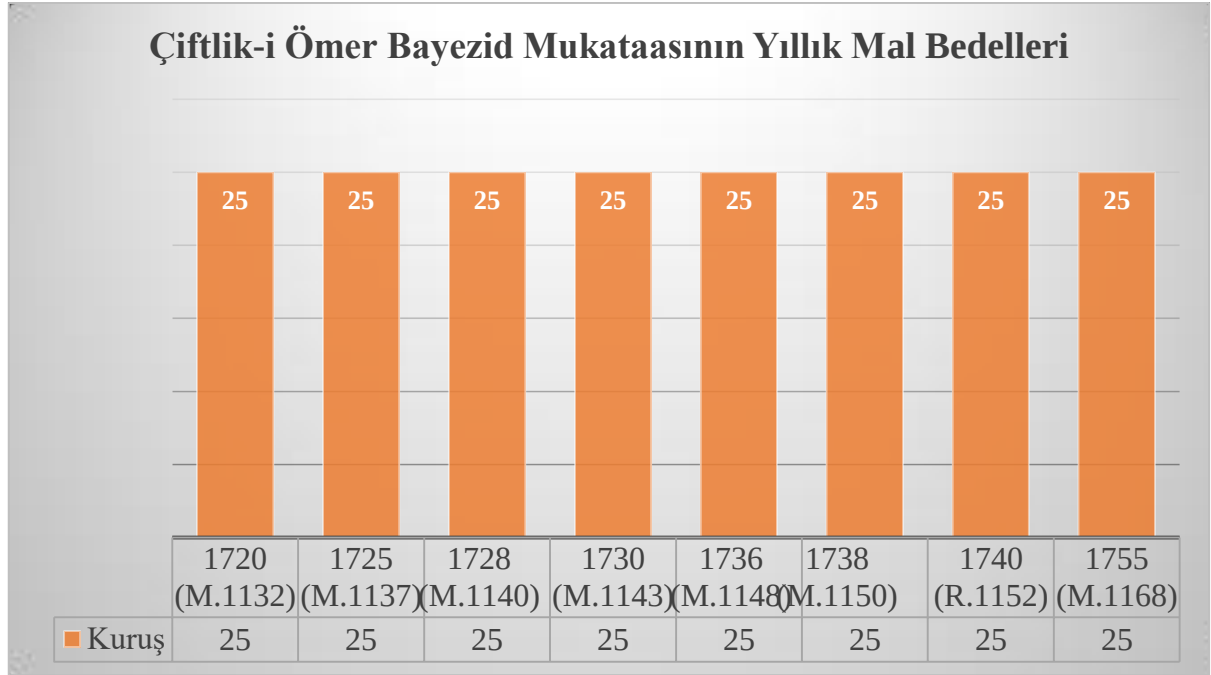
⁶⁰³ BOA, KK.d., No. 200, s. 48/2.

⁶⁰⁴ BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17470, s.3/4.

⁶⁰⁵ BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17505, s. 2/3, BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17467, s. 35/1.

⁶⁰⁶ BOA, MAD.d., No. 756, s. 73/3.

üzerinden 42 akçe olarak belirtilmiştir⁶⁰⁷. Böylece Çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasının malikâne mutasarrıfları İbrahim ve Ahmet kardeşlerin mukataanın yıllık mal bedeliyle birlikte tefavüt akçesinin toplamı 25,35 kuruşu ödedikleri kayıtlarda görülmüştür⁶⁰⁸.

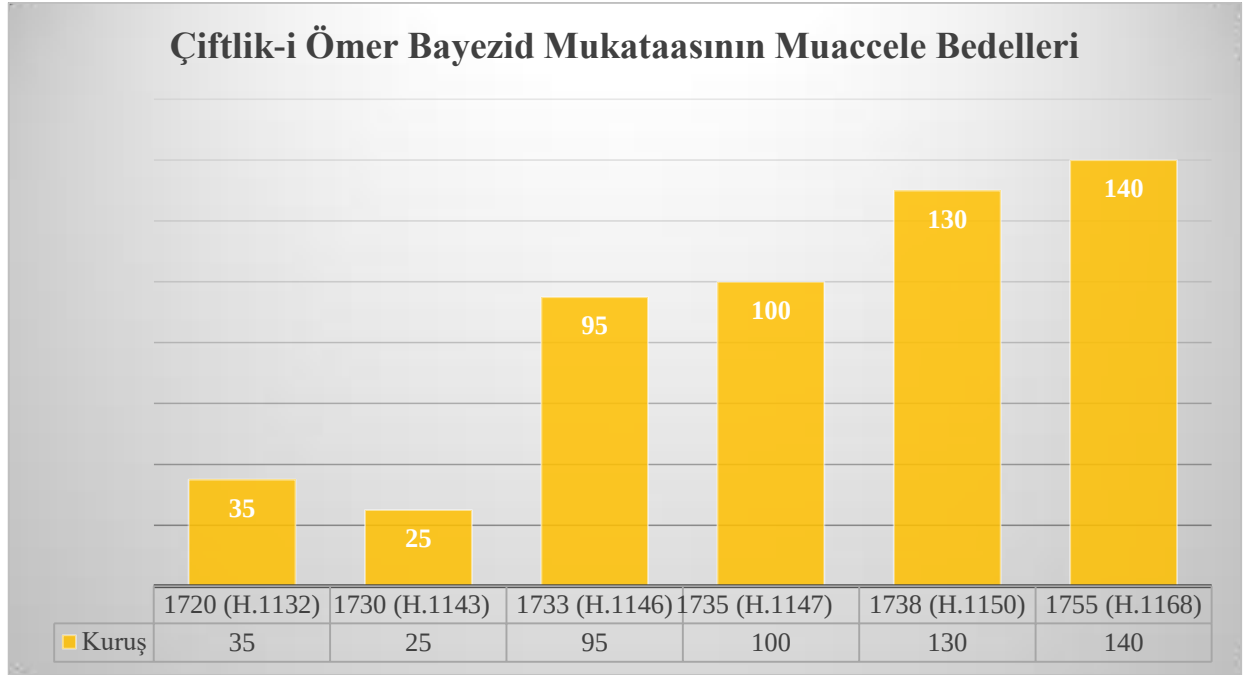
Grafik 4.18. Çiftlik-i Ömer Bayezid Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri⁶⁰⁹

Çiftlik-i Ömer Bayezid mukataası yıllık mal bedeli grafiği incelendiğinde, ulaşılan erken kayıt 1720 yılına aittir. Adı geçen mukataanın 1720 yılında 25 kuruş yıllık mal bedeli, 1755 yılına kadar herhangi bir değişime uğramadığı gözlemlenmiştir.

⁶⁰⁷ BOA, *D.AMH.d.* No. 24784, s. 2/3.

⁶⁰⁸ BOA, *MAD.d.*, No. 756, s. 73/3, BOA, *MAD.d.*, No. 9508, 156/1.

⁶⁰⁹ Çiftlik-i Ömer Bayezid mukataası, Haşhaş ve ağnam mukataalarına dahil olduğu dönemlerde de 25 kuruş mal bedeli değişmemiştir. bk. Ağnam mukataası başlığı.

Grafik 4.19. Çiftlik-i Ömer Bayezid Mukataasının Muaccele Bedelleri

Karahisar-ı Sahib sancağında malikâneye verilen çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasının muaccele bedeli grafiği incelendiğinde, adı geçen mukataanın muaccele miktarı 1720 yılında 35 kuruştur. 10 yıl sonra yani 1730 yılında ise adı geçen mukataada 10 kuruş azalma yaşanarak 25 kuruştan alıcı bulmuştur. Bu azalış muhtemelen eski malikânecinin mukataasını devrettiği için malikâneciler arasında bir güven kaybı yaşanmasıyla ilgili olabilir. Fakat 1733 yılında Çiftlik-i Ömer Bayezid mukataası gelirinin artması ya da kârının çok olması malikâneciler arasında rekabete neden olmuş olacak ki muaccele miktarı 95 kuruşa yükselmiştir. Bu yükseliş 1735 yılında da devam ederek 100 kuruş, 1738 yılında 130 kuruş ve 1755 yılında ise 140 kuruşa yükseldiği gözlenmiştir. Böylece çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasının değer kazandığı muaccele bedellerinden anlaşılmaktadır.

4.3.1.11. Tahmis-i Kahve Maktuası/Mukataası

Karahisar-ı Sahib sancağında XVIII. yüzyılda tahmis-i kahve maktua/mukataasının malikâne usulünce tasarruf edilmiştir. Tahmis, kahvenin kavrulduğu, dövüldüğü ve satıldığı yer anlamında kullanıldığı gibi kahvenin hazır dövülmüş bir şekilde satılan dükkân anlamında da kullanıldığı belirtilmiştir⁶¹⁰. Sancak dahilindeki konuya dair belgelerde tahmis-i kahve mukataası *maktû'a-i/mukata'a-i tahmis-i kahve Karahisar-ı Sahib*⁶¹¹ kalıbında görüldüğü gibi *mukata'a-i tahmis-i*

⁶¹⁰ Kamus-i Türki, "tahmis", s. 389

⁶¹¹ BOA, MAD.d., No. 3418, s. 22/1.

*Karahisar-ı Sahib ma 'a firun*⁶¹², *mukata'a-i tahmis-i Karahisar-ı Sahib ma 'a kahve ve firun*⁶¹³, *mukata'a-i tahmis-i Karahisar-ı Sahib ma 'a firun ve saman?*⁶¹⁴ şeklinde görülmüştür.

Karahisar-ı Sahib sancağındaki tahmis-i kahve mukataasının ilk kez malikâne usulüne göre ne zaman işletildiğinin kesin tespiti yapılamadığı için elde edilen en erken kayıt 1704 yılına aittir⁶¹⁵.

Karahisar-ı Sahib sancağı dahilindeki tahmis-i kahve mukataası 1704 yılından önce senelik mal bedeli 40 kuruş iken 1704 yılında mal bedeline 10 kuruş zam yapılarak 50 kuruştan satışa sunulmuştur. Adı geçen mukataayı 14 Mart 1704 (8 Zilkade 1115) tarihinde 1.310 kuruş⁶¹⁶ muaccele bedeli karşılığında Abdülbaki tasarruf etmiştir⁶¹⁷. 1704, 1705, 1706, 1707, 1708, 1710, 1712 yıllarında yıllık mal bedelinde bir değişim yaşanmayarak 50 kuruş sabit kalmıştır⁶¹⁸.

Karahisar-ı Sahib sancağında tahmis-i kahve mukataası, 1704 yılından 1716/1717 (R.1128) yılına kadar yıllık mal bedeli 6.000 akçe iken 1716/1717 yılında 2.900 akçe zam yapılarak⁶¹⁹ 8.900 akçeye satılmıştır. Yüzyıl sonlarına kadar da bu meblağ değişmemiştir⁶²⁰.

Tahmis-i kahve mukataasının muaccele bedeline bakıldığında 1717 öncesinde 1.310 kuruş olan muaccele bedelinin⁶²¹ 1718 (1130) yılında gerileyerek önceki muaccelenin yarısından da az bir meblağ 500 kuruş karşılığında Abdullah tarafından tasarruf edilmiştir⁶²². Muaccelenin 500 kuruşa gerilemesi ihtimalleri üzerinde durulursa mukataanın 1716 yılı öncesinde Abdullah tarafından tasarruf edilmesi, sonrasında malikânelerin ref' ediliğ tekrar yürürlüğe girmesiyle yatırılan muaccele bedellerinin yarısını yatırmak koşuluyla tasarruf edebileceği ve Abdullah'ın 1.000 kuruş muaccele yatırabileceği düşünülmektedir. Diğer ihtimal ise Abdülbaki, mukataasını işletmekten vazgeçmesi ya da elinden alınması vs. sebeplerden hazineye intikal etmesi ve hazine tarafından tekrar açık artırmaya çıkarak malikânciler tarafından çok rağbet görmemesiyle alakalı olabileceği düşünülmektedir.

⁶¹² BOA, MAD.d., No. 3446, s. 20/4.

⁶¹³ BOA, MAD.d., No. 9510, s. 101/122.

⁶¹⁴ BOA, MAD.d., No. 9485, s. 22/1.

⁶¹⁵ BOA, MAD.d., No. 9485, s. 22/1.

⁶¹⁶ 1712 (H.1124) yılında tahmis-i kahve mukataası, 1.310 kuruş muaccele karşılığında Abdülbaki'nin uhdesinde olduğu da görülmüştür. bk. MAD.d., No. 3446, s. 20/4.

⁶¹⁷ Asıl belgede Abdülfettah yazmaktadır. Fakat tarihler ve belgeler karşılaştırıldığında mukataayı tasarruf eden kişinin Abdülbaki olduğu düşünülmektedir. BOA, MAD.d., No. 9485, s. 22/1.

⁶¹⁸ 1115, 1116, 1117, 1118, 1119, 1121 yıllarında tahmis-i kahve mukataasını Abdülbaki tasarruf etmiştir. bk. BOA, MAD.d., No. 1589, s. 42/5. Mukataanın yıllık mal bedelinin 50 kuruş ya da 6.000 akçe olmasına dair. bk. BOA, MAD.d., No. 7836, s. 232/1. BOA, MAD.d., No. 2450, s. 33/4. BOA, AE.SAMD.III., No.62/6188. BOA, D.BŞM., 1589-47/47.

⁶¹⁹ BOA, MAD.d., No. 9508, s. 156.

⁶²⁰ BOA, MAD.d., No. 3418, s. 22/1. BOA, MAD.d., No. 756, s. 7/4, MAD.d., No. 756, s. 14/2, MAD.d., No. 756, s. 29/7, MAD.d., No. 756, s. 39/4, MAD.d., No. 756, s. 43/6, MAD.d., No. 756, s. 72/5. BOA, MAD.d., No. 3865, s. 355/1. BOA, MAD.d., No. 5467, s. 332/1.

⁶²¹ BOA, MAD.d., No. 3446, s. 20/4

⁶²² BOA, MAD.d., No. 9485, s. 22/1. BOA, MAD.d., No. 9508, s. 156.

Tahmis-i kahve mukataasının 23 Ağustos 1771 tarihli belgede yıllık mal bedelinde herhangi bir değişim yaşanmamış, 8.900 akçe sabit kalmıştır. Fakat Abdullah'ın vefat etmesiyle adı geçen mukataayı oğlu Mustafa, 825 kuruş muaccele karşılığında almıştır. Mukataanın mal bedelinde ise herhangi bir değişim yaşanmamıştır⁶²³. 12 Ocak 1800 (15 Şaban 1214) tarihinde ise adı geçen mukataayı 1.000 kuruş muaccele karşılığında Osman? almıştır⁶²⁴.

Tahmis-i kahve mukataasından kalemiyesi vergisi alınmıştır. 1704 ve 1706 yıllarında adı geçen mukataanın 50 kuruş yıllık mal bedelinin %10'u 5 kuruş, kalemiye bedelidir. Bu miktarın 1 kuruş 2 parası defterdar, 3 kuruş 1 parası ise sadrazama ayrılmıştır⁶²⁵. Adı geçen mukataanın kalemiyesinin 1709, 1710 ve 1711 yıllarında toplam 15 kuruşun 1/3'ü olan 5 kuruş defterdar efendiye, 2/3'ü 10 kuruş ise sadrazamın hissesine ayrılmıştır⁶²⁶.

Karahisar-ı Sahib sancağında tahmis-i kahve mukataasının muaccele bedelleri üzerinden cebelü bedeliyesi alınmıştır. Bu bedel muaccelenin %15 oranındadır. Cebelü bedeliyesinin malikâne mukataalarından tam tarih olarak ne zaman alındığı henüz bilinmediği gibi Karahisar-ı Sahib sancağı dahilindeki tahmis-i Kahve mukataasından 1738 (R.1150) tarihinde muaccele bedeli 500 kuruşun %15'ine tekabül eden 75 kuruş cebelü bedeliyesinin malikâneci Abdullah tarafından ödendiği görülmüştür⁶²⁷. Yine 1742 (R.1154) ve 1743 (R.1155) yılına ait belgelerde de Abdullah'ın 75 kuruş cebelü bedeliyesi ödediği görülmüştür⁶²⁸. Bu durumda cebelü bedeliyesinin 2 yıl üst üste alındığı ve muaccelin %15'ine tekabül ettiği söz konusudur.

Tahmis-i kahve mukataasının mal bedeli kendi için de bir harcama alanı oluşturmuştur. 1711 yılında yıllık mal bedeli 6.000 akçe, 3.100 akçe irsaliye olarak hazineye 2.900 akçe ise vazifelere ayrılmıştır⁶²⁹.

Tahmis-i kahve mukataası, Karahisar-ı Sahib sancağındaki yıllık mal bedelleri düşük olan küçük mukataalar arasında yer almıştır. Tahmis-i kahve mukataası tek başına müstakil şekilde malikâne usulünce tasarruf edildiği gibi yine sancak dahilindeki ağnam ve haşhaş mukataasına eklenmiştir. Örneğin, tahmis-i kahve mukataasının, 1745 (R. 1158)⁶³⁰, 26 Mayıs 1776 (7 Rebiülahir 1190)⁶³¹ tarihlerinde adet-i ağnam mukataasına 1737 (R.1149)⁶³², 1741 (R.1153)⁶³³, 1771 (M.1185) yıllarında haşhaş

⁶²³ BOA, KK.d., No. 200, s. 48/2.

⁶²⁴ BOA, MAD.d., No. 9508, s.156.

⁶²⁵ BOA, MAD.d., No. 1589, s. 42/5.

⁶²⁶ BOA, MAD.d., No.1146, s. 14/2.

⁶²⁷ BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17470, s. 3/4.

⁶²⁸ BOA, D.BŞM.CBL.d., No.17505, s. 2/3. BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17467, s. 1/1.

⁶²⁹ BOA, MAD.d., No. 7836, s. 232/1. Benzer örnekler için bk. BOA, MAD.d., No. 9508, s. 156. BOA, MAD.d., No. 3418, s. 22/1. BOA, MAD.d., No. 756, s. 7/4, MAD.d., No. 756, s. 14/2, MAD.d., No. 756, s. 29/7, MAD.d., No. 756, s. 39/4, MAD.d., No. 756, s. 43/6, MAD.d., No. 756, s. 72/5. BOA, MAD.d., No. 3865, s. 355/1. BOA, MAD.d., No. 5467, s. 332/1. BOA, MAD.d., No. 3989, s. 177/2.

⁶³⁰ BOA, MAD.d., No. 4086, s. 21/1.

⁶³¹ BOA, AE.SABH.I., No. 277/18610.

⁶³² BOA, MAD.d., No. 9508, s. 157.

mukataasına bağlı olduğu belirtilmiştir⁶³⁴. Bu durum, yıllık geliri az olan tahmis-i kahve mukataasının, yıllık geliri yüksek mukataalara eklenmesi idari ve mali açıdan kolaylık sağlanmasıyla ilişkilendirilebilir.

Tahmis-i kahve Karahisar ma'a fırın mukataasının, haşhaş mukataasına bağlı olduğunda yıllık mal bedeli 8.900 akçe değerindeki gelirlerinin, Karahisar-ı Sahib sancağındaki dönüm-i haşhaş mukataası eminlerine verilmesi gerektiği 23 Ağustos 1771 (12 Cemaziyelevvel 1185) tarihli belgede belirtilmiştir⁶³⁵. Bu durumda tahmis-i kahve mukataasının idari açıdan müstakil şekilde işletilmiş, mali açıdan bakıldığında ise yıllık gelirler ise haşhaş mukataasına bağlı olduğu için haşhaş mukataası eminleri vasıtasıyla toplanmıştır.

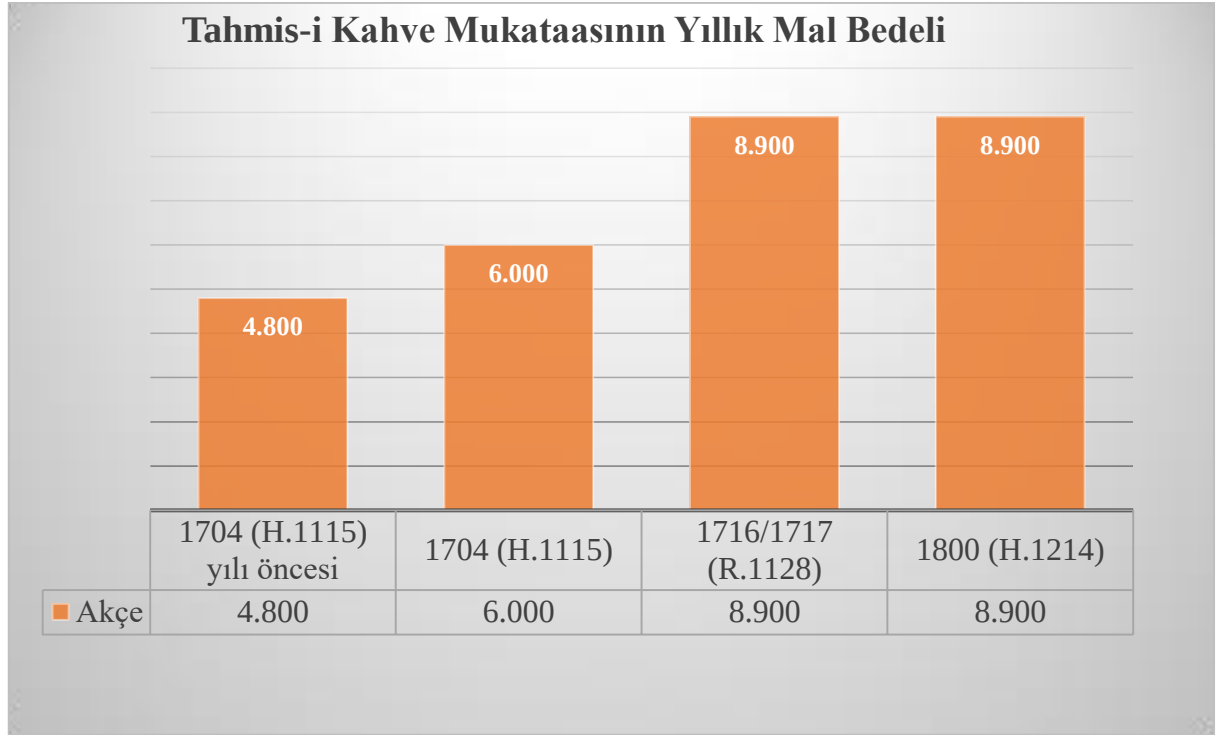
Karahisar-ı Sahib sancağındaki tahmis-i kahve mukataası zaman zaman ağnam mukataasına bağlı olduğunda iltizam usulünce tasarruf edilmiştir. Şöyle ki ağnam mukataası 1729 yılında *münavebe-i iştirak* şeklinde işletilmiştir. Bu durumda mukataa bir yıl bir malikâneci, diğer yıl ortağı olan diğer malikâneci tarafından tasarruf edilmiştir. Mukataa o yıl kimin tasarrufunda kalıyorsa, malikâne mutasarrıfı mukataasının tevabiisini bir başkasına iltizama vermiştir. Örneğin, malikâne suretiyle işletilen ağnam mukataası ve onun tevabiisi tahmis-i kahve mukataası 1729 (R.1141) yılında Abdülbaki tarafından kontrol edilmiştir. Münavebe-i iştirak şeklinde işletilen ağnam mukataası ve tevabiisi olan tahmis-i kahve mukataasının yıllık gelirleri 1729 (R.1141) yılında Abdülbaki tarafından toplanmıştır. Ayrıca Abdülbaki, 1729 yılında ağnam mukataası tevabiisindeki tahmis-i kahve malikâne mukataasını damadı Arslan Ali Ağa'ya iltizama verilmiştir⁶³⁶. Bu durumda münavebe-i iştirak şeklinde işletilen ağnam mukataasının tevabiisi malikâneci tarafından akrabasına verilerek iltizam usulünce tasarruf edilmiştir.

⁶³³ BOA, MAD.d., No. 9510, s.12/1.

⁶³⁴ BOA, KK.d., No. 200, s. 48/2.

⁶³⁵ BOA, KK.d., No. 200, s. 48/2.

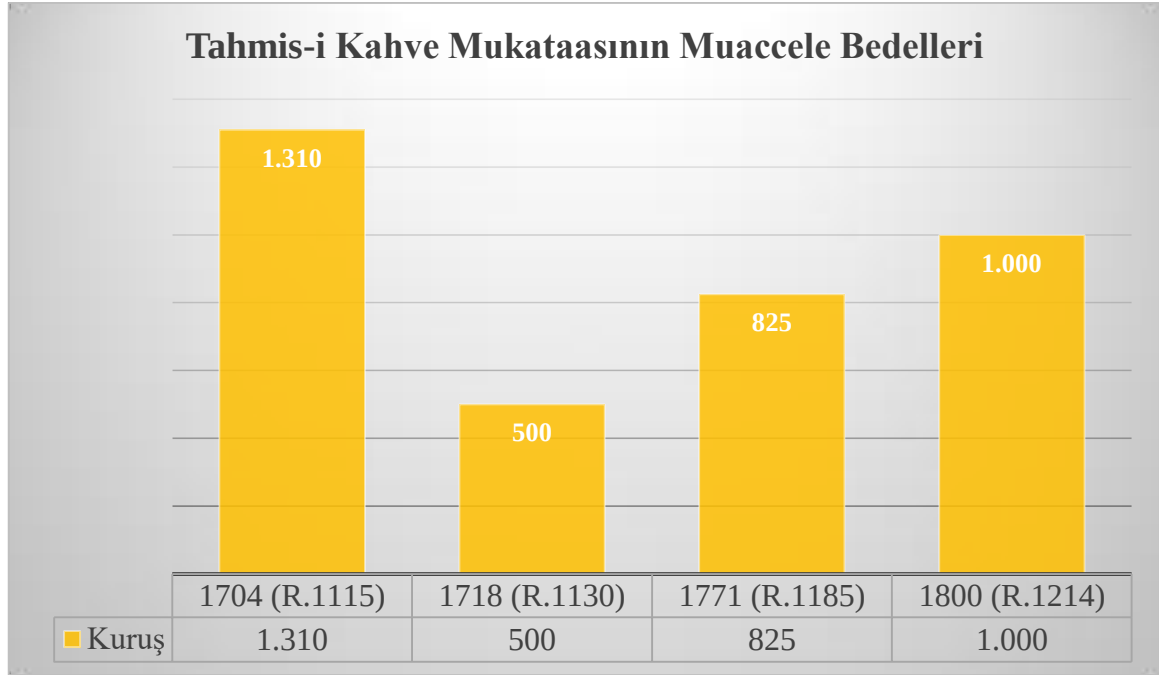
⁶³⁶ Şola, 537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer'iyye Sicili (1140-1142 H./1727-1729 M.), 178,179; Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1142), No. 240/537, v. 41b/2.

Grafik 4.20. Tahmis-i Kahve Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri⁶³⁷

XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağı tahmis-i kahve mukataasının yıllık mal bedeli grafiği incelendiğinde 1704 yılından önce yıllık mal bedeli 4.800 akçe iken 1704 yılında %10'luk bir artışla 6.000 akçeye yükselmiştir. 1704 yılından 1716 yılına kadar yaklaşık 12 yıl sabit kalmıştır. 1716 yılında malikânelerin kaldırılarak hazineye daha fazla gelir sağlanması adına yıllık mal bedelleri üzerine zam yapıp tekrar satışa sunulmuştur. Bu vesileyle sancak dahilindeki tahmis-i kahve mukataasına da %25 civarında bir zam yapılmıştır. Böylece 6.000 akçe değerindeki tahmis-i kahve mukataasına, 2.900 akçe zam yapılarak 8.900 akçeden satışa sunulmuştur. 1716 yılından 1800 yılına kadar yaklaşık 74 yıl mukataanın yıllık mal bedeli sabit 8.900 akçe kaldığı tespit edilmiştir.

⁶³⁷ Mukataanın yıllık mal bedelleri 1704 yılında kuruş olarak verildiği görülmüş olup 1716/1717 ve sonraki yıllarda 8.900 akçe olarak belirtilmiştir.

Grafik 4.21. Tahmis-i Kahve Mukataasının Muaccele Bedelleri

XVIII. yüzyıla ait Karahisar-ı Sahib sancağı tahmis-i kahve mukataası grafiği incelendiğinde adı geçen mukataa, 1704 yılında 1.310 kuruş muaccele bedeli karşılığında alıcı bulmuştur. 1718 yılında ise muaccele bedelinde bir düşüş yaşanmıştır. Bu durum mukataaya talibin az olmasıyla ya da 1716 yılı öncesindeki malikânecinin 1717 yılından sonra muaccelenin yarısını yatırma koşuluyla mukataasını tekrar tasarruf etme yetkisine sahip olmasıyla da ilişkilendirilebilmektedir. Muaccele düşüşündeki ikinci sebep dikkate alındığında, muaccele bedeli 1716 yılı öncesinde 1.000 kuruş civarı olduğu düşünülmektedir. Bu durumda, eski malikâneci 1717 yılında mukataasını yarı muaccele bedeli olan 500 kuruş karşılığında tasarruf etmiş olmalıdır. 1771 yılında ise mukataa bir önceki muaccele bedelinden 325 kuruş fazla 825 kuruş karşılığında alıcı bulmuştur. Fakat bu durum mukataanın değerinin düştüğüne işarettir. Çünkü mukataanın asıl değerinin 1.000 kuruş civarı olduğu düşünülmektedir.

1800 yılına gelindiğinde ise rekabet artmış olacak ki mukataa eski fiyatı olduğu düşündüğümüz 1.000 kuruştan alıcı bulmuştur. Bu durum ne yazık ki mukataanın sene başındaki 1.310 kuruşun aşağısında kaldığını mukataanın rağbet görmediğini ortaya çıkarmıştır. Belki de tevabilerin ayrılması ya da malikânecilerin eski kârlarını sağlayamayacağı düşüncesi de muaccelenin gerilemesine sebep olmuştur.

4.3.1.12. Kantarcılık-ı Han-ı Kapan Maktuası/Mukataası

Karahisar-ı Sahib sancağında XVIII. yüzyılda kantarcılık-ı han-ı kapan mukataasının malikâne sistemine dahil olmuştur. Kapan, yiyecek ve giyeceklerin toptan satıldığı yer anlamına gelmektedir. Kapanlar ilk zamanlarda havâss-ı hümayûn,

madenler, tuz çıkarılan vs. gibi yerlerin gelir kaynakları arasında yer almış; kethüda ve eminler tarafından idare edilirken, devletin mali durumları nedeniyle iltizamat ve mukataat olarak yıldan yıla mültezimlere ihale edilmiş ve bedelleri sarraflar vasıtasıyla hazineye alınmıştır. Yağ, bal, un, hububat, kahve, erzak, tütün, enfiye, ipek ve pamuk gibi ürünlerin kapan, mizan, mengene, çardaklara getirilerek buralarda emin ve naibler tarafından bu ürünlerden ihtisab, imaliyye, ruhsatiyye, ve resm-i munzam gibi adlarla devlet adına vergi tahsil edilmiştir⁶³⁸. Bu bakımdan kapanlar gıda ve giyim mamullerinin toptan satıldığı birden fazla dükkânın bir ardada bulunduğu yer anlamında kullanılmıştır. Kapanlardaki bu ürünlerin pek çoğunun kantarla⁶³⁹ tartılması ve bu durumun bir iş koluna dönüşmesi ise kantarcılık⁶⁴⁰ adını almıştır. XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında ihtisab mukataası dahilinde olup sonradan ifraz olunarak *mukata'a-i kantarcılık-ı han-ı kapan der-kasaba-i Karahisar-ı Sahib an ifrâz*⁶⁴¹ ifadeleriyle belirtilmiştir⁶⁴².

Karahisar-ı Sahib sancağında kimi zamanlarda *kantarcılık-ı han-ı kapan* adı altında ihtisab mukataası gelirleri arasında yer alırken kimi zaman müstakil şekilde mukataaya ayrılarak malikâne usulüyle işletilmiştir. Örneğin, 3 Haziran 1744 (21 Rebiülahir 1157) tarihli bir belgede nefs-i kasaba-i Karahisar Kantarcılık maktuası/mukataası müstakil bir şekilde Hüseyin tarafından 12 Nisan 1692 (25 Receb 1103) tarihinde tasarruf edilmiş ve yıllık mal bedeli 10 kuruş olarak belirtilmiştir. Hüseyin'den sonra mahlûl kalan mukataaya zam yapıp, 24,5 kuruştan ihtisab mukataasına ilhak edilmiştir. Böylece 3 Haziran 1744 (21 Rebiülahir 1157) tarihinde, ihtisab mukataası malikânegisi Silahtar katibi Osmanpaşazade Ahmet'e tezkere verilmiştir⁶⁴³. Fakat 18 Ağustos 1744 (9 Receb 1157) tarihli belgede kantarcılık mukataasının malikâne usulüyle müstakil şekilde tasarruf edilmiştir. Adı geçen

⁶³⁸ Pakalın, "kapan", 2/164, 165.

⁶³⁹ Ağır şeylerin tartıldığı aletin adıdır. bk. Pakalın, "kantar", 2/161.

⁶⁴⁰ Şemseddin, "kantarcılık", 1085.

⁶⁴¹ İfraz, tımarların kılıç kısmından fazla olan gelirdir. Tımarın 6.000 akçesi kılıç, fazlası ise ifraz olarak tabir edilmiştir. Arapça da ayrılma anlamında kullanılmıştır. bk. Pakalın, 2/36, 37; voyvodalık, muhassıllık, nezaret vb. iltizam birimine bağlı bir mukataadan ayrılarak, bağımız hale gelmesi ifraz olarak belirtilir. İfrazla ait gelirler hazineye ödenirken bağlı bulunduğu gelir toplamından indirilir veya hesabına mahsup edilir. ...*memâlik-i mahrusede olan miri mukataanın birinin fazlası birinin kesrine medar olmak üzere voyvodaların iltizamına dahil olmağa ahardan talib olundığı mikdar ile bu dahi kabul ider ise buna virile kabul eylemediği halde kadimden olunageldiği kanun üzere mirîye zarar olmamak için ziyade ile talibine virile deyu...* bk. Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 203, 204.

⁶⁴² nefs-i kasaba-i Karahisar'ın kantarcılığı maktuası, maktua-i kantarcılık-ı han-ı kapan der kasaba-i Karahisar-ı Sahib, kantarcılık-ı han-ı kapan ve kasaba-i Karahisar-ı Sahib mukataası, Mukataa-i kantarcılık-ı han-ı kapan der kasaba-i Karahisar-ı Sahib an ifraz-ı İhtisab Karahisar-ı Sahib isimleriyle de zikredilmiştir. BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14117, s. 20/3. BOA, *MAD.d.*, No. 9510, s. 100/. BOA, *MAD.d.*, No. 9508, s. 156/1. Soysal, *557 Numaralı Afyon Karahisar-ı Sahib Sancağı Şer'iyye Sicili (1793-1799 M./1208-1213 H.)* 165, 166. BOA, *MAD.d.*, No. 3394, s. 105/1. BOA, *MAD.d.*, No. 4069, s. 93/1.

⁶⁴³ BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14117, s. 20/3.

mukataanın yıllık mal bedeli 24,5 kuruş sabit kalarak 240 muaccele karşılığında Ahmet Bey Efendi ve Abdullah Ağa birlikte tasarruf etmişlerdir⁶⁴⁴.

1748 yılına gelindiğinde yıllık 24,5 kuruş değerindeki kantarcılık mukataası el değiştirmiştir. Muhtemelen adı geçen mukataa mahlûl kaldığı için hazine tarafından açık artırma usulüyle satışa çıkmış olacak ki Karahisarlı Baki Ağazade⁶⁴⁵ Ahmet Ağa, 11 Eylül 1748 (18 Ramazan 1161) tarihli belgede 300 kuruş muaccele karşılığında adı geçen mukataayı tasarruf ettiği görülmektedir⁶⁴⁶. Ahmet Ağa, kantarcılık mukataasını 1748 yılından 1768 yılına kadar yaklaşık 20 yıl tasarruf etmiş ve mukataanın yıllık mal bedelinde bir değişiklik olmamıştır⁶⁴⁷.

Ahmet Ağa'nın 1768 yılında vefat etmesinden sonra kantarcılık mukataası tekrar müzayedeye çıkarak 2.220 kuruş muaccele bedeli karşılığında oğulları Seyit Abdülbeşir⁶⁴⁸ ve Süleyman tarafından tasarruf edilmiştir. Belirtilen muaccele bedeli ise mukataa ortak işletileceği için 1.110 kuruşu Seyit Abdülbeşir 1.110 kuruşu ise Süleyman ödeyecektir. Bu kişiler kantarcılık mukataasını 1769 (R.1182), 1770 ve 1771 yıllarında⁶⁴⁹ ortak şekilde tasarruf etmişlerdir⁶⁵⁰.

Kantarcılık mukataasının 1774 yılında yıllık mal bedeli değişmemiş, 24,5 kuruş sabit kalmıştır. Fakat malikânecisinde bir değişim yaşanmıştır. Seyyit Süleyman ve Abdülbeşir'in vefat etmesiyle adı geçen mukataa, 3.000 kuruş muaccele karşılığında yeniçeri kâtibi el-Hâc Mustafa tarafından 12 Mart 1774 (1 Mart 1187) tarihinde tasarruf edilmek üzere alınmıştır⁶⁵¹. Mustafa, bu mukataayı 1775-1780 yılları arasında tasarruf etmiştir⁶⁵². 28 Kasım 1790 (21 Rebiülevvel 1205) tarihinde ise kantarcılık mukataasının Halil Ağa'nın tasarrufunda olduğu söz konusudur⁶⁵³. 1792-1793 (R.1206-1207) yılına gelindiğinde ise mukataanın mal bedelinin ne kadar olduğu belirtilmemiştir. Fakat 500

⁶⁴⁴ BOA, MAD.d., No. 9510, s. 100/2. BOA, MAD.d., No. 9508, s. 156/1. Akpınar, 1748-1749 M. (1161-1162 H.) Tarih Ve 545 Numaralı Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) Şer'iyye Sicili, 245-248; Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1162), No. 248/545, v. 37a/3, 38b/1.

⁶⁴⁵ Bakizadeler ailesi mensupları, kimi kayıtlara Hisarbaki Ağa, Hisari Baki, Karahisari Baki Ağa şeklinde geçtiği görülmüştür. Bu bilgiden Bakizadelerin Karahisar-ı Sahib sancağına mensup köklü aileler arasında olduğu çıkarılmaktadır. BOA, AE.SOSM.III., No. 72/5533. BOA, MAD.d., No. 3394, s. 105/1. BOA, MAD.d., No.1929, s. 11/3.

⁶⁴⁶ BOA, MAD.d., No. 9508, s. 156/1. Abdülbaki Ahmet'in kantarcılık mukataasını tasarruf ettiğine dair diğer belgeler için bk. BOA, MAD.d., No. 3394, s. 105/1(1164-1751). BOA, MAD.d., No. 1929, s. 11/3 (1168-1755). BOA, AE.SOSM.III., No. 72/5533 (1170-1757). BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14130, s. 108/11.

⁶⁴⁷ BOA, AE.SOSM.III., No. 72/5533. BOA, AE.SMST.III., No.129/10073. BOA, MAD.d., No. 3394, s. 105/1.

⁶⁴⁸ 1182 yılına ait belgede muhtemelen isim karışıklığından kaynaklı mukataanın Ahmet Ağa'nın oğulları Seyit Abdullah ve Seyit Süleyman tarafından tasarruf olduğu belirtilmiştir. BOA, MAD.d., No. 3120, s. 202/1.

⁶⁴⁹ BOA, KK.d., No. 199, s. 439-2, KK.d., No. 199, s. 440/2. BOA, D.BŞM.ZMT.d., No. 13849, s. 33/4.

⁶⁵⁰ Kantarcılık mukataası Bakizade/ler olarak isimlendirdiğimiz aile tasarrufunda yaklaşık 36 yıl kalmıştır.

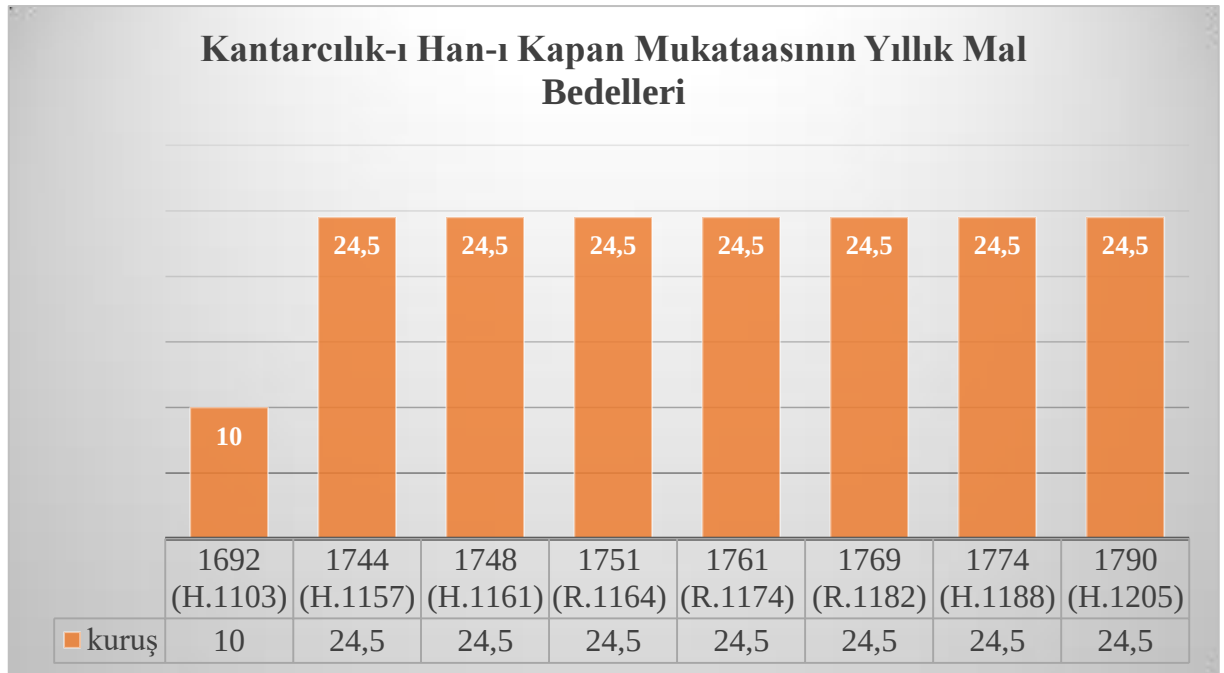
⁶⁵¹ BOA, KK.d., No. 201, s. 4/3.

⁶⁵² BOA, D.AMH.d., No. 25172, s. 9

⁶⁵³ BOA, MAD.d., No. 9508, s. 156.

kuruş muaccele karşılığında ayan Elhâc Ahmet tarafından tasarruf edilmiştir⁶⁵⁴. Muaccelenin 3.000 kuruştan 500 kuruşa gerilemesi 1780’li yıllarda çekirge istilasından kaynaklı buğday kıtlığı yaşanması⁶⁵⁵ ve kantara gelip tartılacak buğdayın az olmasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Kantarcılık mukataasının yıllık mal bedeli 24,5 kuruş üzerinden kalemiye vergisi alınmıştır. 1749 (R.1162) -1760 (R.1162) yılları arasında belirtilen her bir yıl için defterdar tarafından 0.5 kuruş 40 para, 1,5 kuruş 20 para ise sadrazam (Sadr-ı ali) tarafından alınmıştır⁶⁵⁶. 1769 (R.1182) yılında ise sadrazama verilen kalemiye miktarının değişmeyerek 1,5 kuruş 20 paranın sabit kalmıştır⁶⁵⁷.

Grafik 4.22. Kantarcılık-ı Han-ı Kapan Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri

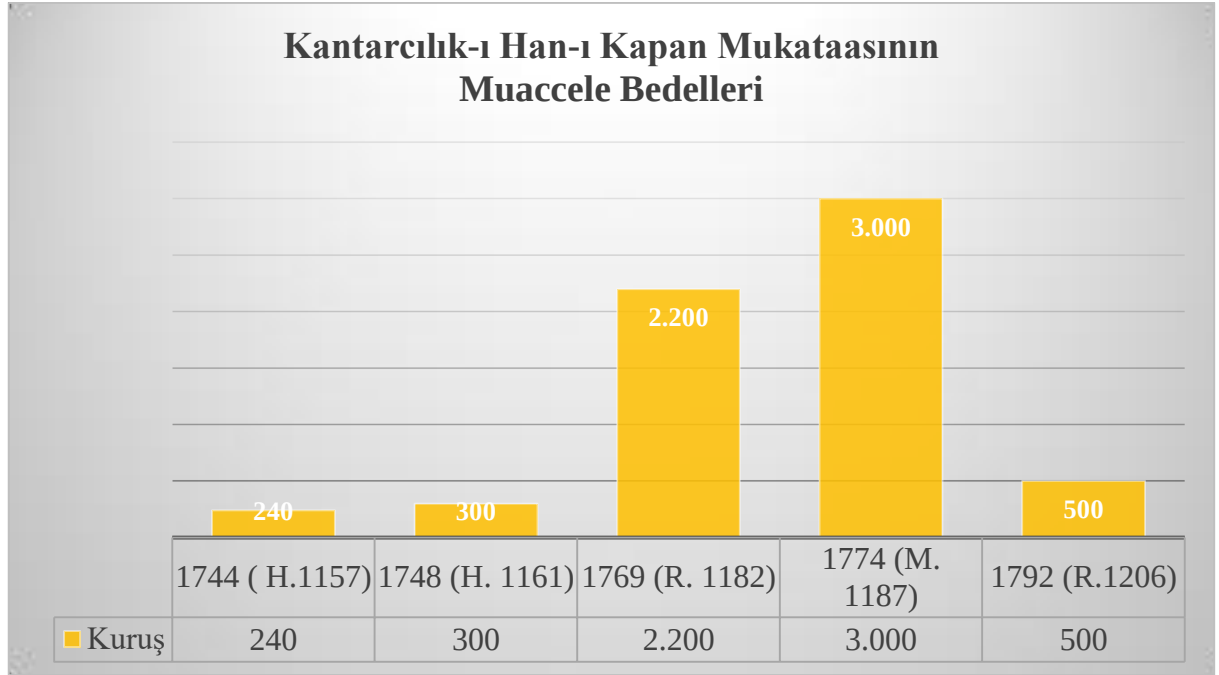
Grafikte görüldüğü üzere kantarcılık mukataası, malikâne usulüne geçmeden önce yıllık mal bedeli 10 kuruştur. 1744 yılında malikâne olarak tasarruf edilen adı geçen mukataanın yıllık mal bedeli, %145 artışla 24,5 kuruşa yükselmiştir. Bu miktar 1791 yılına kadar sabit kalmıştır.

⁶⁵⁴ 557 Numaralı Afyon Karahisar-ı Sahib Sancağı Şer'iyye Sicili (1793-1799 M./1208-1213 H.), 165,166.

⁶⁵⁵ Güneş, XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağı (Şer'iyye Sicillerine Göre), 271, 272.

⁶⁵⁶ BOA, AE.SOSM.III., No. 72/5533.

⁶⁵⁷ BOA, TS.MA.d., No. 4167, s. 25/1.

Grafik 4.23. Kantarçılık-ı Han-ı Kapan Mukataasının Muaccele Bedelleri

Grafikteki veriler göz önüne alındığında Karahisar-ı Sahib sancağı han-ı kapan kantarçılık mukataası, 1744 yılında 240 kuruş muaccele ile alıcı bulmuştur. 1748 yılında ise malikâne mutasarrıfları arasındaki rekabetten dolayı 60 kuruşluk bir artış meydana gelerek 300 kuruştan alıcı bulmuştur. Kantarçılık-ı han-ı kapan mukataası aradan geçen yaklaşık 21 yıl sonra 1769 yılında bir hayli yükselerek 2.200 kuruş muaccele karşılığında alıcı bulmuştur. Muacceledeki bu yüksek artış muhtemelen mukataaya ek vergi birimi, kantarçılığın kârının yüksek olması sebebiyle alıcılar tarafından çok talep görmesi vs. nedenlerle alakalı olmalıdır. 1774 yılında ise adı geçen mukataanın muaccele bedeli 5 yıl sonra tekrar bir artışa geçerek 3.000 kuruştan alıcı bulmuştur. 1792 yılına gelindiğinde ise muaccele miktarının bir hayli gerilediği görülerek 500 kuruştan alıcı bulmuştur. Muacceledeki bu gerileme 1780'li yıllarda çekirge istilasından kaynaklı mahsulat azlığının dolayısıyla kantara gelecek ürünlerin de az olmasıyla gelir kaybının yaşanabileceği ile ilişkilendirilmektedir.

4.3.1.13. Şuhud Mukataası

Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Şuhud, XVIII. yüzyılda sancağın kazası ve kasabası olduğu da belirtilmiştir⁶⁵⁸. Şuhud, mukataa kayıtlarında karye olarak görülmüş olup *mukata 'a-i karye-i nefis-i Şuhud ve gayri der-livâ-i Karahisar-ı Sahib ve Karesi ve Malatya ki an zeamet-i*⁶⁵⁹, *Karahisar-ı Sahib ve Karasi ve Malatya sancaklarında*

⁶⁵⁸ Yıldırım, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 64, Güneş, XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağı (Şer'iyye Sicillerine Göre), 22.

⁶⁵⁹ BOA, MAD.d., No. 9510, s. 100/1.

*Şuhud ve gayri nahiyelerde nefsi-i Şuhud ve gayriden 55.581 akçe zeamet*⁶⁶⁰, *mukata'a-i karye-i nefsi-i Şuhud ve gayriden der-liva-i Karahisar-ı Sahib ve Karasi ve Malatya ki an zeamet-i*⁶⁶¹, *mukata'a-i karye-i nefsi-i Şuhud ve gayrihu liva-i Karahisar-ı Sahib ve Karasi ve Malatya*⁶⁶², *maktû'a-i nefsi-i Şuhud ve gayrihu der-livâ-i Karahisar-ı Sahib ve Karesi ve Malatya olarak geçtiği görülmüştür*⁶⁶³, *Karahisar'ı Sahib ve Karesi ve Malatya sancaklarında vaki' karye-i nefsi-i Şuhud ve gayri mukata'ası...*⁶⁶⁴ ifadeleri söz konusudur⁶⁶⁵.

Dergâh-ı mualla müteferrikalarından Ahmet isimli kişinin Karahisar-ı Sahib ve Karesi ve Malatya sancaklarında Şuhud ve gayri nahiyelerde nefsi-i Şuhud ve gayriden 55.581 akçe zeamete mutasarrıf iken kendisine hassa-i bezirgân başbuğluğu ihsan edilmiştir. Böylece mutasarrıf olduğu zemametın havass-ı hümayuna intikali gerçekleşmiştir. 55.581 akçe yazılı karye-i nefsi-i Şuhud ve gayrihu mukataası malikâne yıllık mal bedeli 250 kuruştan açık artırmaya çıkmadan 500 kuruş muaccele karşılığında Ahmet Ağa'ya, 12 Mart 1742 (1 Mart 1155) tarihinde malikâne olarak verilmiştir⁶⁶⁶. Ahmet Ağa, adı geçen mukataayı yaklaşık 10 yıl tasarruf ettikten sonra vefat etmiştir. Adı geçen mukataa açık artırmaya çıkarak oğulları Mehmet Emin Ağa ve Mustafa Ağa 1.000 kuruş muaccele bedeli karşılığında almışlardır. 12 Mart 1752 (1 Mart 1165) tarihinde Mehmet Emin Ağa ve Mustafa Ağa adına malikâne beratı yazılmıştır. Mehmet Emin ve Mustafa mukataayı ortak tasarruf edecekleri için muaccele bedelini yarı yarıya 500'er kuruşu ödemişlerdir⁶⁶⁷. Fakat bu ortaklık 1772 yılında son bulmuştur. Çünkü ortaklardan Mehmet Emin Ağa, mukataanın yarı hissesini parçalara ayırarak 1 hissesini Dayezade Hali Ağa'ya 166,5 kuruş 20 para muaccele bedeli karşılığında, 2 hissesini 333 kuruş 40 akçe muaccele karşılığında Mustafa Bey isimli kişiye devretmiştir. Mehmet Emin Ağa, mukataayı ömür boyu işletmediği için mukataanın yarı hissesi 500

⁶⁶⁰ BOA, KK.d., No. 191, s. 301/2.

⁶⁶¹ BOA, MAD.d., No. 9508, s. 156/1.

⁶⁶² BOA, MAD.d., No. 3394, s. 106/1.

⁶⁶³ BOA, MAD.d., No. 4384, s. 135/1.

⁶⁶⁴ BOA, KK.d., No. 200, s. 148/1.

⁶⁶⁵ Şuhud'un Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı olduğu bilinmesine rağmen, Malatya ve Karesi sancaklarıyla birlikte zikredilmesinin nedeni kesin olarak bilinmemektedir. Fakat belirtilen bu yerler daha öncesinde an-zeamet olarak zikredilmiş, XVIII. yüzyılda malikâneye dönüştürülmüştür. *Defterde kayıtlı muayyen zeâmetlerin çekirdek kısmına (kılıç) dokunulmaz ve bu kısım parçalanmazdı. Bu kılıç kısım 20.000 akçelik ana çekirdeği oluşturuyordu. Buna eklenen hisseler gerekli durumlarda başkalarının timar ve zeâmetlerine aktarılabilirdi. Söz konusu hisseler tahrir defterlerinde "an-zeâmet" şeklinde kaydedilmiştir. Bu ifade aynı zamanda zeâmet sahibinin zeâmetinin kılıç kısmının başka yerde bulunduğunu gösterir.* bk. Erhan Afyoncu, "Zeâmet", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2013), 44/162-163. Ulaşılan bu bilgilerden Karahisar-ı Sahib sancağında önceden an-zeamet olan Şuhud ile Malatya ve Karesi sancaklarındaki bazı an-zeametlerin de mukataaya alınıp, malikâne usulünce tasarruf edildiği düşünülmektedir. Bunun yanında Şuhud'un, Karesi sancağıyla zikredilmesi, Karahisar-ı Sahib'e yakın olması dolayısıyla Şuhud'un zaman zaman bu sancağa bağlı olması ya da Şuhud isimli bir yerin Karasi sancağının tevabileri arasında bulunması ihtimalleri de düşünülmektedir. İhtimaller netleşmediği için ana metin içerisinde Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Şuhud mukataası olarak zikredilmiştir.

⁶⁶⁶ BOA, MAD.d., No. 9508, s. 156/1. BOA, KK.d., No. 191, s. 301/2. BOA, MAD.d., No. 9510, s. 100/1.

⁶⁶⁷ BOA, KK.d., No. 192, s. 417/3. BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14130, s. 200/8. BOA, MAD.d., No. 3394, s. 106/1.

kuruş muaccelenin %10'u olan 50 kuruş devretme vergisini (kasrıyed) Rikâb-ı Hümâyûn hazinesine ödemiştir⁶⁶⁸. Benzer şekilde malikâneci Mustafa da 1775 (R.1189) yılında mukatanın diğer yarı hissesin yıllık 381 kuruş 30 para Ömer Efendi ve Ali Efendi'ye devretmiştir. Yatırmış olduğu 500 kuruş muaccele bedelinin %10'u, 50 kuruş devretme vergisini de Hazine-i Amire'ye ödemiştir⁶⁶⁹. Böylece mukataa 4 ortak tarafından tasarruf edilmiştir. Ortaklardan 1189-1191 yılları arasında Ömer Efendi ve Ali Efendi mukataanın yarı hissesi 381 kuruş 30 para, 1190-1191 yılında mukataanın yıllık 84,5 kuruş 26 parayı ise Halil Ağa ödemiştir⁶⁷⁰. Kalan 2 hisse ise 297 kuruş civarında olması gerek ki Mustafa'nın tasarrufuna bırakılmıştır.

1779 yılına gelindiğinde karye-i nefis-i Şuhud mukataasının yıllık mal bedelinde bir değişim görülmeyerek 250 kuruş sabit kalmıştır. Fakat adı geçen mukataa tekrar devrolmuştur. Buna göre önceden adı geçen mukataanın yarı hissesinin malikânecisi Mehmet Emin, mukataanın 2 hissesini 1772 yılında Mustafa Bey'e feragat etmişti. Mustafa ise 1779 (R.1193) yılında aldığı bu 2 hissenin bir (1/6) hissesini Mehmet Tahir'e, diğer bir hissesini (1/6) Karakulak Mehmet'e devretmiştir. Mustafa devretme vergisi olarak 33 kuruş 13 parayı hazineye ödeme yapmıştır. Kendisi ise önceden ödemiş olduğu 166,5 kuruş 20 akçe muaccele bedelini, Karakulak Mehmet'ten almıştır⁶⁷¹.

1782 (R.1196) yılına gelindiğinde ise Karakulak Mehmet almış olduğu 166,5 kuruş 20 akçe muaccele değerindeki 1/6 hisseli Şuhud mukataasını, 1782 (1196) yılında 16,5 kuruş 7 pare kasrıyed vergisini ödeyerek Seyit Mehmet'e devretmiştir⁶⁷².

Şuhud mukataası, XVIII. yüzyıl sonlarına doğru malikâne mutasarrıfları tarafından hisselerine ayrılarak devredilmiştir. Bu durumda devlet, devir işlemlerinde aldığı kasrıyed vergisinden gelirini arttırdığı gibi malikâneci sayısının artmasıyla bir nevi iltizam sisteminin getirmiş olduğu tahribatçı etkinin artması da düşündürücüdür.

Karye-i nefis-i Şuhud ve gayrihu mukataası yıllık mal bedeli üzerinden kalemiye bedeli alınmıştır. Buna göre 1769 (R.1182) yılında Mehmet ve Mustafa ağaların kalemiye bedeli ödemiştir. Fakat incelenen belgede kalemiye bedelinin ne kadar olduğu değil sadrazamın aldığı kalemiye miktarı 16,5 kuruş 20 para bilgisi verilmiştir⁶⁷³. Bu durumda, Şuhud mukataasının kalemiye bedeli, yıllık mal bedeli 250 kuruşun üzerinden hesap edilirse, bu miktarın %10'u, 25 kuruş civarı kalemiye bedelini ortaya çıkarır. Bu bedelin 3/2'si civarı 16,5 kuruş 20 para sadrazamın hissesini verir. Kalan 7,5 kuruş civarı ise muhtemelen defterdar veya farklı kişilerin hissesine ayrılmış olabilir.

⁶⁶⁸ BOA, AE.SMST.III., No. 263, s. 21062. BOA, AE.SABH.I., No. 321/21813. BOA, KK.d., No. 200, s. 148/1. BOA, MAD.d., No. 4384, s. 135/1.

⁶⁶⁹ BOA, KK.d., No. 202, s. 392/1. BOA, C.ML., No. 698/28560. BOA, AE.SABH.I., No. 322/21902.

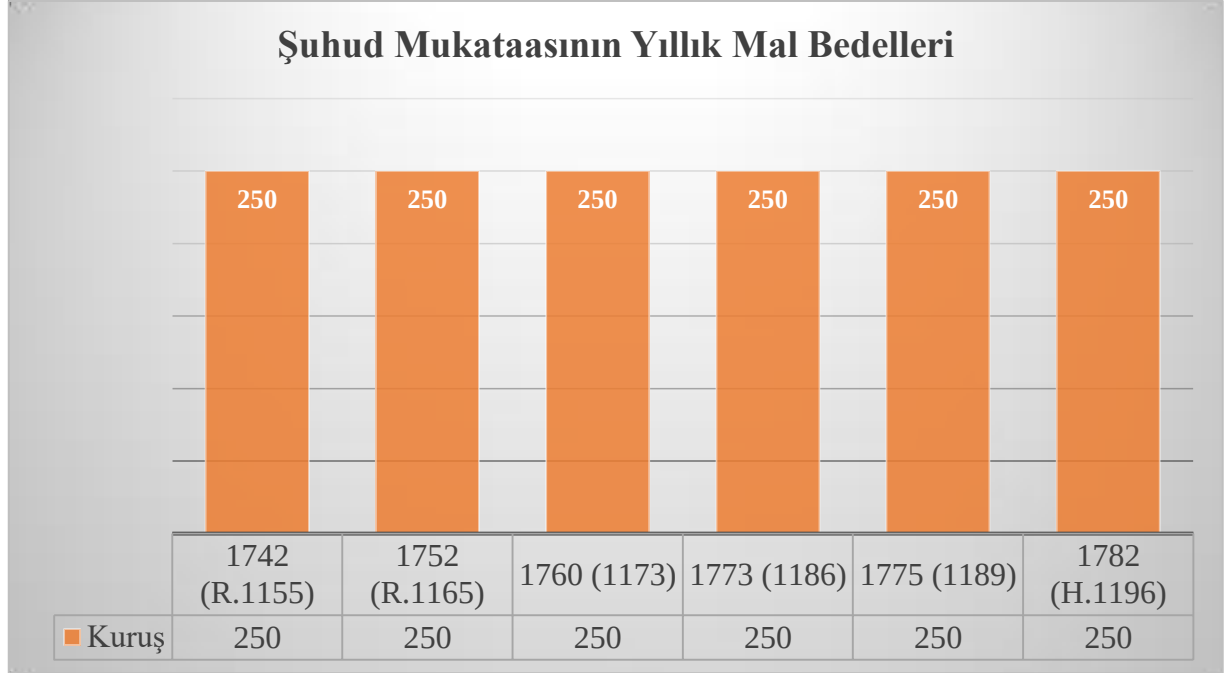
⁶⁷⁰ BOA, D.BŞB.d., No. 26442, s. 22.

⁶⁷¹ BOA, KK.d., No. 203, s. 277/1.

⁶⁷² BOA, KK.d., No. 204, s. 214/3.

⁶⁷³ BOA, TS.MA.d., No. 4167, s. 24/4.

Şuhud mukataasının yıllık mal bedeli üzerinden tefavüt akçesi alınmıştır. 1768-1776 (R.1181-1190) yılları arasında yıllık mal bedeli, tefavüt ile birlikte alınmış olup her bir yıllık ödeme 254 kuruş 20 para olarak belirtilmiştir. Bu miktarın 250 kuruşu yıllık mal bedeli ilave 4 kuruş 20 para tefavüt miktarıdır. Toplam 254 kuruş 20 para *maa tefavüt* adı altında belirtilmiştir⁶⁷⁴.

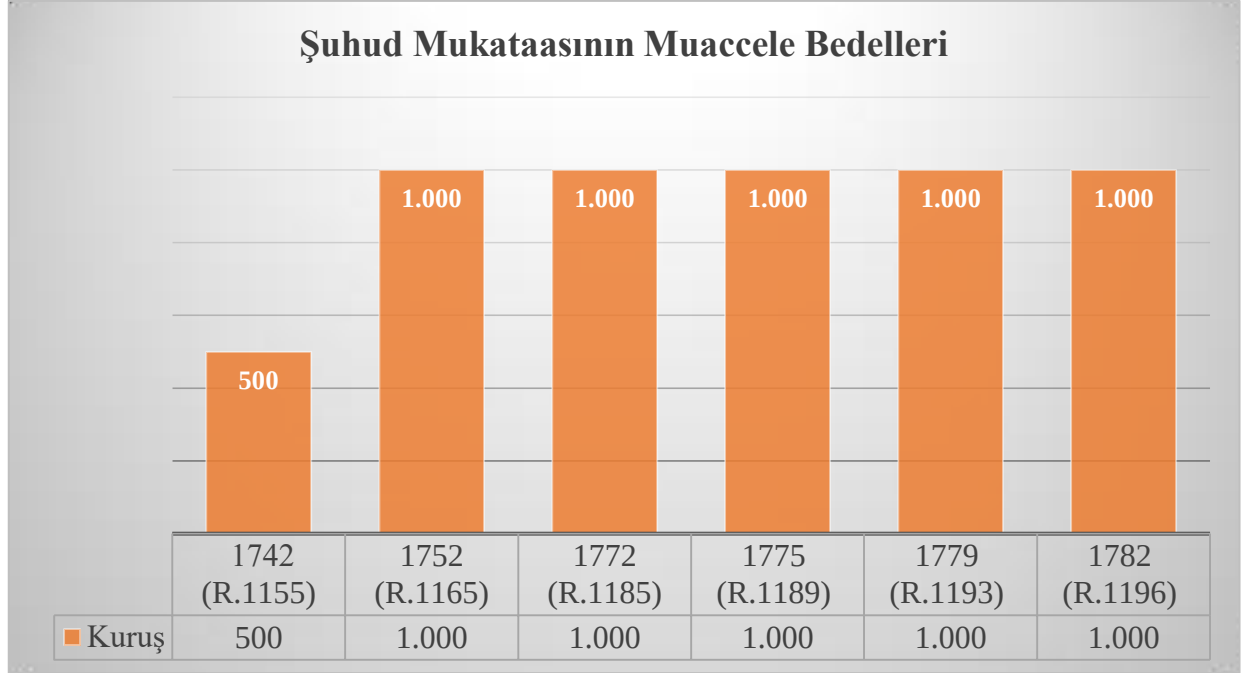

Grafik 4.24. Şuhud Mukataasının Yıllık Mal Bedelleri⁶⁷⁵

Nefs-i Şuhud ve gayrihu mukataasının yıllık mal bedeli grafiği incelendiğinde 1742 yılından 1783 yılına kadar ki sürede yıllık mal bedeli olan 250 kuruşun sabit kaldığı görülmüştür.

⁶⁷⁴ BOA, *MAD.d.*, No. 4384, s. 135/1. BOA, *C.ML.*, No. 698/28560.

⁶⁷⁵ Tabloya tefavüt bedelleri yansıtılmamıştır.

Grafik 4.25. Şuhud Mukataasının Muaccele Bedelleri⁶⁷⁶

Şuhud ve gayrihu mukataası yıllık muaccele bedeli tablosu incelendiğinde ise 1742 yılında 500 kuruştan alıcı bulan mukataa, 1752 yılında malikânecinin vefatıyla tekrar satışa çıkarak 1.000 kuruştan alıcı bulmuştur. Bu miktarın bir önceki muaccele bedeline göre 2 katına çıkması, mukataa sınırlarının genişlemesiyle yani mukataaya birtakım gelirlerin ilave edilmesiyle ilişkilendirilebildiği gibi mukataanın getirisinin fazla olması ve buna bağlı malikâne mutasarrıfları arasında rekabetin artmasıyla da ilişkilendirilebilir. 1752 yılından 1783 yılına kadar muaccele bedelinin 1.000 kuruş sabit kaldığı görülmüştür.

4.3.2. Karahisar-ı Sahib Sancağındaki Türkmen Aşiret Mukataaları

4.3.2.1. Bozulus Türkmen Mukataası

Osmanlı Devleti, ziraat yapan ve hayvancılıkla uğraşan yerleşik ahaliden vergi aldığı gibi konargöçer yaşam süren topluluklardan da birtakım vergiler almıştır⁶⁷⁷. Fakat

⁶⁷⁶ Tabloda muaccele bedelleri tam hisse şeklinde yansıtılmıştır.

⁶⁷⁷ Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıllarda, otoritesinin güç kaybetmeye başladığı ve İran ile mücadeleye girdiği devirlerde Bozulus, muhtelif cemaatlerle birlikte Anadolu ve Karaman eyaletlerine gelerek yaylak kışlak hayatı sürdürmüşlerdir. Onların bu durumu vergi toplamada birtakım sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Özellikle ödemedikleri vergiler neticesinde yer değiştirerek Akşehir, Afyon ve Kütahya civarına geldikleri gibi Karası, Saruhan, Aydın, Rodos ve İstanköy ve sair yerlere yayılmışlardır. Bu yayılışlarına rağmen Karaman (Akşehir), Ankara, Aydın ve Kütahya bölgelerinde yaşayan bir kısım cemaatler idari ve mali bakımdan kadılık ve voyvodalık haline getirilmişlerdir. Bozulus Türkmeni arasında özellikle Kütahya ve Karahisar-ı sahib sancakları civarında yaşayanlara Oğulbeyli boyu başta olmak üzere Köçeklü, İzzeddinlü, Kürt Mihmadlu, Gündeslü aşiretleri dahildir. bk. Faruk Demirtaş,

devlet, konargöçerlerden vergileri toplamakta zaman zaman güçlük çektiği için vergi toplanmasını kolaylaştırmak ve hazinenin nakit ihtiyacını sağlamak adına Osmanlı sınırlarındaki pek çok vergi birimini malikâne sistemine dahil ettiği⁶⁷⁸ gibi Bozulus Türkmen konargöçerleri de malikâne sistemine dahil etmiştir.

XVIII. yüzyılda Bozulus Türkmeni'nin Aydın sakinleri arasında yer aldıkları *Aydın sakini Türkmen Bozulus ve tevâbi' mukata'ası* adı altında 24 Şubat 1717 (12 Rebiülevvel 1129) kayıtlı belgede belirtilmiş⁶⁷⁹ ve Karahisar-ı Sahib sancağında Bolvadin kazasında yaşadıkları, malikâne sistemine dahil edildikleri 9 Temmuz 1734 (7 Safer 1147) tarihli bir belgede görülmüştür⁶⁸⁰.

Aydın sakini Türkmen Bozulus ve tevabii mukataası, tam olarak ne zaman mukataaya ayrıldığı ve ne zamandan itibaren malikâne sistemine dahil edildiği bilinmemekle birlikte 1715/1716 (M.1128) tarihinde mukataa sisteminde olduğu ve mutasarrıfı Kılızade Mehmet olduğu belirtilmiştir⁶⁸¹. 9 Temmuz 1734 (7 Safer 1147) tarihli belgede ise malikâne mutasarrıfları Osman ve Ahmet'tir⁶⁸².

Diğer mukataalarda olduğu gibi Bozulus mukataasının da tevabiileri ve mukataaya bağlı cemaatleri bulunmakta idi. Bu durumda Tavas Tefanlı cemaati ile Karabağı cemaati Bozulus mukataasına bağlı cemaatler arasındadır⁶⁸³. Karabağı cemaati reayasına ise Darıcı cemaatine tabidir. Darıcı cemaatine mensup kişilerin, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Barhanlı kazası sınırlarında yaşadıkları belirtilmiştir⁶⁸⁴.

Bozulus Türkmen mukataasının ve tevabiisinde bulunan diğer cemaat ve mahallerinden malikâne sistemi gereğince yıllık mal ve kalemiye bedelleri alınmıştır. Bu durumda Bozulus Türkmen mukataasına bağlı Darıcı cemaati ve mahallin

“Bozulus Hakkında”, *AÜDTCFD.*, 7/1 (1949), 420-422; Bozulus Türkmenleri'nin, 1673 (1084) yılında mali baskılara dayanamayarak dağılmaları ve Aydın, Karaman, Ankara ve Vilayet-i Rum olarak 4 kısma ayrılmalarına sebep olmuştur. Batı Anadolu bölgesinde Aydın merkez olmak üzere Afyon, Bolvadin, Emirdağ, Sandıklı ve Manisa'da bulunarak Germeç, Çökelek, Kuşdoğanlı, Mihmadlı, Büyüklü, Kethüdalı, Çataklı, Bekirlü, Hüseyin Hacılu, Şehy Ahmedlü, Sarı Hızırlı, Kırçalı obaları ile Aykutlu, Maksutlu, Traş, Ruganlı, Şamlu, Çayırılı obalarına teşekkül etmişlerdir. bk. Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri Bozulus Türkmenleri, 1540-1640*, 81, 145, 148.

⁶⁷⁸ Türkmen mukataaları için Rışvan ve Çakallı Mukataası, İlüklü mukataası, Dedeşlü ve Selmanlı Mukataası, Mirdesi Mukataası, Karabeyli mukataası, Doruklu Mukataası, Şeyhlü ve Danişmendi Mukataası, Mamalı Mukataası, Bozoklu Cemaati Mukataası iltizam ve malikâne sistemiyle tasarruf olunan bazı mukataalar arasındadır. bk. Faruk Söylemez-Muhammet Nuri Tunç, “Osmanlı Mali Sistemi Çerçevesinde Aşiret Mukataaları: Rışvan ve Çakallı Mukataası”, *History Studies* 14/2, (2022), 466; Rışvan Aşireti'nin malikâne olarak tasarruf edilmesi için bk. Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi, Rışvan Aşireti Örneği*, 126-143. Diyarbakir Voyvodalı Mukataasına bağlı aşiret mukataaları için bk. Özlem Başarır, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mali Uygulamaları Çerçevesinde Konargöçer Topluluklar”, *AÜDTCFD* 54/2 (2014), 251-284.

⁶⁷⁹ BOA, *D.EVM.d.*, No. 26305, s. 6/2.

⁶⁸⁰ BOA, *KK.d.*, No. 2510, s. 63/1.

⁶⁸¹ BOA, *D.EVM.d.*, No. 26305, s. 6/2.

⁶⁸² BOA, *KK.d.*, No. 2510, s. 63/1.

⁶⁸³ BOA, *D.EVM.d.*, No. 26305, s. 6/2.

⁶⁸⁴ BOA, *KK.d.*, No. 2511, s. 120/4a, BOA, *KK.d.*, No. 2511, s. 121/2b.

reayasından kalemiyesiyle birlikte yıllık mal bedeli 324,5 kuruş 6 para ve 2 akçe alınmıştır⁶⁸⁵.

Bozulus Türkmen mukataasının malikânecilerine değinilecek olunursa 1757/1758 (M.1171)-1767/1768 (M.1181) yılları arasında malikâne mutasarrıfı Süleyman olarak belirtilmiştir⁶⁸⁶. 1785 yılında ise mukataanın 4 parçaya ayrıldığı ve müşterek şekilde tasarruf olunduğu, 1/4 hissesinin malikânecisi ise Karahisar-ı Sahib sakinlerinden Hacı Ahmet Duhani'dir⁶⁸⁷.

4.3.2.2. Danişmendli Türkmen⁶⁸⁸ Mukataası

Konargöçer gruplar arasında yer alan Danişmendi Türkmeni⁶⁸⁹, Hamid, Teke, Aydın gibi Anadolu coğrafyasının pek çok yerinde yayılım göstermişlerdir⁶⁹⁰. Danişmendli Türkmeni'nin bir kısmının ise Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Çölabad kazası ve civarındaki Karveç, Akçein, Haydarlı, Çakırlar, Karalar ve Kenir? köylerinde yaşadıkları belirtilmiştir⁶⁹¹.

Danişmendli Türkmen mukataasının ilk ne zaman malikâne usulünce tasarruf edildiği bilinmemekle birlikte 1707/1708 (H.1119)-1708/1709 (H.1120) tarihlerinde *ber-vech-i malikâne-i Danişmendli mukataası* adı altında karşımıza çıkmaktadır⁶⁹².

Sancak dahilinde diğer mukataalarda olduğu gibi Danişmendli Türkmen mukataasının da tevabiisi veya mülhakatları söz konusu idi. Bu bakımdan adı geçen mukataaya bağlı cemaatler, bu mukataanın tevabiisini veya mülhakatını oluşturmuştur. Örneğin Danişmendli mukataasına tabi Köle Kebir, Cevanşir, Salmanlu-yı Kebir ve Salmanlu-yı Sagir, Kayalu?/Hayralu?, Kaşıkçı, 3 adet Bıçakçı, Sermayelü, Gözdengöre?/Gözdeküre?, Karamanlu, Küçük Kürt Mihmadlu ve Büyük Kürt Mihmadlu cemaatleridir⁶⁹³. Bu cemaatlerden bazılarının ise müstakil şekilde mukataaya ayrıldığı görülmüş olup “*Danişmendli Türkmanına tabi Karalu ve Sermayelü cemaati*

⁶⁸⁵ BOA, KK.d., No. 2511, s. 121/2b.

⁶⁸⁶ BOA, KK.d., No. 2529, s. 106/1, 107/1.

⁶⁸⁷ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1202)*, No. 258, v. 14a/1. BOA, C.ML., No. 554/22783.

⁶⁸⁸ Danişmendli Türkmenleri'nin XVIII. yüzyılın ilk yarısında Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarındaki faaliyetleri için bk. Atike Aysoy, “Karahisar-ı Sahib ve Çevresinde Danişmendli Türkmenleri'nin İdari ve İktisadi Durumu (1700-1750)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Yayın aşamasında).

⁶⁸⁹ Geniş bilgi için bk. Gündüz, *Danişmendli Türkmenleri*.

⁶⁹⁰ BOA, KK.d., No. 2328, s. 138/1. BOA, KK.d., No. 2483, s. 89/1. BOA, KK.d., No. 2492, s. 81/2. BOA, KK.d., No. 2493, s. 150/1. BOA, KK.d., No. 2519, s. 58/4, KK.d., No. 2519, s. 134/2. BOA, MAD.d., No. 6282, s. 211/1, MAD.d., No. 6282, s. 236/1. BOA, MAD.d., No. 6338, s. 96/1.

⁶⁹¹ BOA, KK.d., No. 2495, s. 6/2. Aysoy, “Karahisar-ı Sahib ve Çevresinde Danişmendli Türkmenleri'nin İdari ve İktisadi Durumu (1700-1750)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Yayın aşamasında).

⁶⁹² BOA, KK.d., No. 2483, s. 89/1.

⁶⁹³ BOA, KK.d., No. 2483, s. 89/1. BOA, KK.d., No. 2328, s. 138/1. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1169)*, No. 249/546, v. 22a-b/1. Aysoy, “Karahisar-ı Sahib ve Çevresinde Danişmendli Türkmenleri'nin İdari ve İktisadi Durumu (1700-1750)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Yayın aşamasında).

mukataâsı” ifadeleri kullanıldığı gibi *mukataa-i cemaat-i Karalu ve Sermayelü ve tevabiuha ... an Türkmanan-ı Danişmendli*⁶⁹⁴ ifaderinin de kullanıldığı görülmektedir.

Belirtildiği üzere Danişmendli mukataası müstakil bir şekilde malikâne sistemiyle tatbik edilebildiği gibi 1753 yıllarında tevabii cemaatlerin Danişmendli mukataasından ayrılarak müstakil şekilde malikâne sistemi çerçevesinde tasarruf edilmiştir. Bu ayrılmanın sebepleri ise konargöçer cemaatlerinin yerlerini terk edebilme özellikleri olduğu için vergi toplama ve idari açıdan kontrolünün sağlanması, devletin parçalara ayrılmış bir mukataadan daha fazla gelir sağlama düşüncesi, mukataanın tek parça halinde satışında güçlük çekilebilmesinden vb. nedenlerden dolayı parakende şekilde satışa sunulmuş olduğu düşünülmektedir.

Danişmendli mukataasının tespiti yapılabilen malikâne mutasarrıfları ise 1710 yılında el-Hâc Derviş’tir. Danişmendli Türkmeni’ne tabi cemaat-i Karalu ve Sermayelü ve tevabii mukataasının malikâne mutasarrıfları ise 1753 yılında ayan Mehmet Paşa ve Hüseyin isimli kişilerdir. Mukataanın yıllık mal bedeli ise 8.500 kuruş olarak belirtilmiştir⁶⁹⁵. 1762/1763 (M.1176) yılında ise Karalu ve Sermayelü ve tevabii cemaatlerinin malikâne mutasarrıfı Yusuf Efendi⁶⁹⁶, 30 Mayıs 1767 (1 Muharrem 1181) yılında ise Ahmet Ağa olduğu belirtilmektedir⁶⁹⁷.

⁶⁹⁴ BOA, AE.SMST.III., No. 191/15005.

⁶⁹⁵ BOA, KK.d., No. 2328, s. 138/1. *Afyon Şer’iyye Sicil Defteri (1169)*, No. 249/546, v. 22a-b/1. Aysoy, “Karahisar-ı Sahib ve Çevresinde Danişmendli Türkmenleri’nin İdari ve İktisadi Durumu (1700-1750)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Yayın aşamasında).

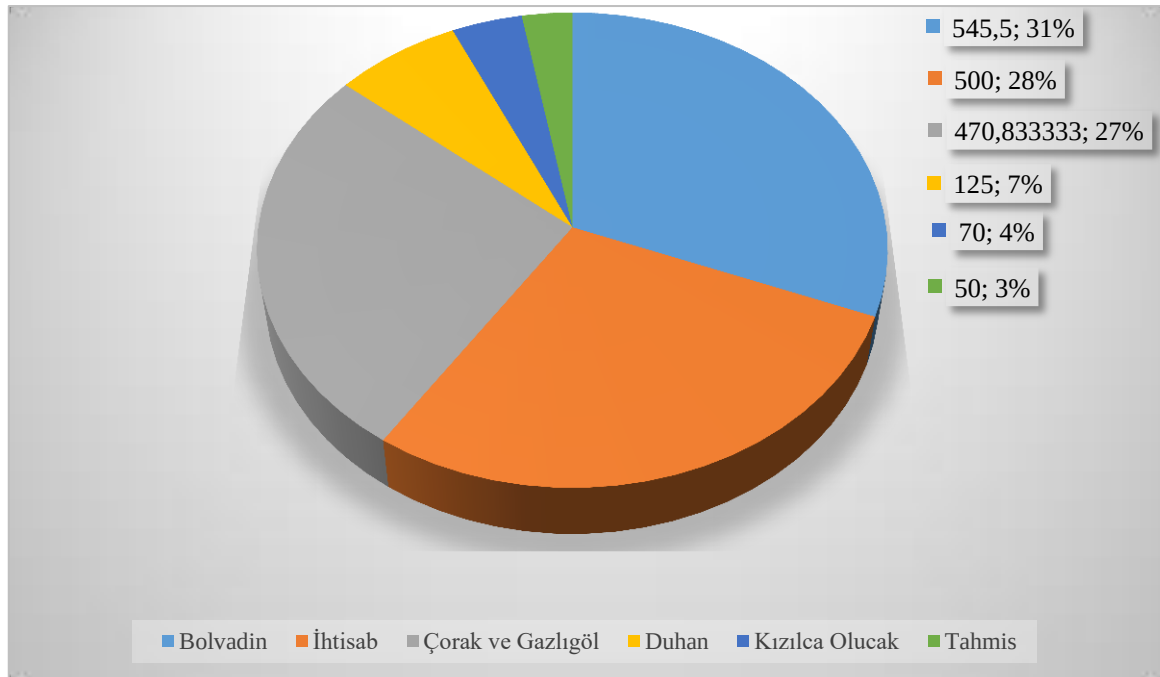
⁶⁹⁶ BOA, AE.SMST.III., No. 282/22693.

⁶⁹⁷ BOA, AE.SMST.III., No. 191/15005.

5. KARAHİSAR-I SAHİB SANCAĞI MUKATAASI GELİRLERİNDEN HAZİNEYE YAPILAN ÖDEMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. Mukataaların Yıllık Gelirlerinin Değerlendirilmesi

Bu bölümde, Karahisar-ı Sahib sancağında malikâneye konu olan mukataaların yıllık mal bedellerinin değerlendirilmesi yapılarak, hazineye katkısının⁶⁹⁸ ne olduğu yönünde bilgi verilecektir. Bu bağlamda malikâne sisteminin 1695 yılında yürürlüğe girmesinden 1716 yılına kadarki süreç ile 1717 yılından 1800 yılına kadar ki süreç ele alınarak değerlendirme yapılacaktır.

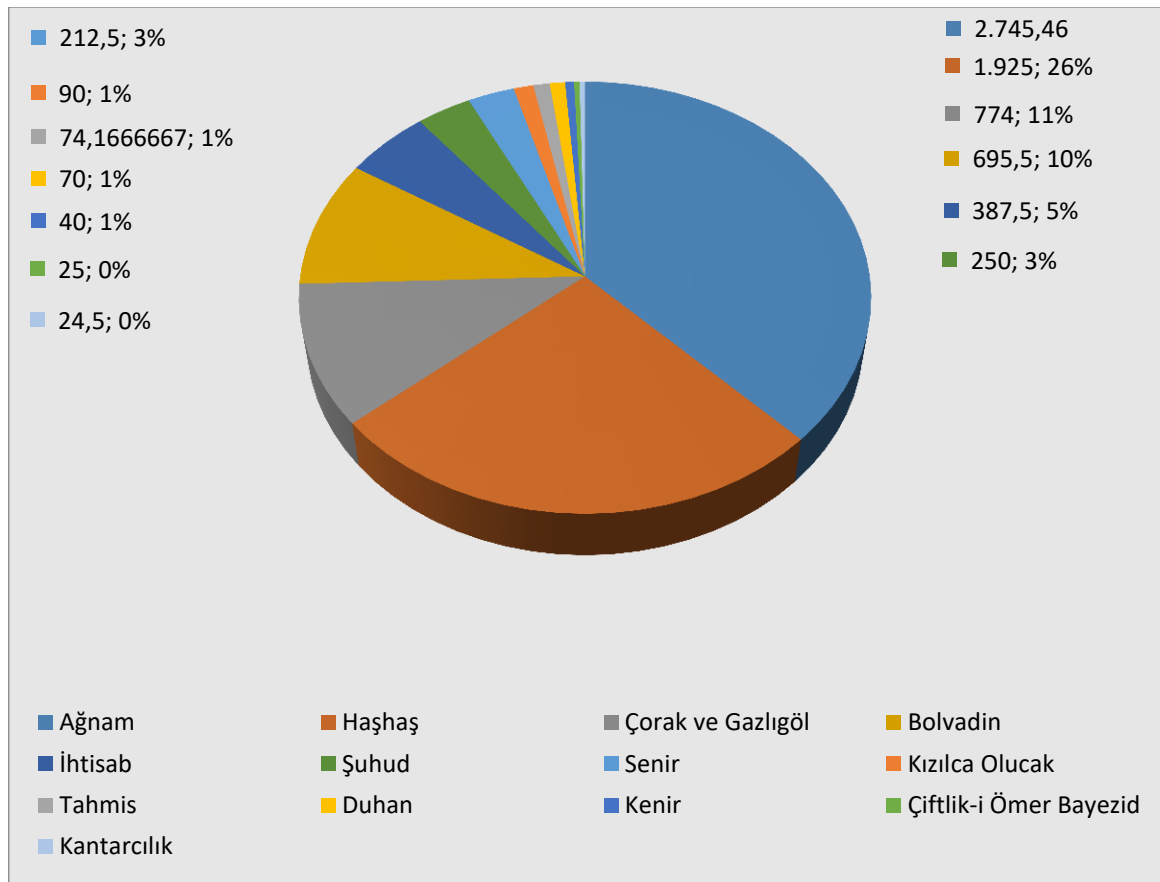
*Grafik 5.1. Karahisar-ı Sahib Sancağı malikâne sistemine dahil mukataaların 1717 Yılı Öncesi Ortalama Tahmini Yıllık Mal Bedelleri Oranları (kuruş)*⁶⁹⁹

Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı mukataalar arasında 1717 yılı öncesi grafiği incelendiğinde, ilk sırada yer alan 545,5 kuruş ile Bolvadin mukataası yer almaktadır. Bolvadin mukataası, sancak dahilindeki diğer mukataalar arasında %31 oranında hazineye en fazla katkısı olan mukataadır. Hazineye katkısı en fazla olan ikinci sırada

⁶⁹⁸ Bu bölümde, hazineye katkı ifadesi, sancak mukataalarından sağlanan yıllık mal bedellerinin gerek hazine gerek devlet adamlarına yapılan ödemeleri kapsamaktadır. Şöyle ki bazı dönemlerde ihtisab mukataasının bir kısım gelirleri doğrudan hazineye değil arpalık, kaftan baha olarak verildiği görülmüştür.

⁶⁹⁹ Kaynaklarda, Karahisar-ı Sahib sancağındaki mukataaların kimi akçe ve kimi kuruş cinsinden yazılmıştır. Bu bakımdan grafikte bütünlüğün sağlanması amacıyla 1 akçe=120 kuruş üzerinden hesaplanarak yansıtılmıştır. Ayrıca grafikte belirtilen sayısal veriler, ilgili mukataaların başlıkları altındaki mal bedeli grafiğindeki 1717 yılı öncesi mukataaların yıllık mal bedellerinin hesaplanarak ortalamasının yansıtılmış şeklidir.

yer alan mukataa, %28 oran (500 kuruş) ile ihtisab mukataasıdır. İhtisab mukataasının gelirinin yüksek olması, şehir ticaretinin gelişmiş ve canlı olduğuna bir kanıttır. Bu iki mukataa 1717 yılından önce sancak dahilindeki diğer mukataalar arasında hazineye en fazla geliri olan mukataalardır. Sancak dahilindeki diğer mukataalar arasında 3. sırada yer alan çorak ve Gazlıgöl mukataasıdır. Bu mukataa ise %27'lik (470,833333 kuruş) bir paya sahiptir. Daha sonraki sıralamalar ise %7'lik oran (125 kuruş) ile duhan mukataası⁷⁰⁰, %4'lük oran (70 kuruş) ile Kızılca Olucak mukataası yer almıştır. Sancak dahilinde en az paya sahip %3 oran (50 kuruş) ile Tahmis-i kahve mukataası yer almıştır. Adı geçen mukataaların hazineye ortalama yıllık mal bedeli getirisi 1.761,333333 kuruştur.

701

Grafik 5.2. Karahisar-ı Sahib Sancağı Malikâne Sistemine Dahil Mukataaların 1717 Yılı ve Sonrası Tahmini Ortalama Yıllık Mal Bedelleri Oranları (kuruş)⁷⁰²

⁷⁰⁰ Duhan mukataası kaynaklarda genellikle *resm-i dönüm-i duhan* ve *gümrük-i duhan mukataası Kütahya ve Karahisar'ı Sahib ve Sultanönü ve Hamid ili* şeklinde geçtiği ve bir bütün olarak mukataaya verildiği görülmüştür. Bu bakımdan grafikte Karahisar-ı Sahib sancağına ait bir mukataa olarak yansıtılmıştır.

⁷⁰¹ Verilerde konargöçer cemaatlerin mukataaya ayrılması ve malikâne suretiyle tasarruf edilmesiyle ilgili veriler kısıtlı olduğu için grafikte yer almamıştır.

⁷⁰² Grafikte mukataaların yıllık ortalaması verilirken her bir mukataa için ilgili mukataa başlığı altındaki yıllık mal bedeli grafiğindeki 1717 yılı sonrasındaki sayısal verilerin toplanarak (ağnam mukataası

Malikâne sisteminin 1717 yılında tekrar yürürlüğe girmesiyle Karahisar-ı Sahib sancağında da birtakım yeni mukataalar malikâne sistemine dahil olmuştur. 1717 öncesinde tespiti yapılan Bolvadin, ihtisab, çorak ve Gazlıgöl, duhan, Kızılca Olucak ve tahmis-i kahve mukataaları sancak dahilinde malikâne usulünce tasarruf edilirken 1717 yılından sonra bu mukataaların (ihtisab mukataası, duhan mukataası hariç⁷⁰³) yıllık mal bedellerine zam yapılarak tekrar satışa sunulmuştur. Bu bağlamda grafikte verilen veriler 1717 yılı öncesindeki mukataaların zamlı bedelleri ile birlikte, sancak dahilinde malikâne sistemine dahil edilerek satışa sunulan ağnam⁷⁰⁴, haşhaş, Şuhud, Senir, Kenir ve kantarcılık mukataalarıyla birlikte toplam 13 adet mukataanın hazineye yıllık mal bedeli oranları verilmiştir.

Sancak dahilinde hazineye en fazla katkısı olan mukataa ağnam mukataasıdır. Ağnam mukataası %38 (2.745,46 kuruş)'lık dilimle ilk sırada yer almaktadır. Bu orandan, Karahisar-ı Sahib sancağında hayvan yetiştiriciliğinin fazla olduğu ve bu durumun yıllık mal bedeline yansıdığı söz konusudur. Mukataalar arasında ikinci sırada %26 (1.925 kuruş) oranında haşhaş mukataası yer almıştır. Haşhaşın yetişmesinde bölge ikliminin uygunluğu etkili olmasından ve buna bağlı birden fazla alanda (yiyecek, keyif veren içecek, sağlık vb.) kullanılmasından dolayı ticaretinin fazla olması yıllık mal bedelinin yüksek tutulmasıyla ilişkilendirilmektedir. Mukataalar arasında yıllık mal bedeli oranı %11 (773,690476 kuruş) ile çorak ve Gazlıgöl mukataası 3. Sırada yer almıştır. 4. sırada ise Bolvadin mukataası yer almıştır. Adı geçen mukataanın %10 (695,5 kuruş)'luk bir paya sahip olduğu görülmüştür. Hazineye katkı sağlayan bir diğer mukataa ihtisab mukataasıdır. Adı geçen mukataa, 1717 yılı öncesinde diğer mukataalar arasındaki payı %31 (500 kuruş) iken, 1717 yılından sonra yıllık bedelinde gerileme ve sancağa dahil malikâne mukataaların sayısının artması ihtisab mukataasını %5 (387,5 kuruş)'lık dilime girmesine sebep olmuştur. Duhan mukataası ise sancak dahilindeki diğer mukataalar arasında %1 (70 kuruş) dilimine girmiştir. %1 (90 kuruş) dilime giren bir başka mukataa ise Kızılca Olucak mukataasıdır. Benzer orana sahip %1 (74,1666 kuruş)'lık dilime giren bir başka mukataa ise tahmis-i kahve mukataasıdır.

1717 yılından sonra Karahisar-ı Sahib sancağı mukataaları arasına Şuhud, Senir, haşhaş, Kenir, çiftlik-i Ömer Bayezid ve kantarcılık-ı han-ı kapan mukataaları dahil olmuştur. Şuhud mukataası sancak dahilindeki diğer mukataalar arasında %3 (250 kuruş)'lük bir dilime girmiştir. Aynı orana sahip bir başka mukataa Senir mukataası ise %3 (212,5 kuruş)'lük dilimde yer almıştır. Kenir mukataası ise %1 (40 kuruş)'lık dilime girmiştir.

tevabiisi olan tahmis-i kahve ve Ömer Bayezid maktuaları, ağnam mukataası yıllık bedellerinden düşülerek hesaplanmıştır) ortalaması bu grafiğe yansıtılmıştır.

⁷⁰³ Belirtilen mukataaların yıllık mal bedelinde bir gerileme yaşanmıştır. Bu gerileme birtakım vergi birimlerinin çıkarılması vs. ile alakalı olabilir.

⁷⁰⁴ Ağnam mukataasının yıllık mal bedeline tahmis-i kahve ve çiftlik-i Ömer Bayezid mukataası dahil edilmemiştir.

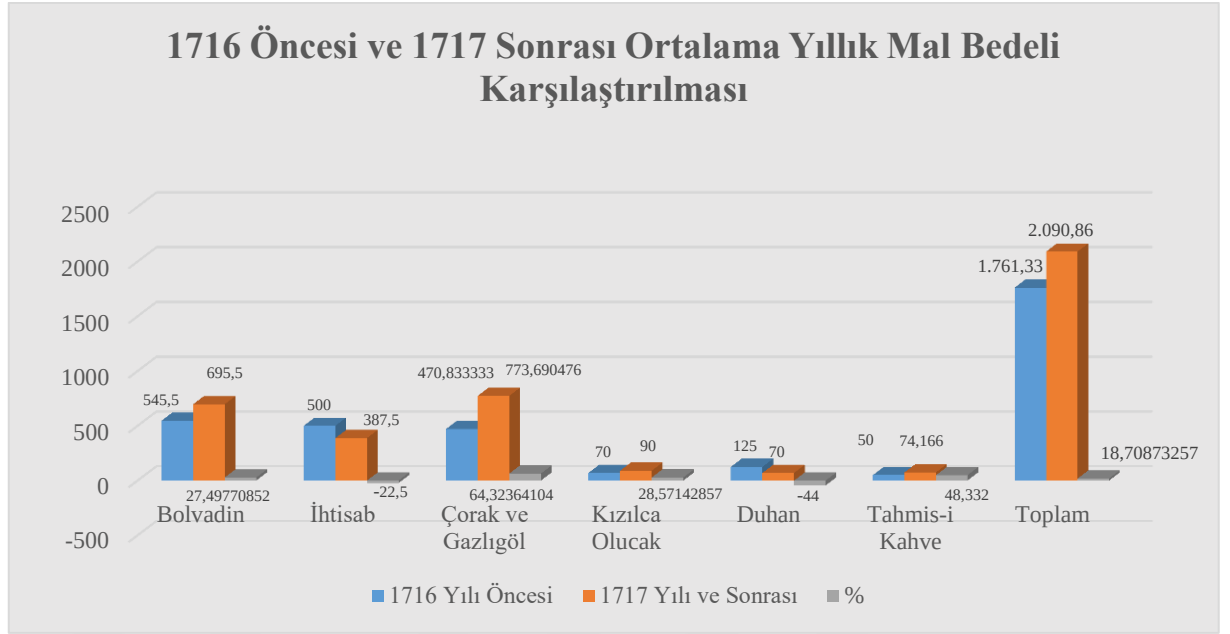
Sancak mukataaları arasında %1'lik dilimin altında kalan yıllık 25 kuruş mal bedeli Ömer Bayezid mukataası ve yıllık mal bedeli 24,5 kuruş kantarcılık mukataasıdır. Bu mukataalar Karahisar-ı Sahib sancağı mukataaları arasında hazineye katkısı en az olan mukataalardır.

Karahisar-ı Sahib sancağında 1717 yılı sonrasında malikâne sistemine dahil adı geçen mukataalarla birlikte yıllık mal bedellerinin hazineye toplam getirisi ortalama 7.313,31214 kuruştur.

Her iki tablo karşılaştırıldığında 1717 yılı öncesinde malikâne mukataalarının yıllık bedeli 1.761,333333 kuruş iken 1717 sonrası hem eski mukataaların yıllık mal bedellerine zam yapılarak tekrar piyasaya çıkarılması, bunun yanında 7 adet mukataanın dahili ile birlikte toplam 13 adet mukataanın yıllık mal bedeli 7.313,31214 kuruşa yükselmiştir. Böylece Karahisar-ı Sahib sancağında 1716 yılı ve öncesi yıllık mal bedeli % 315,214542'ye yükselerek 7.313,31 kuruş hazineye katkı sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılın ilk yıllarında Rusya, Avusturya ve Venedik ile yaptığı savaşlar 1723 yılı İran, 1736 yılında Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşlar hazinenin ciddi anlamda ekonomik kaybına sebep olmuştur. Devlet doğu-batı arasındaki savaşların finansmanını sağlamak adına 1717 yılından itibaren eski malikâne mukataaların yıllık mal bedellerini arttığı gibi bu tarihten sonra malikâne mukataaları sayılarını da arttırmıştır. Bu durumda, hazinenin ihtiyacı 1717 yılı sonrasında daha da artmış olacak ki Karahisar-ı Sahib sancağı özelinde malikâne mukataası 5 ile sınırlı iken 1717 yılı sonrasında 8 farklı mukataa da malikâne sistemine dahil edilmiştir. Toplam 13 adet mukataanın hazineye ortalama yıllık geliri yıllık 7.313,31214 kuruş olarak hesap edilmişti.

Karahisar-ı Sahib sancağında 1716 yılı öncesindeki Bolvadin, ihtisab, çorak ve Gazlıgöl, Kızılca Olucak, duhan ve tahmis-i kahve mukataaları ile bu mukataaların 1717 ve sonrası yıllık mal bedeli ortalamaları karşılaştırılması ve yüzdelik olarak artış ve azalışları grafik olarak incelenmiştir.

Grafik 5.3. Karahisar-ı Sahib Sancağı Malikâne Sistemine Dahil Mukataaların 1716 Öncesi ve 1717 Sonrası Ortalama Yıllık Mal Bedellerinin Karşılaştırılması⁷⁰⁵

Karahisar-ı Sahib sancağı tablosu incelendiğinde 1716 öncesindeki Bolvadin, ihtisab, çorak ve Gazlıgöl, Kızılca Olucak, duhan, tahmis-i kahve mukataalarının malikâne usulünde tatbik edilmesi ve bu mukataaların 1717 yılı sonrasında hazine tarafından zamlı fiyattan satıldığı belirtilmiştir. Buna göre mukataalar oransal açıdan incelendiğinde çorak ve Gazlıgöl mukataası %64,32364104 oranında bir artışla mukataalar arasında zam oranı en yüksek mukataa olarak görülmüştür. Oransal açıdan %48,332 ile tahmis-i kahve mukataası ikinci sırada yer almıştır. Akabinde en fazla artış olan %28,57142857 ile Kızılca Olucak mukataası ve %27,49770852 oranında Bolvadin mukataasıdır.

Duhan ve ihtisab mukataalarında ise diğer mukataalar gibi bir zam değil gerileme söz konusudur. Bu gerileme duhan mukataası için %-22,5 iken ihtisab mukataasında %-44 oranındadır. Duhan ve ihtisab mukataalarındaki bu gerileme muhtemelen mukataadan ayrılan birtakım vergi birimi vs. ile alakalıdır.

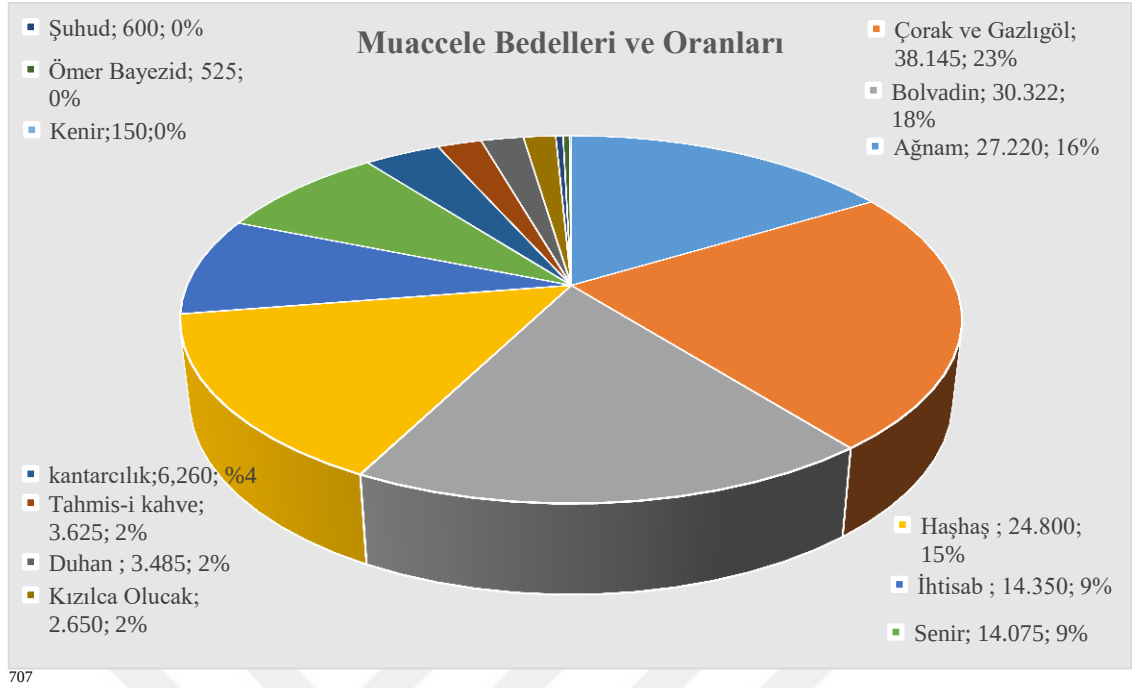
Genel olarak Karahisar-ı Sahib sancağında 1716 yılı öncesindeki mukataalar ile bu mukataaların 1717 yılı sonrasındaki yıllık mal bedelleri aynı oranda artmadığı görülmüştür. Belirtilen verilerin toplam ortalamaları incelendiğinde ise Karahisar-ı Sahib sancağı adı geçen mukataaların 1717 yılı öncesi yıllık mal bedelleri toplam 1.761,33 kuruş, 1717 yılı ve sonrasında bu miktar 2.090,86 kuruşa yükselmiştir. Bu durumda 1717 yılı öncesi mukataaların yıllık mal bedelleri toplamı, 1717 yılında ortalama 18,70873257 oranında zamlı satışa çıkmıştır.

⁷⁰⁵ Mal bedellerinin grafiğe yansıtılmasında kullanılan sayısal veriler, ilgili mukataa başlıkları altındaki yıllık mal bedellerinin 1717 öncesi ve sonrasındaki miktarların ortalaması hesaplanarak grafiğe yansıtılmıştır.

5.2. Mukataaların Muaccelle Gelirlerinin Değerlendirilmesi

Karahisar-ı Sahib sancağında malikâneye konu olan mukataaların yıllık muaccelle bedellerinin hazineye katkısının ne kadar ve oranda olduğuyla ilgili, sayısal veriler bağlamında bilgiler verilecektir. Malikâne siteminin 1695 yılında yürürlüğe girmesiyle adı geçen sancak dahilindeki mukataalar, açık artırmaya çıkarak malikâne mutasarrıfları tarafından en yüksek bedeli ödemeleri koşuluyla mukataaların tasarruf yetkisini elde edebiliyorlardı. Fakat malikânelerin 1716 yılında kaldırılarak yıllık mal bedellerine zam yapıp 1717 yılında tekrar açık artırma usulüyle satışa sunulduğu söz konusu idi. Hazine tarafından yapılan satışlarda, eski malikâneci mukataasını tekrar almak isterse, önceden ödediği muaccellesinin yarısını yatırmak koşuluyla mukataayı tekrar tasarruf edebilme hakkına sahipti⁷⁰⁶. Örneğin, Kızılca Olucak mukataası malikânecisi 1716 yılı ve 1717 yılında aynı kişiler olduğu için 1716 yılı öncesinde yatırmış olduğu muaccellesinin yarısını yatırarak mukataayı tasarruf etmiştir. Böylece devlet hem hazineye katkı sağlamış hem de eski malikâneciyi mağdur etmeyerek mukataayı tekrar tasarruf etme yetisini tanımıştır. Karahisar-ı Sahib sancağında ağnam, çorak ve Gazlıgöl, Bolvadin, haşhaş, ihtisab, Senir, kantarcılık, tahmis-i kahve, duhan, Kızılca Olucak, Şuhud, Kenir mukataalarının ulaşılabilen muaccelle bedelleri verilmiştir.

⁷⁰⁶ Örneğin, Kızılca Olucak mukataası malikânecisi 1716 yılı ve 1717 yılında aynı kişiler olduğu için malikâneci, 1716 yılı öncesinde yatırmış olduğu muaccellesinin yarısını yatırarak mukataayı tasarruf etmiştir. bk. Kızılca Olucak mukataası başlığı. Farklı örnek bk. Çorak ve Gazlıgöl mukataası başlığı.

Grafik 5.4. Karahisar-ı Sahib Sancağı Malikâne Sistemine Dahil Mukataaların Muaccele Bedelleri ve Oranları (kuruş)⁷⁰⁸

1695 yılından 1801 yılına kadar geçen süreçte, Karahisar-ı Sahib sancağındaki mukataaların tespiti yapılabilen muaccele bedelleri yansıtılmıştır. Grafikteki veriler doğrultusunda çorak ve Gazlıgöl mukataasından toplam 38.145 kuruş ile sancak dahilindeki mukataalar arasında %23'lük bir payı oluşturarak hazineye en fazla katkısı olan mukataadır. Adı geçen mukataadan 7 kez muaccele bedeli alınmıştır. Hazineye muaccele bedeli katkısı en fazla ikinci mukataa, 30.322 kuruş ile Bolvadin mukataasıdır. Bu mukataadan 8 kez muaccele bedeli alınmıştır. Sancak mukataaları arasında %18'lik bir paya sahiptir. Sancak dahilinde muaccele bedeli en fazla 3. mukataa ağnam mukataasıdır ve bu mukataadan 11 kez muaccele bedeli alınıp, toplam muaccele bedeli 27.220 kuruş ile sancak mukataalarının %16'sını oluşturmuştur. Mukataalar arasında muaccele bedeli 24.800 kuruş ile 4. sırada ve %15'lik dilimde yer alan mukataa haşhaş mukataasıdır. Bu mukataadan 6 kez muaccele bedeli alınmıştır. Muaccele bedelinde 5. sırada ihtisab mukataası yer almıştır. İhtisab mukataası toplam 7 kez muaccele bedeli alınmış olup toplam 14.350 kuruş ile diğer mukataalar arasında %9 oranına sahip olmuştur. %9 oranına sahip bir başka mukataa ise Senir mukataasıdır. Bu mukataadan ise 5 kez muaccele alınmıştır. Böylece hazineye katkısı 14.075 kuruştur.

⁷⁰⁷ Duhan mukataası kaynaklarda genellikle *resm-i dönüm-i duhan* ve *gümrük-i duhan mukataası Kütahya ve Karahisar'ı Sahib ve Sultanönü ve Hamid ili* şeklinde geçtiği ve bir bütün olarak mukataaya verildiği görülmüştür. Bu bakımdan grafikte Karahisar-ı Sahib sancağına ait bir mukataa olarak yansıtılmıştır.

⁷⁰⁸ Grafikte tespiti yapılabilen muaccele bedelleri minimum miktarı ifade etmektedir. Bu miktarlarının belirlenmesinde kullanılan sayısal veriler, ilgili mukataa başlıkları altında detaylandırılarak arşiv vesikalarıyla birlikte verilmiştir.

Hazineye katkısı olan bir başka mukataa kantarcılık mukataasıdır. Bu mukataanın toplam muaccele bedeli 6.260 kuruştur. Sancak dahilindeki mukataalar arasındaki muaccele bedelinin %4'ünü oluşturmuştur ve 2 kez muaccele bedeli alınmıştır.

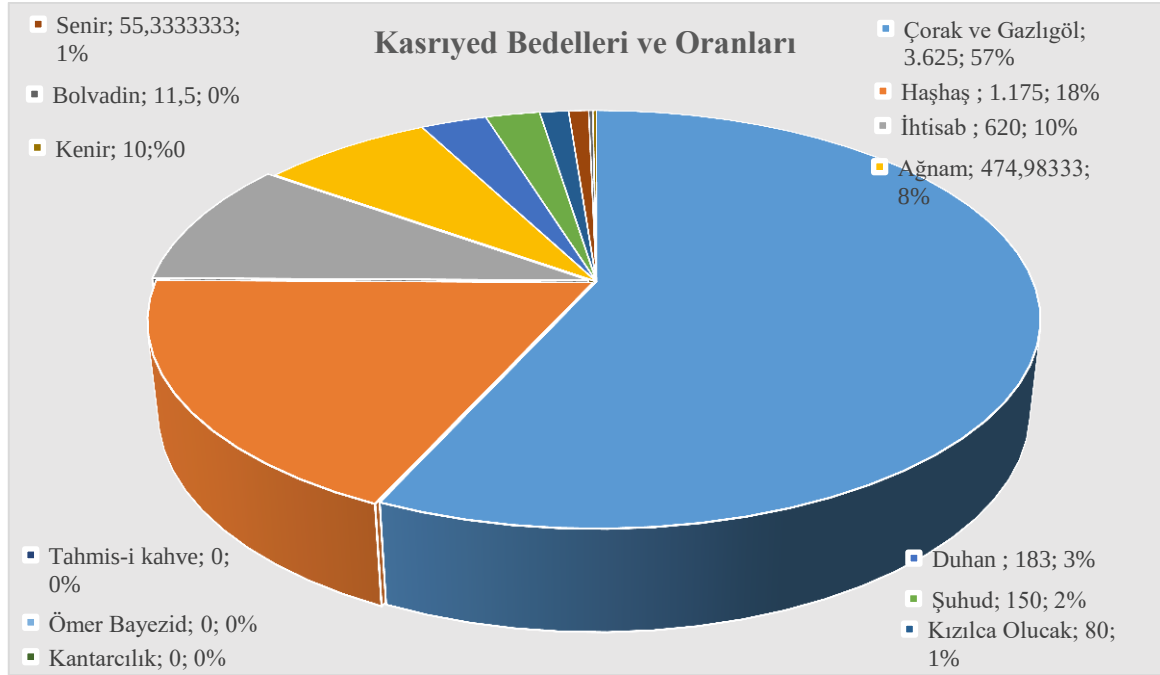
Karahisar-ı Sahib sancağında toplam muaccele bedeli oranı %2 ve aşağısı olan mukataalar incelendiğinde tahmis-i kahve mukataası 3.625 kuruş ile diğer mukataalar arasında %2'lik dilimde yer almıştır. Bu mukataadan 5 kez muaccele bedeli alındığı söz konusudur. Muaccele bedeli az olan bir diğer mukataa ise duhan mukataasıdır. Adı geçen mukataanın muaccele bedeli toplam 3.485 kuruştur ve 6 kez muaccele alınmıştır. Sancak mukataaları arasında ise %2'lik bir orana sahiptir. Kızılca Olucak mukataasına bakıldığında hazineye 6 kez muaccele bedeli ödenmiştir. Bu bedel toplam 2.650 kuruş olup mukataalar arasında %2'lik bir paya sahiptir. Şuhud, Ömer Bayezid ve Kenir mukataaları sancak dahilinde hazineye katkısı %1'in altında kalmıştır. Bu mukataalar incelendiğinde ise Şuhud mukataasından 2 kez muaccele bedeli ödenerek toplam 600 kuruş gelir elde edilmiştir. Ömer Bayezid mukataasından ise 6 kez muaccele bedeli ödemiştir. Bu miktar toplam 525 kuruştur. Son olarak Karahisar-ı Sahib sancağında hazineye katkısı en az olan mukataa Kenir mukataasıdır. Kenir mukataası malikâne mutasarrıfları 2 kez muaccele bedeli ödemiş olup, toplamda 150 kuruş muaccele ödemişlerdir.

1695-1800 yılları arasında tespiti yapılabilen Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalarının toplam muaccele miktarları 167. 210 kuruştur. Mukataalardan toplamda 75 kez muaccele bedeli alındığı tespit edilmiştir.

5.3. Mukataaların Kars-ı yed Gelirlerinin Değerlendirilmesi

Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne olarak tasarruf olunan mukataalardan kasrıyed vergisi alınmıştır. Bu vergi, malikâne mukataasını satacak ve alacak kişiler arasında muaccelenin %10'una tekabül etmiştir ve 1735 yılından itibaren alınmaya başlamıştır⁷⁰⁹. Karahisar-ı Sahib sancağında ise tespiti yapılabilen mukataaların, kasrıyed vergisinin ne oranda, ne kadar alındığı grafikte belirtilerek yüzde ve kuruş bazında yansıtılmıştır.

⁷⁰⁹ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 104.

Grafik 5.5. Karahisar-ı Sahib Sancağı Malikâne Sistemine Dahil Mukataaların Kasrıyed Bedelleri ve Oranları⁷¹⁰

Karahisar-ı Sahib sancağında hazineye en fazla kasrıyed getirisi olan çorak ve Gazlıgöl mukataasıdır. Bu mukataanın kasrıyed miktarı toplam 3.625 kuruş olup, sancak mukataaları arasında %57 oranında hazineye katlı sağlayan mukataadır. Hazineye kasrıyed miktarı açısından katkı sağlayan ikinci mukataa 1.175 kuruş ile haşhaş mukataasıdır. Haşhaş mukataasının sancak mukataaları arasındaki payı %18'dir. İhtisab mukataası ise 620 kuruşla 3. sırada yer alarak diğer mukataalar arasında %10'luk bir paya sahiptir. Mukataalar arasında %8 oranına sahip ağnam mukataası ise 447, 98333 kuruş ile 4. sırada yer almıştır. Hazineye katkı sağlayan bir başka mukataa ise duhan mukataasıdır. Bu mukataanın hazineye katkısı ise toplam 183 kuruştur. Sancak mukataaları arasında %3'lük bir paya sahiptir. Sancak dahilinde kasrıyed vergisi alınan bir başka mukataa ise Şuhud mukataasıdır. Bu mukataadan toplam 150 kuruş kasrıyed vergisi alınmış olup sancak mukataaları arasında %2' lik bir paya sahiptir.

Karahisar-ı Sahib sancağı mukataaları arasında kasrıyed bedelinin hazineye katkısı %1 oranında olan mukataalar ise Kızılca Olucak ve Senir mukataalarıdır. Bu mukataalardan Kızılca Olucak 80 kuruş, Senir mukataası ise 55, 3333333 kuruş katkı sağladığı görülmüştür. Bolvadin ve Kenir mukataasının hazineye katkısı oransal açıdan %1'in altındadır. Bolvadin mukataasından 11,5 kuruş, Kenir mukataasından ise 10 kuruş hazineye katkı sağlanmıştır.

⁷¹⁰ Kasrıyed miktarlarının belirlenmesinde kullanılan sayısal veriler, ilgili mukataa başlıkları altında detaylandırılarak arşiv vesikalarıyla birlikte verilmiştir.

Karahisar-ı Sahib sancağındaki tahmis-i kahve, Ömer Bayezid, kantarcılık mukataalarının kasriyed bedellerine ulaşamamıştır. Bu bakımdan kasriyed bedeli olarak hazineye katkıları şimdilik bilinmemektedir.

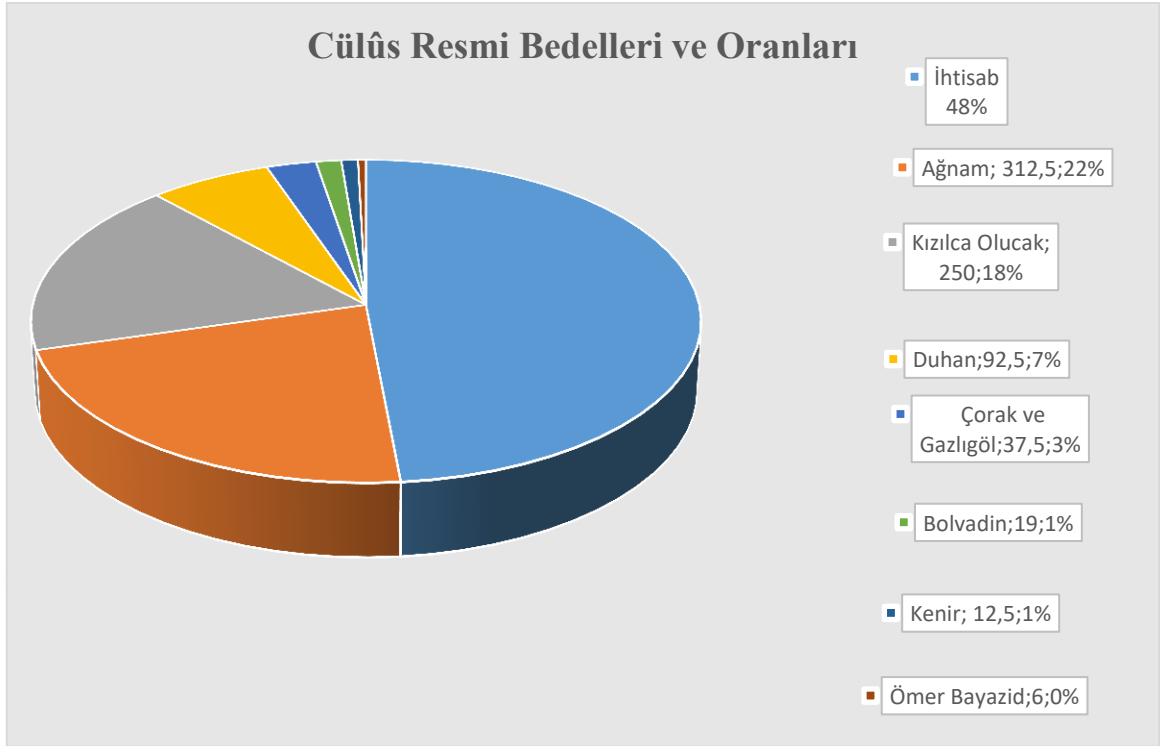
Karahisar-ı Sahib sancağında kasriyed bedelinin hazineye katkısının toplam miktarı ise 6.385 kuruştur. Adı geçen sancakta ise ağnam mukataasından 5, duhan ve Şuhud mukataasından 4'er kez, haşhaş mukataası ile çorak ve Gazlıgöl mukataalarından 3'er kez, ihtisab mukataasından 2 kez, Kızılca Olucak, Senir, Bolvadin, Kenir mukataalarından 1'er kez kasriyed vergisi alınmıştır. Kasriyed vergisinin alındığına dair bilgilere ulaşamayan mukataalar ise tahmis-i kahve, kantarcılık, Ömer Bayezid mukataalarıdır. Toplamda ise 25 kez kasriyed vergisi tespiti yapılabilmektedir.

5.4. Mukataaların Cülûs Gelirlerinin Değerlendirilmesi

Osmanlı Devleti, 1703 yılında padişah değişiminde, kapıkullarına cülûs bahşişi verilmesi için mali kaynak arayışına girmiştir. Bunun için malikâne mukataalarının kaldırılarak iltizam yönetimine geçilmesi düşünülmüş fakat vazgeçilmiştir. Çünkü malikâne sahipleri aldıkları mukataa için belli bir miktar muaccele ödemesi gerçekleştirmiştir ki ödedikleri muaccele bedelini tahsil edebilecek kadar mukataayı tasarruf edemedikleri; kimi malikânegilerin ise henüz mukataalarını teslim almamaları nedeniyle ödedikleri muaccele bedelinin devlet tarafından geri ödemesi söz konusu olması ve malikâne uygulamasının genel kabul görmesi nedeniyle malikâne mukataalarının kaldırılmasından vazgeçilerek cülûs bahşişi, iç hazineden sağlanmıştır. Cülûs bahşişinin finansmanına yönelik bir başka yöntem ise malikâne beratlarının yenilenerek gedikli/gediksiz tımar ve zeamet sahiplerinden, devlet mukataalarından ve vakıftan vazife alanlar emsal gösterilerek, berat yenilemede malikânegilerden de yatırmış oldukları muaccele bedelinin %25'i oranında cülûs resmi alınmıştır⁷¹¹. Bu resim 1754 yılında kaldırılmıştır⁷¹². Karahisar-ı Sahib sancağında da malikâne olarak verilen mukataalardan cülûs resmi alınmıştır. Bu resim, 1703 yılında III. Ahmet'in, 1730 yılında I. Mahmut'un tahta çıkması vesilesiyle alınmıştır.

⁷¹¹ Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 195, 196; Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 110.

⁷¹² Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 110.

Grafik 5.6. Karahisar-ı Sahib Sancağı Malikâne Sistemine Dahil Mukataaların Cülûs Resmi Bedelleri ve Oranları⁷¹³

Karahisar-ı Sahib sancağına ait ulaşılabilen kayıtlarda en fazla cülûs resmi alınan mukataadan en az alınan mukataalar sırasıyla incelendiğinde, ilk sırada ihtisab mukataası yer almıştır. İhtisab mukataasından 17 Ağustos 1703 tarihinde, III. Ahmet tahta geçmesine⁷¹⁴ istinaden 687,5 kuruş cülûs resmi alınarak diğer mukataalar arasında %48’lik bir paya sahiptir. İkinci sırada ise ağnam mukataası yer almıştır. Ağnam mukataasından toplam 312,5 kuruş cülûs resmi 2 Ekim 1730 (19 Rebiülevvel 1143)⁷¹⁵ tarihine I. Mahmut’un tahta geçmesi münasebetiyle alınmıştır. Ağnam mukataası, sancak mukataaları arasında %22’lik bir payı oluşturmuştur. Cülûs resminin alındığı bir diğer mukataa Kızılca Olucak mukataasıdır. Adı zikredilen mukataadan, III. Ahmet tahta geçmesi münasebetiyle 50 kuruş⁷¹⁶, I. Mahmut’un tahta geçmesiyle 200 kuruş toplamda 250 kuruş cülûs resmi alınmıştır⁷¹⁷. Böylece Kızılca Olucak mukataası, Karahisar-ı Sahib sancağı mukataaları arasında %18’lik bir dilimde yer almıştır. Duhan mukataasından ise I. Mahmut’ un tahta geçmesiyle toplam 92,5 kuruş⁷¹⁸ cülûs resmi

⁷¹³ Grafikte, tespiti yapılabilen mukataalardan alınan minimum miktarlardır. Bu miktarlarının belirlenmesinde kullanılan sayısal veriler, ilgili mukataa başlıkları altında detaylandırılarak arşiv vesikalarıyla birlikte verilmiştir.

⁷¹⁴ M. Münir Aktepe, “Ahmed III”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1989), 2/34-38.

⁷¹⁵ BOA, KK. d. No. 189, s. 246/3, BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14107, s. 69/4; Abdülkadir Özcan, “Mahmud I”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2003), 27/348-352.

⁷¹⁶ BOA, *MAD.d.*, No. 9494, s. 19/1.

⁷¹⁷ BOA, *KK.d.*, No. 190, s. 206/2.

⁷¹⁸ BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14107, s. 21/2, *D.BŞM.MLK.d.*, 14107-133/3.

tahsil edilmiş olup, sancak mukataaları arasında %7'lik bir dilime girmiştir. Çorak ve Gazlıgöl mukataasından III. Ahmet'in tahta çıkmasıyla 37,5 kuruş cülûs resmi alınmıştır⁷¹⁹. Bu resim diğer mukataalar arasında %3 oranında olduğu görülmüştür. Adı geçen sancak dahilindeki Bolvadin mukataasından III. Ahmet'in tahta çıkmasıyla 19 kuruş cülûs resmi⁷²⁰ alınmıştır; bu miktar diğer sancak mukataaları arasında %1'lik bir dilimde yer almıştır. Kenir mukataasından ise I. Mahmut'un⁷²¹ tahta çıkması 12,5 kuruş⁷²² cülûs resmi alınmış olup, %1 oranında bir paya sahiptir. Son olarak Ömer Bayezid mukataasından I. Mahmut'un tahta çıkmasıyla 6 kuruş cülûs resmi⁷²³ alınmış olup, sancak mukataaları arasında %1'in altında kalmıştır.

Karahisar-ı Sahib sancağı ihtisab, ağnam, Kızılca Olucak, duhan, çorak ve Gazlıgöl, Bolvadin, Kenir ve Ömer Bayezid mukataalarından alınan toplam cülûs vergisi 1.417,5 kuruştur. Sancağa bağlı Şuhud, tahmis-i kahve, kantarcılık, haşhaş, Senir mukataalarının cülûs resimlerine şimdilik rastlanılmamıştır.

5.5. Mukataaların Kalemiye Gelirlerinin Değerlendirilmesi

Kalemiye vergisi malikâne sistemine geçilmeden önce tahsil edilmiş olup, XVII. yüzyılın ikinci yarısında, merkezi kayıtlarda bu verginin tahsil edildiği belirtilmiştir⁷²⁴. Malikâne sistemine geçilmesiyle birlikte malikâne mukataalarının yıllık mal bedeli oranlarına istinaden yıllık mal bedelinin %10 civarı, mukataanın kalemiyesini oluşturmuştur⁷²⁵. Kalemiye yıllık mal bedelleri gibi taksitlere bölünerek malikâneci tarafından ödenmiştir⁷²⁶. Kalemiye vergisinin has olan mukataalarda önceleri %16 iken sonraki süreçlerde %20'ye yükseltildiği belirtilmiştir⁷²⁷. Fakat belirtilen oranlar XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında farklılık arz etmiştir. Sancak dahilinde çorak ve Gazlıgöl mukataası, Bolvadin mukataası, Kızılca Olucak mukataası has olarak belirtilmelerine rağmen %20 oranında kalemiye resmi alınmamıştır. Bu durum has sahibinin malikâneci konumuna gelmesiyle ilişkilidir. Çünkü malikâne-has mukataa tasarruf edenler hem vazifelerinden pay hem de mukataanın malikânegileri oldukları için yıllık kâr elde etmiş oluyorlardı. Böylece has sahibi kendi malikânesinin malikânegisi konumuna gelerek yıllık malın %20 oranındaki kalemiyesini hazineye terk ederek bir fedakârlık yapmış oluyordu⁷²⁸. Bu bilgiden has olarak belirtilen adı geçen

⁷¹⁹ BOA, MAD.d., No. 9494, s. 19/1.

⁷²⁰ BOA, MAD.d., No. 9494, s. 245/1.

⁷²¹ III. Ahmed'in tahttan feragati üzerine I. Mahmud 19 Rebülevvel 1143'te (2 Ekim 1730) padişah oldu. bk. Abdülkadir Özcan, "Mahmud I", *DİA* (Ankara: TDV Yay., 2003), 27/348. "

⁷²² BOA, KK.d. No. 189, s. 241/3.

⁷²³ BOA, KK.d. No. 189, s. 237/1.

⁷²⁴ Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 83.

⁷²⁵ Genç, "Malikâne", 27/516-519.

⁷²⁶ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 106; Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, 24.

⁷²⁷ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimata Mali Tarih)*, 42.

⁷²⁸ Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, 46, 47.

mukataaların kalemiye vergileri %10 oranındadır. Ayrıca sancak dahilinde kalemiye vergilerinin hepsi kuruş cinsinden alınmıştır⁷²⁹. Fakat sancak dahilindeki mukataaların hepsinin yıllık mal bedelleri kuruş olmadığı için kalemiye vergisi alımında bir kur farkı oluşmuştur. Bu bağlamda kalemiye miktarı 1700/1701 (H.1112) yılında çorak ve Gazlıgöl mukataası özelinde yıllık mal bedeli 56.500 akçedir. Kur farkından dolayı 1 akçe 100 kuruş üzerinden hesaplanarak (56.500 akçe/100=565) adı geçen mukataanın yıllık mal bedeli 565 esedi kuruş olarak yansıtılmıştır. Bu miktarın 56,5 kuruşu ise kalemiyesini oluşturmuştur. Fakat belgede adı geçen mukataanın kalemiyesi 56,5 şahi kuruş ve 62 esedi kuruş olarak belirtilmiştir⁷³⁰. Bu bilgiden 1682 yılında 1 tam kuruşun 1.1 esedi kuruşa çevrilmesi⁷³¹ dikkate alınacak olunursa, çorak ve Gazlıgöl mukataasının kalemiyesi $56,5 \times 1,1 = 62,15$ kuruşa denk gelmesine rağmen belgede 62 esedi kuruştur⁷³². Bu bilgilerden yola çıkarak 1 tam kuruş 1,09734513 esedi kuruş olduğu, bu miktarın ise 56,5 kuruş ile çarpılmasıyla 62 kuruş sonucuna ulaşılmıştır. Böylece 1700/1701 (H.1112) yılında çorak ve Gazlıgöl mukataası malikâneçisinin ödemesi gereken miktar tam kuruş cinsinden değil, esedi kuruş cinsinden 62 esedi kuruş olarak ödemesi gerektiği belirtilmiştir⁷³³. 1710 yılında adı geçen mukataanın 62 kuruş değerindeki kalemiye vergisinin ise genellikle 2/3'si sadrazam, (sadr-ı ali) 1/3'ünü ise defredarın (efendi) payına ayrılmıştır⁷³⁴. Bu durumda 62 esedi kuruş kalemiyesinin 41 kuruş 1 parası sadrazam, 20 kuruş 2 parası defterdar adına paylaştırılmıştır⁷³⁵.

Karahisar-ı Sahib sancağında kalemiye resmi daha önce belirtildiği gibi asıl mal bedeli üzerinden alındığı gibi mukataaya eklenen tefavüt bedeli üzerinden de alınmıştır. Ayrıca mukataaya eklenen bir zam yapıldığı taktirde, yapılan zamdan da kalemiye resmi alınmıştır. Örneğin, 1291/1292 (H.1206) yılında çorak ve Gazlıgöl mukataasının

⁷²⁹ Sancak mukataalarında Senir ve çorak ve Gazlıgöl mukataaları yıllık mal bedelleri akçe cinsinden, tahmis-i kahve mukataası ve Ömer Bayezid mukataası, ihtisab malikâneçiyeye satışlar akçe ve hazineye alış kuruş cinsinden diğer mukataalar ise kuruş cinsinden ifade edilmiştir. Bu bağlamda kalemiye vergisinin kuruş cinsinden hesaplanması kur farklılığıyla alakalıdır. 1697 yılında tüm mukataaların yıllık gelirlerinin tam kuruşa çevrilmesi hakkında ferman yayımlanmıştır. Böylece mukataaların yıllık gelirlerinde kur önceden 1 tam kuruş 100 akçeye eşit iken, daha sonraları 1 tam kuruşun 120 akçeye eşit olarak uygulandığı belirtilmiştir. Böylece mukataaların yıllık gelirlerinde %20 artış sağlandığı gibi 1682 yılında 1 tam kuruş 1.1 esedi kuruşa çevrilerek %10 artış sağlanmıştır. Bu uygulama hazineye nakit teslimlerinde şahısların ödemelerini belirlenen para birimiyle yapmamalarından kaynaklanmıştır. Fakat belirtilen bu oranlardaki artışı şahıslar karşılayamadıkları için bu uygulamadan vazgeçildiği gibi bazı mukataalarda devam etmiştir. bk. Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 61. Bu bağlamda çorak ve Gazlıgöl mukataasının 56.500 akçe yıllık mal bedelinin kuruş cinsinden hesap edilmesiyle 565 (56.500/100) kuruş sonucuna ulaşılmıştır. Bu miktarın %10'u 56,5 kuruş kalemiye olarak belirtilmiştir. BOA, MAD.d., No. 5878, s. 6/2.

⁷³⁰ BOA, MAD.d., No. 5878, s. 6/2.

⁷³¹ Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 61.

⁷³² BOA, MAD.d., No. 5878, s. 6/2.

⁷³³ BOA, D.BRM., No. 120-1/25.

⁷³⁴ BOA, MAD.d., No. 6220, s. 16. Benzer örnekler için bk. BOA, D.BRM.d., No. 24404, s. 122. BOA, TS.MA.d., No. 4167, s. 24, TS.MA.d., No. 4167, s. 25, TS.MA.d., No. 4167, s. 36, TS.MA.d., No. 4167, s. 45, TS.MA.d., No. 4167, s. 49.

⁷³⁵ BOA, MAD.d., No. 6220, s.16/1.

92.500 akçe yıllık bedeli, tefavüt miktarı ise 1.295 akçedir⁷³⁶. Toplamda ise yıllık mal bedeli 93.795 akçe olarak belirtilmiştir. Kalemıyesi 103 kuruş 20 paradır. Belgede görülen bu miktarlarda kur hesaplaması dikkate alındığında 1 tam kuruşun 100 akçe bazında hesap edilmesiyle 937,95 kuruş (93.795/100) sonucuna ulaşılır. Bu miktarın %10'u 93,795 kuruş ise kalemıye vergisidir. Fakat bu miktarın esedi kuruş 1,1 kuruş ile değerlendirilirse 103,1745 kuruşa; 1,09734513 esedi kuruş olarak değerlendirilirse 102,925486 kuruşa tekabül etmiştir. Ana belgede ise kalemıye 103 kuruş 20 para olarak belirtilmiştir.

Karahisar-ı Sahib sancağında mukataanın ana yıllık mal bedeli üzerinden kalemıye resmi alındığı gibi mukataaya yapılan zam (zammın tefavütü dahil değil), tefavüt üzerinden de kalemıye resmi alınmıştır. Bu durum şu şekilde gerçekleşmiştir:

Çorak ve Gazlıgöl mukataası “yıllık asıl mal bedeli + tefavüt miktarı + yapılan zam (zammın tefavütü dahil değil)” şeklinde hesap edilerek çıkan sonucun %10'u kalemıye resmini yansıtmıştır. Burada hesaplanan miktarda çıkan sonuç 100 akçe=1 kuruş bazında değerlendirilmiştir. Örneğin, 1293/1294 (H.1208) yılında çorak ve Gazlıgöl mukataasının tefavüt ile birlikte yıllık mal bedeli 93.795 akçeye (1.295 akçe tefavüt dahil), 2.400 akçe zam (yapılan zammın tefavütü dahil değildir) eklenmesiyle toplam yıllık mal bedeli 96.195 akçeye yükselmiştir. 96.195 akçenin kalemıyesi ise 105,5 kuruş 33 para olarak belirtilmiştir⁷³⁷. Adı geçen mukataanın 1 kuruş 100 akçe bazında değerlendirildiğinde 961,95 tam kuruş sonucuna ulaşılır. Bu miktarın %10'u 96,195 tam kuruş mukataanın kalemıyesini oluşturmuştur. Belirtilen 96,195 tam kuruş 1,1 esedi kuruşa çevrilmesiyle 105,8145 kuruş sonucuna ulaşılırken, 96,195 tam kuruşun 1,09734513 esedi kuruşa çevrilmesiyle 105,559115 kuruş sonucuna ulaşılmıştır. Yıllık mal bedelinin kalemıyesi ise 105,5 kuruş 33 para olarak belirtilmiş olup 35 kuruş 31 para defterdar, 70,5 kuruş 2 para sadrazam hissesine ayrılmıştır⁷³⁸.

Çorak ve Gazlıgöl mukataasından asıl yıllık mal ve zam ile birlikte hesap edilmesinden çıkan sonucun tefavüt ile birlikte alınması da kalemıye vergisine yansımıştır.

Çorak ve Gazlıgöl mukataasının 1211 yılında asıl yıllık mal bedeli 92.500 akçe, 2.400 akçe zamları birlikte 94.900 akçe olarak belirtilmiştir⁷³⁹. Bu miktarın tefavütü ise 1.328 akçedir⁷⁴⁰. Toplamda ise 96.228 akçenin kalemıyesi 105,5 kuruş 42 para olarak belirtilmiştir⁷⁴¹.

Çorak ve Gazlıgöl mukataasının 96.228 akçe/100 =962,28 tam kuruş %10'u 96,228 kalemıyesini oluşturur. Fakat kur farklılığından kaynaklı 96,228 tam kuruşun 1,1

⁷³⁶ %1,4'ü tefavüt bedelidir.

⁷³⁷ Bu miktar da 35 kuruş 31 para (defterdar) efendiye, 70,5 kuruş 2 para sadrazam hissesine ayrılmıştır

⁷³⁸ BOA, D.BRM.d., No. 24404, s. 122/2.

⁷³⁹ 92.500 akçe (1.295 akçe tefavüt dahil değil) ilave 2.400 akçe zam (tefavüt dahil değil) ile toplamda 94.900 akçedir.

⁷⁴⁰ 94.900 akçenin %1,4'ü 1.328 akçedir.

⁷⁴¹ BOA, D.BRM.d., No. 24404, s. 122/2.

esedi kuruşa dönüştürülmesiyle 105,8508 kuruş; 1,09734513 kuruş ile hesaplandığında 105.595,327 kuruşa tekabül etmiştir.

Görüldüğü gibi Karahisar-ı Sahib sancağında yıllık mal bedelinin akçe hesaplanması ve hazine tarafından tam kuruşun esedi kuruş bazında hesap edilmesi Gazlıgöl mukataasında farklılık arz etmiştir. Bu farklılıktan dolayı kalemiye bedelleri yıllık mal bedeli oranında alındığı için yıllık mal bedeline yansıyan tefavüt miktarı dahil edilerek ya da edilmeyerek hesap edilmiştir. Ayrıca mukataaların yıllık mal bedellerine yapılan zammın ve bu zammın tefavüt bedelleriyle birlikte hesap edilmesi kalemiye vergisine yansıdığı gibi mal bedeline yapılan zammın ve bu zammın tefavüt miktarına eklenmemiş haliyle de kalemiye resminin hesap edildiği görülmüştür.

Tablo 5.1. Karahisar-ı Sahib Sancağında Malikâneye Konu Olan Maktular/Mukataaların Yıllık Mal Bedellerine Oranla Kalemiye Resimleri

<i>Yıl</i>	<i>Mukataa</i>	<i>Yıllık Bedeli Kuruş/Akçe</i>	<i>Mal Kalemiye</i>	<i>% Oran</i>	<i>Künye</i>
1697, 1698, 1699, 1700, 1701 (R. 1108, 1109, 1110, 1112, 1113)	Bolvadin	545, 5 kuruş	54,5 kuruş	%10	BOA, MAD.d., No. 5878, s. 6/2, BOA, MAD.d., No. 5781, s. 6/2.
1701(R.1112)	Çorak ve Gazlıgöl	56.500 akçe ⁷⁴²	62 kuruş	%10	BOA, MAD.d., No. 5878, s. 6/2, BOA, D.BRM., No. 120-1, /25.
1709,1710,1711 (R.1121, 1122, 1123)	Tahmis-i Kahve	50	5 kuruş	%10	BOA, MAD.d., No. 1146, s. 14/2.
1728 (R.1140)	Adet-i ağnam	2.500	250	%10	Şola, 537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer'îyye Sicili (1140-1142 H./1727-1729 M.), 68-69.
1749 (R.1162)	Kantarcılık-ı han-ı kapan	24,5	0,5 kuruş 40 para (defterdar) 1,5 kuruş 20 para (sadrazam)		BOA, AE.SOSM.III., No. 72 Gömlek 5533.

5.6. Mukataaların Cebelü Bedeliyelerinin Değerlendirilmesi

XVIII. yüzyılda malikâne mukataalarından, muaccele bedeli üzerinden alınan, hazineye gelir sağlayan cebelü bedeliyesi isimli bir gelir kalemi söz konusudur. Cebelü, tımar ve zeamet sahiplerinin savaş zamanında kendilerinden başka götürmeye mecbur

⁷⁴² Tam kuruş kuruna göre, $56.500/100=565$ tam kuruş. Tam kuruş, esedi kuruş 1,09734513 hesabıyla 62 kuruş sonucuna ulaşılmıştır.

oldukları muhariblere verilen isimdir⁷⁴³. 1650 yılında tımar ve zeamet sahiplerinden savaşa götürmekle yükümlü oldukları cebeli yerine, onların masraflarına eşit miktarda mali kriz zamanlarında bir bedel tahsil edilmeye başlanmıştır⁷⁴⁴. 1711 yılında Prut Savaşı'ndan itibaren malikâne mukataası tasarruf eden malikânegilerden *bedel-i cebelü* isimli bir bedel tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu bedel, ilk tahsil edildiğinde muaccele miktarının %10'u iken daha sonra %15'e yükseltilmiştir⁷⁴⁵. Fakat belirtilen bu oranlar Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalarında farklıdır. Buna göre Karahisar-ı Sahib sancağında cebelü bedeliyeleri, 1737-38 (H.1150) yılında adet-i ağnam mukataasının muaccele bedelinin %15'ine⁷⁴⁶, aynı mukataanın 1787-88 (H.1202) yılının muaccele bedelinin %10'una⁷⁴⁷ tekabül etmiştir.

Tablo 5.2. Karahisar-ı Sahib Sancağında Malikâneye Konu Olan Maktular/Mukataaların Yıllık Muaccele Bedellerine Oranla Cebelü Bedeliyesi

Yıl	Mukataa	Muaccele (kuruş)	Cebelü Bedeliyesi (kuruş)	Oran (%)	Kaynak
1737-38 (H.1150)	Tahmis-i kahve	500	75	15	BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17470, s. 3.
1737-38 (H.1150)	Çiftlik-i Ömer Bayezid	100	15	15	BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17470, s. 3.
1737-38 (H.1150)	Adet-i ağnam	1000	150	15	BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17470, s. 3.
1741-42 (H.1154)	Tahmis-i kahve	500	75	15	BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17505, s. 2.
1741-42 (H.1154)	Çiftlik-i Ömer Bayezid	130	19,5	15	BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17505, s. 2.
1741-42 (H.1154)	Adet-i ağnam	1000	150	15	BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17505, s. 2.
1741-42 (H.1154)	Kızılca Olucak	200	30	15	BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17505, s. 2.
1741-42 (H.1154)	Kenir	100	15	15	BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17505, s. 2.
1742-43 (H.1155)	Tahmis-i kahve	500	75	15	BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17467, s. 1.
1742-43 (H.1155)	Çiftlik-i Ömer Bayezid	130	19,5	15	BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17467, s. 35.
1742-43 (H.1155)	Adet-i ağnam	1000	150	15	BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17467, s. 1.
1787-88 (H.1202)	Adet-i ağnam	1750 (1/4 hisse)	175	10	BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17905, s. 2.
1787-88 (H.1202)	Haşhaş	1250 (1/4 hisse)	125	10	BOA, BŞM.d., No. 5595, s. 2.
1787-88 (H.1202)	Duhan	220 (1/2 hisse)	22	10	BOA, D.BŞM.CBL.d., No. 17905, s. 2.

⁷⁴³ Pakalın, "cebelü", 1/264, 265.

⁷⁴⁴ Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 197; Cebelü bedeliyesi, muaccele miktarının %10-15 civarında genellikle savaş zamanlarında tahsil edilen bir vergidir. bk. Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 111.

⁷⁴⁵ Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 197.

⁷⁴⁶ BOA, D.BŞM.CBL.d., 17470, s. 3.

⁷⁴⁷ BOA, D.BŞM.CBL.d., 17905, s. 2/4.

Karahisar-ı Sahib sancağı tablosu incelendiğinde 1737-38 (H.1150) yılında tahmis-i kahve, çiftlik-i Ömer Bayezid ve ağnam mukataaları muaccele bedellerinden %15 oranında toplam 240 kuruş, 1741-42 (H.1154) yılında tahmis-i kahve, çiftlik-i Ömer Bayezid, ağnam, Kızılca Olucak ve Kenir mukataalarından %15 oranında 289,5 kuruş, 1742-43 (H.1155) yılında tahmis-i kahve, çiftlik-i Ömer Bayezid ve ağnam mukataalarından %15 oranlarında toplam 244,5 kuruş cebelü bedeliyesi tahsil edilmiştir. 1787-88 (H.1202) yılında ise cebelü bedeliyesi oranı %10'a gerilemiştir. Böylece ağnam, duhan ve haşhaş mukataaları muaccele bedellerinden %10 oranında toplam 1.096 kuruş cebelü bedeliyesi alınmıştır.

Karahisar-ı Sahib sancağı mukataaları arasında en fazla cebelü bedeliyesi ağnam mukataasına ait iken en az Kenir mukataasına aittir. Bu durum mukataaların muaccele bedelleriyle doğrudan ilgilidir.

5.7. Mukataaların Dellâliye Gelirlerin Değerlendirilmesi

Malikâne sahiplerinden talep edilen bir başka vergi ise dellâliye vergisidir. Dellâl/Tellâl, bir şeyin satılacağı veya bir ilan ve tenbihi, çarşı ve pazar mahallerinde bağırarak insanların duymasını sağlayan kişidir. Bu kişiye münadi de denilmiştir. Dellâl çağtırmak tabiri de kullanılmıştır. Bu tabir emlak, akar ve hayvanat vesaire bayi ve şirâsında, bayi ile müşteri arasında vasıta olup pazarlığı kestiren adam yani *akar dellâlî* ismi de zikredilmiştir. Dellâla müracaat etmek ifadesi de kullanılmıştır⁷⁴⁸. Bu bilgilerden Karahisar-ı Sahib sancağında satışa çıkan malikâne mukataasından *dellâliye resmi* adı altında bir vergi alınmıştır. Bu vergi, direkt olarak dellâla değil, mukataayı alan malikâneci tarafından muaccele ile birlikte Hazine-i Amire'ye peşin olarak ödenmiştir⁷⁴⁹. Dellâliye vergisi Karahisar-ı Sahib sancağında malikâneci tarafından muaccelenin %2'si oranında muaccele ile birlikte hazineye peşin ödenen bir vergidir⁷⁵⁰. Bu verginin Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne mukataalarında ilk kez ne zaman alındığına ilişkin kesin bir bilgiye rastlanılamadığı gibi Karahisar-ı Sahib sancağında, Bolvadin mukataasından muaccele bedeli 10.000 kuruşun %2'si olan 200 kuruş dellâliye vergisi alındığı 26 Haziran 1797 (1 Muharrem 1212) tarihinde belirtilmiştir⁷⁵¹. Yine adı geçen sancağa bağlı adet-i ağnam ve adet-i gulamiye ve resm-i ağıl müselmanan ve gebran ve tevabii mukataasından 16 Nisan 1800 (21 Zilkade 1214)

⁷⁴⁸ Şemseddin Sami, "dellâl", 616. Geniş bilgi için bk. Yusuf Halaçoğlu, "Dellâl", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1994), 9/145, 146; Seda Tan, "Osmanlı Devleti'nde Tellallık Kurumu; Osmanlı Tellal ve Münadileri", *Millî Folklor* 139 (Güz 2023), 68-81.

⁷⁴⁹ Dellâliye vergisinin müzayede masrafları için mukataanın kalemiyesiyle birlikte hazine-i amireye ödendiğine dair. bk. Tabakoğlu, "Resim", 34/582.

⁷⁵⁰ Tabakoğlu, "Resim", 34/582; Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 179.

⁷⁵¹ BOA, *D.BRM.d.*, No. 24411, s. 22/1.

tarihli bir belgede dellâliye vergisi alınmıştır. Ağnam mukataasının 5.000 kuruş muaccele bedelinin %2'sine tekabül eden 100 kuruş dellâliye vergisi söz konusudur⁷⁵².

5.8. Mukataaların Tefavüt Gelirlerinin Değerlendirilmesi

Osmanlı Devleti, maliye hesaplamalarında Güneş ve Ay yılı takvimini kullanılıyordu. Buna göre Güneş yılı 365 gün 5 saat 49 dakika iken Ay yılı 354 gün 8 saat 48 dakika idi. Aralarındaki 10 gün 21 saat 1 dakika farka (yaklaşık 11 günlük) tefavüt adı verilmiştir⁷⁵³. Karahisar-ı Sahib sancağında XVIII. yüzyılda, malikâneye ayrılmış mukataaların yıllık mal bedelleri üzerinden tahsili sağlanan gelirler arasında tefavüt geliri yer almaktadır. Tefavüt geliri, iki şekilde hesaplanmaktadır. İlki tefavüt-i hasene (tefavüt-i hasene-i şemsiye ve tefavüt-i hasene-i kameriye), diğeri kuruş tefavütü idi. Tefavüt-i hasene; güneş ve ay yılı arasındaki muhasebesi görülen mukataalar arasında, farklı gerekçelerle farklı formüller uygulanmasıyla gerçekleşmiştir. İki yıldan birine göre mukataa deruhde eden mültezimler ile diğeri yıla göre deruhde edenler arasında bir ödeme farklılığı ortaya çıkmıştır. Bu farklılığın giderilmesi için tefavüt isimli miktarlar tahsil edilmiştir. Bu farklılığın tespiti için tefavüt-i hasene kendi arasında iki farklı şekilde gerçekleşmiştir. Birincisi tefavüt-i hasene-i şemsiye, ikincisi tefavüt-i hasene-i kameriyedir⁷⁵⁴. Tefavüt-i hasene-i şemsiye diğeri bir ifadeyle tefavüt-i hasene; Güneş yılı olan mali yılın 365 gün 5 saat 49 dakika, Ay yılı olarak bilinen hicri yılın 354 gün 8 saat 48 dakika arasındaki 10 gün 21 saat 1 dakika farktan (yaklaşık 11 günlük fark) dolayı bu uygulama gerçekleşmiştir⁷⁵⁵. Çünkü Osmanlı ekonomisinin büyük kısmının tarıma dayanması dolayısıyla kamu gelirlerinin tahsili, ürün hasadı mevsimine bağlı olduğu için Güneş yılıyla ilişkilidir. Bu bağlamda mültezimlerin hazineye yaptıkları ödemeler Mart ve Ağustos ayı olarak düzenlenmiştir. Kamu giderleri ise özellikle mevacib ödemeleri, Ay yılına göre yapılmıştır. Bu nedenle gelirlerin bir kısmı Güneş yılına göre iltizama verilmesi, 33 yılda bir kaybolan Güneş yılından bu harcamaların etkilenmemesi için iki yıl arasındaki 11 günlük bu fark, güneş yılı ile deruhde edilen gelirlere tefavüt-i hasene adıyla bir ilave yapılmasıyla gerçekleşmiştir. İşte Ay yılı ile Güneş yılı arasındaki 11 günlük bu fark 33 yılda bir güneş yılının, ay yılından 1 yıl eksikliği denk gelmektedir. Bu bağlamda Güneş yılında, Mart ayına göre iltizama verilen mukataaların gelirlerine her yıl 11 günlük fark eklenerek bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır.

Tefavüt uygulaması XVII. yüzyıl ortalarında güneş yılına göre deruhde edilen mukataalarda yıllık mukataaların para birimi kuruş ise (1 kuruş=70 akçe) 1 kuruşta 2

⁷⁵² BOA, *KK.d.*, No. 2410, s. 62/2, BOA, *D.BRM.d.*, No. 24411, s. 22/1.

⁷⁵³ Sahillioğlu, "Sıvış Yılı Buhranları", 75-111;

⁷⁵⁴ Sahillioğlu, "Sıvış Yılı Buhranları", 75-111; Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 86-90; Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 241-246.

⁷⁵⁵ Sahillioğlu, "Sıvış Yılı Buhranları", 75-111.

akçe olarak hesap edilirken, yıllık gelirler akçe ise yıllık bedelin %1,4 ya da binde 14'ü hesap edilmiştir. Fakat kur farkından kaynaklı 1691 yılında 1 kuruş 120 akçe olarak belirtilmiştir. 1795 yılında ise hem kuruş hem akçe olan yıllık gelirlerde bir düzenleme yapılarak %3,125 oranında tefavüt-i hasene adında bir artış yapılmıştır. Böylece kuruş ve akçe olan mukataalar arasında eşitsizlik giderilerek gerçek tefavüt oranı uygulanmıştır⁷⁵⁶.

Tefavüt geliri, XVIII. yüzyılda, Karahisar-ı Sahib sancağı mukataaları arasında, yıllık mal bedeli üzerinden kuruş ve akçe olarak hesap edilmiştir. Kuruş cinsinden hesap edilen mukataalar hassa-i Kızılca Olucak, hasha-i Bolvadin, Şuhud, haşhaş mukataaları iken yıllık mal bedeli akçe olan hasha-i çorak ve Gazlıgöl, Senir, Danişmendli mukataalarından tefavüt alınmıştır. Tefavüt miktarları daha önce bahsi geçtiği gibi farklı formüller uygulanarak alınmakta ve yıllık mal bedeline yansıtılmaktadır. Böylece malikâneci yıllık mal bedeli ile birlikte ödemeyi yapmaktadır. Mukataanın ortak tasarruf edilmesi halinde tefavüt miktarı malikânecinin hissesine düşen kadar hesap edilerek yansıtılmaktadır. Örneğin, Bolvadin mukataası iki kişi tarafından tasarruf edilmiştir. Adı geçen mukataanın yıllık mal bedeli 695,5 kuruş; tefavüt-i hasenat ise 11,5 kuruştur. Toplam yıllık mal bedeli 707 kuruştur. Mukataanın yarı hissesi Mehmet Ağa tarafından tasarruf edildiği için kendisi 1172,1173,1174,1175,1176,1177,1178 yıllarında 353,5 kuruş ödeme yapılmıştır. Toplamda ise 2.474, 5 kuruş ödeme yapılmıştır⁷⁵⁷.

Karahisar-ı Sahib sancağı mukataaları arasında yer alan ve kuruş olarak hesap edilen Kızılca Olucak mukataasının 1723 (R.1136), 1764 (R.1177), 1766 (R.1179), 1767 (R.1180), 1770 (R.1183) yıllarında Mart ayında yıllık mal bedeli 90 kuruş, tefavüt miktarı ise 1,5 olarak belirtilmiş ve bu miktarın toplamı ise 91,5 yıllık mal bedeline yansıtılmıştır. Daha önce verilen bilgilerden yola çıkarak, $90 \text{ kuruş} \times 2 = 180 \text{ kuruştur}$. 1 kuruş'u 120 akçe hesabına çevirdiğimizde $180/120=1,5$ kuruş, Kızılca Olucak mukataasının tefavüt sonucunu vermektedir. Ya da yıllık mal bedeli 90 kuruşu, akçe (1 kuruş=120 akçe) cinsinden hesapladığımızda yıllık mal bedeli 10.800 akçedir. Yıllık mal bedeli $90 \text{ kuruş} \times 2 \text{ akçe} = 180 \text{ akçeden}$ $(10.800+180)/120=91,5$ kuruş yıllık mal ve tefavüt miktarının toplamını vermektedir⁷⁵⁸.

Karahisar-ı Sahib sancağı mukataaları arasında yer alan ve akçe olarak hesap edilen 1764, 1766 (Mart 1177, 1179) tarihli çorak ve Gazlıgöl mukataası incelemesinde yıllık mal bedeli 92.500 akçe, tefavüt miktarı ise 1.295 kuruştur. Yıllık mal bedeli

⁷⁵⁶ Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 86-90.

⁷⁵⁷ BOA, *D.BRM.d.*, 24350, s. 2/1.

⁷⁵⁸ BOA, *D.BŞM.d.*, No. 1448A, s. 4/2. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24354, s. 45/2. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24363, s. 27/3. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24354, s. 9/2, *D.BRM.d.*, No. 24354, s. 139/2, *D.BRM.d.*, 24354, s. 108/3. BOA, *MAD.d.*, No. 4113, s. 73/1. BOA, *D.BRM.d.*, 24350, s. 2/1. BOA, *D.BRM.d.* 24354, s. 20/2. Kuruş olarak hesap edilen diğer mukataalar için; Şuhut mukataası 250 kuruş yıllık mal + 4 kuruş 20 para tefavüt= 254 kuruş 20 para bk. BOA, *MAD.d.*, No. 4384, s. 135/1. BOA, *C.ML.*, No. 698/28560. Haşhaş mukataası yıllık mal 2.000 kuruş+ 33 kuruş 40 para tefavüt miktarı = 2.033 kuruş 40 para bk. BOA, *MAD.d.*, No. 5210, s. 2/6. Bolvadin mukataası, yıllık mal 695,5 kuruş + 11,5 kuruş tefavüt miktarı=707 kuruştur. bk. BOA, *D.BRM.d.*, 24350, s. 2/1. BOA, *D.BRM.d.* 24354, s. 20/2.

92.500 akçenin %1,4'ü veya ‰14'ü mukataanın tefavüt miktarını yansıtmıştır. Belirtilen tefavüt miktarı yıllık mal bedeline ilave edilerek 93.795 akçe olarak belirtilmiştir⁷⁵⁹.

⁷⁵⁹ BOA, *D.BRM.d.*, No. 24354, s. 40/2. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24404, s. 122/2. BOA, *MAD.d.*, No. 4113, s. 55/1. BOA, *MAD.d.*, No. 4384, s. 56/1. (1169 Mart) Danişmendli mukataası yıllık akçe mal bedeli 94.000 akçe + 1.316 tefavüt=95.316 bk. BOA, *MAD.d.*, No. 4384, s. 56/1. (1177, 1178, 1179, 1180, 1181 Mart), Senir mukataası, yıllık mal 28.000 akçe +392 akçe tefavüt = 28.392 akçe bk. BOA, *MAD.d.*, No. 4384, s. 61/1.

6. KARAHİSAR-I SAHİB SANCAĞI MUKATAASI GELİRLERİ VE HARCAMA ALANLARI

6.1. Karahisar-ı Sahib Sancağı Mukataası Gelirleri

6.1.1. Mukataaya Tabi Aşiretlerden Alınan Vergiler

6.1.1.1. Öşür

Karahisar-ı Sahib sancağında konargöçer yaşam sürdüren veya kısmi yerleşik hayata geçen Danişmendli ve Bozulus Türkmen aşiretleri ve cemaatleri, kontrolünün sağlanması ve vergilerin sistemli şekilde toplanması adına mukataa sistemine dahil edilmiştir. Bu aşiretlerin tam olarak ne zamandan itibaren malikâne sistemiyle tatbik edildiği şimdilik bilinmediği gibi XVIII. yüzyılda malikâne sistemine dahili söz konusudur. Karahisar-ı Sahib sancağında yaşamlarını sürdüren bu aşiretler vergiye tabii tutulmuştur. Adı geçen aşiretlerin ödedikleri vergiler arasında öşür vergisi bulunmaktadır⁷⁶⁰. Öşür, haraç-ı muvazzaf ve haraç-ı mukaseme olarak ikiye ayrılmıştır. Harac-ı muvazzaf; toprak üzerinden, haraç-ı mukaseme (öşür) ise 1/10-1/20 oranında ürün üzerinden alınmaktadır⁷⁶¹. Örneğin, Danişmendli mukataası Türkmen cemaatinden, Karahisar-ı Sahib sancağı Çölebad kazasına bağlı Haydarlı köy ahalileri, Danişmendli mukataasına tabi Karveç?, Çakırlar ve Kırac köylerine iskân olunub buralarda zirai faaliyetlerinde bulundukları için öşür vergisi ödemişlerdir⁷⁶². Benzer şekilde Çölebad'ta ki Kenir? maktuası/mukataasına dahil Akçeın ve Karalar köylerinde ziraat faaliyetlerinde bulundukları için öşür vergisi ödedikleri⁷⁶³ görülmüştür.⁷⁶⁴

Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Çölebad'da yaşayan Danişmendi Türkmeni'nden XVIII. yüzyıllarda bedel-i öşür adı altında bir bedel talep edilmiştir. Bedel-i öşür, arazi-yi emriyye (devlete ait) ve vakfiyenin dâhilinde olup ziraat yerine üzerine bina, koru, harman, oyun ve pazar yer yapmak için hazine veya vakıflara ödenen vergidir. Kira demek olan bu vergiye icare-i zemin veya mukataa da denilmiştir⁷⁶⁵. Bu bakımdan Karahisar-ı Sahib sancağında Çölebad nahiyesine tabi

⁷⁶⁰ BOA, KK.d., No. 2345, s. 14/2. BOA, KK.d., No. 2495, s. 6/2. BOA, KK.d., No. 2528, s. 117/1. BOA, MAD.d., No. 6338, s. 96/1.

⁷⁶¹ Detaylı bilgi için bk. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I* (İstanbul: Hilal Matbaası, 1990), 156, 178-180; Ahmet Tabakoğlu, “Öşür”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2007), 34/100-103.

⁷⁶² BOA, KK.d., No. 2495, s. 6/2.

⁷⁶³ *maktu'-i merkume kurâsında ziraat eyledikleri vâki' ise Akçeıl maa Karalar karyesinde ma'adasında ziraatleriyle hasıl eyledikleri mahsulatın şer'le ve kanun üzere iktiza iden öşürleri maktu'-i mezbur mutasarrıfı tarafına eda itdirilmek için emr-i şerifim ...* ifadelerinden öşrün adı geçen maktuanın mutasarrıfına ödeme yapmaları için 16 Temmuz 1741 (2 Cemaziyelevvel 1154) tarihinde Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıfına, kadısına ve Çölebad nahiyesi naibine hüküm gönderildiği görülmektedir. bk. BOA, MAD.d., No. 6282, s. 211/1.

⁷⁶⁴ BOA, MAD.d., No. 6282, s. 211/1.

⁷⁶⁵ Pakalın, “bedel-i öşr”, 1/186.

Kenir? ve tevabii köylerinde ve mezralarında yaşayıp malikâneye tabi Danişmendli Türkmenlerinden bu bedel talep edilmiştir⁷⁶⁶. Yine Karahisar-ı Sahib sancağında ve civarında yaşayan Danişmendli Türkmeni'nden öşürün yanında *salariyye* ismi verilen bir vergi de alınmıştır. Salariye vergisi, genellikle öşürün tamamlayıcısı olarak görülen, ürün üzerinden alınan bir vergidir⁷⁶⁷. Bu bakımdan Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı, Çölebad'da yaşayan ve ziraat eden Danişmenli Türkmeni'nden 1/8 kuruş öşürle birlikte *salariyye* ödedikleri 16 Temmuz 1741 (2 Cemaziyelevvel 1154) tarihli bir belgede görülmüştür⁷⁶⁸.

6.1.1.2. Adet-i Ağnam

Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarında konargöçer veya kısmi yerleşik yaşam sürdüren mukataaya tabi aşiretlerden ağnam vergisi yani koyun vergisi alınmıştır. Bu verginin XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarında yaşayan Danişmendli mukataasına tabi Danişmendli Türkmenleri'nden alındığı söz konusudur⁷⁶⁹.

6.1.1.3. Otlak ve Yaylak Resmi

Karahisar-ı Sahib sancağında yaşayan, Danişmendli Türkmen mukataası mülhakatından Selmanlı-yı Kebir, Göle-i Kebir ve Avşarlı? cemaatleri hayvanlarından Türkmen reayasının yaylak ve otlak resmi ödedikleri belirtilmiştir. Kısmi yerleşik olan bu cemaatler genellikle hayvancılıkla uğraşmaları neticesinde hayvanlarını otlatmak için otlak resmi ödeyerek hayvanlarını otlatmışlardır. Hayvanların otlak sahasına götürülmesinde, bazı hayvanların otlak ve yaylak güzergahından ya da otladıkları yerden farklı yerlere gidebilmektedir. Bu durumda cemaat mensupları, devletin belirlediği otlak sahasında koyunlarını otlatmaları durumunda *otlak resmi*, yaylak yerlerine zamanında gidip yayılmaları esnasında kaçan davadan ise tahammüllerine göre *yaylak resmi* ödemişlerdir⁷⁷⁰.

⁷⁶⁶ BOA, MAD.d., No. 6282, s. 236/1, MAD.d., No. 6282, s. 211/1.

⁷⁶⁷ İncelik, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", 594, 595; Tabakoğlu, "Öşür", 34/ 100-103.

⁷⁶⁸ BOA, KK.d., No. 2519, s. 58/4.

⁷⁶⁹ BOA, MAD.d., No. 6282, s. 211/1.

⁷⁷⁰ BOA, MAD.d., No. 6282, s. 211/1. Danişmendi Türkmenleri yüz koyuna beş kuruş hesabınca ağnam vergisi ödemişlerdir. Geniş bilgi için bk. Gündüz, *Danişmendli Türkmenleri*, 84-85; Rişvan Aşireti'nden Gerger- Kahta Vilayeti Kanunnamesi'nde 1519 yılı tahririnde her koyun başına bir akçe, Malatya yöresinde 1559 tarihli tahrirde ise koyun kuzuyla beraber kabul edilerek iki koyuna bir akçe ağnam vergisi alınmıştır. Geniş bilgi için bk. Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi, Rişvan Aşireti Örneği*, 107-116. N. Çağatay ise Kütahya Kanunnamesi'ne dayanarak yerli bir yörügün koyunlarından *âğnâm resmî olarak aynı miktar ve iki koyuna 1 akça* alındığını belirtmiştir. bk. Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", 486.

⁷⁷¹ Yıldırım, 535 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, 211; Afyon Şer'iyye Sicil Defteri, (1135), No. 238/535, s. 44/1. Kaçan davar üzerinden alınan yaylak resminin, liva-i mezbur mutasarrıfı tarafından alındığı ilgili belgede belirtilmiştir. Buradaki liva mutasarrıfı, yüksek ihtimal ihtisab mukataası mutasarrıfı olmalıdır. Çünkü ihtisab mukataası gelirleriyle birlikte zikredilen,

6.1.1.4. Bennâk ve Mücerred

Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarında yaşayan Danişmendli mukataasına tabi Danişmendli Türkmenler'nden bennâk ve mücerred vergisi alınmıştır⁷⁷¹. Bennâk vergisi toprağı olmayan konargöçer yörüklerin evli olanlarından alınmıştır⁷⁷². Mücerred ise ziraatla uğraşıp bekar olan, çifti bulunmayan kişilerden; konargöçerlerde ise koyun ve keçisi olmayan şahıslardan alınan vergidir⁷⁷³.

6.1.1.5. Mekkâre Bedeliyesi

Osmanlı Devleti'nde ulaşım, taşımacılık ve savaşlarda deve ve at kullanımı yaygındır. Özellikle develer, sefer zamanlarında ordunun ihtiyacını karşılamada önemlidir. Bu bakımdan top arabalarını çekme, askeri görevlilerinin eşyalarını ve hububatlarını taşımada develer tercih edilmektedir. Develerin, sıcak iklim şatlarına uygun olması, uzun mesafelerde dayanıklı olması ve fazla yük taşıması konargöçer aşiretler tarafından da tercih edilmiştir. XVIII. yüzyılda Aydın'da sakin Bozulus Türkmen mukataası cemaatlerinden Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Bolvadin kazasında ve civarında yaşayan Karabağı cemaati ve yörük reayanın⁷⁷⁴ yine aynı sancakta yaşayan Danişmendli Türkmenleri'nde deve kullanımı yaygındır. Adı geçen sancakta yaşayan ve Danişmendi Türkmeni mülhakatından Civanşirli ve Kaşıkçı Türkmeni'nin mekkâre⁷⁷⁵ ismini verdikleri develeri bulunmaktadır⁷⁷⁶. Bu develer kiralanmaya uygun develerdir. Devlet, adı geçen Türkmenlerden geçmişte ordu vb. için deve tedarik etmiş olacak ki XVIII. yüzyılda canlı bir deve yerine bedeliye akçesi⁷⁷⁷

yava ve kaçgun olarak tabir edilen, kaçan hayvan üzerinden alınan bu vergiyi ihtisab mukataası mutasarrıfı tarafından alındığı sıkça belirtilmiştir.

⁷⁷¹ BOA, MAD.d., No. 6282, s. 211/1.

⁷⁷² Feridun Emecen, "Bennâk", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1992), 5/458-459.

⁷⁷³ İnalçık, "Osmanlılar 'da Raiyyet Rûsûmu", 586; Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi, Rişvan Aşireti Örneği*, 115-116.

⁷⁷⁴ BOA, KK.d., No. 2529, s. 116, 117/1.

⁷⁷⁵ Taşımacılık yapan hayvanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Arapça *mükâriden* bozmadır; yerine ise *mekâri* de kullanılır. At, katır, deve gibi hayvanların, orduya ait levazımların ve askeri birliklerin nakli için genelde savaş zamanında halktan satın alınan veya geçici bir süre için sahiplerine belli bir miktar ücret ödenerek ordu hizmetinde kullanılan hayvanlardır. Mekkâre, kira hayvanlarına yükletilmiş eşya ve levazım yerine de kullanılır. Pakalın, "mekkâre", 2/451.

⁷⁷⁶ XVIII. yüzyılın ilk yarısında Karahisar-ı Sahib sancağında Danişmendli Türkmenleri hakkında geniş bilgi için bk. Aysoy, "Karahisar-ı Sahib ve Çevresinde Danişmendli Türkmenleri'nin İdari ve İktisadi Durumu (1700-1750)", (Yayın aşamasında).

⁷⁷⁷ Bedel, Osmanlı maliyesinde vergi veya mükellefiyetin cinsini gösteren kelimeyle birlikte kullanılarak onların karşılığı anlamındadır. Bazı, belirli hizmetlerin yerine getirilmesi veya gerekli mühimmat ve levazımların temini vb. mükellefiyetlerin nakde çevrilmesidir. XV, XVI. yüzyıllarda bazı zümrelere ağır gelen ve önemi azalan yükümlülüklerin paraya çevrilmesi söz konusudur. Aydın ve Saruhan civarında deve yetiştiren yörükler, vergilerini, devlete her yıl belli sayıda deve vermek suretiyle ödemişlerdir. Yörüklerin bu mükellefiyetleri kaldırılarak bedel, hâne başına bir miktar akçe vermeleri kararlaştırılmıştır. bk. Feridun Emecen, "Bedel", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1992), 5/301. Bedel-i mükâki, avarız veya avarız tipi vergileri arasında olduğu belirtilmiştir. bk. Halil Sahillioğlu, "Avarız", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1991), 4/109.

ödemelerini gerekli görmüştür⁷⁷⁸. Bu ödeme ise 1700-1703 yılları arasında Danişmendli Türkmeni'nden 1 deve için 1,5 kuruş olarak belirtilmiştir⁷⁷⁹. Aynı miktar, Aydın'da yaşayan Bozulus Türkmen mukataası cemaatlerinden de alınmıştır. 1767/1768 (M.1181) yılı civarında, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Bolvadin kazasında ve havalisinde yaşayan Karabağı cemaatinden ve saire Yörükân reayadan ... *beher 100 ğanemleri 5'er gurus ve beher mekkâre develeri 30'ar ğanem hesabı üzere* ... ifadelerinden 1 koyunun 0,05 kuruşa; 30 adet koyunun 1,5 kuruşa tekabül ettiğini tespit edilmiştir. Böylece 1 deve 1,5 kuruşa denk gelmiştir⁷⁸⁰. Verilen bilgilerden, Osmanlı Devleti'nin, 1700'lü yıllarda, bir deveden 1,5 kuruş bedel alması aradan 68 yıl geçmesine rağmen bu miktarın 1767/1768 yıllarda da sabit kaldığına tanık olmaktadır.

6.1.2. Şahıs Üzerinden Alınan Vergiler

6.1.2.1. Bennâk ve Mücerred

Karahisar-ı Sahib sancağında XVIII. yüzyılda malikâne mukataalarından şahıs vergisi alınmıştır. Bunlar, bennâk ve mücerred vergileridir. Belirtilen bu vergiler Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Şehrabad köyünde⁷⁸¹ yaşayan kişilerden alınmıştır⁷⁸². Bennâk vergisi, evli erkeklerden alınan bir vergidir. Bu vergi ekinli ve caba bennâk olarak ayrılmıştır. Ekinli bennâk, genellikle nim çiftten az ve tapu ile arazi tasarruf edenlerdir. Caba bennâk ise tapu ile arazi tasarruf etmeyen kişidir. Genelde başkasının tapusuz toprağında işçi olarak çalışır veya da sipahiden tapusuz toprak alıp işleyerek dönüm resmi öderlerdi. Genel olarak bakıldığında tahrir kayıtlarında ekinli ve caba bennâklar sipahinin yazılı raiyyetidir ve bennâk vergisini sipahiye ödediği belirtilmiştir⁷⁸³. Bir diğer şahıs vergisi ise evli olmayan kişilerden ve genellikle belli yaşa gelmiş, iş görebilecek durumda olanlardan alınan mücerred vergisidir. Bekâr olan bu kişiler, bir başkasının işçisi olarak ya da sipahiden yer kiralayarak gelir elde etmişlerdir⁷⁸⁴. Bu vergi XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Çorak Gazlıgöl mukataası ve mülhakatında yaşayan kişilerden alınmıştır⁷⁸⁵.

⁷⁷⁸ BOA, KK.d., No. 2519, s. 58/4, BOA, D.EVM.d., No. 26318, s. 77/3.

⁷⁷⁹ Suraiya Faroqui, "Onyedinci Yüzyılın İkinci Yarısında Devencilik ve Anadolu Göçebeleri (Danişmendli Mukataası)" *IX. Türk Tarih Kongresi 2* (Ankara: TTK., 1988), 927.

⁷⁸⁰ BOA, KK.d., No. 2529, s. 116, 117/1.

⁷⁸¹ Şehrabad nahiyesi çorak ve Gazlıgöl mukataası mülhakatında görüldüğü gibi ihtisab mukataası gelirleriyle birlikte zikredildiği de olmuştur. bk. Çorak ve Gazlıgöl mukataası başlığı, İhtisab mukataası başlığı.

⁷⁸² *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1148)*, No. 242/539, v. 42b/2. BOA, C.ML., No. 423/17170. BOA, D.BRM.d., No. 24303, s. 338/2.

⁷⁸³ İncalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", 590, 591; Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", 491.

⁷⁸⁴ İncalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", 587, 588.

⁷⁸⁵ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1148)*, No. 242/539, v. 42b/2. BOA, KK. d., No. 2485, s. 14/1. BOA, C.ML., No. 423/17170. BOA, D.BRM.d., No. 24303, s. 338/2.

6.1.2.2. İспенç

Karahisar-ı Sahib sancağı mukataaları gelirleri arasında bulunan şahıs üzerinden alınan bir başka vergi ise Müslüman olmayanlardan talep edilen ispenç vergisidir. Bu verginin Müslümanlarda karşılığı çift resmidir⁷⁸⁶. 1775 yılına ait bir belgede, Karahisar-ı Sahib sancağında çorak ve Gazlıgöl ve ihtisab, bâc-ı bâzâr ve tevabii mukataasının gelirleri arasında ispenç vergisi de bulunmaktadır⁷⁸⁷.

6.1.3. Toprak ve Zirai Ürünlerden Alınan Vergiler

Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne usulünce tasarruf edilen mukataa gelirleri arasında, yerleşik reayadan alınan vergiler bulunmaktadır. Bu vergiler toprak üzerinden resm-i çift, resm-i zemin/ dönüm resmi, resm-i tapu-yı zemin alındığı gibi bahçe, meyve, buğday, haşhaş, duhan, çorak vb. üründen alınan vergiler de söz konusudur.

6.1.3.1. Resm-i Çift

Resm-i çift; bir çiftçinin mahiyetinde bulundurduğu toprak için ödediği bir vergidir. Çiftçinin elindeki toprak, verimine göre has, alâ, evsat ve edna olarak ayrılmıştır. Buna göre has 60, a'la 70-80, evsat 100-120, edna yer ise 150 dönüm olarak hesaplanmıştır⁷⁸⁸. Çift resmi XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne mukataalarında ziraat eden çiftçilerden alınmıştır. Örneğin, 3 Temmuz 1733 (20 Muharrem 1146) tarihli bir belgede Karahisar-ı Sahib sancağında, çorak -ı Gazlıgöl mukataası mülhakatından olan Şehrabad nahiyesinden çift resmi alınmıştır⁷⁸⁹.

6.1.3.2. Zemin ve Dönüm Resmi

Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı bazı mukataa gelirleri arasında resm-i zemin ve dönüm resmi alınmıştır. Bu vergi çift resmine benzemekte olup çift resminin en küçük parçası olarak da düşünülebilir. Tam çiftlik veya yarım (nim) çiftlikten az ya da

⁷⁸⁶ Halil İnalçık, "İspence", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2001), 23/177; İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", 576, 577; Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", 507, 508.

⁷⁸⁷ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1193)*, No. 255/552, v. 26a/2. Bu verginin Biga, Karasi, Karahisar, Sultanönü, Kütahya, Bolu, Kocaeli, ve Hüdavendigar sancaklarında yaşayan Kiptilerden de alınmıştır. BOA, KK. d., No. 2328, s. 144/2. BOA, KK. d., No. 2501, s. 30/4. BOA, D.EVM.d., No. 26310, s. 52/3.

⁷⁸⁸ İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", 582, 583; Feridun Emecen, "Çift Resmi", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1993), 8/309.

⁷⁸⁹ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1122)*, No. 232/529, v. 32a/2. BOA, C.ML., No. 423/17170.

fazla yer ziraat eden reayadan dönüm başına alınan bir vergidir⁷⁹⁰. Karahisar-ı Sahib sancağı Şehrabad nahiyesine kayıtlı 118 nefer reayanın 3 zemin ve 2,5 çiftlik yerinin olması ve hariçten gelip ziraat edenlerde resm-i zemin alındığı belirtilmiştir⁷⁹¹. Ayrıca *resm-i zemin-i daire-i şehirde* olarak ifade edilen, ihtisab mukataasıyla birlikte zikredilerek sancak merkezindeki yerlerden de zemin vergisi alınmıştır⁷⁹².

6.1.3.3. Resm-i Tapu

Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalarından alınan bir başka vergi ise resm-i tapu/tapu resmidir. Tapu resmi, reayanın herhangi bir mani yokken çiftliğini üç yıl boş bırakması neticesinde sipahinin, bu çiftliği bir başkasına tapu ile vermesiyle alınan bir vergidir⁷⁹³. Bu vergi XVIII. yüzyılda adı geçen sancak mukataaları arasında zikredilmiştir. Bu vergi malikâneci tasarrufuna bırakılmıştır ve Şuhud ve civarı mukataa gelirleri arasında zikredilmiştir⁷⁹⁴. *Tapu-yı zemin* isimli bir vergi de söz konusudur. Bu verginin tapu resmi ile aynı olduğu düşünülmüştür ve çorak ve Gazlıgöl mukataası ve bu mukataanın mülhakatı Şehrabad nahiyesi gelirleri arasında zikredilmiştir⁷⁹⁵.

6.1.3.4. Dönüm-i Bağat/Bağat

1775 çorak ve Gazlıgöl ve ihtisab ve tevabii mukataası gelirleriyle birlikte dönüm-i bağat zikredilmiştir⁷⁹⁶. Bağat, bağ ve bahçe anlamında olup⁷⁹⁷, adı geçen mukataaya bağlı bahçelerin dönümünden alınan toprak vergisi olduğu düşünülmektedir. Fakat ihtisab mukataası gelirleriyle birlikte zikredilmesinden kaynaklı bağ ve bahçelerden, çarşı ve pazara getirilen ürünlerin belli bir yer işgal etmesinden kaynaklı alınan bir gelir kalemini kapsayıp kapsamadığını ise tam olarak bilemiyoruz.

⁷⁹⁰ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1148)*, No. 242/539, v. 71b/1, *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1178)*, No. 251/548, v. 121a/1; Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", 505, 506.

⁷⁹¹ BOA, C.ML., No. 423/17170.

⁷⁹² *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1160)*, No. 245, v. 52/2. Porgalı, *Afyonkarahisar (Karahisar-I Sahib) 1741-1743 (H. 1154-1156) Tarih Ve 542 Numaralı Şer'iyye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-İndex)*, 160, 161, 245, 246; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1160)*, No. 245, v. 23b/2, 52a/2. C. ML. Dosya. 743 Gömlek. 30288. BOA, C.ML., No. 747/30416;

⁷⁹³ Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", 592.

⁷⁹⁴ Porgalı, *Afyonkarahisar (Karahisar-I Sahib) 1741-1743 (H. 1154-1156) Tarih Ve 542 Numaralı Şer'iyye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-İndex)*, 160, 161, 245, 246; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1160)*, No. 245, v. 23b/2, 52a/2.

⁷⁹⁵ BOA, C.ML., No. 423/17170.

⁷⁹⁶ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1193)*, No. 255/552, v. 26a/2. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1148)*, No. 242/539, v. 71b.

⁷⁹⁷ Bağlar, üzüm bahçeleri, bahçeler. Develioğlu, "bagat", 64.

6.1.3.5. Öşür

Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalarından, toprakta yetişen zirai ürünlerden de birtakım vergiler alınmıştır. Bunların başında öşür vergisi gelmektedir. Ürün üzerinden alınan bu vergi, 1159 yılında Bolvadin mukataasından 1/8 oranında öşür ile salariyenin alındığı söz konusudur⁷⁹⁸. Çorak-ı Gazlıgöl ve tevabii mukataasında yetiştirilen ürünlerden de öşür alınmıştır⁷⁹⁹. Karahisar-ı Sahib sancağında, nefis-i Karahisar-ı ihtisab mukataasıyla birlikte *öşr-i bahçe ve bostan* ismiyle zikredilen, bahçelerde yetişen zirai ürünlerden de öşür vergisi alınmıştır⁸⁰⁰. Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalardan alınan bir başka vergi ise öşr-i bağdır⁸⁰¹. Bu verginin üzüm bağlarından alındığı belirtilmiştir⁸⁰².

6.1.3.6. Bal

Kanunnamelerde kovan resmi adı altında bir vergi söz konusudur. Bu vergi resm-i kivre, zenbur resmi, öşr-i asel, öşr-i petek olarak ifade edilmiş olup reayaya ait arı kovanları mahsulünden alındığı belirtilmiştir. Bazı yerlerde bal bazı yerlerde para olarak tahsil edilmiştir⁸⁰³. XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı ihtisab mukataası gelirleriyle birlikte *asel* olarak zikredilen bal⁸⁰⁴ da yer almıştır⁸⁰⁵. Muhtemelen balın, pazarda satılacağı zamanlarda yer işgal etmesinden kaynaklı bir bedel alındığı düşünülmektedir.

6.1.3.7. Haşhaş

Bir bitki türü olan haşhaşın⁸⁰⁶ Osmanlı topraklarında tam olarak ne zaman üretildiğiyle ilgili kesin bilgiler mevcut değildir. Fakat Karahisar-ı Sahib sancağında

⁷⁹⁸ BOA, A.DVNSAHK.A.d., No. 11, s. 20/4.

⁷⁹⁹ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1148)*, No. 242/539, v. 42b/2.

⁸⁰⁰ BOA, C.ML., No. 747/30416. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1118)*, No. 233/530, v. 52a/1.

⁸⁰¹ Tufan, *544 Numaralı Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, 78.

⁸⁰² Yıldırım, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 151.

⁸⁰³ Kütahya kanunnamesinde, bir kovanın kıymeti 25 akçadır ve kovan resmi her kovanda iki akça ve otlak/otluk resmi (arılardan otladığı yer) 4 kovanda 1 akça alınmıştır; Geniş bilgi için bk. Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", 508, 509; Ö. Lütfü Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları-Kanunlar* (İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1943), 25, 26; Pakalın, "balkapanı", 1/151.

⁸⁰⁴ Develioğlu, "asel", 43.

⁸⁰⁵ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1118)*, No. 233/530, v. 52a/1.

⁸⁰⁶ Haşhaş, 30-200cm boyunda beyaz ve mor renkli çiçek açan meyvesi küre biçiminde bir bitkidir. Küre içerisinde küçük beyaz, sarı veya siyah renkli tanecikler bulunur. Haşhaşın kapsülünden morfin, hayvansal ürün olan küspe vb. üretildiği gibi tanecikleri ezilerek yiyecek ve haşhaş yağı olarak kullanılmaktadır. bk. Turhan Baytop, "Haşhaş", 16/413. Haşhaş ile afyon halk dilinde birbirinden farklı anlamlar taşımakta idi. Afyon bitkisi ekildikten sonra fidan haline sonrasında uzayarak olgunlaşıp kozak/kozalak⁸⁰⁶ haline gelmektedir. Yaş halindeki kozaktan elde edilen beyaz renkli süte *afyon sütü* ismi verilmektedir. Bu süütün ağrı kesici olarak kullanılarak tıbben bir faydası olduğu gibi keyfi kullanılan

XVI. yüzyılda haşhaş üretimi yapılan yerlerde keten ve kendir üretimi yapılmış ve öşr-i afyon vergisine tabi olmuştur. Afyon vergisinin haşhaş vergisi adıyla da alındığı belirtilmiştir. Karahisar-ı Sahib sancağındaki afyon üretiminin XVIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun bütün ihtiyacını karşılayacak ölçülere vardığı belirtilmiştir.⁸⁰⁷

XVIII. yüzyılda haşhaş Karahisar-ı Sahib sancağında mukataaya ayrılarak malikâne suretiyle tasarruf edilmiştir. Adı geçen sancakta ekilen haşhaş fidanları tarlada iken ölçülüp her dönümden 2,5 kuruş resm-i miri ve kalemiye ödemesi, tahsildarın maaşı için ise 10'ar pare, kadı için de 2'şer pare toplamda her dönümden 2,5'er kuruş 12 para⁸⁰⁸ vergi tahsil edilmesi yönünde haşhaş-ı dönüm-i resmi mukataası olan yerlerin kadılarına ve Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Teke ve Hamid sancakları mütesellimlerine ve Denizli, Uşak, Çal voyvodaları ve ayan-ı vilayet, iş erleri ve Kütahya kalesi dizdarına 28 Haziran 1734 (26 Muharrem 1147) tarihinde hüküm gönderilmiştir⁸⁰⁹. Fakat 2,5 kuruş resm-i miri ile kalemiye ve tahsildarın maaşı için ise 10'ar para, kadı için de 2'şer para ödemelerinin yüksek olması nedeniyle tahsilinde zorluk ve güçlük çekildiği için belirtilen miktarlarda bir değişime gidilerek haşhaşın her dönümünden 40'ar para resm-i miri ve kadı için 2'şer para toplanması yönünde istekte bulunmuşlardır. Bunun üzerine her dönümünden 40'ar para resm-i miri için kadı için ise 2'şer para toplamda 42'şer para⁸¹⁰ ödeme yapılması için adı geçen mukataanın malikâne sahipleri Mustafa, diğer Mustafa, Ahmet ve İbrahim adına 11 Eylül 1735 (22 Rebiülahire 1148) tarihinde tezkere yazılmıştır⁸¹¹.

Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarındaki dönüm-i haşhaş mukataasının dönümünün hesaplanması için ölçüm yapılmaktadır. Bu ölçüm, miri urgan ismini verdiğimiz bir urgan/ip⁸¹² ile yapılmaktadır⁸¹³. Miri urgan, iki ucu mehterbaşı tarafından mühürlenerek⁸¹⁴, Mehterhane-i-Amire⁸¹⁵ ve Hazine-i Amire⁸¹⁶ tarafından verilmektedir. Böylece kimsenin mağdur edilmemesi ve kaçakçılığın önlenmesi dikkate alınmıştır.⁸¹⁷

zararlı bir madde olduğu da bilinmektedir. *Haşhaş* ise yaş kozağın kuruyup kapçık halini almasında sonra kapçığın iç kısmındaki kuru taneciklere verilen isimdir. Bu tanecikler ise sürtülerek yiyeceklerde kullanıldığı gibi ezilip yağının çıkartılmasıyla da kullanılmıştır. Emine Aysoy, *sözlü anlatım*, 16. 09.2024, 15. 08. 2024.

⁸⁰⁷ Bulduk, XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı, 272, 273.

⁸⁰⁸ ...beher dönümünden 2'şer buçuk gurus resm-i miri ve kalemiyesi tahsildarların cihet-i maaşı için 10 ar pare ve kadı için 2 şer pare ki mecmu beher dönümünden 2 şer buçuk gurus 12 şer pare cemm u tahsil itdirilmek... BOA, KK.d., No. 2511, s. 50/1.

⁸⁰⁹ BOA, KK.d., No. 2511, s. 50/1.

⁸¹⁰ 40'ar pare resm-i miri ve kadı için 2'şer pare mecmuu-ı beher dönümünden 42'şer pare...

⁸¹¹ BOA, KK.d., No. 190-159/4.

⁸¹² Resen ismiyle geçmektedir. bk. BOA, C.ML., No. 728/29760.

⁸¹³ BOA, KK.d., No. 2511, s. 27/2. BOA, C.ML., No. 728/29760.

⁸¹⁴ BOA, KK.d., No. 2511, s. 27/2. BOA, C.ML., No. 728/29760.

⁸¹⁵ BOA, C.ML., No. 728/29760.

⁸¹⁶ BOA, KK.d., No. 2519, s. 71/1.

⁸¹⁷ Haşhaş fidanlarının ölçümüne ve vergi vermeye karşı çıkanları olmasından dolayı, devlet iki ucu mühürlü urganları haşhaş tarlalarının ölçülerek gereken vergiyi vermeleri yönünde Karahisar-ı Sahib haşhaş mukataasına tabi olan yerlerin kadılarına hitaben hüküm gönderilmiştir. bk. BOA, KK.d., No. 2514, s. 18/3. 1691-1697 yılları arasında tütün kaçakçılığının artması ve bunun engellenmesi adına gümrük vergilerinin artması yönünde bir bilgilendirme söz konusudur. Bu bağlamda kaçakçılıkla ilgili

İki ucu mühürlü urgan genellikle haşhaş mukataası malikânecileri ve mültezimi tarafından talep edilebilmektedir⁸¹⁸. Bu urgandan bir adet talep edildiği gibi üç adet birden talep edildiği de olmuştur⁸¹⁹. Bu urganlar, haşhaşların tarlada fidan halinde iken ölçümünün yapılması gerekmektedir. Çünkü haşhaşlar fidan halinde iken haşhaş sütü alınıp, tarladan kopartılabilirdi. Bu tarz kaçakçılığın önlenmesi için haşhaşın kurumasını beklemeden ölçülmesi kontrolsüz satışının önlenmesi adına haşhaşlar tarlalarda fidan iken miri urganla ölçümünün yapılması önemlidir.

6.1.3.8. Duhan

Duhan, günümüzde tütün olarak bilinmektedir⁸²⁰, 1683 yılında II. Viyana yenilgisinden sonra süregelen savaşlar nedeniyle hazineye ek gelir sağlamak adına ilk kez Ağustos 1688 yılında duhan resmi adı altında tütün gümrük vergisi konulmuştur⁸²¹. 1697 Mayıs ayında resm-i dönüm-i duhan adıyla dönüm başına yıllık maktu vergi hayata geçirilerek tütün çiftçisi 300 akçe, katip ve tahsildarlık maaşı için 30 akçe, kadılarına ise 6 akçe toplamda 336 akçe vermekle yükümlü tutulmuştur⁸²². XVIII. yüzyılda Kütahya ve Karahisar-ı Sahib ve Sultanönü ve Hamid ili sancaklarında resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataaları birleştirilerek bir ya da birden fazla kişiye malikâne usulünce satılmıştır⁸²³. Duhan dönümleri tıpkı haşhaş gibi tarlalarda fidan halindeyken ölçümü yapılmıştır. Bu ölçüm neticesinde her dönümünden 2'şer buçuk kuruş resm-i miri, kalemiye ve tahsildarlık görevi maaşı için 10'ar pare, kadı için 2'şer pare toplamda 12'şer pare tahsil etmiştir⁸²⁴.

Duhanlar, bölgelere göre farklı şekilde ifade edilmiştir. Makedonya bölgesinin, Yenice ve Vardar Yenicesi; Filibe ovasının, Kırcaali; Ege bölgesinin, Milas; Halep ve Şam bölgesinin, imadiye ve cebeliye olarak isimlendirilmiştir. Duhan resmi olarak vergilendirmesi tütünlerin de kendi içinde kalitesine göre âlâ, evsât ve ednâ olarak 3'e ayrılmıştır⁸²⁵. Bu bakımdan Hamid ili, Sultanönü, Karahisar-ı Sahib ve Kütahya sancaklarının resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataalarının tütünleri sınıflara ayrılmıştır.

benzer durumun olabileceği düşünülmektedir. bk. Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Tahlil (1600-1883)*, 136-141.

⁸¹⁸ BOA, C.ML., No. 728/29760. BOA, KK.d., No. 2514, s. 18/3. BOA, KK.d., No. 2519, s. 71/1.

⁸¹⁹ BOA, KK.d., No. 2511, s. 27/2.

⁸²⁰ Pakalın, "duhan", 1/479.

⁸²¹ Yılmaz, "Tütün", 42/1-4.

⁸²² Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Tahlil (1600-1883)*, 241; Yılmaz, "Tütün", 42/1-4.

⁸²³ BOA, MAD.d., No. 6374, s. 129/1. BOA, MAD.d., No. 3259, s. 6/2. BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14107, s. 21/2, D.BŞM.MLK.d., 14107, s. 133/3. BOA, KK.d., No. 190, s. 534/3, KK.d., No. 190, s. 539/2. BOA, KK.d., No. 194, s. 123/2. BOA, KK.d., No. 195, s. 30/3. BOA, KK.d., No. 202, s. 546/1.

⁸²⁴ BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14107, s. 21/2.

⁸²⁵ Yılmaz, "Tütün", 42/1-4.

Tablo. 6.1. Karahisar-ı Sahib Sancağı ve Civarında Yetişen Duhanlardan Alınan Gümrük Vergi Miktarları ve Kaliteleri

<i>Gümrük Vergisi</i>			
Kalite ve Bölge	Kuruş/Akçe	Bölge	Kalite ve Kuruş/akçe
Yenice ve Vardar Yenicesi duhanının vukıyyesi	0,5 kuruş	Cebeliye, İmadiye, Milas duhanlarının vukıyyesi	Âlâ vukıyyesinden 0,5 kuruş
Kırcaali duhanının vukıyyesi	40'ar sağ akçe	“	Evsât vukıyyesinden 40'ar sağ akçe
Kaba duhanın vukıyyesi	20'şer sağ akçe	“	Edna vukıyye sinden 20'şer sağ akçe

Yenice ve Vardar yenicesi olarak tabir edilerek duhanın vukıyyesi⁸²⁶ 0,5 kuruş, Kırcaali duhanının vukıyyesi 40'ar sağ akçe, kaba duhanın⁸²⁷ vukıyyesi 20'şer sağ akçe hesabıyla gümrük vergisi tahsil edilmiştir⁸²⁸. İlaveten Cebeliye, İmadiye ve Milas'tan ise kalitesine göre ayrılarak âlâsının vukıyyesinden 0,5 kuruş, evsatın vukıyyesinden 40 sağ akçe ve ednasından ise 20'şer sağ akçe gümrük vergisi almıştır.

6.1.3.9. Çorak

Çorak, kelime olarak verimsiz yer, tuzlu anlamında kullanılmıştır⁸²⁹. Tespit edilen belgelerde ise Kütahya'daki fincancı taifesine satılan, fincan yapımında kullanılan bir tür madde olduğu düşünülmüştür⁸³⁰. Bu bakımdan çorak, XVIII. yüzyılda “Çorak ve Gazlıgöl mukataası” olarak belirtilmiş ve malikâne sistemine dahil olduğu kayıtlarda yer almıştır⁸³¹.

6.1.4. Hayvan ve Hayvan Ürünleri Üzerinden Alınan Vergiler

6.1.4.1. Adet-i Ağnam

Osmanlı Devleti'nde koyun üzerinden alınan vergi resm-i şanem veya adet-i ağnam olarak kaydedilmiştir. Ağnam resmi adet-i zekat⁸³², resm-i merai (yayma,

⁸²⁶ Kıyye, vakıyye veya kısaca kıyye ve okka isimleriyle anılmaktadır. Standart olarak 1 okka, 400 dirheme eşittir. bk. Cengiz Kallek, “Okka”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2007), 33/338-389. 1 Kıyye 400 dirhem, 1 dirhem ise 3.207 gr. Buna göre 1 kıyye 400x3,207=1,283 kg. karşılığındadır. bk. Faruk Söylemez, “XVI. Yüzyılda Pağnik Nahiyesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 171(Kasım-Aralık 2007); tam hesap ise 1 kıyye 400x3,207=1.282,8 kg. dır.

⁸²⁷ Yetistirme ve kurutma dönemlerine özen gösterilmeyen tütün fidanının en alt kısmında yer alan yapraklara verilen isimdir. Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Tahlil (1600-1883)*, 50.

⁸²⁸ Karahisar-ı Sahib sancağında mukataaya konu olan belgelerde gümrük vergisi ticari bir vergi olmasına rağmen genellikle duhan ile birlikte alındığı için konuyu bölmek adına bu kısımda bilgi verilmiştir.

⁸²⁹ Kamus-ı Türki, “şur”, s. 787.

⁸³⁰ BOA, *KK.d.*, No. 2493, s. 94/1, BOA, *MAD.d.*, No. 9506, s. 164/2.

⁸³¹ BOA, *KK.d.*, No. 2493, s. 94/1, BOA, *MAD.d.*, No. 9506, s. 164/2.

⁸³² Ferudun Emecen, “Ağnam Resmi”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1988), 1/478.

otlatma resmi) ve bazen de koyun resmi olarak geçtiği gibi sadece koyundan değil keçiden alındığı da belirtilmiştir⁸³³. XVIII. yüzyıla ait bir kayıttta bu cümleyi destekler nitelikte *Anadolu ve Sivas ve Karaman eyaletlerinde olan sancakların kasabât ve kurâ ve yaylak ve kışlaklarında mevcud bulunan koyun ve keçi ve oğlak...ve kasabât kurâlarında olan Müslüman ve keferelerin yedlerinde mevcud bulunan koyun ve kuzu ve keçi ve oğlak ifadelerinden ağnam resminin koyunun ve keçinin yavrularından da alınmıştır*⁸³⁴.

Ağnam vergisi, Osmanlı topraklarında yaşayan kişilerde din ayırımına dikkat edilmeksizin küçükbaş hayvan yetiştiren Müslümanlardan ve gayrimüslimlerden alınmıştır. Bu vergilerin, 1705 yılında tımar, vakıf ve mülk olmasına bakılmaksızın hazineye aktarılmasına karar verilmiştir. Böylece, ağnam vergisi birkaç kazanın birleşmesiyle mukataa haline getirilerek hazinenin düzenli gelir kaynakları arasında yer almıştır⁸³⁵.

Araştırmaya konu olan Karahisar-ı Sahib Sancağı adet-i ağnam mukataası genellikle resm-i ğanem, resm-i gulamiye ve resm-i ağılla birlikte ifade edildiği görülmüştür⁸³⁶. 14 Aralık 1730 tarihli bir belgede adet-i ağnam ve adet-i gulamiye ve resm-i ağıl ve müselmanan ve gebran tevabii mukataası şeklinde kayıtlarda geçmiştir⁸³⁷. Ğanem vergisi, daha önce bahsi geçtiği gibi koyun ve keçiden alınan vergidir. Ağıl vergisi, etrafı çevrili, genellikle üzeri açık hayvan barınağı anlamına gelen ağıldan alınan vergidir⁸³⁸. Gulamiye vergisi ise cizye gibi diğer resimlerin tahsili yapan kişilerin topladıkları paraların hazineye teslim edilmesinde, cizye veya vergi harç pusulalarının (kağıt) her biri için kendilerine verilen tahsil aidatı yerine kullanılan bir tabirdir⁸³⁹. Bu ifadeden, Karahisar-ı Sahib sancağında alınan ağnam vergisi, malikâne sistemine dahil olduğu için ağnam vergilerini toplayan kişiler ya malikâneci ya da malikânecin görevlendirdiği kişiler olmalıdır. Bu bakımdan hazine tarafından verilen tahsil aidatı olan gulamiye de bir vergi çeşiti haline getirilerek ağnam mukataasıyla birlikte zikredilmiş ve malikânecinin tasarrufuna bırakılmıştır. 15 Nisan 1721 (17 Cemaziyeahir 1133) yılına ait bir belgede adını belirttiğimiz bu vergiler, *Anadolu ve Sivas ve Karaman eyaletlerinde olan sancakların kasabat ve kurâ ve yaylak ve kışlaklarında mevcud bulunan koyun ve keçi ve oğlakların Rumili şurutu üzre sahihun neseb sadat-ı kiram ve sefer sefer/seferleyüb askeri taifesinin kendi nefisleri için besledikleri 150'şer re's koyunların maadasında her 1 re'sinden 1'er akçe resmi ğanem ve her 100 re'sinden 20'şer akçe adet-i gulamiye ve her 300 re's den 5'şer akçe resm-i*

⁸³³ Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", 485, 486.

⁸³⁴ BOA, C.ML., No. 218/9008.

⁸³⁵ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 58, 166, 167.

⁸³⁶ Benzer şekilde 15 Nisan 1721 (17 Cemaziyeahir 1133) tarihli bir belgede adet-i ağnam ve adet-i gulamiye ve resm-i ağıl olarak ifade edilmiştir. BOA, KK.d., No. 189, s. 246/3. BOA, C.ML., No. 218/9008.

⁸³⁷ BOA, KK.d., No. 189, s. 246/3. BOA, KK.d., No. 2409, s. 3/3.

⁸³⁸ Feridun Emecen, "Ağıl Resmi", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1988), 1/467, 468.

⁸³⁹ Pakalın, "gulamiye", 1/679.

ağılları mir-i için tahsil olunmak üzere ferman buyuruldu... ve cümlesinden adı belirtilen eyalet ve sancakların kasabaları, köyleri, yaylak ve kışlaklarındaki koyun, keçi ve oğlaklardan ğanem, gulamiye ve ağıl resmi alınmıştır. Burada dikkat çeken bir husus vardır ki sefere giden, gidecek olan asker taifelerinden ve sadat-ı kiram olarak adlandırılan peygamber soyundan kişiler ayrıcalıklıdır. Bu bakımdan adı geçen vergiler kendileri için besledikleri 150 baş koyundan sonra her 1 küçükbaş hayvandan 1'er akçe ğanem vergisi, her 100 küçükbaş hayvandan 20'şer akçe gulamiye vergisi, her 300 küçükbaş hayvandan 5'er akçe ağıl resminin miri tarafından alınması için ferman buyurulmuştur⁸⁴⁰. Benzer ifadeler ise Karahisar-ı Sahib sancağı özeline ait olarak⁸⁴¹ ağnam mukataasının sancak dahilindeki kasaba ve köylerindeki Müslüman olsun olmasın ellerindeki, koyun, kuzu, keçi ve oğlaktan her bir baştan 1 akçe resm-i ağnam, her 100 baştan 20'şer akçe gulamiye ve her 300 başta 5 akçe resm-i ağıl miri için malikâneci adına tahsil ettirilip, kimsenin inad ve muhalefet etmemesi belirtilmiştir. Ağnam mukataasının serbest statüde olduğu için kasaba ve köylerdeki peygamber soyundan gelenlerin ve sefere gidenlerin gerçek asker taifesinden olması halinde bu kişiler kendileri için besledikleri 150 baş ağnam vergisinin alınmayıp, 150 baştan sonraki her ne miktar ağnam hayvan bulunursa, bu hayvanlardan, adet-i ağnam alınması gerekmektedir. Muafiyet iddiasında olanların ise sözlerine inanılmaması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca baş muhasebeye bağlı Karahisar-ı Sahib sancağı ağnam mukataası sınırlarındaki köylerden veya başka yerlerden gelip geçen koyun, kuzu, keçi ve oğlaktan senede 1 kez Mart ayında tahsildarlar tarafından toplanan ağnam vergisini ödediklerine dair tezkere alanlar, hayvanlarını satmak ya da kışlatmak için başka vilayete götürdüklerinde bu kişilerden tekrar adet-i ağnam vergisi alınmaması gerektiği

⁸⁴⁰ BOA, C.ML., No. 218/9008. Yıldırım, 535 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, 225-228; Afyon Şer'iyye Sicil Defteri, (1135), No. 238/535, v. 52b/1.

⁸⁴¹ "...Merkûm el-Hâcc Abdûlbaki -zîde kadruhu- varub, livâ-i mezbûre 'âdet-i aġnâm mukataasının bin yüz otuz dört senesi martından zabt idûb kalem-i mezbûra tabi kasabât ve kurâlarında olan Müslüman ve kefereler yedlerinde mevcut bulunan koyun ve kuzu ve keçi ve oğlaktır. Her bir re'sinden bir akçe resm-i aġnâm ve her yüz re'sinden yirmişer akçe 'âdet-i gulâmiye ve her üç yüz re'sinden beş akçe resm-i ağılları mîrî için merkûma cem' ü tahsil itdirilüb kimesne inad ve muhalefet itdirilmeye. Ve 'âdet-i aġnâm mukataası serbest olub serbestiyet üzere zabt ü rabt ve bi'l-cümle kasabât ve kurâlarında sahîhü'n-neseb sâdât-ı kirâmdan olanlar ve sefer seferleyüb sahîh askerî taifesinden olanların kendi nefsi için besledikleri yüz ellişer re's aġnâmlarından alınmayub, maada yedlerinde ne mikdar aġnâm bulunursa vech-i meşruh üzere 'âdet-i aġnâmları tahsil ola ve mu'âfiyet iddiasında olanların sözlerine itibar olunmayub iktiza iden resm-i aġnâmları tahsil itdirile. Ve aklâm-ı mezbûre kurâlarından mürûr ve 'ubûr iden mîrî koyun ve sair mahallerden mevcut bulunan koyun ve kuzu ve keçi ve oğlaktır bulundukları mahalden senede bir defa 'âdet-i aġnâmların edâ ve tahsildarlardan yedlerine edâ tezkiresi alanlar fûruht ve yahud kışlanmak için âhar vilayete gönderdiklerinden âhar kazâlarda olan tahsildar tarafından resm talebiyle rencide itdirilmeyüb ve bazı kazâlarda Haremeyn-i Muhteremeyn evkaflarından bi'l- fi'l Dârü's-Sa'âdetim ağası nezaretinde olan evkaf kurâlarından sâkin ve mütemekkin defterlü evkaf reâyası yedlerinde mevcut olan aġnâmları nîzâ' ve def' için hîn-i tahsilde vakf zabiti ve mîrî tahsildarı muvacehelerinde marîfet-i şer' ile yedlerinde mevcut aġnâmları 'add ve hisâb olunub mütevellilerinden teslim-i hazine olacak akçayı vakf zabiti mahallinde mîrî tahsildarlarına edâ ve teslim idûb inad ve nîzâ' itdirilmeye." Yıldırım, "535 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", 188, 189; Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1135), No. 238/535, v. 32b/1.

belirtilmiştir. Ayrıca, saray ağası nezaretinde olan evkâf köylerinde sakin ve mütemekkin deftere kayıtlı reayanın ellerinde bulunan koyun, kuzu, keçi ve oğlakların bulundukları mahalde miri tahsildarlarına hayvanlar üzerinden hesap yapılarak eskiden vakıf tarafından kaç akçe tahsil olunmuş ise toplanarak tahsil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun yanında⁸⁴² her bir baştan 1 akçe vakıf zabiti tarafından, miri için miri tahsildarlarına teslim etmesi, küsuratı ise vakıf işlerine harcanması yönünde emir verilmiştir⁸⁴³.

6.1.6. Ticari Yerler ve Ticari Yerlerden Alınan Vergiler

6.1.6.1. Kapan

Kapan⁸⁴⁴, kelime olarak büyük terazi anlamında⁸⁴⁵ kullanıldığı gibi yiyecek ve giyeceklerin toptan satıldığı yer anlamına da gelmektedir. Kapanlar ilk zamanlarda havâss-ı hümayûn, maden, memleha vs. gelirleri gibi kethüda ve eminler tarafından idare edilirken, devletin mali durumları nedeniyle iltizamat ve mukataat olarak yıldan yıla mültezimlere ihale edilmek ve bedelleri sarraflar vasıtasıyla hazineye alınmak usulü ortaya çıkmıştır. Sonraları bu gelirlerin bir kısmı şehremanetine bırakılmıştır. Yağ, bal, un, hububat, kahve, erzak, tütün, enfiye, ipek ve pamuk gibi ürünler kapan, mizan, mengene ve çardaklara getirilerek bu ürünlerden ihtisab, imaliyye, ruhsatiyye, ve resm-i munzam isimleriyle devlet adına görevli kişiler olan emin ve naibler tarafından vergi tahsil edilmiştir⁸⁴⁶. XVIII. yüzyılda kapan-ı galle, kapan-ı dakik Karahisar-ı Sahib sancağı, ihtisab mukataası gelirleri arasındadır⁸⁴⁷. Zahir, mahsul anlamında kullanılan galle⁸⁴⁸, tahıl satılan yer anlamında *kapan-ı galle* ile birlikte belirtilerek tahıl ambarı anlamına gelmektedir. Benzer şekilde un anlamında kullanılan dakik kelimesi de *kapan-ı dakik* şeklinde de kullanılmıştır ve un ambarı olarak tabir edilmiştir⁸⁴⁹. Bu bakımdan Karahisar-ı Sahib sancağında ihtisab gelirleri arasında kapan-ı galle ve dakik görülürken

⁸⁴² "...Ve bi'l-fi'il dârü's-saadetim ağası olub nezaretinde olan evkâf kurâsında sâkin ve mütemekkin defterlü reâyasının yedlerinde mevcut bulunan koyun ve kuzu ve keçi ve oğlakların bulundukları mahalde mirî tahsildarlarına vakt-i tâliki muvacehesinde mevkât-ı şer' ile 'add ve hisâb olunub her ne mikdara bâliğ olur ise kadimden vakf tarafından kaçar akça tahsil olunagelmış ise üslûb-i sâbık üzere vakf zabiti cem' ü tahsil ve her bir re'sinden birer akçasın vakf zabiti, mirî için mirî tahsildarına edâ ve teslim idüb küsûru vakfın umûruna sarf olunmak üzere emrim ile şurûtu üzere cem' ü tahsil itdirile...." Yıldırım, 535 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, 225-228; Afyon Şer'iyye Sicil Defteri, (1135), No. 238/535, v. 52b/1.

⁸⁴³ Yıldırım, 535 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, 225-228; Afyon Şer'iyye Sicil Defteri, (1135), No. 238/535, v. 52b/1.

⁸⁴⁴ Hayvan ve kuş tutmaya yarayan alet, tuzak anlamında kullanılmıştır. bk. Kamus-ı Türki, "kapan", s. 1052.

⁸⁴⁵ Kamus-ı Türki, "kabban", s. 1049.

⁸⁴⁶ Pakalın, "kapan", 2/164, 165.

⁸⁴⁷ BOA, C.ML., No. 747/30416. BOA, D.BŞM., 2618-51/51.

⁸⁴⁸ Şemseddin Sami, "galle", 969.

⁸⁴⁹ BOA, KK.d., No. 2487, s. 15/1. BOA, D.BŞM., 2618-51/51. Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1118), No. 233/530, v. 52a/1.

yine sancağa bağlı nefis-i Şuhud civarında *resm-i kapan-ı dakik* ismiyle zikredilen bir verginin alındığı belirtilmiştir⁸⁵⁰.

Karahisar-ı Sahib sancağında ve kazasında ticari yerler arasında *kapan hanı* adında bir hanın bulunduğunu görmekteyiz. Konumuz dahilindeki bazı belgelerde kapan hanı ile birlikte kantarcılık ismi zikredilmiş ve *kantarcılık-ı han-ı kapan ve kaza-i Karahisar-ı Sahib mukataası*⁸⁵¹ adı altında mukataaya ayrılarak malikâne suretiyle tasarruf olunmuştur⁸⁵².

Kantar, ağır şeylerin tartıldığı alettir⁸⁵³. Tartıların teftişiyle ise ihtisab memuru ilgilendiği gibi bir iş kolu olarak düşünülen kantar hizmeti ve vazifesine de kantarcılık adı verilmiştir⁸⁵⁴. XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında kapan hanı kantarcılığı bulunduğu ve malikâneci tarafından işletilmiştir. Adı geçen kapan hanı kantarcılığından *resm-i kantariyye* adında bir vergi alınmıştır⁸⁵⁵. Bu vergi gümrükten gelen malların kantar ile tartılmasından dolayı kantariye vergisi şeklinde zikredilmiştir⁸⁵⁶.

6.1.6.2. Bac-ı Pazar

Bac, pazar ve çarşılarda satılan ürünlerden alınan vergidir⁸⁵⁷. XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında kurulan pazarlarda at, palamut, tuz, buzthane gibi hayvan ve ürünlerden bir nevi iç gümrük vergisi alınmaktadır⁸⁵⁸.

Pazarda satılan ürünler arasında bâc-ı bazâr-ı *buzhane*⁸⁵⁹ olarak geçen pazara getirilen kar ve buzdan da bac vergisi alınmıştır. XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağı ihtisab mukataası gelirleriyle birlikte zikredilmiştir⁸⁶⁰.

⁸⁵⁰ BOA, KK.d., No. 2487, s. 15/1.

⁸⁵¹ Detaylı anlatım *kantarcılık-ı han-ı kapan mukataası* adı altında müstakil bir şekilde işlenmiştir.

⁸⁵² BOA, KK.d., No. 199, s. 439/2, KK.d., No. 199, s. 440/2. BOA, KK.d., No. 200, s. 268/1. BOA, KK.d., No. 201, s. 4/3. BOA, C.ML., No. 72/5533. BOA, D.BŞM.ZMT.d., No. 13849, s. 33/4. BOA, MAD.d., No. 4384, s. 216/2. BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14117, s. 20/3.

⁸⁵³ Pakalın, "kantar", 2/161.

⁸⁵⁴ Şemseddin Sami, "kantarcılık", 1085.

⁸⁵⁵ Soysal, 557 Numaralı Afyon Karahisar-ı Sahib Sancağı Şer'iyye Sicili (1793-1799 M./1208-1213 H.), 165.

⁸⁵⁶ Pakalın, "kantar", 2/161.

⁸⁵⁷ Pakalın, "bac", 1/143, 144.

⁸⁵⁸ Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1169), No. 249/546, v. 32b/1. Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1166), No. 250/547, v. 72b/1. BOA, C.ML., No. 747/30416. BOA, D.BŞM., 2618-51/51.

⁸⁵⁹ Buzhanenin karhane olarak geçtiğine dair bk. Pakalın, "karhane", 2/201, 202; Ayşe Özkan Emanet, *Osmanlı Sarayına Kar ve Buz Temini* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 23,24. Afyonkarahisar'ın Sandıklı ilçesine bağlı Ağın/Akin, Kusura, Karkın köyleri yakınlarındaki dağlarda bulunan küfeki taşının oyularak bir kuyu yapılmıştır. Bu kuyunun içine dağlardan getirilen karlar konulmuştur. Bu kuyuya her yeni kar geldikçe, karlar çığnenerek sıkıştırılmıştır. Kar kuyusunun muhafazası ise kazılan yerin girişi sırasıyla ilk önce keçe, kumaş, tahta ve son olarak toprakla örtülmüştür. Pazarlara sevki sırasında ise kar ve buz miktarına göre topraktan yapılan büyük kap şeklindeki küplere veya gümlü ismindeki kaplara yerleştirilerek sonrasında içi keçe ile kaplanmış tahta sandıklara konularak, at arabası vs. vasıtasıyla pazar vs. yerlere taşıma işlemi gerçekleştirilmiştir. Kayaların oyulması haricinde topraklarda da kar kuyuları yapılmıştır. Muhtemelen bunlar buzhaneye benzerdir. Topraktan yapılan kar kuyuları şu şekilde idi; L biçiminde bir tünel kazılarak bu tünelin girişine bir kuyu ve bu kuyudan, tünel yoluna çıkacak bir delik açılmıştır. Açılan bu kuyuya, kışın dağlardan getirilen

Karahisar-ı Sahib sancağının merkez pazarlarına getirilen tuzdan da ödeme alınmıştır. Bâc-ı bazâr-ı *nemek* olarak kayıtlarda geçmiştir.

Pazara getirilen meşe ağacının meyvesi palamud üzerinden de ödeme alınmıştır. Arşiv kayıtlarında bâc-ı bazâr-ı *palamud* olarak geçmiştir. Palamut, deri sanayinde hayvan derilerini tabaklamak için kullanıldığı gibi farmakolojide, boyacılıkta ve hayvanlar için yiyecek olarak da kullanılmıştır⁸⁶¹.

Karahisar-ı Sahib sancağı ihtisab mukataası gelirleriyle birlikte bâc-ı bazâr-ı *esb*⁸⁶² olarak ifade edilen, at satılan pazarlarda pazar bacı alınmıştır⁸⁶³.

Çarşı ve pazarlarda satılan susam, meyve ve sebze gibi ürünlerden de ödeme alındığı ve ihtisab gelirleriyle birlikte zikredilmiştir.

6.1.6.3. Tereke Pazarı

Karahisar-ı Sahib sancağında XVIII yüzyılda tereke pazarı⁸⁶⁴ adı altında çeşitli tahıl ürünlerinin satıldığı pazarlar da mevcuttur. Bu pazarlarda hububatlar tartı ile ölçülmektedir. Bu tartı aletine keyl ismi verilmiştir⁸⁶⁵. Tartı ile ölçülen ve satılan hububattan ise resm-i keyl adı altında bir vergi alınmaktadır⁸⁶⁶. Bu vergi çorak ve Gazlıgöl mukataası gelirleri arasındadır. Ayrıca hububat tartma görevine keyyalik, bu görevi yapan kişiye de keyyal adı verilmiştir. Keyyalik görevi 28 Aralık 1718 (5 Safer 1131) tarihi belgeye göre çorak ve Gazlıgöl mukataası mülhakatındandır⁸⁶⁷.

6.1.6.4. Kasap Dükkânı

Karahisar-ı Sahib sancağında ihtisab mukataası gelirleriyle birlikte zikredilen ve arşiv vesikalarında *dekakin-i kassab gayr-i ez hisse-i vakf* şeklinde geçmiştir⁸⁶⁸. Vakıf

karlar konularak ve üzerine su dökülerek buz haline getirilmiştir. Böylece yazları satılmak üzere tünelden ilerleyerek kuyunun, tünele açılan deliğinden buz ve kar tedariki sağlanmıştır. Şükrü Aysoy, *sözlü anlatım*, 07.05.2023, 29.08.2024.

⁸⁶⁰ BOA, C.M.L., No. 747/30416. BOA, D.BŞM., 2618-51/51.

⁸⁶¹ Selahaddin İnal, “Meşe (Qercus) Hakkında Etimolojik ve Tarihi Etüdler”, *İÜOF. Dergisi* 5/1 (1955), 104-107.

⁸⁶² At, beygir. Develioğlu, “esb”, 231.

⁸⁶³ *Afyon Şer’iyye Sicil Defteri (1118)*, No. 233/530, v. 52a/1. BOA, D.BŞM., 2618-51/51.

⁸⁶⁴ Her çeşit hububat ve toprak mahsullerinin satıldığı pazara verilen isimdir. bk. Pakalın, “tereke pazarı”, 3/460.

⁸⁶⁵ Şemseddin Sami, “keyl”, 1226.

⁸⁶⁶ *Kile ile ölçülen nesne şehre gelüb satılsa deve ve at ve katır ve sığır yükünden rubu’ kile-i Amidi resmi keyyalıye alına. Ve merkeb yükünden nim rubu’ kile-i Amidi alına.* Detaylı bilgi için bk. Barkan, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-Kanunlar, 138.

⁸⁶⁷ BOA, MAD.d., No. 9506, s. 110/5-6. Benzer hükümler için bk. BOA, MAD.d., No. 9506, s. 111/1, MAD.d., 9506, s. 123/2, MAD.d., 9506-190/4, MAD.d., 9506-193/2. BOA, D.BRM.d., No. 24303, s. 330/2. BOA, KK.d., No. 2507, s. 163/3. *Afyon Şer’iyye Sicil Defteri (1122)*, No. 232/529, v. 32a/2. *Afyon Şer’iyye Sicil Defteri (1148)*, No. 242/539, v. 42b/2. *Afyon Şer’iyye Sicil Defteri (1178)*, No. 251/548, v. 121a/1.

⁸⁶⁸ C.M.L., No. 747/30416. BOA, C.M.L., No. 743/30288. *Afyon Şer’iyye Sicil Defteri (1118)*, No. 233/530, v. 52a/1. BOA, D.BŞM., 2618-51/51.

hissesi olmayan hayvan ürünlerinin satıldığı kasap dükkânlarının kira geliri olduğu düşünülmektedir.

6.1.6.5. Sabunhane

Karahisar-ı Sahib sancağına ait belgelerde *sabunhane* olarak geçmektedir. Sabunhane ihtisab mukataası gelirleriyle birlikte zikredilmiş olup sabun yapılan imalathaneden alınan vergi olduğu düşünülmektedir⁸⁶⁹.

6.1.6.6. Boyahane

Boyahane, boya imal edilen bir çeşit dükkândır. Karahisar-ı Sahib sancağı ihtisab gelirleriyle birlikte zikredilmiş olup, arşiv vesikalarında *boyahane* olarak geçmektedir⁸⁷⁰. Muhtemelen adı geçen sancak bulunan boyahaneden alınan vergiler malikâneciye aittir. Nitekim Sandıklı kazasına bağlı Boyahane ve tevabii mukataası bulunmaktadır ki iltizam usulüyle İbrahim Ağa'ya satışa sunulduğu ve sabunhaneye ait vergilerin adı geçen kişi tarafından toplanması gerektiği belirtilmiştir⁸⁷¹.

6.1.6.7. Mukataa-i Zindan

Zindan⁸⁷², hapishane anlamındadır. XVIII. yüzyılla Karahisar-ı Sahib sancağı ihtisab gelirleriyle birlikte *mukataa-i zindan* olarak zikredilmiştir⁸⁷³. Muhtemelen kanun dışı davranışlarda bulunan kişilerin zindanda tutulmaları dolayısıyla bu kişilere, kefil olanlardan alınacak bir bedelin⁸⁷⁴ mukataa haline getirildiği düşünülmektedir.

6.1.6.8. Mukataa-i Aseshane

Ases, gece bekçisi, gece nöbet gezen kol anlamında olup; polis müdürüne, asesbaşı denilmektedir⁸⁷⁵. Asesler ve asesbaşları, kolluk hizmetinde bulundukları için

⁸⁶⁹ C.M.L., No. 747/30416. BOA, C.M.L., No. 743/30288. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1118)*, No. 233/530, v. 52a/1. BOA, D.B.Ş.M., 2618-51/51.

⁸⁷⁰ C.M.L., No. 747/30416. BOA, C.M.L., No. 743/30288. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1118)*, No. 233/530, v. 52a/1. BOA, D.B.Ş.M., 2618-51/51.

⁸⁷¹ BOA, D.B.Ş.M., 2618-51/51. Porgalı, *Afyonkarahisar (Karahisar-I Sahib) 1741-1743 (H. 1154-1156) Tarih Ve 542 Numaralı Şer'iyye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-İndex)*, 245, 246; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1160)*, No. 245/542, v. 52a/2. Yıldırım, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 352.

⁸⁷² Çok karanlık mahbes yani hapishane. bk. Şemseddin Sami, "zindan", 689; "mahbes", 1297;

⁸⁷³ BOA, C.M.L., No. 747/30416. BOA, C.M.L., No. 743/30288. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1118)*, No. 233/530, v. 52a/1.

⁸⁷⁴ Borcundan dolayı hapse giren birisinin, hapisten çıkarılması için borcuna bir başka kişinin kefil olduğuna dair bir bilgi söz konusudur. bk. Osman Safa Bursalı, "Galata ve İstanbul Mahkemelerinde Kefalet Sözleşmesinin Görünümleri 1791-1795", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 9 (2010), 68, 69.

⁸⁷⁵ Şemseddin Sami, "ases", 936.

halktan belli miktarda para alırlardı. Dükkânların her birinden her ay 1'er akçe "resm-i aseskiye" alırlardı. Ayrıca subaşılardan gece aldığı zabıta cezasının belli bir oranı asesbaşya ait olup, kömür, odun, meyhane, hırsız, yankesici ve evlenenlerden de belli bir miktar ücret aldıkları belirtilmiştir. XVI. yüzyıl sonlarında asesbaşlara da tımar vermeye başlanmıştır⁸⁷⁶. XVI. yüzyılda mukataa-i *aseshane* tabirine rastlandığı⁸⁷⁷ ve XVIII. yüzyıla ait kayıtlarda ise Karahisar-ı Sahib sancağında miri mukataa olan nefis-i ihtisab mukataasıyla birlikte *mukataa-i aseshane* ibaresi zikredilmiştir⁸⁷⁸. Bu bağlamda ases görevinde bulunan kişilerin topladıkları bazı vergiler *hane*⁸⁷⁹ ifadesiyle birlikte bir vergi birimini teşkil ederek mukataaya ayrıldığı, malikâneciler, mültezimler ya da devletin yönlendirdiği harcama organlarında tasarruf edilmiştir.

6.1.7. Bâd-ı Hava Türünden Alınan Vergiler

Bâd, Farsça'da rüzgâr, hevâ Arapça'da hava anlamına gelerek bir tamlama oluşturmuştur. Zamanla bu tamlama halk dilinde bedava kelimesine dönüştürülmüş yani karşılıksız anlamına gelmiştir. Bâd-ı hava kaynaklarda tek başına yazıldığı gibi birçok resimle birlikte de geçmiştir. Humus'un vergi gelirleri belirtilirken *beytûlmâl ve mâl-i gaib ve mâl-ı mefkûd ve yava ve kaçgun, bâd-ı hava ve cürm ü cinâyet ve resm-i arûsane ve resm-i riyaset-i aseskiye* ile birlikte geçmiştir. Belirtilen bu resimler bâd-ı hevâ çeşitinden olup farklı kişilere tahsis edildiğinden ayrı ayrı gösterildiği ve belirtilen bu vergilerin hiçbirisi bâd-ı hevâ tarifi içinde kanunnamelerde yer almadığı belirtilmiştir⁸⁸⁰. Belirtilen cümlelerden anlaşılacağı üzere XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağına ait bazı belgelerde ve *bâd-ı hevâ ve resm-i arûsane ve cürm ü cinâyet ve beytûlmâl ve mâl-i gaib ve mâl-ı mefkûd ve yava ve kaçgun ve müjde-i abd-i âbık ve kenizek...*⁸⁸¹ ifadeleri bir kalıp şeklinde geçmiş ve genellikle ihtisab mukataası gelirleriyle birlikte zikredilmiştir⁸⁸². Bu bakımdan konu bütünlüğünü sağlamak adına bâd-ı hevâ başlığı altında kategorize edilmiştir.

⁸⁷⁶ Abdülkadir Özcan, "Asesbaşı", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1991), 3/ 464.

⁸⁷⁷ 438 *Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, Kütahya, Kara-hisâr-ı Sâhib, Sultan-önü, Hâmid ve Ankara Livaları 1, Dizin ve Tıpkıbasım, 156.

⁸⁷⁸ C.M.L., No. 747/30416. BOA, C.M.L., No. 743/30288. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1118)*, No. 233/530, v. 52a/1. BOA, D.BŞM., 2618-51/51.

⁸⁷⁹ Ev, bina, ikametgâh, aile anlamı taşıdığı gibi bir cetvel ya da şemadaki alt bölümleri, matematikte sayı sistemindeki birler, onlar kısımlarını ve vergi hanesi vergi matrahı anlamlarını ihtiva etmektedir. Geniş bilgi için bk. Nejat Göyünç, "Hâne", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1997), 15/552, 553. Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *İÜEF. Tarih Dergisi* 32 (Mart 1979), 331-348. Araştırma konusundaki mukataa-i aseshaneden kasıt aseslerin yaşadıkları ev değil; onların topladıkları vergi kapsamını işaret etmektedir.

⁸⁸⁰ Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", 4/416, 417.

⁸⁸¹ BOA, D.BŞM., 2618-51/51. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1118)*, No. 233/530, v. 52a/1. BOA, C.M.L., No. 747/30416. BOA, C.M.L., No. 423/17170. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1160)*, No. 245/542, v. 52/2.

⁸⁸² BOA, D.BŞM., 2618-51/51. BOA, C.M.L., No. 747/30416. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1160)*, No. 245/542, v. 52/2.

6.1.7.1. Resm-i Arûsâne

Kız veya dul olan kişilerden kadıya ödenen bir vergidir⁸⁸³. Bu vergi Karahisar-ı Sahib sancağında XVIII. yüzyılda ihtisab mukataası dâhilinde olduğu belirtilmiştir⁸⁸⁴.

6.1.7.2. Cürm ü Cinâyet

Tımar topraklarında yaşayanların işledikleri kabahat ve cinayetlerden dolayı tımar sahipleri tarafından ceza olarak alınan bir vergidir⁸⁸⁵. Adı geçen vergi XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında ihtisab mukataası gelirleri arasındadır⁸⁸⁶.

6.1.7.3. Beytûlmâl, Mâl-ı Gaib, Mâl-ı Mefkud

Beytûlmâl, mâl-ı gaib, mâl-ı mefkud vergileri, miras hukukuyla ilgili vergilerdir. Mirasçısı olmayan kişilerin terekeleri, devlet malı (beytûlmâl) sayılırdı. Eğer terekelerin mirasçıları ülke içindeyse mâl-ı gaib, başka ülkede olup yeri belli değilse mâl-ı mefkud olduğu belirtilmiştir⁸⁸⁷. XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında ise bu tür vergiler ihtisab mukataası gelirleri arasında olduğu belirtilmiştir⁸⁸⁸.

Beytûlmâl-ı amme ve hassa vergileri de söz konusudur. Bu vergiler, mirasçısı olmayan veya mirasın tamamını alacak nitelikte ve sayıda, varisi olmadan ölen kişi/kişilerin terekeleri sahipsiz mal olarak belirtilir. Ölen kişi askeri kesimden ise malları hassa beytûlmâl eminleri tarafından; ölen sivil ise amme beytûlmâl eminleri tarafından alınmıştır. Fakat sivil kesimden ölenlerin terekeleri 10.000 akçe ve üzerinde ise bunları hassa beytûlmâl eminleri almıştır⁸⁸⁹. Karahisar-ı Sahib sancağında malikâneye ayrılan ve ihtisab mukataası gelirleriyle birlikte zikredilen bu gelirlerin tasarrufu ise malikâneciye aittir. Malikâneci istediği takdirde belirtilen bu gelirleri ihtisab mukataası dahilinde iltizam sistemine uygun olarak bir başkasına verebilme hakkına sahiptir⁸⁹⁰.

⁸⁸³ Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, 507.

⁸⁸⁴ BOA, *D.BŞM.*, 2618-51/51. BOA, *C.ML.*, No. 423/17170. BOA, *C.ML.*, No. 747/30416. Porgalı, *Afyonkarahisar (Karahisar-I Sahib) 1741-1743 (H. 1154-1156) Tarih Ve 542 Numaralı Şer’iyye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-İndex)*, 245, 246; *Afyon Şer’iyye Sicil Defteri (1160)*, No. 245/542, v. 52a/2.

⁸⁸⁵ Pakalın, “cürüm ve cinâyet resmi”, 1/318; Sahillioğlu, “Bâd-ı Hevâ”, 4/417; Yusuf Halaçoğlu, “Cürm ü Cinayet”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1993), 8/138, 139.

⁸⁸⁶ BOA, *D.BŞM.*, 2618-51/51. BOA, *C.ML.*, No. 747/30416. Porgalı, *Afyonkarahisar (Karahisar-I Sahib) 1741-1743 (H. 1154-1156) Tarih Ve 542 Numaralı Şer’iyye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-İndex)*, 245, 246; *Afyon Şer’iyye Sicil Defteri (1160)*, No. 245/542, v. 52a/2.

⁸⁸⁷ Sahillioğlu, “Bâd-ı Hevâ”, 4/416, 417.

⁸⁸⁸ BOA, *C.ML.*, No. 747/30416. BOA, *D.BŞM.*, 2618-51/51.

⁸⁸⁹ Fatih Bilgin-Arif Bozkurut, “Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytûlmâl Mukataaları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20 (2010), 3.

⁸⁹⁰ BOA, *D.BŞM.*, 2618-51/51. *Afyon Şer’iyye Sicil Defteri (1169)*, No. 249/546, v. 32b/1. *Afyon Şer’iyye Sicil Defteri (1166)*, No. 250/547, v. 72b/1. Porgalı, *Afyonkarahisar (Karahisar-I Sahib) 1741-1743 (H.*

6.1.7.4. Yava ve Kaçgun

Sahipsiz hayvandan alınan vergi olup; kaynaklarda yava ve kaçgun resmi olarak geçmiştir. Başiboş kırlarda, tarlalarda bulunan hayvanlar devlete teslim edilir, herhangi bir zarar vermişse kaydettirilir. Sahibi çıkmadığı takdirde satılarak zararlar ne ise masrafı ve dellaliye ücreti çıkarıldıktan sonra kalanı hazineye teslim edilmiştir. Serbest tımarlarda yörükler, mütesellimler ve reayanın tuttıkları sahipsiz hayvanlar tımar sahibinindir⁸⁹¹. 1752 yılına ait Karahisar-ı Sahib sancağına ait bir belgede yava ve kaçgun birlikte zikredilmiştir ve bu vergi malikâne mukataalarında kayıp hayvanların müddeti dolduktan sonra malikâne mutasarrıfının tasarrufuna bırakılmıştır⁸⁹².

6.1.7.5. Müjde-i Abd-ı Âbık ve Kenizek

Abd, Arapça'da köle, kul, bende anlamında⁸⁹³, abık ise Arapça'da sıfat olarak belirtilmiş ve sebepsiz yere sahibinin yanından kaçan köle anlamında kullanılmıştır⁸⁹⁴. Kenizek ise küçük cariye anlamındadır⁸⁹⁵. Kaçan erkek ve kadın köle yakalandığı sipahi toprağında, sahibi gelinceye kadar takdir edilen günlük nafakasını ve yakalandığı toprağın statüsüne göre iade edilmesi durumunda alınan bir vergidir. Kaçan köleyi yakalayan bir kimse, köleyi sipahisine teslim etmesi karşılığında 20 akçe muştuluk almıştır. Köle sahibi ise kölenin, hangi sipahi toprağında yakalanırsa o sipahiye bulunduğu yerden gün olarak ifade edilen uzaklığa göre 60 ile 100 akçe olarak takdir edilen muştuluk ödemiştir. Belirtilen ödeme abd-ı âbık ve kenizek muştuluğu⁸⁹⁶ olarak geçtiği gibi XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağına ait mukataa gelirleri arasında ...müjde-i abd-ı âbık ve kenizek...⁸⁹⁷ olarak kalıplaşmış bir şekilde geçtiği gibi ...kul ve cariye ve müjdeganisi....⁸⁹⁸ olarak geçmiştir. Bu bakımdan her iki kalıplaşmış ifadenin aynı anlamda kullanıldığı düşünülmektedir. Adı geçen gelirler Karahisar-ı Sahib sancağı ihtisab mukataası gelirleriyle birlikte zikredilmiştir⁸⁹⁹.

1154-1156) Tarih Ve 542 Numaralı Şer'iyye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-İndex), 245, 246; Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1160), No. 245/542, v. 52a/2.

⁸⁹¹ Pakalın, "yave" ve "yave resmi", 3/607.

⁸⁹² BOA, D.BŞM., 2618-51/51. Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1166), No. 250/547, v. 72b/1. Porgalı, Afyonkarahisar (Karahisar-I Sahib) 1741-1743 (H. 1154-1156) Tarih Ve 542 Numaralı Şer'iyye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-İndex), 245, 246; Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1160), No. 245/542, v. 52a/2.

⁸⁹³ Şemseddin Sami, "abd", 926.

⁸⁹⁴ Develioğlu, "abık", 5.

⁸⁹⁵ Şemseddin Sami, "genizek", 1186.

⁸⁹⁶ Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", 4/417.

⁸⁹⁷ BOA, C.ML., No. 747/30416.

⁸⁹⁸ Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1166), No. 250/547, v. 72b/1. Kul ve câriye müjdegânisi (muştuluk veya yava ve kaçgun resmi) şeklinde belirtilmiştir. bk. Halil İnalcık, Adaletnameler (Ankara: TTK Basımevi, 1967), 79.

⁸⁹⁹ Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1166), No. 250/547, v. 72b/1. Porgalı, Afyonkarahisar (Karahisar-I Sahib) 1741-1743 (H. 1154-1156) Tarih Ve 542 Numaralı Şer'iyye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-

6.2. Karahisar-ı Sahib Sancağı Mukataası Gelirlerinin Harcama Alanları

Osmanlı Devleti, malikâne sistemini uygulamaya koyduktan sonraki süreçte malikâne sahiplerinin mukataayı deruhde etmesi karşılığında *mal*, *muaccele*, *kalemiye*, *dellâliye*, *cülûs*, *tefavüt*, *cebelü gibi* bedeller tahsil etmiştir. Böylece devlet, mukataa gelirinden elde ettiği bu gelirleri, ihtiyaç halinde ordu mensuplarına, bazı devlet adamlarına vb. kişi ve yerlere göndermiştir. XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağındaki mukataalardan da adını belirttiğimiz gelirler söz konusu idi. Bu gelirler hangi sancak mukataalarından, hangi tarihte nerelere ve kimlere ne kadar harcama yapıldığı vb. ile ilgili veriler aşağıdaki tablo örneğinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo. 6.2. 1155, 1156, 1157 Yıllarında Hass-ı Kızılca Olucak ve Tevabii Mukataasının Harcama Alanları

Mukataa Adı	Hass-ı Kızılca Olucak ve tevabii
Yıl-Malikâneci	1155-Mustafa Ağa
Yıllık Mal Bedeli	90 Kuruş
Harcama miktarı-Harcama Yılı-Harcama Alanı	90 Kuruş-15 Safer 1156 be cihet-i zarar-ı lahm-ı yeniçeriyân-ı kal'a-i Sakız
Yıl-Malikâneci	1156-Mustafa Ağa
Yıllık Mal Bedeli	90 Kuruş
Harcama-Harcama Miktarı	90 Kuruş-15 Safer 1156 be cihet-i zarar-ı lahm-ı yeniçeriyân-ı kala-i Sakız
Yıl-Malikâneci	1157-Mustafa Ağa
Yıllık Mal Bedeli	90 kuruş
Harcama-Harcama Miktarı	90 kuruş 12 Temmuz 1744 (1 Cemeziyyelahir 1157) mevacib-i silahdar

Tablo dikkate alındığında, Karahisar-ı Sahib sancağında hassa-i Kızılca Olucak ve tevabii mukataasının 1155, 1156, 1157 yıllarında malikâne mutasarrıfı Mustafa Ağa'dır. Adı geçen mukataanın mal bedeli belirtilen yıllarda değişmemiş ve sabit kalmıştır. Bu bakımdan 90 kuruş mal bedeli 15 Safer 1155 ve 1156 yılında Sakız kalesinde görevli yeniçerilerinin et ihtiyacının karşılanması⁹⁰⁰ için adı geçen mukataadan ödenmiştir. Adı geçen mukataanın 1157 yılının 90 kuruşluk mal bedeli 12 Temmuz 1744 (1 Cemeziyyelahir 1157) tarihinde mevacib⁹⁰¹-i silahtar adı altında ordu mensubu olan silahtarın maaşı için harcama yapılmıştır⁹⁰².

Index), 245, 246; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1160)*, No. 245/542, v. 52a/2. BOA, C.ML., No. 747/30416.

⁹⁰⁰ Ana belgede zarar-ı lahm olarak geçmektedir. Kapıkulu ocaklarında etin okkası 3 akçeden dağıtılmıştır. Et fiyatı artsa dahi bu rakam değişmemiştir. Aradaki bu fark ise zarar-ı lahm adıyla devlet tarafından karşılanmıştır. Abdülkadir Özcan, "Et Meydanı", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1995), 11/497.

⁹⁰¹ Yeniçerilere verilen maaş, aylık olarak tabir edildiği gibi ulufe olarak da isimlendirilir. bk. Pakalın, "mevacib", 2/295.

⁹⁰² BOA, MAD.d., No. 2462, s. 319/1.

Benzer bir harcama ise Bolvadin ve tevabii mukataasından yapılmıştır. Adı geçen mukataa 1742 yılında Mustafa ve Ahmet Ağa'nın müşterek şekilde malikâne tasarrufundadır. Mukataanın mal bedeli ise 695 kuruştur. Bu mal bedelinden 150 kuruş vazife maaşı⁹⁰³ tahsil edilmiş ve kalan 545 buçuk kuruştan 185 buçuk kuruşu 8 Mart 1742 (1 Muharrem 1155) tarihinde Hüsrevpaşa Hanı menziline yük taşıyan hayvanların (bargiran) ücreti, 350 kuruş ise 1154 yılında Kars kalesinde görevli cebecinin maaş ödemesidir ki bu maaş 7 Nisan 1742 (1 Safer 1155) tarihinde mukataanın yıllık mal bedelinden karşılanmıştır⁹⁰⁴.

6.2.1. Devlet Görevlilerinin Maaş Ödemeleri

6.2.1.1. Mevacib Ödemeleri

Mevacib, terim olarak memur ve askerlere verilen maaş ya da aylıktır. Ulufe olarak da ifade edilir. Mevacib ödemeleri günlük olarak hesap edilmiştir ve üç ayda bir ödeme yapılmıştır. Bu üç aylık ödemeye de kıst denilmiştir. Birinci kıst (masar); Muharrem, Safer, Rebiülevvel ayları, ikinci kıst (Recec); Rebiülahir, Cemaziyelevvel, Cemaziyelahir ayları, üçüncü kıst (Reşen) Receb, Şaban, Ramazan ayları, dördüncü kıst (Lezez) ise Şevval, Zilkade, Zilhicce aylarını kapsamaktadır⁹⁰⁵. Bütçelerde yer alan merkezi hazinenin önemli harcama alanını oluşturan mevacib, merkez ve kalelerdeki askerlere ve devlet görevlilerine ödendiği görülmüş olup, askeri görevlilere ödenen maaşlar XVI-XVIII. yüzyıllar arasında toplam bütçe giderlerinin %45 ile %70'i arasında değişmektedir. Nitekim merkezi hazinenin gelirleri arasında görülen mukataalardan da mevacib ödemeleri yapılmıştır⁹⁰⁶. XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında mevacib ödemelerinin bir kısmı hangi mukataa gelirinden, hangi tarihlerde, hangi askerlere ödeme yapıldığı belirtilmiş olup bir kısım mevacib ödemeleri ise beray-ı taksit-i mevacib şeklinde belirtilmiştir. Örneğin, *beray-ı taksit-i mevacib* adı altında 12 Mart 1796 (evvel-i Mart 1210) yılında resm-i dönüm-i duhan mukataasından 1.000 kuruş ödeme yapılmıştır⁹⁰⁷. Bolvadin mukataasından 124 kuruş ise 17 Temmuz 1749 (1 Şaban 1162) tarihinde ise mevacib taksiti ödenmiştir⁹⁰⁸.

XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında mukataa gelirlerinin harcamalarının büyük bir kısmı mevacib ödemelerine ayrılarak kapıkulu askerlerine ve eyalet askerlerine yapılmıştır.

⁹⁰³ Bazı devlet hizmetlerinde çalışanların ya da emekli olmuş askeri sınıfa mensup olanların gümrük ve mukataalardan aldıkları düzenli paraya vazife denilmektedir. bk. M. Mert Sunar, "Ulufe", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2012), 42/125.

⁹⁰⁴ BOA, *MAD.d.*, No. 2462, s. 341/1.

⁹⁰⁵ Erhan Afyoncu, "Mevacib", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2004), 29/418-420.

⁹⁰⁶ Erol Özvar, "Osmanlılar (Mali Yapı)", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2007), 33/522-523.

⁹⁰⁷ BOA, *D.BŞM.d.*, No. 6455, s.4/5.

⁹⁰⁸ BOA, *D.BRM.d.*, No. 24342, s. 2/1; benzer ödemeler için BOA, *MAD.d.*, 5210, s. 2/6. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24342, s. 7/2. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24363, s. 4/3.

6.2.1.1.1. Kapıkulu Askerlerine⁹⁰⁹ Ödenen Mevacib

Kapıkulu Piyadesi

Yeniçeri

Osmanlı askeri teşkilat içerisinde kapıkulu askerlerinin piyadesi sınıfından ve padişaha bağlı⁹¹⁰ askeriye de önemli bir yere sahip olan yeniçerilerin maaşlarının bir kısmı Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalarından karşılanmıştır. 22 Şubat 1742 (16 Zilhicce 1154) tarihinde Karahisar-ı Sahib sancağı adet-i ağnam mukataasından 1.250 kuruş 2 para⁹¹¹ Girit eyaletinin önemli şehirlerinden biri Resmo şehrinin, Resmo kalesinde görevli yeniçeriler için harcanmıştır⁹¹². Yine aynı kalede görevli yeniçerilere 20 Aralık 1744 (15 Zilkade 1157) tarihinde 1.017 kuruşluk bir ödeme adet-i ağnam mukataası gelirinden yapılmıştır. Ağnam mukataası gelirinden bir başka mevacib ödemesi ise 29 Kasım 1746 (15 Zilkade 1159) tarihinde Kaş kalesinde görevli yeniçeriler için 140 kuruş ödeme yapılmıştır⁹¹³.

Karahisar-ı Sahib sancağı, hassa-i Bolvadin mukataası ve tevabii gelirinden, 21 Eylül 1747 (16 Ramazan 1160) tarihinde İran sınırındaki Dum kalesinde görevli yeniçerilere 395,5 kuruş ödeme yapılmıştır. Aynı mukataadan Kafkaslarda bulunan Soğucak kalesi yeniçerilerine de 31 Temmuz 1749 (15 Şaban 1162) tarihinde 260 kuruş bir ödeme yapılmıştır⁹¹⁴, 28 Aralık 1761 (1 Cemaziyelahir 1175) yılında ise 310 kuruş yine aynı mukataadan yeniçeri ödeme yapılmıştır⁹¹⁵. Sadece kalelerdeki yeniçerilere ödeme yapılmadığı gibi padişaha bağlı olan dergâh-ı ali yeniçerilerine de aynı mukataadan 4 Şubat 1749 (15 Safer 1162) tarihinde 260 kuruşluk bir ödeme yapılmıştır⁹¹⁶.

Yeniçeriler arasında top kullanan, belgelerde *yeniçeriyân-ı topciyân* ismi geçen yeniçerilere de mevacib ödemesi gerçekleşmiştir. Bu ödeme 30 Aralık 1750 (1 Safer 1164) senesinde Bolvadin ve tevabii mukataasından 311 kuruş ödeme yapılmıştır⁹¹⁷.

Osmanlı Devleti, devlet adına yaptıkları hizmetlerin karşılığı olarak askerlerin maaşlarını ödediği gibi ülkede meydana gelen enflasyon farkının yarattığı olumsuzluklardan askerlerin zarar görmemesine de dikkat etmiştir. Özellikle et

⁹⁰⁹ Merkezde yeniçeri ocağını teşkil eden padişaha bağlı hassa askerlerine verilen genel addır. Geniş bilgi için bk. Pakalın, “kapı kulu”, 2/173-177; Kemal Beydilli, “Yeniçeri”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2013), 43/450-462.

⁹¹⁰ Geniş bilgi için bk. Pakalın, “yeniçeri”, 3/617-632; Beydilli, “Yeniçeri”, 43/450-462; Abdülkasim Gül, *18. yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

⁹¹¹ BOA, *MAD.d.*, No. 2462, s. 117/1.

⁹¹² BOA, *MAD.d.*, No. 2462, s. 117/1.

⁹¹³ BOA, *MAD.d.*, No. 3393, s. 154/1.

⁹¹⁴ BOA, *MAD.d.*, No. 1732, s. 88/1.

⁹¹⁵ BOA, *EV.HMH.d.*, No. 5136, s. 81/1.

⁹¹⁶ BOA, *D.BRM.d.*, No. 24342, s. 2/1.

⁹¹⁷ BOA, *MAD.d.*, No. 1732, s. 88/1.

üzerindeki bu enflasyon farkının askere yansıtılmamasına özen gösterilmiştir. Örneğin, 18 Aralık 1147 (15 Zilhicce 1160) tarihinde Boğdan sınırlarındaki Bender kalesinde⁹¹⁸ görevli yeniçerilerin yedikleri etlerden enflasyon farkının alınmayarak (zarar-ı lahm)⁹¹⁹ devlet tarafından hasha-i çorak ve Gazlıgöl tevabii mukataasından 30.000 akçe bir ödeme gerçekleştirilmiştir⁹²⁰.

Verilen bilgilerden, 27 Şubat 1742, 20 Aralık 1744, 29 Kasım 1746 tarihlerinde yeniçerilere en fazla adet-i ağnam mukataası gelirlerinden toplam 2.407,05 kuruş ödeme yapılmıştır. Daha sonra Bolvadin mukataası gelirlerinden 21 Eylül 1747, 31 Temmuz 1749, Aralık/Ocak ayı başları 1761/1762, 4 Şubat 1749 ve Aralık/Ocak ayı başları 1750/1751 tarihlerinde toplam 1.536 buçuk kuruş bir ödeme, çorak ve Gazlıgöl mukataası gelirlerinden ise 18 Aralık 1147 tarihinde 30.000 akçe bir ödeme yapılmıştır.

Cebeci

Osmanlı askeri sınıfa dahil olan cebeci, savaş aletleri ve levazımı yapan, bunları koruyan ve savaşta gerekli mevzi ve tabyalara sevkini gerçekleştiren ordu mensuplarına verilen isimdir⁹²¹. Konumuza dahil olan belgelerde cebecilerin genellikle kalelerde görevli oldukları belirtilmiştir. Bu bakımdan ödemelerin nerelere aktarıldığı *mevâcib-i cebeciyân-ı kal'a-i Kars*, *mevâcib-i cebeciyân-ı kal'a-i Akıntıburnu*, *mevâcib-i cebeciyân-ı kal'a-i Ahışa(Ahiska)* olarak belirtilmiştir. 1741/1742 (1154) yılında Kars kalesinde görevli cebecilerin mevacib ödemeleri Karahisar-ı Sahib sancağında hassa-i Bolvadin ve tevabii mukataası gelirinden 7 Nisan 1742 yılında (1 Safer 1155) karşılanmıştır. Bu meblağ 360 kuruş olup 100 kuruşu malikâneci Mustafa Ağa hissesinden 260 kuruşu ise malikâneci Mehmet'in hissesinden karşılanmıştır⁹²². 25 Ağustos 1748 (1 Ramazan 1161) yılında ise ağnam mukataası gelirinden, Van? şehrinde görevli cebecilere 1.124 kuruş ödeme yapılmıştır⁹²³.

Karahisar-ı Sahib sancağı resm-i dönüm-i haşhaş mukataasından Akıntıburnu kalesinde görevli cebecilere ise 20 Ekim 1747 (15 Şevval 1160) tarihinde iki ödeme birden gerçekleştirilmiştir. Bu ödemenin ilki 347,5 kuruş olup ikincisi ise 235,5 kuruştur. Aynı mukataadan aynı kalede görevli cebecilere 3 Ekim 1748 (10 Şevval 1161) tarihinde ise 257,5 kuruş ödeme gerçekleştirilmiştir⁹²⁴. Haşhaş mukatasından Çıldır eyaletine bağlı Ahıska kalesinde⁹²⁵ görevli cebecilere de ödeme yapılmıştır. Bu ödeme 25 Ağustos 1748 yılında (1 Ramazan 1161) 1.000 kuruş olarak belirtilmiştir⁹²⁶.

⁹¹⁸ Semavi Eyice, "Bender Kalesi", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1992), 5/431, 432.

⁹¹⁹ Mukataa gelirlerinin harcama alanları başlığı altında dipnotta açıklanmıştır.

⁹²⁰ BOA, MAD.d., No. 1732, s. 89/1.

⁹²¹ Pakalın, "cebeci", 1/262.

⁹²² BOA, MAD.d., No. 2462, s. 319/1.

⁹²³ BOA, MAD.d., No. 3393, s. 154/1.

⁹²⁴ BOA, MAD.d., No. 3393, s. 43/1.

⁹²⁵ Feridun Emecen, "Çıldır Eyaleti", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1993), 8/300, 301.

⁹²⁶ BOA, MAD.d., No. 3393, s. 43/1.

Ağnam mukataasının gelirlerinin bir kısmından ise yine Çıldır eyaletine bağlı Ahıska kalesindeki cebecilere 20 Ekim 1747 (15 Şevval 1160) tarihinde 500 kuruş bir ödeme yapılmıştır⁹²⁷.

Verilen örneklerden yola çıkarak genellikle cebecilerin ödemeleri kalede görevli olanlara ve şehirde görevli kişilere yapılmış olup dönüm-i haşhaş mukataası, Bolvadin, adet-i ağnam mukataası gelirlerinden gerçekleşmiştir. Belirtilen tarihler dikkate alındığında toplam haşhaş mukataası gelirinden 1840,5 kuruş, ağnam mukataasından 1624 kuruş, Bolvadin mukataasından 360 kuruşluk bir ödeme gerçekleşmiş olup toplam 3.824,05 kuruş mecavib ödemesi söz konusudur.

Topçu

Topçu, topu kullanan asker anlamındadır. Topçular da kapıkulu mensupları arasında yer almışlardır⁹²⁸. Bu kuvvetler sınırlarda, kalelerde vb. yerlerde hizmet görmüşlerdir. Topçuların da diğer asker mensuplarına ödendiği gibi mevacib ödemeleri gerçekleşmiştir. Bu ödemelerin bir kısmı Karahisar-ı Sahib sancağı resm-i dönüm-i haşhaş mukataası gelirlerinden kalelerdeki topçulara ödenmiştir. Adı geçen mukataa gelirinden 15 Kasım 1746 (1 Zilkade 1159) yılında 309,5 kuruş aynı yılda Çıldır eyaleti dahilindeki Oltu⁹²⁹ kalesi topçularına 309,5 kuruş ödeme yapılmıştır. Yine aynı mukataadan 20 Ekim 1147 (15 Şevval 1160) tarihinde ise Balkanlarda bulunan Niş sancağına bağlı Niş kalesinde görevli topçulara 400 kuruş ödeme yapılmıştır⁹³⁰.

Hass-ı Bolvadin ve tevabii mukataasından da topçulara mevacib ödemesi yapılmıştır. 8 Eylül 1748 (15 Ramazan 1161) tarihinde Erzurum sınırlarındaki Oltu kalesindeki topçulara 198,5 kuruş ödeme yapılmıştır⁹³¹.

Belirtilen tarihlerde Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalarından topçu ödemeleri en fazla 819 kuruş ile resm-i dönüm-i haşhaş mukataasından, 198,5 kuruş ise Bolvadin mukataası gelirlerinden yapılmıştır. Toplama bakıldığında ise 1.217,5 kuruş topçu mevacib ödemesi gerçekleşmiştir.

Kapıkulu Süvarisi

Sipah ve Silahtaran⁹³²

Sipah, asker anlamına gelmekte olup⁹³³ kapıkulu süvarileri içindeki gruba da sipah denilmiştir⁹³⁴. XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağındaki mukataa

⁹²⁷ BOA, MAD.d., No. 3393, s. 154/1.

⁹²⁸ Şemseddin Sami, "topçu", 889.

⁹²⁹ Emecen, "Çıldır Eyaleti", 8/300, 301.

⁹³⁰ BOA, MAD.d., No. 3393, s. 43/1.

⁹³¹ BOA, MAD.d., No. 1732, s. 88/1.

⁹³² Sihadaran, kapıkulu süvarileri içerisinde bir kesmi ifade ettiği gibi sarayla ilgili birtakım önemli görevlerde üstlenmiştir. Belgelerde sipah, silahtar ve sipah ve silahtar ödemeleri 3 farklı şekilde gerçekleştiği görülmüş olup konu bütünlüğünü sağlamak adına Kapıkulu süvarileri alt başlığında, sipah, silahtar, sipah ve silahdar şeklinde 3 kategoriye ayrılmıştır.

gelirlerinden sipahlara mevacib ödemesi yapılmıştır. Bu ödemeler adet-i ağnam mukataasından, çorak Gazlıgöl ve tevabii mukataasından, hasha-i Bolvadin mukataasından, ihtisab-ı nefis-i Karahisar-ı Sahib ve tevabii mukataasından, mukataa-i karye-i nefis-i Şuhud ve gayrihu, resm-i dönüm-i haşhaş mukataası gelirlerinden yapılmıştır. Sipahların hangi şehirde, hangi savaşta, hangi kalede oldukları belgelerde belirtilmemiştir. Sadece mevacib ödemelerinin ne kadar olduğu ve bu ödemenin hangi tarihte hangi mukataadan yapıldığı belirtilmiştir⁹³⁵.

Sipahlara yapılan ödemelerinin bir kısmı, mukataanın müşterek şekilde işletildiği durumlarda malikâne mutasarrıfının hissesinden ödendiği belirtilmiştir. Örneğin ağnam mukataasının malikâne mutasarrıflarından birisi olan İbrahim Ağa'nın hissesinden 4 Eylül 1743 (15 Receb 1156) tarihinde sipahlara 319 kuruş 10 para kuruş bir ödeme söz konusudur⁹³⁶.

Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalarından sipahlar için mevacib ödemeleri örneklendirilecek olunursa, ağnam mukataası gelirinden 3.966,5 kuruş 10 para⁹³⁷, Bolvadin mukataası gelirinden 837 kuruş⁹³⁸, dönüm-i haşhaş mukataasından 1.245,5 kuruş⁹³⁹, ihtisab mukataası gelirlerinden 24 kuruş⁹⁴⁰, mukataa-i karye-i nefis-i Şuhud gelirinden ise 12,5 kuruş⁹⁴¹ ödeme yapılmıştır. Çorak ve Gazlıgöl mukataası yıllık geliri akçe olarak belirtildiği için harcama alanı da akçe olarak yapılmıştır. Buna göre sipahlara 26.568 akçe mevacib ödemesi gerçekleşmiştir⁹⁴². Toplam 6. 085,5 kuruş 10 para ve 26. 568 akçe ödeme yapılmıştır.

Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalarından silahtar ödemesi de yapılmıştır. Silahdarlık, Osmanlı'da bir saray kurum olduğu gibi devlet adamlarının maiyetinden bir kısmıyla kapıkulu bölüklerinden birinin adıdır⁹⁴³. Silahtar; padişah, vezir ve devlet görevlilerin silahlarını hazırlamak ve muhafaza etmekle görevlidir⁹⁴⁴. Silahtarlara Karahisar-ı Sahib sancağı ağnam mukataasından toplam 5.776,5 kuruş⁹⁴⁵, Bolvadin ve tevabii mukataasından 290,5 kuruş⁹⁴⁶, resm-i dönüm haşhaş mukataasından toplamda 2.428 kuruş⁹⁴⁷, ihtisab mukataası gelirinden 820 kuruş⁹⁴⁸, çorak ve Gazlıgöl ve tevabii

⁹³³ Şemseddin Sami, "sipah", 707.

⁹³⁴ Erhan Afyoncu, "Sipahi", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2009), 37/256.

⁹³⁵ Örnekler için bk. BOA, *MAD.d.*, No. 3393, s. 154/1. BOA, *MAD.d.*, No. 2462, s. 341/1. BOA, *MAD.d.*, No. 1732, s. 88/1. BOA, *MAD.d.*, No. 1732, s. 89/1. BOA, *MAD.d.*, No. 3394, s. 106/1

⁹³⁶ BOA, *MAD.d.*, No. 2462, s. 117/1.

⁹³⁷ BOA, *MAD.d.*, No. 2462, s. 117/1 (1743, 1744 yıllarında). BOA, *MAD.d.*, No. 3393, s. 154/1(1744,1745,1748,1749,1752 yıllarında).

⁹³⁸ BOA, *MAD.d.*, No. 1732, s. 88/1,2 (1744, 1745, 1746, 1751 yıllarında)

⁹³⁹ BOA, *MAD.d.*, No. 3393, s. 43/1 (1746, 1749, 1751, 1752 yıllarında)

⁹⁴⁰ BOA, *MAD.d.*, No. 3394, s. 101/1 (1751, 1754 yıllarında)

⁹⁴¹ BOA, *MAD.d.*, No. 3394, s. 106/1 (1754 yılında)

⁹⁴² BOA, *MAD.d.*, No. 2462, s. 318/1 (1743 yılında)

⁹⁴³ Geniş bilgi için bk. Şerafeddin Turan, "Silahtar", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2009), 37/191-193.

⁹⁴⁴ Şemseddin Sami, "silahdar", 731.

⁹⁴⁵ BOA, *MAD.d.*, No. 2409, s. 32/3 (1722 yılında). BOA, *MAD.d.*, No. 2462, s. 117/1 (1742, 1744,1745 yıllarında). BOA, *MAD.d.*, No. 3393, s. 154/1 (1745, 1746, 1747, 1748 yıllarında)

⁹⁴⁶ BOA, *MAD.d.*, No. 1732, s. 88/1(1746, 1748, 1751 yıllarında).

⁹⁴⁷ BOA, *MAD.d.*, No. 3393, s. 43/1(1744, 1745, 1747, 1750 yıllarında).

mukataası gelirlerinden ise 136.790 akçe⁹⁴⁹ silahtaran ödemesi yapılmıştır. Toplamda ise 9.315 kuruş 136.790 akçe ödeme yapılmıştır.

Mukataa gelirlerinin bir kısmından farklı yerlere ödeme yapılması haricinde mukataanın tamamından tek bir asker grubuna ödeme yapılmıştır. Buna göre Kızılca Olucak mukataası yıllık mal bedeli 90 kuruş olup bu miktarın tamamı 1744 yılının Temmuz/Ağustos ayı başlarında silahtarlara maaş olarak ödenmiştir⁹⁵⁰.

Karahisar-ı Sahib sancağında XVIII. yüzyıla ait birtakım belgelerde sipahlara ayrı silahtarlara ayrı mevacib ödemeleri söz konusu iken sipah ve silahtar mevacib ödemelerinin birlikte yazıldığı da görülmektedir. Bu bakımdan sipah ve silahtar ödemeleri; resm-i dönüm haşhaş mukataası gelirlerinden toplam 265,5 kuruş⁹⁵¹, ağnam mukataası gelirlerinden 3.454 kuruş 10 para⁹⁵² ve hass-ı Bolvadin ve tevabii mukataası gelirlerinden 596 kuruştur⁹⁵³. Toplamda ise 4.315,5 kuruş 10 para adı geçen mukataa gelirlerinden ödeme yapılmıştır.

Sipah ve silahtarların 1722, 1742-1743, 1744, 1745, 1746, 1747, 1748, 1749, 1751, 1752, 1753, 1754 yıllarında toplam mevacib ödemeleri, 19.716 kuruş 20 para, 163.358 akçedir.

6.2.1.1.2. Eyalet Askerlerine Ödenen Mevacib

Yerli Kulu (Yerlüyan)

Yerli kulu, kaleleri koruyan askerlerdir. Rikâb-ı Hümâyûn'daki askerlere kapıkulu denildiği gibi taşradaki düzenli askerlere de yerli kulu denilmiştir⁹⁵⁴. Bu bakımdan eyalet askerleri arasında yer almışlardır. Taşra, şehir ve kasaba halkından toplanmış olan yerli kulu askerleri tamamen gönüllüdür⁹⁵⁵. XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağına ait birtakım belgelerde *mevacib-i neferât-ı yerliyân-ı kal'a-i ...*, *mevacib-i yerliyân-ı kal'a-i... ya da mevacib-i yerliyân-ı....*⁹⁵⁶ olarak geçmekte olup yerli kulu ifadesi yerine yerliyan ifadesi karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan yerli kulu ile yerli ifadesinin aynı anlamda kullanılmış ve aynı görevleri üstlenmiş olduğu düşüncesiyle yerli kulu ifadesi çalışmada kullanılmıştır.

⁹⁴⁸ BOA, MAD.d., No. 3394, s. 101/1 (1751, 1752, 1753, 1754 yıllarında).

⁹⁴⁹ BOA, MAD.d., No. 2462, s. 318/1 (1744 yılı). BOA, MAD.d., No.1732, s. 89/1 (1745, 1748, 1751 yıllarında).

⁹⁵⁰ BOA, MAD.d., No. 2462, s. 319/1.

⁹⁵¹ BOA, MAD.d., No. 2462, s. 70/1(1742yılında). BOA, MAD.d., No. 3393, s. 43/1(1745 yılında).

⁹⁵² BOA, MAD.d., No. 2462, s. 117/1 (1742, 1743 yıllarında). BOA, MAD.d., No. 3393, s. 154/1 (1744 yılında).

⁹⁵³ BOA, MAD.d., No. 2462, s. 341/1(1743 yılında). BOA, MAD.d., No. 1732, s. 88/1 (1744 yılında).

⁹⁵⁴ Pakalın, "yerli kulu", 3/634.

⁹⁵⁵ Abdülkadir Özcan, "Yerli Kulu", DİA (İstanbul: TDV Yay., 2013), 43/484.

⁹⁵⁶ BOA, MAD.d., No. 2462, s. 117/1. BOA, MAD.d., No. 3393, s. 54/1. BOA, EV.HMH.d., No. 5136, s. 81/1.

Yerli kulu, ulufe ödemeleri genellikle bulundukları yerden karşılandığı gibi ihtiyaç halinde de merkezden ödeme yapılarak karşılanmıştır⁹⁵⁷. Bu bakımdan Karahisar-ı Sahib sancağına dahil bazı mukataalardan yerli kulunun mevacic ödemeleri, bulundukları kalede ya da önemli sınır bölgelerindeki şehirlerde görevli askerlere yapılmıştır.

Karahisar-ı Sahib sancağında ağnam mukataasından, Boğdan'ın kuzeyinde Dinyester ırmağı kıyısındaki Osmanlı'nın sınır kalesi olan Bender kalesinde⁹⁵⁸ görevli yerli kulu askerlerine 13 Kasım 1742 (15 Ramazan 1155) tarihinde 6 kuruş ödeme yapılmıştır⁹⁵⁹. Balkanlardaki önemli şehirlerden birisi olan Valpova'da görevli yerli kuluna ağnam mukataasından 1500 kuruş mevacic ödemesi 17 Ekim 1746 yılında (1 Şevval 1159) gerçekleşmiştir⁹⁶⁰. Ağnam mukataası gelirlerinden Karadeniz'in kuzeyinde yer alan Özi kalesinde görevli yerli kullarına ise 25 Ağustos 1747 (18 Şaban 1160) tarihinde 100 kuruş ödeme yapılmıştır⁹⁶¹. Yine ağnam mukataası gelirlerinden 6 Eylül 1747 (1 Ramazan 1160) yılında 927,5 kuruş bir ödeme ise Azak denizi yakınlarında olan Temrek/Temrük'deki yerli kullarına 927,5 kuruş bir ödeme gerçekleşmiştir⁹⁶². Ağnam mukataası gelirlerinden toplam 2.533,5 kuruş bir ödeme söz konusudur.

Hasha-i Bolvadin ve tevabii mukataası gelirlerinden yerli kulu ödemeleri de söz konusudur. Bu ödemeler genellikle Balkanlarda bulunan şehirlere yapılmıştır. Buna göre, 17 Nisan 1764 (15 Şevval 1177) yılında İşpozi/Eşpozi şehrindeki yerli kulu neferatına 172 kuruş ödeme, 29 Ağustos 1764 (1 Rebiülevvel 1178) yılında 100 kuruş Podgoriçe/Podgoriça, 10 Aralık 1764 (15 Cemaziyelahir 1178) tarihinde 5 kuruş Hersek'e ve 7 Şubat 1765 (15 Şaban 1178) tarihinde Bar kalesinde görevli yerli kuluna 192 kuruş ödeme yapılmıştır⁹⁶³. Toplamda hasha-i Bolvadin mukataası gelirlerinden 469 kuruş bir ödeme söz konusudur.

Resm-i dönüm haşhaş mukataası gelirlerinden, 6 Eylül 1747 (1 Ramazan 1160) tarihinde 57 kuruş Açu kalesindeki yerli kullarına mevacic ödemesi gerçekleşmiştir. 2 Ocak 1748 (1 Muharrem 1161) tarihinde ise tekrar aynı mukataadan aynı kaledeki yerli kullarına 57 kuruş ödeme yapılmıştır⁹⁶⁴.

Görüldüğü gibi yerli kulları nerede görevli ise orada bulunan askerlere mevacic ödemeleri yapıldığı gibi görev yeri belirtilmeyen yerli kulları için de mevacic ödemesi gerçekleşmiştir. Karahisar-ı Sahib sancağındaki kantarcılık-ı han-ı kapanı mukataasından 1 Nisan 1756 (1 Receb 1169) yılında 9 kuruş yerlikulu mevacic ödemesi

⁹⁵⁷ Özcan, "Yerli Kulu", 43/484.

⁹⁵⁸ Eyice, "Bender Kalesi", 5/431,432.

⁹⁵⁹ BOA, MAD.d., No. 2462, s. 117/1.

⁹⁶⁰ BOA, MAD.d., No. 3393, s. 154/1.

⁹⁶¹ BOA, MAD.d., No. 3393, s. 154/1.

⁹⁶² BOA, MAD.d., No. 3393, s. 154/1.

⁹⁶³ BOA, EV.HMH.d., No. 5136, s. 81/1.

⁹⁶⁴ BOA, MAD.d., No. 3393, s. 43/1.

gerçekleşmiştir. Belirtilen tarihler dikkate alındığında tüm mukataalardan yerli kulu mevacib ödemeleri toplam 2.656,5469 kuruş bir ödeme gerçekleşmiştir.

Serhat Kulu

Beşliyan

Beşliyan, serhatkulu askerlerindendir. Beşliyan, beş hanede bir olmak üzere toplanmasından veya yevmiyelerinin 5'er akçe olmasından dolayı bu isimle anılmışlardır. Kale inşaatında ve tamirinde bulunma, muhafızlık yapma, asıl ordunun geçebileceği yolları açma, düşman ülkelere karşı yapılacak akınlarda orduya kılavuzluk etme, ihtiyaç halinde erzak temin etme, kimi zaman eyalet valileri tarafından özel hizmetle görevlendirilme ve vergi tahsili işlerinde kullanılma beşlülerin önemli görevleri arasındadır⁹⁶⁵. Karahisar-ı Sahib sancağında 20 Kasım 1751 (1 Muharrem 1165) yılında hasha-i çorak ve Gazlıgöl tevabii mukataasından İşpozi' de bulunan beşliyan 4.320 akçe mevacib ödemesi gerçekleşmiştir⁹⁶⁶.

Farisan

Osmanlı askeri teşkilatına dahil serhatkulu sınıfından atlı askerdir. Genellikle sınır kalelerinde ve askeri üs olan yerlerde görevlendirilirler. Farisan-ı evvel, sani, salis gibi bölüklere ayrılmıştır. Bunlardan her birinin başında ağa denilen zabitler bulunurdu. Çoğu ulûfeli olan farisanın bir kısmı tımar tasarruf ederdi. Ulufeli olanlar görev yaptıkları eyaletin gelirlerinden aldıkları maaşla, tımarlı farisan da tasarruf ettikleri mukataa geliriyle geçinirdi⁹⁶⁷.

Farisanların XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağın mevacib ödemesi almışlardır. Bu ödemelerin bir kısmı ise mukataa gelirlerinden karşılanmıştır. Mostar ve İşbozi şehirlerindeki farisanlara ödemeler söz konusudur. Örneğin, Bolvadin mukataasının gelirinden 10 Eylül 1752 (1 Zilkade 1165) yılında İşbozi şehrindeki farisanlara 106 kuruş mevacib ödemesi gerçekleşmiştir. Benzer şekilde 10 Kasım 1741 (1 Ramazan 1154) yılında Mostar'da bulunan farisanlara 76,5 kuruş mevacib ödemesi yapılmıştır⁹⁶⁸. Belirtilen tarihler dikkate alındığında Bolvadin mukataası gelirlerinden farisanlara toplam 182,5 kuruş mevacib ödemesi yapılmıştır.

6.2.1.1.3. Diğer Mevacib Ödemeleri

XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağı mukataa gelirlerinin büyük kısmı mevacib ödemesi adı altında askerlere yapılmıştır. Bu mevacib ödemelerin bir kısmı

⁹⁶⁵ Abdülkadir Özcan, "Serhad Kulu", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2009), 36/560, 561.

⁹⁶⁶ BOA, *MAD.d.*, No. 1732, s. 89/1.

⁹⁶⁷ Abdülkadir Özcan, "Farisan", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2020), 2. Basım Ek-1/442.

⁹⁶⁸ BOA, *MAD.d.*, No. 1732, s. 88/1.

nefer olarak isimlendirilerek bu asker sınıfının bazı belgelerde nerede görev yaptıkları belirtilmiştir. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağında 13 Ocak 1747 (1 Muharrem 1160) tarihinde resm-i dönüm haşhaş mukataasından Bar kalesinde görevli neferlere 110 kuruş mevacib ödemesi⁹⁶⁹, 1752 yılında ihtisab mukataasından Kars'ta görevli neferlere 207,5 kuruş bir ödeme yapılmıştır. Bazı belgelerde ise neferlerin görev yerleri değil hangi sınıfa ait olduğu bilgisi verilmiştir. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağında 11 Nisan 1751 (15 Cemaziyelevvel? 1164) tarihinde ağnam mukataası gelirinden 287 kuruş humbaracı⁹⁷⁰ neferlerine ödeme yapılmıştır⁹⁷¹.

Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalarından tophaneye de mevacib ödemesi gerçekleşmiştir. Adı geçen sancağa bağlı kantarcılık-ı han-ı kapan mukataası gelirlerinden 29 Temmuz 1750 (24 Şaban 1163) tarihinde Erzurum'da bulunan tophaneye 24,5 kuruş bir ödeme gerçekleşmiştir⁹⁷². Mukataa-ı karye-i nefsi-i Şuhud'dan ise 6 Temmuz 1750 (1 Şaban 1163) tarihinde 126,5 kuruş Erzurum tophanesine ödeme yapılmıştır⁹⁷³.

6.2.1.2. Salyane Ödemeleri

Salyane, Osmanlı'da bazı görevlilere yıllık yapılan ödemelerdir⁹⁷⁴. Salyane alacak kişiler maaşlarını hazineden nakit bir şekilde ödendiği belirtilmiştir⁹⁷⁵. XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağı mukataa gelirlerinden salyane ödemeleri mukataaların yıllık mal bedelleri üzerinden gerçekleşmiştir. Örneğin, 8 Ocak 1746 (15 Zilhicce 1158) tarihinde resm-i dönüm-i haşhaş ve tevabii mukataası gelirinden 298 kuruş salyane ödemesi Bahadır Giray'a yapılmıştır⁹⁷⁶. Karahisar-ı Sahib sancağına ait bir başka mukataa olan hasha-i Bolvadin ve tevabii mukataası gelirinden ise 8 Nisan 1764 (6 Şevval Sene 1177) tarihinde 250 kuruş salyane ödemesi İbrahim Paşa'ya yapılmıştır⁹⁷⁷. 12 Mart 1744 yılında ise ihtisab mukataası gelirinden derya ümerasından Ömer Paşa'ya salyane ödemesi yapılmıştır⁹⁷⁸.

⁹⁶⁹ BOA, MAD.d., No. 3393, s. 43/1.

⁹⁷⁰ Demirden yapılan yuvarlak içine demir, barut ve kurşun parçaları doldurulup havan topu ya da elle atılan humbara adı verilen savaş aletini ve havan topunu kullanan askere verilen isimdir. bk. Şemseddin Sami, "humbaracı", 588; Pakalın, "humbara ve humbaracı", 1/854.

⁹⁷¹ BOA, MAD.d., No.3393, s. 154/1.

⁹⁷² BOA, MAD.d., No. 3394, s. 104/1.

⁹⁷³ BOA, MAD.d., No. 3394, s. 106/1.

⁹⁷⁴ İdris Bostan, "Salyane", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2009), 36/59.

⁹⁷⁵ Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, 106.

⁹⁷⁶ BOA, MAD.d., No. 2462, s. 70/1.

⁹⁷⁷ BOA, EV. HMM.d., No. 5136, s. 81/1.

⁹⁷⁸ BOA, AE.SMHD.I., No. 204/16151.

6.2.1.3. Vazife ve İrsaliye

Vazife, devlet kademesinde çalışanların ya da askeri sınıftan emekli olmuş kişilerin gümrük ve mukataa gelirlerinden aldıkları düzenli paradır⁹⁷⁹. Karahisar-ı Sahib sancağındaki mukataa gelirlerinden bazı asker ve memurlara da vazife adı altında ödeme yapılmıştır. Mukataa gelirinden vazife ödemeleri günlük/yevm olarak hesap edilmiştir. Örneğin, Kızılca Olucak mukataası gelirinden günlük 20 akçe vazifeye mutasarrıf Ahmet Efendi'ye ödeme yapıldığına dair 1 Şubat 1747 (20 Muharrem 1160) tarihli bir belge söz konusudur⁹⁸⁰. Bir başka örnek ise 1764 (H.1179) yılına aittir. Belirtilen tarihte Bolvadin mukataasının yıllık mal bedeli 695,5 kuruştur. Bunun 137 kuruşu vazife olarak ayrılmıştır⁹⁸¹.

Vazife ödemeleri, günlük olarak hesap edildiği gibi toplu şekilde bir ödeme de yapılmıştır. Bu ödemenin yapılmasında vazifeli kişi meclise gelip, huzura çıkarak kendisini beyan etmesi sonrasında kendisine hangi mukataadan ne kadar vazife ödemesi yapılması gerekliliği belirtilmiştir. Örneğin, Mehmet Emin Mustafa meclise gelerek 1746 yılı 12 Mart tarihinden aynı yılın yani Şubat ayının son güne kadar ki günlük 12,5 akçe vazifesinin hesap edilerek toplu bir şekilde Karahisar-ı Sahib sancağı ihtisab mukataası gelirinden ödeme yapılmasına dair bir berat sureti söz konusudur⁹⁸².

Vazifeli kişiler maaşlarını, istedikleri takdirde başka bir mukataanın gelirinden talep edebilmektedir. Örneğin, Saray-ı Atik'de teberdar (baltacı) Abdullah, divana müracaat da bulunarak İstanbul duhan gümrük mukataası malından günlük 12 akçe ulufesini, Gazlıgöl mukataasından almak için talep de bulunmuş ve bu talebi olumlu karşılanarak nakil işlemi gerçekleştirilmiştir⁹⁸³.

Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalarından bir kısmı vazife olarak ayrıldığı gibi bir kısmı irsaliye⁹⁸⁴ olarak da ayrılmıştır. Örneğin, 1695 yılında Bolvadin mukataasının yıllık mal bedeli, 545,5 kuruştur. Bu miktarın 517 kuruşu vazifelilere, 28,5 kuruşu irsaliye olarak merkeze gönderilmiştir⁹⁸⁵.

6.2.1.3.1. Duâgû Vazifesi

Duâgû, resmi işlere ait toplantılarda dua edenler hakkında kullanılan bir tabirdir. Duâgûluk vazifesi ise dua edenlerin aldığı maaş ve ücret olarak kullanılmıştır. Genellikle vakıf işlerinde çalışanların aldıkları maaş ve ücretler de vazife olarak

⁹⁷⁹ Afyoncu, "Mevacib", 29/418-420.

⁹⁸⁰ BOA, *D.BRM.*, No. 425-1/88.

⁹⁸¹ BOA, *MAD. d.*, No. 4008, s. 168/1.

⁹⁸² BOA, *D.BRM.*, No. 425-1/34. Benzer toplu ödeme için bk. BOA, *D.BRM.*, No. 251-1/57. BOA, *D.BRM.*, No. 324-1/66.

⁹⁸³ BOA, *D.BRM.*, No. 278-1/68.

⁹⁸⁴ Mukataa bedelleriyle hükümet merkezine gönderilen diğer paralar hakkında kullanılır. Geniş bilgi için bk. Pakalın, "irsaliye", 2/81.

⁹⁸⁵ BOA, *MAD. d.*, No. 7359, s. 27/2.

isimlendirilebildiği belirtilmiştir⁹⁸⁶. Karahisar-ı Sahib sancağında, mukataaların gelirlerinden vazife beratları gereğince mütekaid ve duâgû vazifeleri gereği ödeme yapılması belirtilmiştir. Örneğin, adı geçen sancağa bağlı Gazlıgöl mukataasının malikâne usulünce tasarruf edildiği ve buranın yıllık mal bedelinden Hazine-i Amire’de bulunan Anadolu muhasebesi defterlerine kayıtlı mütekaid ve duâgû vazifesinde olanların beratlarında ne kadar yazıyorsa o kadar ödeme yapılması yönünde karar çıktığı 11 Kasım 1720 (10 Muharrem 1133) tarihli belgede belirtilmiştir⁹⁸⁷. Mukataa gelirinden duâgû vazifesi alanlar vefat ettiklerinde, bir başkası tarafından, vefat edenin mukataa gelirinin kendilerine tevcih edilmesi için ricada bulundukları söz konusu idi. Örneğin, Eber/Ebir mukataasından günlük 4 akçeye mutasarrıf Hüseyin, İstanbul’a arzuhal sunarak, Bolvadin mukataasından günlük 2 akçeye mutasarrıf Hüseyin oğlu Hüseyin’in vefat etmesiyle Bolvadin mukataası vazifesinin mahlûl kaldığı ve bu mahlûliyetin kendisine tevcih edilmesi yönünde 21 Kasım 1756 (27 Safer 1170) tarihli belgede rica ettiği görülmüştür⁹⁸⁸.

6.2.1.3.2. Tekaüd Ulûfeleri

Tekaüd, memuriyetten çekilme emekli anlamında olup tekaüd olan kişiye mütekaid denilmiştir. Osmanlı devlet hizmetinde bulunanların yaşlandıklarında görevlerini yerine getiremeyeceklerinden dolayı bu kişilere tekaüd aylığı bağlanmıştır. Bu isme ise oturak ulufesi denilmiştir⁹⁸⁹. Günümüzde ise emekli tabiri kullanılmaktadır⁹⁹⁰. Tekaüd ulufesi tahsilatı XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalarından da sağlanmıştır. Örneğin, 1118 yılında Bolvadin mukataasının yıllık mal bedelinden günlük 1 akçe tekaüd ulufesine mutasarrıf sipahdar zümresinden İsmail’in olduğu 5 Mart 1706 (20 Zilkade 1117) tarihli belgede belirtilmiştir⁹⁹¹. Tekaüd ulufesinin emekliler tarafından alınmasında birtakım sıkıntılar yaşanmış olacak ki kayıtlarda toplu şekilde yıllık ödeme yapılması yönünde ricada bulunulmuştur. Örneğin, Bolvadin mukataası gelirinden günlük 12 akçesi tekaüd ulufesine mutasarrıf Sağır Süleyman isimli kişidir. Bu kişi tekaüd ulufesini toplu bir şekilde 1114 Mart ibtidasından Şubat gayetine kadar toplam 4.200 akçe alacağı kayıtlarda yer almıştır⁹⁹².

Tekaüd ulufesini alan kişilerin sürekli aynı mukataadan maaş almadığı söz konusudur. Örneğin, Dereli mukataası malından günlük 2 akçeye mutasarrıf olan sipahi

⁹⁸⁶ Pakalın, “duâgû” ve “duaûluk vazifesi”, 1/479; duagunun, Osmanlı devlet teşkilatı ve tarikat hiyerarşisinde bir unvan olduğuna dair geniş bilgi için bk. Mehmet İpşirli, “Duâgû”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1994), 9/541, 542.

⁹⁸⁷ *Afyon Şer’iyye Sicil Defteri (1133)*, No. 237/534, v. 36b/ 1.

⁹⁸⁸ BOA, C.ML., No. 6/386.

⁹⁸⁹ Yaşlılık veya sakatlık sebebiyle hizmet veya vazifeyi terk etmedir, emeklilik anlamındadır. Şemseddin Sami, “tekaüd”, 424. Pakalın, “tekaüt”, 3/442. Develioğlu, “tekaüd”, 1064.

⁹⁹⁰ Mehmet İpşirli, “Tekaüt”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2011), 40/340, 341.

⁹⁹¹ BOA, D.BRM., No. 130-1/24.

⁹⁹² BOA, D.BRM., No. 130-1/20.

Ahmet Ali Turgut, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı tahmis mukataasından almak üzere nakil yaptırmak ve değiştirmek için divana müracaat etmiştir⁹⁹³.

6.2.1.3.3. Sadrazam ve Defterdar

Karahisar-ı Sahib sancağındaki mukataaların yıllık mal bedelleri oranlarının %10'u oranında alınan kalemiye bedellerinin gelirleri ise genellikle sadrazam ve defterdar arasında paylaşılmaktaydı. Bu pay ise 2/3 civarı sadrazam, (sadr-ı ali) 1/3'ü ise defterdarın (efendi) payına ayrılmıştır⁹⁹⁴. Örneğin 1710 yılında çorak ve Gazlıgöl mukataası kalemiye bedeli 62 esedi kuruştur. Bu miktarın 41 kuruş 1 parası sadrazam, 20 kuruş 2 parası efendi (defterdar) tarafından paylaştırılmıştır⁹⁹⁵.

6.2.2. Diğer Ödemeler

6.2.2.1. Tamirat Masrafları

Karahisar-ı Sahib sancağındaki mukataaların gelirlerinden maaş vb. devlet memurlarına veya emeklilere ödeme yapıldığı gibi devletin ihtiyacı olan tamirat masrafları da karşılanmıştır. Örneğin, 28 Aralık 1742 (1 Zilkade 1155) tarihinde, Hümâyûn-ı Üsküdar bahçesinin taş duvarı ve tahta perdesinin tamirâtı için çorak ve Gazlıgöl malından 34.800 akçe ödeme yapılacağı belirtilmiştir⁹⁹⁶. Yıllık mal bedelleri üzerinden resm-i dönüm-i haşhaş mukataası gelirinden ise çuka atölyesinin (kârhane-i çuka) masraflarının karşılanması için 9 kuruş 27 Ekim 1749 (15 Zilkade 1162) tarihinde ödeme yapılmıştır. Aynı mukataadan 21 Ekim 1751(1 Zilhicce 1164) tarihinde ise 102 kuruş Gelibolu baruthanesine gönderilmiştir⁹⁹⁷. Adet-i ağnam mukataası gelirinden de 6 Eylül 1747 (1 Ramazan 1160) tarihinde mutfak masrafları (masarîf-ı matbah) için 500 kuruş⁹⁹⁸, Bolvadin mukataası gelirlerinden tulumba-i harik masrafı için 216 kuruş ödeme yapılmıştır. Tulumba-i Harik ifadesi, tulumbanın, suyun bir taraftan çıkıp, diğer taraftan vermeye, tahliye etmeye yarayan bir nevi araçtır⁹⁹⁹. Harik ise yangın anlamında olup İstanbul'da çıkan/çıkabilecek yangınları görmek amacıyla Harik Köşkü'nün inşa edildiği belirtilmiştir. Bu ifadelerden Harik Köşk'ünün masraflarının karşılanması amacıyla Bolvadin mukataasından 21 Eylül 1751 (1 Zilkade 1164) tarihinde ödeme

⁹⁹³ BOA, *D.BRM.*, No. 278-1/43.

⁹⁹⁴ BOA, *MAD.d.*, No. 6220, s. 16. Benzer örnekler için bk. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24404, s. 122. BOA, *TS.MA.d.*, No. 4167, s. 24, *TS.MA.d.*, No. 4167, s. 25, *TS.MA.d.*, No. 4167, s. 36, *TS.MA.d.*, No. 4167, s. 45, *TS.MA.d.*, No. 4167, s. 49.

⁹⁹⁵ BOA, *MAD.d.*, No. 6220, s.16/1.

⁹⁹⁶ BOA, *MAD.d.*, No. 2462, s. 318/1.

⁹⁹⁷ BOA, *MAD.d.*, No. 3393, s. 43/1.

⁹⁹⁸ BOA, *MAD.d.*, No. 3393, s. 154/1.

⁹⁹⁹ Şemseddin Sami, "tulumba", 909; Pakalın, "harik köşkü", 1/749; Yüksel Çetin, "Tulumbacı", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2012), 41/369, 370.

yapılmıştır. Aynı mukataa gelirinden üç ambarlı kalyonun masrafı için Aralık 1752 (1 Safer 1166) tarihinde 331 kuruş ödeme yapılmıştır¹⁰⁰⁰. Bir başka ödeme Balkanlarda bulunan İşkodra'ya bağlı İşbuzi baruthanesinin masrafı için yapılmıştır. 51.000 akçe olan bu masraf 20 Aralık 1751 (1 Safer 1165) tarihte çorak ve Gazlıgöl mukataası gelirinden yapılmıştır¹⁰⁰¹.

6.2.2.2. Mühimmat Masrafları

Mukataa giderleri içerisinde mühimmat harcamaları bulunmaktadır. Karahisar-ı Sahib sancağı mukataaları arasında karye-i nefis-i Şuhud mukataası gelirinden *masarıf-ı tecdid-i mühimmat-i biniş-i hümayûn* olarak isimlendirilen bir gider söz konusudur. Bu isim için biniş-i hümayûn veya biniş-i saltanat tabiri kullanılmış olup padişahların bir yerden başka yere atla ya da saltanat kayığıyla yaptıkları yolculuk olarak açıklanmıştır¹⁰⁰². 13 Temmuz 1752 (15 Ramazan 1165) tarihinde 125 kuruş, 19 Eylül 1754 (1 Zilhicce 1167) tarihinde 126 kuruş¹⁰⁰³, 11 Mayıs 1766 (1 Zilhicce 1179) tarihinde 124 kuruş adı geçen mukataa gelirinden¹⁰⁰⁴ toplam 375 kuruş tecdid-i mühimmat-ı biniş-i hümayûn için harcanmıştır.

Karahisar-ı Sahib sancağındaki çorak ve Gazlıgöl mukataasından bir başka harcama ise büyük dairelerde yemeklerin lezzetine bakan ve ziyafetlerde sofrta hizmetinde görevli bir sınıf asker çaşnigire yapılmıştır¹⁰⁰⁵. Sofra hizmeti gören bu kişilerin başında bulunanlara çaşnigir başı denilmiştir.¹⁰⁰⁶ Çorak ve Gazlıgöl mukataası gelirinden *ser-çaşni-girân* olarak belirtilen kişiye 21 Ocak 1749 (1 Safer 1162) yılında 11.810 akçe ödeme yapılmıştır¹⁰⁰⁷.

6.2.2.3. İnamat-ı Menzil ve Menzil-i Bargir Masrafları

İnam, yeniçerilerin aylıklarına yapılan zam, bahşiş anlamında kullanıldığı gibi Arapça da nimet vermek anlamındadır¹⁰⁰⁸. Menzil ise kervan ve posta tatarlarının indikleri, at değişimi yaptıkları veya konakladıkları bina ya da handır. Sefer halinde bulunan askerlerin yiyeceklerini temin ve tedarik etmek ve bedeli mukabilinde zahire alınmak üzere menziller oluşturulmuştur¹⁰⁰⁹. Ayrıca posta ve posta tatarları

¹⁰⁰⁰ BOA, MAD.d., No. 1732, s. 88/1,2.

¹⁰⁰¹ BOA, MAD.d., No. 1732, s. 89/1,2.

¹⁰⁰² Pakalın, "biniş-i hümayûn", 1/235; Abdülkadir Özcan, "Biniş", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1992), 6/184, 185.

¹⁰⁰³ BOA, MAD.d., No. 3394, s. 106/1.

¹⁰⁰⁴ BOA, MAD.d., No. 3120, s. 204/1.

¹⁰⁰⁵ Şemseddin Sami, "Çaşnigir", s.498.

¹⁰⁰⁶ Pakalın, "Çaşnigirbaşı", 1/331.

¹⁰⁰⁷ BOA, MAD.d., No. 1732, s. 89/1,2.

¹⁰⁰⁸ Pakalın, "in'am", 2/67.

¹⁰⁰⁹ Pakalın, "menzil", 2/479.

beygirlerinin bulunduğu yer anlamında da menzil ifadesi kullanılmıştır¹⁰¹⁰. Bu bilgilerden menzil masraflarının karşılanması adına *inamat-ı menzil* ifadesi kaynaklarda görülmüş olup Ahtaman menziline 26 Ocak 1762 (1 Receb 1175) tarihinde Bolvadin mukataası gelirlerinden 203 kuruş ödeme yapılmıştır¹⁰¹¹. Ödeme yapılan menziller için bargir ücreti de ödenmiştir. Bargir, yük tutucu, yük kaldıran, yük taşıyan anlamında olup hayvan ve hamallara ve araba, gemi gibi şeylere atfedilmiştir. Bu bağlamda Malatya menziline bargiran bahası (baha-i bargiran-ı menzil-i Malatya) 8 Aralık 1752 (1 Safer 1166) tarihinde Karahisar-ı Sahib sancağı adet-i ağnam mukataası gelirinden 197 kuruş ödeme yapılmıştır¹⁰¹². Benzer bir menzil ödemesi ise Balkanlarda Pilevne menzilineki bargir ücretidir. Bu miktar 366,5 kuruş olup haşhaş mukataası gelirinden 7 Temmuz 1743 (15 Cemaziyelevvel 1156) yılında ödenmiştir¹⁰¹³. Bir diğer menzil ödemesi ise Hüsrev Paşa Hanı¹⁰¹⁴ mezili bargiran ücretidir. Bu menzil Afyonkarahisar'a bağlı Emirdağ ve Eskişehir civarındadır¹⁰¹⁵. 8 Mart 1742 (1 Muharrem 1155) tarihinde 185,5 kuruş Bolvadin mukataası gelirinden ödenmiştir¹⁰¹⁶.

6.2.2.4. Harcanan Baha-Ücret

Karahisar-ı Sahib sancağı mukataa gelirlerinden birtakım harcamalar söz konusudur. Bu harcamalar arasında Vidin kalesinde bulunan amele-i rençbaran ücreti bulunmaktadır. Bu ücret 4 Mayıs 1754 (11 Receb 1167) tarihinde 83.980 akçe çorak ve Gazlıgöl mukataası gelirinden ödenmiştir¹⁰¹⁷. 15 Kasım 1746 (1 Zilkade 1159) tarihinde ise Oltu kalesinde bulunan topçuların buğday alımları için 12,5 kuruş, Hartus kalesindeki topçuların buğday alımları için 16,5 kuruş sancak dahilindeki haşhaş mukataası gelirinden ödeme yapılmıştır¹⁰¹⁸. Özel merasimlerde kullanılan maytap ve fişekhane ücreti 512,5 kuruş haşhaş mukataası gelirinden 11 Mayıs 1751 (15 Cemeziyelahir 1164) tarihinde ödeme yapılmıştır¹⁰¹⁹. Taş ve yol kenarındaki kaldırımı yapan kişilere ise senk ve ücret-i kaldırımcıyan adında 126 kuruş karye-i nefis-i Şuhud mukataası gelirinden ödeme yapılmıştır¹⁰²⁰.

¹⁰¹⁰ Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2004), 29/159.

¹⁰¹¹ BOA, *EV. HMM.d.*, No. 5136, s. 81/1.

¹⁰¹² BOA, *MAD.d.*, No. 3393, s. 154/1.

¹⁰¹³ BOA, *MAD.d.*, No. 2462, s. 70/1.

¹⁰¹⁴ Semavi Eyice, "Hüsrev Paşa Külliyesi", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1999), 19/46-48.

¹⁰¹⁵ Güneş, "XVIII. yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri", 35-64; menzil haritası için bk. *Harita* 4.2. Karahisar-ı Sahib Sancağı Cıvarı Menzil Güzergahı.

¹⁰¹⁶ BOA, *MAD.d.*, No. 2462, s. 341/1.

¹⁰¹⁷ BOA, *MAD.d.*, No. 1732, s. 89/1,2.

¹⁰¹⁸ BOA, *MAD.d.*, No. 3393, s. 43/1.

¹⁰¹⁹ BOA, *MAD.d.*, No. 3393, s. 43/1.

¹⁰²⁰ BOA, *MAD.d.*, No. 3394, s. 106/1.

6.2.2.5. Mübayaa

Karahisar-ı Sahib sancağında mübayaa olarak geçen birtakım satın alımlar gerçekleşmiştir. Bu satın alımlar sancak mukataalarından karşılanmıştır. Örneğin, Babadağ kazasında zahire, erzak alımı için 1.666 kuruş 27 Aralık 1743 (11 Zilkade 1156) tarihinde haşhaş mukataası gelirinden yapıldığı söz konusudur¹⁰²¹. Sohum kazası için çorak ve Gazlıgöl mukataası gelirinden 2 Kasım 1743 (15 Ramazan 1156) tarihinde 13. 200 akçe odun (hatab) alımı için harcama yapılmıştır¹⁰²².

¹⁰²¹ BOA, MAD.d., No. 2462, s. 70/1

¹⁰²² BOA, MAD.d., No. 2462, s. 318/1.

7. KİMLİK AÇISINDAN MALİKÂNE SAHİPLERİ VE GÖREVLERİ

7.1. Lakap/Ünvan Açısından Malikâne Sahipleri

Osmanlı Devleti'nde malikâne sistemine geçilmesiyle birlikte Karahisar-ı Sahib sancağındaki mukataaların malikâne mutasarrıflarının kimliklerinin yani ünvan ve lakaplarının ne olduğu, hangi görevde oldukları, nerede ikamet ettikleri, hangi mukataaları tasarruf ettikleri, tasarruflarında bulunan mukataaları tek mi yoksa ortak şekilde mi tasarruf ettikleri araştırmamızın bu bölümünde konuya ait kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda açıklanmaya çalışılacaktır.

Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne mutasarrıflarının isimleri genellikle ...paşa, paşazade, ağa, ağazade, bey, efendi, seyit, derviş vb. ifadelerle sıkça zikredilmiştir. Malikâne mutasarrıfları isimlerinin yanına birtakım ünvan alarak zikredilmeleri, ekonomik açıdan durumlarının iyi olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu ünvanlar eşraf tarafından kazanılan bir ünvan mı yoksa devlet memurluğu yapmış kişiler tarafından kullanılan unvan mı kesin olarak bilinmemektedir. Bu ifadelerle birlikte kimi belgelerde, malikâne sahiplerinin hangi görevde bulunduğu dair birtakım bilgileri görebiliyoruz. Örneğin, *dergâh-ı mu'alla kapucubaşlarından Seyyid el-Hâc Mehmed dâme mecduhû...* ifadesinden Mehmet'in peygamber soyundan gelen seyitlerden birisi ve hacı olduğu belirtildiği gibi Osmanlı sarayında kapıcıbaşı görevinde olduğu hakkında bilgi sahibi olmaktayız¹⁰²³. Benzer şekilde Kızılca Olucak mukataası malikâne mutasarrıfı Mustafa, *Solak Mustafa Ağa*¹⁰²⁴ ya da *Solak Kara Mustafa Ağa* ifadelerini kullanmıştır¹⁰²⁵. Mustafa Ağa'nın solak¹⁰²⁶ ifadesini kullanması geçmişte ya da malikâne mutasarrıflığı görevi sırasında Osmanlı'da padişahın muhafızı görevinde ulunmasından ya da yakınlarından birisinin bu görevi yapmasından kaynaklı bu ifadeyi kullanabileceği düşünülmektedir. Bu kişi 1797/8 (1109) yılından 1723 (1135) yılına kadar yaklaşık 26 yıl Kızılca Olucak mukataasının malikâne mutasarrıflığını yapmıştır¹⁰²⁷.

Karahisar-ı Sahib sancağındaki tasarruf olunan mukataaların malikânegilerinin yukarıda belirtilen ifadeler haricinde bazı lakablar kullanıldığı da kullanmışlardır.

¹⁰²³ BOA, KK.d., No. 193, s. 103/1.

¹⁰²⁴ BOA, MAD.d., No. 5781, s. 6/2.

¹⁰²⁵ BOA, MAD.d., No. 5878, s. 6/2.

¹⁰²⁶ Osmanlı askeri teşkilat içinde padişah muhafızlığı, tören bölümü işlevini yerine getiren Yeniçeri Ocağı'nın 60., 61., 62., 63. ortalarından meydana gelen yaya askeri statüsündedir. Sadece amirleri olan solakbaşı ata binmekle görevlidir. Geniş bilgi için bk. Zeynep Tarım Ertuğ, "Solak", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2009), 37/368, 369.

¹⁰²⁷ BOA, KK.d., No. 187, s. 87, 88, BOA, KK.d., No. 187, s. 93, 94. Mustafa'nın ne zaman vefat ettiği kesin bilinmediği için 1135 yılından sonra Ali isimli bir kişi tasarruf etmiştir. Bu bilgi doğrultusunda Mustafa'nın 1135 yılı civarında vefat etmesi düşünülürse mukataa Mustafa tarafından yaklaşık 26 tasarruf edilmiştir.

Kullanılan lakaplardan birisi Tatar lakabıdır¹⁰²⁸. Bu lakab, çorak ve Gazlıgöl mukataası malikâne mutasarrıfı Mehmet Ağa tarafından kullanılmıştır¹⁰²⁹. Mustafa'nın kendisinin ya da yakınlarının Tatar halkından olması ya da postacı olmasıyla ilgilidir. Sancak dahilinde bir başka malikânecinin kullandığı lakab ise Duhani lakabıdır. 1 Şubat 1785(21 Rebiülevvel 1199) tarihinde Karaman Bozulus Türkmen mukataasının 1, Karahisar-ı Sahib sancağı ağnam mukataasının 3 hissesinin malikâne mutasarrıfı Ahmet'in tütün anlamına gelen duhan(i) lakabını kullanması¹⁰³⁰ Karahisar-ı Sahib sancağında kendisinin duhan mukataasına mutasarrıf olduğu göremediğimizden farklı bölgenin tütün mutasarrıflığı yapması veya tütün kullanması veya yakınlarının tütün tüccarlığı, tütün mukataası mutasarrıflığı yapmasından kaynaklı bu lakabı tercih etmesi düşünülmektedir. Ayrıca Ahmet, Duhani lakabıyla birlikte Hacı lakabını kullandığı gibi Duhani lakabı olmadan Hacı Ahmet¹⁰³¹ ismini de kullanmıştır¹⁰³². Bolvadin mukataası mutasarrıfı Ali ise kuşların bakımıyla ilgilenenlere kişilere verilen isim Bazdar¹⁰³³ lakabını kullanmış kayıtlarda Baz-dar Ali şeklinde geçmiştir¹⁰³⁴.

Malikâne mutasarrıflarının fiziki özelliklerinden dolayı aldıkları lakaplar ya da baba, anne, dede vb. akrabalık bağları vasıtasıyla kullanılan lakaplar da söz konusudur. Örneğin, Şuhud mukataası¹⁰³⁵ malikâne mutasarrıfı Mehmet, Karakulak lakabını kullanmıştır¹⁰³⁶.

Bir başka lakap ise malikânecinin nereli olduğu veya muhtemel oturmuş olduğu yere göre verilmiştir. Örneğin, Kenir mukataasının malikâne mutasarrıfı Ali'nin lakabı Karahisari Ali şeklinde kayıtlarda yer almıştır. Bu bakımdan Karahisari lakabını alan bir kişinin nereleri olduğu veya nerede yaşadığıyla ilgili bilgi sahibi olunabilmektedir¹⁰³⁷.

Lakaplar içinde, isimlerden sonra *zade* ifadesi geçen malikâne mutasarrıfları da bulunmaktadır. Zade, oğul anlamında kullanılarak bir soy bağının bulunduğu işaretir. Mukataa-i karye-i nefis-i Şuhut mukataası malikâneci Halil Ağa Dayezade lakabını kullanmıştır¹⁰³⁸. Daye, bir kadının kendi çocukları haricinde başkalarının çocuklarına

¹⁰²⁸ Tatar, Türk kavimlerinden bir isim olduğu gibi mektup götüren kişi anlamında da kullanılmıştır. bk. Semseddin Sami, "tatar", 370.

¹⁰²⁹ BOA, KK.d., No. 2507, s. 10/4. BOA, MAD.d., No. 2450, s. 141/2. BOA, MAD.d., No. 3446, s. 20/3. MAD.d., No. 9485 21/2. BOA, KK.d., No. 2489, s. 144/1. BOA, MAD.d., No. 9506, s. 141/3. BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14106, s. 50/1.

¹⁰³⁰ BOA, C.ML., No. 554/22783.

¹⁰³¹ Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1202), No. 258, v. 14/1.

¹⁰³² Duhani Ahmet, 1779 yılında Turunçzade Süleyman efendinin halka zulm etmesinden dolayı elinden alınan mütesellimlik görevinde bulunmuştur. bk. Ölmez, Karahisar-ı Sahib Sancağında Ayânlık Müessesesi (1784-1848), 30; Özkaya, Osmanlı İmparatorluğunda Ayânlık, 228, Gönçer, Afyon İli Tarihi, 226.

¹⁰³³ Pakalın, "bazdar", 1/182.

¹⁰³⁴ BOA, MAD.d., No. 9506, s. 146/2, s. 154/3, s. 183/1.

¹⁰³⁵ Karahisar-ı Sahib ve Karasi ve Malatya sancaklarında vaki karye-i nefis-i Şuhud ve gayrihu mukataası... BOA, KK.d., No. 203, s. 277/1.

¹⁰³⁶ BOA, KK.d., No. 203, s. 277/1.

¹⁰³⁷ BOA, MAD.d., No. 3408, s. __/1.

¹⁰³⁸ BOA, AE.SMST.III., No. 263/21062.

bakmasıdır¹⁰³⁹. Bu bilgilere göre Halil Ağa'nın muhtemelen annesi ya da akrabalarından birinin bu ifadeyle anılması ihtimal dahilinde olduğu gibi soyunun Daye isimli bir mahale dayanmış olması ya da yakınlarından birisinin veya kendisinin bu mahalde görev yapmış olmasından kaynaklı bu ifadeyi lakab olarak kullanmış olabileceği düşünülmüştür.

Zade ifadesini kullanan başka malikâne sahipleri ise Karahisar-ı Sahib sancağının bilinen ailelerinden olan Bakizadeler'dir. Bu aileye mensub, sancak dahilinde önemli malikâneciler arasında zikredilen kişilerden birisi Abdülbaki'dir. Abdülbaki'den sonra oğlu Karahisarlı Baki Ağazade Ahmet Ağa'da bu soyu temsilen bu lakabı kullanmıştır. Nitekim bazı kayıtlarda bu soya mensup olanları Hisarbaki Ağa, Hisari Baki, Karahisari, Hisarlı Baki Ağa zade olarak yer almıştır¹⁰⁴⁰. Benzer zade ifadesini kullanan Karahisar-ı Sahib sancağının özellikle XVIII. yüzyılların son dönemlerinde karşımıza çıkan Turunçzade'ler de kullanmışlardır. Süleyman ve oğlu Mustafa bu lakabı kullanan malikâne sahipleri arasındadır¹⁰⁴¹.

Soy bağıını ifade eden lakablar arasında, Dolacı lakabını Bolvadin mukataası mutasarrıfı Hüseyin kullanmıştır. Bu lakab, Hüseyin haricinde muhtemelen ilk kez kendisi kullanmış olacak ki oğulları Dolacıoğlu lakabını kullanarak Dolacıoğlu Mustafa ve Mehmet Ağa isimleri kayıtlarda yer almaktadır¹⁰⁴².

Bozulus Türkmen mukataası malikâne mutasarrıfı Mehmet tarafından Kılılızade lakabının kullanılmıştır¹⁰⁴³. Mehmet'in bu lakabı kullanmasında Kılılı/Kılı/Kıllu cemaatine¹⁰⁴⁴ bağlı olmasından kaynaklı bu ismi kullandığı düşünülmüştür.

Karahisar-ı Sahib sancağı malikâne sahiplerinin kullandıkları lakablar arasında dini içerikli lakablar da bulunmaktadır. Bunlar genellikle *hacı/elhâc*¹⁰⁴⁵, *seyit*, *derviş*, *hafız*, *molla* lakablarıdır. Bunlar arasında en sık kullanılan el-hâc/hacı lakabıdır. Hacı ve el-hâc isimleri birbiri yerine kullanılmıştır. Örneğin, ...*malikânecisi dergâh-ı muallâ gedüklülerinden Hacı Abdükbaki* zikredildiği gibi aynı kişi için*malikânecisi*

¹⁰³⁹ Şemseddin Sami, "daye", 602.

¹⁰⁴⁰ BOA, AE.SOSM.III., No. 72/5533. BOA, MAD.d., No. 3394, s. 105/1. BOA, MAD.d., No.1929, s. 11/3.

¹⁰⁴¹ BOA, KK.d., No. 203, s. 417/4, BOA, KK.d., No. 2410, s. 62/2. BOA, KK.d., No. 2410, s. 85/1.

¹⁰⁴² BOA, MAD.d., No. 3259, s. 128/2. BOA, MAD.d., No. 9506, s. 177/3. BOA, MAD.d., No. 9508, s. 156/1. BOA, MAD.d., No. 9485, s. 21/2. BOA, MAD.d., No. 3418, s. 37/4. BOA, MAD.d., No. 2409, s. 85/3. BOA, KK.d., No. 2517, s. 15/1.

¹⁰⁴³ BOA, D.EVM.d., No. 26305, s. 6/2. Ayrıca 1717 yılında mukataanın tevabileri arasında Tavas Tefenlü cemaati yer almaktadır ve bu cemaatin kethüdası ise Ali'dir. bk. BOA, D.EVM.d., No. 26305, s. 6/2.

¹⁰⁴⁴ Kılılı/Kıllu isimli bir cemaat ismi bulunmaktadır. Geniş bilgi için bk. Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, (İstanbul: Tercüman, 1979), 516, 517. Kılılızade Mehmet Bey isimli bir kişinin 1724-1730 yılları arasında Rışvan mukataasının malikâne mutasarrıflığını yapmıştır. bk. Söylemez - Tunç, "Osmanlı Mali Sistemi Çerçevesinde Aşiret Mukataaları: Rışvan ve Çakallı Mukataası", 463.

¹⁰⁴⁵ Maddi durumu iyi büyük tüccarlar tarafından *hâce* lakabı da kullanılmıştır. bk. Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki 'Eşraf ve A'yan' Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları III*, (1982), 105-119.

dergâh-ı muallâ gedüklülerinden Elhâc Abdükbaki isimleri zikredilmiştir¹⁰⁴⁶. Bu durumda hacı ve el-Hâc sıfatlarının birbiri yerine kullanılabilmektedir. Bu lakabların, XVIII. yüzyıl şartları düşünüldüğünde, deve ve yaya olarak aylarca süren yolculuğun meşakkatli olması ancak maddi açıdan durumunun iyi olanların yapabileceği bir yolculuk ve ziyaretir¹⁰⁴⁷. Bu bakımdan sancak dahilindeki *hacı/el-Hâc* lakabını kullanan malikâne mutasarrıflarının durumlarının iyi olduğuna bir kanıttır. Örneğin, 1696 (1107) yılında çorak ve Gazlıgöl mukataasının malikâne mutasarrıfı el-Hâc Hüseyin Ağa'dır¹⁰⁴⁸. Benzer şekilde resm-i dönüm haşhaş mukataası mutasarrıfı Mehmet'in de Hacı lakabını kullandığı görülmüştür¹⁰⁴⁹. Bir başka dini kavram ise *seyittir*. Seyit, peygamber soyundan gelenler tarafından kullanılmıştır¹⁰⁵⁰. Örneğin, Hamitili, Sultanönü, Karahisar-ı Sahib ve Kütahya sancaklarının resm-i dönüm duhan mukataası mutasarrıfı Süleyman, Sandıklı kazasındaki Ömer Bayezid çiftliği malikâne mutasarrıfı Ali¹⁰⁵¹, seyit soyundan geldiği için *seyit* ifadesini kullanmıştır. Seyit lakabının ağa ifadesiyle birlikte kullanıldığı söz konusudur. Karahisar-ı Sahib sancağı adet-i ağnam mukataası malikâne mutasarrıfları Süleyman ve Abdullah, kayıtlarda Seyit Süleyman Ağa ve Seyit Abdullah Ağa şeklinde kullanmışlardır¹⁰⁵². Lakaplar arasında *derviş* ifadesi de kullanılmıştır. Derviş, Allah için alçak gönüllük yapan ya da bir tarikata mensup kişi anlamındadır¹⁰⁵³. Bu lakabı hangi anlamda kullandıkları şimdilik bilinmemektedir. Sancak dahilinde çorak ve Gazlıgöl mukataası malikâne mutasarrıfı Mehmet¹⁰⁵⁴ ve ağnam mukataası mutasarrıfı Mustafa¹⁰⁵⁵ derviş lakabını kullananlar arasındadır. Başka bir dini lakab olan *hafız* lakabı da yine çorak ve Gazlıgöl mukataası malikâne mutasarrıfı Abdurrahim kullanmıştır¹⁰⁵⁶. *Hafız*, Kuran-ı Kerim'i ezberden okuyabilen kişilere verilen isimdir¹⁰⁵⁷. Abdurrahim'in büyük olasılıkla kendisinin hafız olmasıyla bu lakabı kullanmasıyla ilgili olduğu gibi yakınlarının hafız olmasından kaynaklı kendisinin de bu lakabı kullandığı düşünülebilir.

Görüldüğü gibi Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne sistemine dahil mukataaların malikâne sahiplerinden bazıları, lakablarıyla birlikte bazıları lakablarının

¹⁰⁴⁶ BOA, KK.d., No. 2513, s. 91/1. BOA, KK.d., No. 2519, s. 105/1.

¹⁰⁴⁷ Yıldırım, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 96,97.

¹⁰⁴⁸ BOA, MAD.d., No. 9485, s. 21/2. Benzer, *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1169)*, No. 249/546, v. 84a/2. BOA, C.ML., No. 530/21738. BOA, AE.SMST.III., No. 85/6276. BOA, TS.MA.d., No. 4167, s. 36/1. BOA, KK.d., No. 2528, s. 217/1. BOA, D.BŞM.ZMT.d., No. 13849, s. 32/6. MAD.d., No. 5210, s. 2/6.

¹⁰⁴⁹ BOA, MAD.d., No. 2462, s. 70/1.

¹⁰⁵⁰ Geniş bilgi için bk. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 2 (1453-1559)* (Ankara: Barış Yayınevi, 1999), 58; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Seyyid", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2009), 37/40-43; Ş. Tufan Buzpınar, "Nakibüleşraf", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2006), 32/322-324; Rüya Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005).

¹⁰⁵¹ BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14107, s. 198/4.

¹⁰⁵² BOA, MAD.d., No. 9508, s. 156/1.

¹⁰⁵³ Pakalın, "derviş", 1/428.

¹⁰⁵⁴ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1166)*, No. 250/547, v. 80a/4, 81b/1. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1169)*, No. 249/546, v. 9a/3. BOA, KK.d., No. 192-425/1. BOA, D.BRM.d., No. 24354, s. 40/2.

¹⁰⁵⁵ BOA, KK.d., No. 192, s. 199/1, s. 395/3.

¹⁰⁵⁶ BOA, D.BRM.d., No. 24385, s. 129/2, 131/2, 147/2.

¹⁰⁵⁷ Şemseddin Sami, "hafız", 537.

yanında ağa, efendi, bey vb. ifadelerle birlikte kullanmışlardır. Bu ifadeden yola çıkarak malikâne mukataalarının maddi açıdan güçlü ve nüfuzlu, saygın kişiler olarak ifade edebileceğimiz ağaların¹⁰⁵⁸, efendilerin, beylerin kontrolündedir. Karahisar-ı Sahib sancağındaki mukataaların malikâne mutasarrıfları çorak ve Gazlıgöl mukataasını el-Hâc Hüseyin Ağa¹⁰⁵⁹, Bolvadin mukataasını ise Ali Ağa¹⁰⁶⁰ 1695/1696 (1107) yılında tasarruf ettikleri gibi adı geçen mukataaların ilk malikânegisi olma özelliğini taşımaktadırlar. Ağa ifadesi, 1699/1700 (1111) yılında Kızılca Olucak mukataası malikânegisi Mustafa tarafından da kullanılmıştır¹⁰⁶¹. Benzer şekilde bir başka ağa ifadesi 1700/1701 (1110) yılında aynı sancak dahilindeki ihtisab mukataası malikânegisi Mehmet ve Abdi¹⁰⁶² tarafından kullanılmıştır¹⁰⁶³. Kayıtlarda malikânegi/lerin ismin sonlarında ağa ifadesini sıkça geçtiği gibi isimden sonra *efendi* ifadesi de sık geçmektedir. Hatta kimi belgelerde malikâne sahiplerinin ismi aynı olmasına rağmen kimi belgede ağa kiminde ise efendi ifadesi kullanılmıştır. Örneğin, ihtisab mukataası malikânegileri Mehmet ve Abdi isimlerinden sonra ağa¹⁰⁶⁴ kullanırken farklı bir belgede Mehmet için *efendi* Abdi için *ağa* kullanılmıştır¹⁰⁶⁵. Bu durumda sancak malikânegileri için ağa ve efendinin aynı anlamı taşıdığını görmekteyiz. Efendi ifadesinin bey ile birlikte geçtiği belgeler de söz konusudur. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağı ihtisab mukataası malikâne sahibinin adı Ahmet Bey Efendi, çorak ve Gazlıgöl mukataası malikâne sahibi Abdülkerim Bey Efendi olarak belirtilmiştir¹⁰⁶⁶. Bu durumda bey, ağa, efendi ifadelerinin XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağı malikâne sahipleri arasında aynı anlama geldiği zaman zaman birlikte zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılmıştır. O halde ağa genellikle devlet kademesinde çalışan ya da çalışmış maddi açıdan güçlü ve nüfuz sahibi kişileri ifade ettiği gibi Karahisar-ı Sahib sancağının ileri gelenleri arasında olduğunun bir göstergesidir.

Karahisar-ı Sahib sancağı malikâne sahipleri arasında ayan ifadesini kullananlar da bulunmaktadır. Bu kavram daha çok şehir ve kasabaların ahali tarafından ayan olarak isimlendirilen kişilerdir. Bu kişiler bölgede zengin ve saygınlığa sahiptir. Ayanlar, vali ve kadıyla birlikte hareket ederek vergi meseleleriyle ilgili birbirleriyle ilişki içerisinde idiler¹⁰⁶⁷. Nitekim Bolvadin mukataası malikânegisi Mehmet¹⁰⁶⁸, çorak ve Gazlıgöl

¹⁰⁵⁸ Ağa, devlet kademesinde çalışan kişilere, bir yörenin idaresini kontrolü altına almış kişilere verilen bir unvandır. Devlet, uzun ve yorucu savaşlar neticesinde yörelerin idaresini ele geçiren güçlü ve saygın olan ağalara *ayan* sıfatını yükleyerek bölge idaresini kontrol altına almayı amaçlamıştır. bk. Faruk Sümer, “Ağa”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1988), 1/451, 452.

¹⁰⁵⁹ BOA, *MAD.d.*, No. 9485, s. 21/2.

¹⁰⁶⁰ BOA, *MAD.d.*, No. 7359, s. 27/2.

¹⁰⁶¹ BOA, *MAD.d.*, No. 5878, s. 6/2.

¹⁰⁶² Belirtilen bu kişiler ağa olmanın yanında mukataanın hem malikânegileri hem de aynı mukataa civarında oturan kişilerdir. bk. BOA, *MAD.d.*, No. 7359, s. 39/1, BOA, *MAD.d.*, No. 5878, s. 6/2, *Afyon Şer’iyye Sicil Defteri (1112)*, No. 229/526, v. 51b/2.

¹⁰⁶³ BOA, *MAD.d.*, No. 7359, s. 39/1. *Afyon Şer’iyye Sicil Defteri (1112)*, No. 229, v. 51b/2.

¹⁰⁶⁴ BOA, *MAD.d.*, No. 1736, s. 31/2.

¹⁰⁶⁵ BOA, *D.BŞM.d.*, No. 997, s. 3/4.

¹⁰⁶⁶ BOA, *MAD.d.*, No. 5210, s. 16/5, BOA *D.BRM.d.*, No. 24370, s. 38/2.

¹⁰⁶⁷ Pakalın, “ayan”, 1/120.

mukataası malikânecisi Derviş Mehmet¹⁰⁶⁹, Seyit Mustafa¹⁰⁷⁰, Danişmendli mukataasına tabi Karalı ve Sermayeli mukataası malikânecisi Ayşe Sultan'ın kethüdası el-Hâc Abdullah¹⁰⁷¹, haşhaş mukataası malikânecisi Mustafa¹⁰⁷², Senir mukataası malikâne sahiplerinden Seyit Hamdullah¹⁰⁷³ ve malikâne sektöründe Karahisar-ı Sahib sancağında tanınmış Bakizade sülalesinden Abdülbaki¹⁰⁷⁴ ayan ifadesini kullanan önemli malikâne sahiplerindedir. Ayrıca ayan olarak zikredilen Turunçzade sülalesinden olanlar da söz konusudur¹⁰⁷⁵.

7.2. Mesleki Açıdan Malikâne Sahipleri

Karahisar-ı Sahib sancağı malikâne sahiplerinin bey, ağa, efendi gibi ifadelerle zikredilerek hangi meslek grupları içinde yer aldığı çoğunlukla belirtilmiştir. XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne mukataası tasarruf eden *alaybeyi* mesleğindeki kişiler bulunmaktadır. Alaybeyi, herhangi bir eyalet ve vilayetteki tımarlı sipahilerden bir kısmının büyük amiridir¹⁰⁷⁶. Karahisar-ı Sahib sancağında 1697-98 yıllarında alaybeyi görevinde bulunduğu ve Abdi Çavuş¹⁰⁷⁷ şeklinde geçtiği de görülmüştür. Sancak sakinlerinden Abdi, İhtisab mukataasının malikâne mutasarrıflığını yaptığı gibi sonrasında bu mukataanın malikânecisi olduğunu görmekteyiz¹⁰⁷⁸. Bu bağlamda alaybeyi Abdi'nin sonraki yıllarda malikâne mukataası tasarruf etmesi maddi açıdan zengin, nüfuzlu, tanınmış bir kişi olduğunu göstermektedir. Sancak dahilinde önceden alaybeyi¹⁰⁷⁹ görevinde bulunan Mustafa'dır. Alaybeyi Mustafa¹⁰⁸⁰, 1722 yılından 1755 yılına kadar¹⁰⁸¹ Kızılca Olucak mukataasını yaklaşık 33 yıl tasarruf

¹⁰⁶⁸ BOA, KK.d., No. 2517, s. 15/1.

¹⁰⁶⁹ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1166)*, No. 250/547, v. 96a/1. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1169)*, No. 249/546, v. 9a/3.

¹⁰⁷⁰ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1178)*, No. 251/548, v. 121a/1.

¹⁰⁷¹ BOA, KK.d., No. 2519, s. 134/2.

¹⁰⁷² BOA, KK.d., No. 2519, s. 71/1.

¹⁰⁷³ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1166)*, No. 250/547 v. 5a/1.

¹⁰⁷⁴ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1178)*, No. 251/548, v. 121a/1. BOA, KK.d., No. 2491, s. 186/1.

¹⁰⁷⁵ Turunçzadeler ve Bakizadelerin ayanlığı hakkında geniş bilgi için bk. Ölmez, *Karahisar-ı Sahib Sancağında Ayânlık Müessesesi (1784-1848)*, 30; Turunçzade Süleyman Ağa'nın XVIII. yüzyılda Sivas şehrinde zahire mübayacılığı ve mütesellimlik görevini ifa ettiği gibi Karahisar-ı Sahib sancağında ayan ve mutasarrıflık yaptığı belirtilmektedir. Ayrıca bu kişinin belirli bir dönem vezirlik yaptığı Halep, Karaman, Rakka ve Adana eyaletlerinde de valilik görevinde bulunduğu belirtilmektedir. Geniş bilgi için bk. Mehmet Güneş, "Ayanlıktan Vezirliğe Uzanan Bir Serüven: Karahisar-ı Sahib Ayanı Turunçzade Süleyman Ağa ve Muhallefâtı", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 16 (2023)118-144

¹⁰⁷⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Alay", İA., 1/293.

¹⁰⁷⁷ Yıldırım, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 96.

¹⁰⁷⁸ BOA, MAD.d., No. 7359, s. 39/1, BOA, MAD.d., No. 9485, s. 21/2.

¹⁰⁷⁹ Miralay Mustafa, Alaybeyi Mustafa olarak da zikredilmiştir. Bu durumda sancak dahilinde miralay ile alaybeyi birbiri yerine kullanıldığı görülmüştür. bk. Yıldırım, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 108,109.

¹⁰⁸⁰ Miralay Mustafa'nın aynı tarihe Alaybeyi Mustafa olarak zikredilmiştir. bk. Yıldırım, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 108,109.

¹⁰⁸¹ 1748 yılında da malikâneci olduğuna dair bk. Akpınar, *1748-1749 M. (1161-1162 H.) Tarih Ve 545 Numaralı Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) Şer'iyye Sicili*, 223-225.

ettikten sonra kendi rızası doğrultusunda oğulları Ömer ve Osman'a devretmiştir¹⁰⁸². Mustafa'nın daha önceden pek çok tımar tevcihiyle ilgili kaydı olduğu da belirtilmiştir¹⁰⁸³. Görüldüğü gibi alaybeyi/miralay görevindeki bazı kişilerin geçmişte tımar tevcihleri söz konusudur ki malikâne sisteminin yürürlüğe girmesi onları mukataa sektörüne çekmesine neden olmuştur. Böylece hem tımar topraklarında hem de sancağa bağlı Kızılca Olucak mukataasında nüfuzlarını sürdürmüşlerdir.

Malikâne mukataası tasarruf eden bir başka devlet görevlisi ise 1726 yılında Enderun-ı Hümâyûn'da görevli hâne-i hâssa ağalarından¹⁰⁸⁴ Osmanpaşazade Ahmet Bey'dir¹⁰⁸⁵. Ahmet, 1734 yılına ait kayıta Ahmet Ağa an silahşorân-ı hâssa¹⁰⁸⁶, 1744 yılında silahtar katibi¹⁰⁸⁷ Osmanpaşazade Ahmet¹⁰⁸⁸ olarak geçmiş ve belirtilen tarihte silahtar katibi görevini sürdürmüştür. Ahmet, 1726 yılından 1744 yılına kadar yaklaşık 18 yıl ihtisab mukataasının malikâne mutasarrıflığını yapmıştır¹⁰⁸⁹. 1744 yılında ise kantarcılık mukataasının malikâneçisidir¹⁰⁹⁰. Ahmet, 1734 yılından 1752 yılına kadar ise yaklaşık 17 yıl çorak ve Gazlıgöl mukataası ve tevabiisinin malikâneçiliğini yapmıştır. Ayrıca Ahmet'in 1739 yılında Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü ve Hamid ili sancaklarındaki resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataasının malikâneçisidir¹⁰⁹¹. Ahmet, ihtisap, çorak ve Gazlıgöl, kantarcılık ve Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü ve Hamid ili sancaklarındaki resm-i dönüm ve gümrük-i duhan mukataasının malikâneçi olması kendisinin devletin yetkin kademelerinden Enderun'da hâne-i hâssa ağası ve silahtar katibi gibi görevlerde bulunması birden çok mukataayı alabilecek güce sahip olmasıyla alakalıdır.

Enderun hazinesinde çalışan Karahisar-ı Sahib sancağında mukataa tasarruf eden bir malikâneçi daha önce bahsi geçmiş Dayezade lakabını taşıyan Halil Ağa'dır. Halil

¹⁰⁸² BOA, KK.d., No. 190, s. 206/2.

¹⁰⁸³ Yıldırım, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 108,109.

¹⁰⁸⁴ Enderun-ı Hümâyûn'da en itibarlısı has oda diğer adıyla hâne-i hâssadır. Enderun hazinesinin kontrolünü kethüdalarla ve ağalar yapmaktadır. bk. Abdülkadir Özcan, "Hassa", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1997), 16/394.

¹⁰⁸⁵ BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14107, s. 44/2. BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14106, s. 50/1. BOA, KK.d., No. 2517, s. 34/2. BOA, *MAD.d.*, No. 3865, s. 362/2. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1148)*, No. 242/539, v. 42b/2. Osmanpaşazade an-ağayan-ı hane-i hassa ...bk. BOA, *C.ML.*, No. 743/30288. Osmanpaşazade Ahmet Bey...BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14117, s. 20/3. Ahmet bey efendi Osmanpaşazade... BOA, *MAD.d.*, No. 9508, s. 156/1. Ahmet Ağa an silahşorân-ı hâssa ... BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14117, s. 20/3.

¹⁰⁸⁶ BOA, *MAD.d.*, No. 9510, s. 12/1.

¹⁰⁸⁷ Kapıkulu süvarilerinden birini oluşturan askeri bir grup olan silahtar bölümünde yer alan bir görevlidir. bk. Turan, "Silahtar", 37/191-193.

¹⁰⁸⁸ BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14117, s. 20/3.

¹⁰⁸⁹ İhtisab mukataası malikâneçisi Ahmet'in 1732 yılından 1744 yılına kadar ki sürede mukataayı tasarruf etmiştir. 1748 yılına ait belgede ihtisab mukataası el-Hâc Mehmet'in tasarrufunda görülmektedir. Bu bilgiden mukataa 1744-1748 yılları arasında hangi malikâneçinin tasarrufunda olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bu bakımdan aradaki 4 yılın malikâneçisinin kesin tespiti yapılamadığı için son bulunan belgeye göre malikâneçi süresi ortama bir şekilde verilmiştir.

¹⁰⁹⁰ BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14117, s. 20/3.

¹⁰⁹¹ BOA, KK.d., No. 190, s. 534/3.

Ağa, Hâne-i Hazine-i Hümayûn'da ¹⁰⁹² görevlidir. Halil, 1773 yılında Şuhud mukataasının yarı hissesini Mustafa Ağa ile birlikte Mehmet Emin Ağa'dan devralmıştır. Böylece mukataanın yeni malikânegisi olmuşlardır¹⁰⁹³.

Belirtildiği gibi hazine görevli kişiler Karahisar-ı Sahib sancağında malikânegi oldukları gibi hazine çalışmış olan kişilerin yardımcıları da malikâne mukataası sahibi olmuşlardır. *Ser-kalem-i Muhasebe-i evvel* olarak kayıtlarda belirtilip başmuhasebe-i evvel kaleminde çalışmış eski sadrazam hazinedarı Süleyman Ağa¹⁰⁹⁴ 1728, 1732, 1733 yıllarında ağnam mukataasının yarı hissesini Abdülbaki ile birlikte malikâne usulünce işletilmiştir¹⁰⁹⁵.

Bir başka hazinedar ise 1742 (1155)¹⁰⁹⁶, 1745(1158)¹⁰⁹⁷ ve 1754(1167)¹⁰⁹⁸ yılları arasında Karahisar-ı Sahib sancağı resm-i dönüm-i haşhaş mukataasının ¼ hissesini geçmişte sadrazam Ahmet Paşa hazinedarı el-Hâc Mehmet Ağa malikâne usulünce işletmiştir¹⁰⁹⁹.

Geçmişte Sadrazam mühürdarı¹¹⁰⁰ görevinde bulunmuş Mustafa Ağa da 1742 (1155), 1743 (1156) yıllarında resm-i dönüm-i haşhaş mukataasının ¼ hissesini tasarruf etmiştir¹¹⁰¹.

Harameyn-i Şerifeyn muhasebecisi de Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne mukataası tasarruf eden meslek grupları arasında yer almıştır. Harameyn-i Şerifeyn¹¹⁰² muhasebecisi Derviş Mustafa, 1750, 1751 yıllarında ağnam mukataasının yarı hissesinin 2/3'ünü tasarruf etmiştir¹¹⁰³.

Malikânegi olan bir başka saray görevlisi ise dergâh-ı muallâ müteferrikalarından¹¹⁰⁴ Ahmet'tir. Dergâh-ı muallâ müteferrikalarından Ahmet¹¹⁰⁵,

¹⁰⁹² Enderun-ı Hümayûn'da en itibarlısı has oda diğer adıyla hane-i hassadır. Enderun hazinesinin kontrolünü kethüdalarla ve ağalar yapmaktadır. bk. Özcan, "Hassa", 16/394; Cengiz Orhonlu, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1998), 17/131-133; İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten* 42/165 (Ankara: TTK., 1978), 67-94.

¹⁰⁹³ BOA, *MAD.d.*, No. 4384, s. 135/1, BOA, *AE.SMST.III.*, No. 263/21062.

¹⁰⁹⁴ BOA, *KK.d.*, No. 189, s. 246/3. BOA, *MAD.d.*, No. 2400, s. 28/1. BOA, *MAD.d.*, No. 2939, s. 30/1. BOA, *MAD.d.*, No. 9510, s. 12/1. BOA, *MAD.d.*, No. 9508, s. 156. BOA, *MAD.d.*, No. 2462, s. 117/1.

¹⁰⁹⁵ BOA, *C.ML.*, No. 731/29839; Şola, 537 Numaralı Karahisar-ı Sahib Sancağı Şer'iyye Sicili (1140-1142 H. /1727- 1729 M.), 178,179; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1142), No. 240/537, v. 41b/2.

¹⁰⁹⁶ BOA, *MAD.d.*, No. 2462, s. 70/1.

¹⁰⁹⁷ BOA, *MAD.d.*, No. 3393, s. 43/1.

¹⁰⁹⁸ BOA, *MAD.d.*, No. 2954, 74/1.

¹⁰⁹⁹ BOA, *MAD.d.*, No. 2954, s. 74/1. BOA, *MAD.d.*, No. 3393, s. 43/1. BOA, *MAD.d.*, No. 2462, s. 70/1.

¹¹⁰⁰ Sadrazam, nazır ve valilere bağlı olarak çalışan resmi kağıtları mühürleyen memurdur. Pakalın, "mühürdar", 2/39.

¹¹⁰¹ BOA, *MAD.d.*, No. 2462, s. 70/1. BOA, *MAD.d.*, No. 3393, s. 154/1.

¹¹⁰² Mekke ve Medine ile birlikte zikredilen bir tabir olup nezarete bağlı vakıfların hesaplarını kaydetmek ve vakıf yerleriyle cihetlerini kaydetmekle sorumlu görevlidir. Geniş bilgi için bk. Ş. Tufan Buzpınar-M. Sabri Küçükbaşçı, "Harameyn", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1997), 16/153-158; Darüssade ağalarının nezaretinde bulunan vakıfların muhasebelerini tutmakla ve vakıf yerleriyle cihetlerini kaydedenlerin başındaki memura verilen isimdir. Pakalın, "harameyn muhasebecisi", 1/744.

¹¹⁰³ BOA, *KK.d.*, No. 192, s. 199/1.

¹¹⁰⁴ Dergâh-ı muallâ/âli müteferrikaları Osmanlı'da padişah sarayındaki görevlileri ifade eder. bk. Abdülkadir Özcan, "Dergâh-ı Âli", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1994), 9/174.

1742 (1155) yılından önce Karahisar-ı Sahib ve Karasi ve Malatya sancaklarında Şuhud ve gayri nahiyelerde nefis-i Şuhud ve gayriden 55.581 akçe zeamete mutasarrıf iken kendisine hassa bezirgan¹¹⁰⁶ başbuğluğu ihsan edilmiş ve Mart ayı 1742 (1155 Mart başından) itibaren belirtilen bu yerler malikâne sistemine dahil edilerek kendisine bırakılmıştır. Böylece Ahmet'in¹¹⁰⁷ hem bezirgan başbuğluğuna terfi ettiğini hem de zeamet olan yerlerin malikâne mukataasına çevrilerek malikânecisi olduğunu görmekteyiz. Ahmet, Şuhud mukataası malikâne mutasarrıflığını 1742 (1155) yılından 1752 (1165) yılına vefatına kadar yaklaşık 10 yıl malikâne mutasarrıflığını yapmıştır. Kendisi vefat ettikten sonra belirtilen mukataanın malikâne mutasarrıflığını ise oğulları Mehmet Emin Ağa ve Mustafa Ağa¹¹⁰⁸ yapmıştır. Bu kişiler yaklaşık 21 yıl adı geçen mukataayı tasarruf etmişlerdir¹¹⁰⁹.

Karahisar-ı Sahib sancağı malikâne sahipleri arasında kethüdalar da bulunmaktadır. Kethüda, bazı devlet görevlilerinin işlerini yürüten yardımcı görevindedir. Devletin yüksek kademesinden en alt kademesine kadar pek çok kişinin kethüda ünvanını taşıyan yardımcıları bulunduğu¹¹¹⁰ gibi şehir kethüdaları adında genellikle, mali konularda halk ile devlet arasında ilişkileri sağlayarak daha çok seçimle işbaşına gelen kişilerin olduğu da söz konusudur¹¹¹¹. Bu bilgiden el-Hâc Hüseyin Ağa'nın 1695/1696 (1107) yılında çorak ve Gazlıgöl mukataası malikânecisi olması, Karahisar-ı Sahib sancağında yaşaması ve ağa ifadesi kullanması sancak dahilinde tanınan biri olduğuna işaretir¹¹¹². 1700 yılına ait bir belgede ise el-Hâc Hüseyin Ağa'nın kethüda görevinde bulunduğunu görmekteyiz¹¹¹³. O halde Hüseyin'in maddi açıdan güçlü olması malikâne tasarruf etmesine olanak sağladığı gibi ağa ifadesini kullanması nüfuz sahibi olduğuna işaretir. Bu bakımdan Hüseyin'in zengin ve nüfuz sahibi olması kethüdalık görevinde bulunmasına olanak sağlamıştır. El-Hâc Hüseyin Ağa, 1700 yılına ait bir başka belgede ise kethüdayeri olarak geçmektedir. Aynı yıla ait farklı belgelerde katibin eksik yazma olasılığı söz konusu olduğu gibi kethüdayerinin yeniçeri zabitlerine verilen¹¹¹⁴ bir isim olarak belirtilmesi, dolayısıyla Hüseyin Ağa'nın hem kethüdalık hem zabitlik yaptığı düşünülmüştür. Hüseyin Ağa tek başına çorak ve

¹¹⁰⁵ Abdülbaki'nin oğlu Ahmet ile karıştırılmamalıdır. Abdülbaki Ahmet'in oğulları Abdülbeşir ve Süleyman'dır. BOA, KK.d., No. 199, s. 440/3.

¹¹⁰⁶ bezirgan, ser-bezirgan olarak kayıtlarda geçmiştir. BOA, MAD.d., No. 3394, s. 106/1. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1160)*, No. 245, v. 22/3; Porgalı, *Afyonkarahisar (Karahisar-I Sahib) 1741-1743 (H. 1154-1156) Tarih Ve 542 Numaralı Şer'iyye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-İndex)*, 160,161, 245, 246; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1160)*, No. 245/542, v. 23b/2, 52a/2. Ser-bâzergânı Ahmed ismi için bk. Yıldırım, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 352.

¹¹⁰⁷ Ahmet bu lakabla birlikte ağa ifadesini kullanmış ve kayıtlarda Bezirgan Ahmet Ağa şeklinde de geçmiştir. bk. BOA, MAD.d., No. 3394, s. 106/1.

¹¹⁰⁸ BOA, MAD.d., No. 3394, s. 106/1.

¹¹⁰⁹ Detaylı bilgi için bk. *Şuhud mukataası* konu başlığı.

¹¹¹⁰ Geniş bilgi için bk. Mehmet Canatan, "Kethüda", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2022), 25/332-335.

¹¹¹¹ Geniş bilgi için bk. Şenol Çelik, "Şehir Kethüdası", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2010), 38/451, 452.

¹¹¹² BOA, MAD.d., No. 9485, s. 21/2.

¹¹¹³ BOA, MAD.d., No. 5878, s. 6/2.

¹¹¹⁴ Yeniçeri zabitlerinden birine verilmiş bir isimdir. bk. Pakalın, "kethüdayeri", 2/252.

Gazlıgöl mukataasının 1695/1696 (1107) yılından 1709/1710 (1121) yılına kadar yaklaşık 14 yıl malikâne mutasarrıflığı yaptığını görmekteyiz.

Kethüdayeri görevinde bulunan bir başka malikâneci ise Ahmet'tir¹¹¹⁵. Ahmet, sancak dahilindeki adet-i ağnam ve tevabii mukataasının 3/4 (3 rub') hissesinin malikâneçisidir. Ahmet, 1773 (1186) yılından 1779 (1193) yılına kadar ağnam mukataasını müşterek şekilde yaklaşık 6-7 yıl işletmiştir.

Sancak dahilinde *Rikâb-ı Hümâyûn kethüda kaimakamı...*¹¹¹⁶ Osmanlı'da *Serdar-ı Ekrem* ünvanı ile seferde bulunan ve padişahın yanında kendisine vekalet eden sadrazam vekili Rikâb-ı Hümâyûn kaymakamı olarak anılır¹¹¹⁷. Kanaatimizce buradaki kethüda, Rikâb-ı Hümâyûn kaymakamının yardımcısıdır ki bir başka belgede *kethüda-i hazret-i kaimakam...*¹¹¹⁸ ifadesi geçmiştir. Mehmet (Emin Efendi) adı geçen görevde bulunmuş olup Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü ve Hamidili sancaklarındaki resm-i dönüm-i duhan ve gümrük-i duhan mukataasının yarı hissesini 1749 yılından 1774 yılına kadar yaklaşık 25 yıl tasarruf etmiştir¹¹¹⁹. Bir başka kethüda, sadrazam kethüdası adı altında sadrazamın yardımcısı da malikâne tasarruf eden kişi Mehmet Arif'tir. Mehmet Arif, 1778 (1192) yılından 1780 (1194) yılına kadar Karahisar-ı Sahib sancağındaki haşhaş mukataasının 1/8 hissesinin malikâneçisi olmuştur. Yaklaşık 2 yıl işlettikten sonra 1780 yılında kardeşi Ahmet (Raşid)'e feragat etmiştir¹¹²⁰.

Sultanların kethüdaları görevinde bulunan malikâne sahipleri de söz konusudur. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağında Ayşe Sultan'ın kethüdası Ayan el-Hâc Abdullah, 1744 yılında Danişmendlü mukataasının malikâne sahiplerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹²¹.

Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne sahibi olan bir başka devlet görevlisi Kapıcıbaşı/serbevvab görevinde bulunan kişilerdir. Kapıcıbaşları, Osmanlı saray kapılarını bekleyenlerin amiri konumundaki kişilerdir¹¹²². Bu kişiler *...dergâh-ı muallâ/âli kapucubaşı/serbevvab....* şeklinde kayıtlarda¹¹²³ geçmiş olup Karahisar-ı Sahib sancağında önemli mukataaları tasarruf etmişlerdir. Belirtilen sancak dahilindeki Ulu Sincanlı nahiyesine bağlı Senir, Yazulga/Bodurga, Kızılca köyü ve yaylaklarının, Kılıç köyü ile Çayır ve çiftliği civarının malikâneci dergâh-ı âli kapıcıbaşı/serbevvab Karahisari el-Hâc Mustafa Bey'dir. Mustafa Bey, 1743 yılından 1750 yılına kadar

¹¹¹⁵ Duhani Ahmet ile karıştırılmamalıdır.

¹¹¹⁶ BOA, KK.d., No. 200, s. 326/1.

¹¹¹⁷ Abdülkadir Özcan, "Rikab", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2008), 35/110, 111.

¹¹¹⁸ BOA, AE.SMHD.I., No. 262/21279.

¹¹¹⁹ BOA, KK.d., No. 200, s. 326/1, BOA, KK.d., No. 202, s. 33/1.

¹¹²⁰ BOA, KK.d., No. 203, s. 391/2, BOA, KK.d., No. 203, s. 678/3.

¹¹²¹ BOA, KK.d., No. 2519, s. 134/2.

¹¹²² Geniş bilgi için bk. Pakalın, "kapıcı" ve "kapıcıbaşı", 2/166-170; Abdülkadir Özcan, "Kapıcı", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2001), 24/345-347.

¹¹²³ BOA, D.BRM.d., No. 24385, s. 81/3. BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14130, s. 136/11. BOA, KK.d., No. 192, s. 42/3. BOA, KK.d., No. 2482, s. 118/1.

yaklaşık 7 yıl Mustafa Paşa'nın oğlu Hamdullah ile ortak, 1750 yılından 1764 yılına yani vefatına kadar ise 14 yıl tek şekilde adı geçen mukataanın malikâne mutasarrıflığını yapmıştır¹¹²⁴. Mustafa Bey, Ulu Sincanlı nahiyesine bağlı Senir, Yazulga/Bodurga, Kızılca köyü ve yaylaklarının, Kılıç köyü ile Çayır ve çiftliği civarının 1743-1764 yılları arasında yaklaşık 21 yıl malikâne mutasarrıflığını yaptığı gibi nefis-i ihtisab mukataasını 1748 yılından 1764 yılına kadar yaklaşık 16 yıl malikâne mutasarrıflığı yapmıştır¹¹²⁵. Mustafa Bey'in vefat etmesinden sonra Ulu Sincanlı nahiyesine bağlı Senir, Yazulga/Bodurga, Kızılca köyü ve yaylaklarının, Kılıç köyü ile Çayır ve çiftliği ile ihtisab mukataasını oğulları Ömer, İbrahim ve Ahmet Bey¹¹²⁶ tasarruf etmiştir.

Malikâne sahibi olan bir başka kapıcıbaşı ise Mehmet'tir. Mehmet, 1752 yılında adet-i ağnam ve adet-i gulamiye ve resm-i ağıl müselmanan ve gebran liva-i Karahisar-ı Sahib ve tavabii mukataasının yarı hissesinin malikâne mutasarrıflığını yapmıştır¹¹²⁷. Çorak ve Gazlıgöl mukataasının 1782-1788 yılları arasında yaklaşık 6 yıl Hacı Süleyman'ın oğlu kapıcıbaşı Seyit Hacı Mehmet de malikâne mutasarrıflığı yapmıştır¹¹²⁸. Kapıcıbaşı el-Hâc İsmail Ağa¹¹²⁹ da aynı mukataayı 1790 (1204) yılından 1799 (1213)¹¹³⁰ yılına kadar yaklaşık 9 yıl malikâne mutasarrıflığı yapmıştır¹¹³¹.

Gedikli mesleğinde olanlar da Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne mutasarrıflığı yapmıştır. Gedikli, yeniçeriler içerisinde uzun zaman çalışmış ve imtiyaz sahibi olmuş kişilere verilen isimdir¹¹³². Adı geçen sancak mukataalarının malikâne mutasarrıfları kayıtlarda “...dergâh-ı mualla/âli gedüklülerinden...” ya da “dergâh-ı mualla/âli gedüklü çavuşlarından...” şeklinde geçmiştir.

Dergâh-ı âli gediklilerinden el-Hâc Abdülbaki Ağa¹¹³³ 1728 (1140)¹¹³⁴ yılında Karahisar-ı Sahib sancağındaki adet-i ağnam mukataasının yarı hissesinin malikâne

¹¹²⁴ BOA, KK.d., No. 192, s. 42/3, KK.d., No. 192, s. 174/1. BOA, MAD.d., No. 3394, s. 104/1. BOA, MAD.d., No. 5467, s. 342/2. BOA, MAD.d., No. 5467, s. 342/2. BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14130, s. 92/3. D.BŞM.MLK.d., 14130, s. 136/11, *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1166), No. 250, v. 5/1.

¹¹²⁵ BOA, MAD.d., No. 3477, s. 324/1. BOA, MAD.d., No. 3394, s. 101/1. BOA, MAD.d., No. 1929, s. 10/5. BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14130, s. 136/12, *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1166), No. 250, v. 72/ 1.

¹¹²⁶ Ahmet Bey ile Karahisari Ahmet Paşa'nın aynı kişiler olduğu düşünülmüştür. Çünkü 1764 (1177) yılı ile 1793 (1206) yılları arasında ihtisab mukataasının malikâne mutasarrıfı Karahisari Ahmet Paşa olarak belirtilmiştir. Bu bakımdan babası Mustafa'nın ölümünden sonra mukataa 1764 yılında kardeşleriyle birlikte tasarruf etmiştir. bk. BOA, AE.SSLM.III., No. 272/15776. BOA, KK.d., No. 197-341/1. BOA, MAD.d., No. 4384, s. 60/3.

¹¹²⁷ BOA, KK.d., No. 193, s. 103/1.

¹¹²⁸ BOA, D.BRM.d., No. 24385, s. 79/1, D.BRM.d., 24385, s. 129/2. BOA, KK.d., No. 204, s. 291/2.

¹¹²⁹ Kütahya eyaleti sakinlerindendir. bk. BOA, D.BRM.d., No. 24404, s. 122/2.

¹¹³⁰ 1800 ve sonraki yıllar konu dahilinde olmadığı için malikâne sahiplerinin görev süresi belirtilen tarihte sınırlandırılmıştır.

¹¹³¹ BOA, D.BRM.d., No. 24385, s. 147/2, BOA, D.BRM.d., No. 24410, s. 64/1, BOA, D.BRM.d., No. 24404, s. 122/2, BOA, D.BRM.d., No. 24410, 17/1, Soysal, 557 Numaralı *Afyon Karahisar-ı Sahib Sancağı Şer'iyye Sicili* (1793-1799 M./1208-1213 H.), 82-84. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1213), No. 260/557, v. 15b/1.

¹¹³² Pakalın, “gedikli”, 1/659.

¹¹³³ Abdülbaki Ağa, 12 Kasım 1731 (12 Cemaziyelevvel 1144) tarihli belgede Dergâh-ı âli müteferrikaları olarak da kayıtlarda geçmiştir. Bakır, *Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sahib) 1731-1732 (H. 1141-145)*

mutasarrıfıdır¹¹³⁵. Abdülbaki, ağnam mukataasının malikânecisi olmadan önce 1721¹¹³⁶, 1722 yılında ağnam mukataasının tahsildarlık görevinde olup ayan¹¹³⁷ olarak zikredilmiştir¹¹³⁸. Sonrasında kendisini malikâne mutasarrıfı olarak görmekteyiz. Abdülbaki Ağa¹¹³⁹ 1728-1745 yılları arasında yaklaşık 17 yıl ağnam mukataasının malikâne mutasarrıflığını yapmıştır. Ağnam mukataası haricinde 1711 (R.1123) yılı ile 1714 yılları arasında tahmis-i kahve mukataasını da tasarruf etmiştir¹¹⁴⁰. 1740-1746 yılları arasında ağnam mukataası dahilinde tahmis-i kahve ve Ömer Bayezid mukataası görülmektedir ki bu yerlerin yarı hissesini de Abdülbaki tasarruf etmiştir¹¹⁴¹. 1729¹¹⁴²-1732¹¹⁴³ yılları arasında sancak dahilinde nefis-i ihtisab¹¹⁴⁴ mukataasının yarısını tasarruf ettiği¹¹⁴⁵ gibi 1719 yılından önce nefis-i Karahisar-ı Sahib de keyyallik yapmıştır¹¹⁴⁶.

Bir başka gedikli görevinde bulunup malikâne tasarruf eden kişi ise Süleyman Ağa'nın oğlu İbrahim¹¹⁴⁷ Ağa'dır. İbrahim, ağnam mukataasını Abdülbaki ile birlikte, Abdülbaki vefat edince Abdülbakioğlu Ahmet ile birlikte tasarruf etmiştir¹¹⁴⁸. Dergâh-ı âli gediklilerinden İbrahim Ağa isimli bir kişi daha vardır ki bu kişi 1754 (1167) yılında

Tarih ve 538 Numaralı Şer'iyye Sicili, 113, 114; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1145)*, No. 241/538, v. 26b/1. Abdülbaki için hakkında geniş bilgi Yıldırım, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 95-99.

¹¹³⁴ Şola, *537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer'iyye Sicili (1140-1142 H./1727-1729 M.)*, s. 68-69; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1142)*, No. 537/240, v. 9b/2. BOA, MAD.d., No. 2400, s. 28/1, BOA, MAD.d., No. 2462, s. 117/1, BOA, MAD.d., No. 2939, s. 30/1, BOA, MAD.d., No. 3393, s. 154/1.

¹¹³⁵ BOA, MAD.d., No. 2400, s. 28/1, BOA, MAD.d., No. 2462, s. 117/1, BOA, MAD.d., No. 2939, s. 30/1, BOA, MAD.d., No. 3393, s.154/1.

¹¹³⁶ Yıldırım, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 95, 96; BOA, KK.d., No. 2491, s. 186/1.

¹¹³⁷ *Dergâh-ı muallam gedüklü çavuşlarından kîdvetül emacid vel ayan el-Hâc Abdülbaki zide...* bk. BOA, KK.d., No. 2491- 186/1.

¹¹³⁸ Şola, *537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer'iyye Sicili (1140-1142 H./1727-1729 M.)*, 178,179, *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1142)*, No. 240/537, v. 41b/2.

¹¹³⁹ Babası Alaybeği Abdi Ağa'nın gücü dolayısıyla tahsildarlık ve malikâne mutasarrıflığı yaptığı ayrıca oğulları Ahmet ve Abdullah'ın da sancak dahilinde malikâne mutasarrıflığı söz konusudur.

¹¹⁴⁰ BOA, MAD.d., No.1146, s. 14/2. BOA, AE.SAMD.III., No. 62/6188.

¹¹⁴¹ BOA, MAD.d., No. 4086, s. 21/1, BOA, KK.d., No. 2519, s. 105/1, BOA, MAD.d., No. 3393, s. 154/1, BOA, MAD.d., No. 9508, s.156.

¹¹⁴² Şola, *537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer'iyye Sicili (1140-1142 H./1727-1729 M.)*, 178,179; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1142)*, No. 240/537, v. 41b/2.

¹¹⁴³ Bakır, *Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sahib) 1731-1732 (H. 1141-145) Tarih ve 538 Numaralı Şer'iyye Sicili*, 113, 114; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1145)*, No. 241/538, v. 26b/1. BOA, C.ML., No. 743/30288.

¹¹⁴⁴ Mukataanın malikâne sisteminin kaldırılmasına kadar ki süre dahil edilmemiştir. Detaylı bilgi için bk. İhtisab mukataası.

¹¹⁴⁵ Abdülbaki'nin vefatından sonra ağnam mukataası 1746 (1159) yılında oğlu Ahmet Ağa tarafından tasarruf edilmiştir. bk. BOA, MAD.d., No. 3393, s. 154/1.

¹¹⁴⁶ BOA, MAD.d., No. 9506, s. 193/2.

¹¹⁴⁷ 1140 yılında çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasının malikâne mutasarrıfı Halil'in oğlu İbrahim ile karıştırılmamalıdır. Halil oğlu İbrahim ve kardeşi Ahmet 1147-1150 yılları arasında Çiftlik-i Ömer Bayezid mukataasını birlikte tasarruf etmişlerdir. Adı geçen mukataa ağnam mukataasına dahil olduğu dönemler ağnam ve Ömer Bayezid mukataası başlıkları altında açıklanmıştır. bk. *Ağnam Mukataası ve Çiftlik-i Ömer Bayezid Mukataası* başlıkları.

¹¹⁴⁸ BOA, MAD.d., No. 9508, s. 156, BOA, MAD.d., No. 4086, s. 21/1, BOA, MAD.d., No. 2462, s. 117/1, BOA, KK.d., No. 2519, s. 105/1, BOA, MAD.d., No. 3393, s. 154/1.

sancak dahilindeki resm-i dönüm haşhaş mukataanın 1/4 hissesinin malikâne mutasarrıflığını yapmıştır¹¹⁴⁹.

1785 (1199) yılında gedikli görevinde bulunan, adet-i ağnam Karahisar-ı Sahib mukataasının 3 rub hissesinin ve Karaman'daki Bozulus Türkmeni mukataasının 1 rub hissesinin mutasarrıfı da dergâh-ı âli gediklisi Mehmet'tir¹¹⁵⁰. Bir başka gedikli görevinde bulunan kişi Mustafa Ağa'dır. Mustafa Ağa 1735 yılında haşhaş mukataasının 1/4 hissesinin malikânesidir¹¹⁵¹.

Önceden ser-cerrahan¹¹⁵² yani ameliyat yapan kişilerin üst yetkilisi görevinde bulunan Ahmet Ağa'nın, 1742/1743 (H.1155) yılında Karahisar-ı Sahib sancağı civarındaki haşhaş mukataasının 1/4 hissesinin malikâne mutasarrıflığını yapmıştır¹¹⁵³.

Osmanlı sarayında, padişahın yardımcıları arasında yer alan ser-çukadarlar da¹¹⁵⁴ Karahisar-ı Sahib sancağında mukataa tasarruf etmişlerdir. Ser-çukadarı İbrahim Ağa 1734 yılında haşhaş mukataasın ¼ hissesinin malikânesidir¹¹⁵⁵. Geçmişte sadrazamlık görevinde bulunan Ali Paşa'nın ser-çukadarı İbrahim Ağa ise 1158, 1159 yılında haşhaş mukataasının ¼ hissesini tasarruf etmiştir¹¹⁵⁶. İbrahim Ağa'nın aynı mukataa hissesini 1774 (1187), 1175 (1188) yılında oğlu Salih tasarruf etmiştir¹¹⁵⁷.

Sadrazam katiplerinden, mektûbi sadr-ı âli hulefâsından olarak zikredilen Mehmet Emin Ağa, Şuhud mukataasını 1752 yılından 1773'a kadar kardeşiyle birlikte tasarruf etmiştir¹¹⁵⁸. 1791/1792-1797/1798 (H.1206-1212) yılları arasında Bolvadin mukataasının yarı hissesinin¹¹⁵⁹, 1776/1777 (H.1190) yılında ise ağnam mukataası mülhakatından olan tahmis-i kahve ve çiftlik mukataasının malikâne mutasarrıfıdır¹¹⁶⁰.

Karahisar-ı Sahib sancağında mukataa tasarruf eden vezirler de bulunmaktadır. Dergâh-ı âli kapıcıbaşı/serbevvab Karahisari el-Hâc Mustafa Bey'in oğullarından birisi olduğunu düşündüğümüz Ahmet Bey diğer bir adıyla Vezir¹¹⁶¹ Karahisari Ahmet Paşa'nın aynı kişi olabileceği düşünülmektedir. Bu kişinin uhdesine 1764 (1177) yılından 1793 (1206) yılına kadar yaklaşık 29 yıl, adı geçen sancağa bağlı ihtisab ve

¹¹⁴⁹ BOA, MAD.d., No. 2954, s. 74/1.

¹¹⁵⁰ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1202)*, No. 258, v. 14/1.

¹¹⁵¹ BOA, KK.d., No. 190, s. 98/2, BOA, KK.d., No. 2511, s. 27/2, BOA, MAD.d., No. 2462, s. 70/1.

¹¹⁵² Pakalın, "cerrahbaşı", 1/282.

¹¹⁵³ BOA, MAD.d., No. 2462, s. 70/1.

¹¹⁵⁴ Pakalın, "çukadar", 1/385; Abdülkadir Özcan, "Çuhadar", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1993), 8/381-382.

¹¹⁵⁵ BOA, MAD.d., No. 9510, s. 12/1, BOA, MAD.d., No. 2462, s. 70/1

¹¹⁵⁶ BOA, MAD.d., No. 3393, s. 43/1.

¹¹⁵⁷ BOA, MAD.d., No. 7836, s. 237/1, BOA, D.BŞM.d., No. 5595, s. 2/1.

¹¹⁵⁸ BOA, KK.d., No. 192, s. 417/3. BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14130, s. 200/8.

¹¹⁵⁹ BOA, MAD.d., No. 4384, s. 135/1.

¹¹⁵⁹ BOA, D.BRM.d., No. 24404, s. 122/1

¹¹⁶⁰ BOA, AE.SABH.I., No. 277/18610.

¹¹⁶¹ Osmanlı kaynaklarında yer alan vezir ifadesine eş anlamlı paşa, sahip, asaf, vekil, lala, nazır gibi kelimeleri de kullanılmıştır. XVIII. yüzyılda yeniçeri ağaları, kaptan-ı deryalar, valiler doğrudan vezir tayin edildikleri gibi yüksek rütbeli saray görevlilerine mensup Türk aile kökenlerinden olanların çocukları da vezir ve sadrazam olabilmektedir bk. Halil İnalcık, "Vezir (Osmanlılar)", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2013), 43/90-93.

Senir mukataası görülmüştür. Ahmet Bey'in hem malikâneci hem de mukataanın has sahibi olduğu da düşünülmektedir¹¹⁶².

Devlet görevlisi ve malikâne mutasarrıfı bir babanın oğlu vezir/paşa rütbesinde bulunduğu gibi kendisinin de malikâne mutasarrıfı olduğu söz konusudur. Paşa/vezir rütbesinde malikâne mutasarrıfı olan Turunçzade Süleyman isimli bir kişi, 1779/1780 (H.1193) yılından 1214 vefatına kadar ağnam mukataasının 1/4 hissesinin malikâne mutasarrıflığını yapmıştır¹¹⁶³. Süleyman'ın vefatından sonra adı geçen mukataayı oğlu Mustafa tasarruf etmiştir¹¹⁶⁴.

Karahisar-ı Sahib sancağında mukataa tasarruf eden malikâne sahiplerinin bir kısmının meslek tespiti yapılmış bir kısmının ise yapılamamıştır. Meslek tespiti yapılamayan malikâneciler incelendiğinde ise Kızılca Olucak mukataası 1795/1196 (H.1107) yılından 1799/1800 (H.1109) yılına kadar Arslanoğlu Mustafa tarafından tasarruf edilmiştir¹¹⁶⁵. 1707/1708 (H.1109) yılından 1722/1723 (H.1135) yılına kadar yaklaşık 26 yıl Solak Kara Mustafa¹¹⁶⁶ Kızılca Olucak mukataasının malikâne mutasarrıflığını yapmıştır¹¹⁶⁷.

Mesleği bilinmeyen bir başka malikâneci ise Kızılca Olucak mukataası malikânecisi Ali'dir. Ali, adı geçen mukataayı 1723 yılında almış aynı yıl içinde eskiden Karahisar-ı Sahib sancağında alaybeyi olan Mustafa'ya devretmiştir¹¹⁶⁸. Mustafa Ağa da adı geçen mukataayı yaklaşık 33 yıl işlettikten sonra oğullarına devretmiştir¹¹⁶⁹. Ömer Ağa ve Osman Ağa, Kızılca Olucak mukataasını 1756 Mart başından (1 Mart 1169) yılından 1774/1775 (H.1188) yılına kadar yaklaşık 19 yıl ortak işlemişlerdir¹¹⁷⁰. Kardeşlerden Ömer Ağa vefat edince 1774/1775 (H.1188) yılında oğlu Halil tarafından adı geçen mukataanın yarı hissesinin 1791/1792 (H.1206) yılına kadar¹¹⁷¹ yaklaşık 19 yıl¹¹⁷² diğer kardeş Osman Ağa ise vefat edinceye kadar yaklaşık 17 yıl malikâne mutasarrıflığını yapmışlardır. Osman Ağa'nın vefat etmesiyle Kızılca Olucak mukataasının yarı hissesi tekrar ikiye ayrılarak 1790/1791 (H.1205) yılında oğulları Abdurrahman Ağa ve Salih Ağa tarafından tasarruf edilmiştir¹¹⁷³. Halil'in yarı

¹¹⁶² BOA, *AE.SSLM.III.*, No. 272/15776.

¹¹⁶³ BOA, *KK.d.*, No. 203, s. 417/4, BOA, *KK.d.*, No. 2410, s. 62/2.

¹¹⁶⁴ BOA, *KK.d.*, No. 2410, s. 85/1.

¹¹⁶⁵ BOA, *MAD.d.*, No. 3423, s. 70/1, BOA, *MAD.d.*, No. 9485, s. 21/2.

¹¹⁶⁶ Mustafa'nın ne zaman vefat ettiği kesin bilinmediği için 1135 yılından sonra Ali tasarruf etmiştir. Bu bilgi doğrultusunda Mustafa'nın 1135 yılı civarında vefat etmesi düşünülürse mukataa Mustafa uhdesinde yaklaşık 26 yıl kalmıştır. BOA, *KK.d.*, No. 187, s. 87,88, BOA, *KK.d.*, No. 187, s. 93,94,

¹¹⁶⁷ BOA, *KK.d.*, No. 187, s. 87,88, BOA, *KK.d.*, No. 187, s. 93,94.

¹¹⁶⁸ BOA, *KK.d.*, No. 187, s. 87,88, BOA, *KK.d.*, No. 187, s. 93,94.

¹¹⁶⁹ BOA, *KK.d.*, No. 193, s. 324/2, BOA, *MAD.d.*, No. 9508, s. 156.

¹¹⁷⁰ BOA, *KK.d.*, No. 197, s. 506/1.

¹¹⁷¹ 1206 yılında Kızılca Olucak mukataası yarı hissesi Ahmet'in üzerindedir. Muhtemelen Halil'in vefat etmesi ya da mukataayı feragat etmesi vb. nedenlerden dolayı mukataa Ahmet tarafından tevcih edilmiştir. Malikâne mutasarrıflarının vefat tarihleri tam bilinmediği için yeni malikânenin tevcih tarihi dikkate alınarak malikâne mutasarrıflığı süreleri yaklaşık bir süre olarak verilmiştir. BOA, *KK.d.*, No. 202-149/3.

¹¹⁷² BOA, *KK.d.*, No. 202-149/3.

¹¹⁷³ BOA, *D.BRM.d.*, No. 24385, s. 148/1, BOA, *D.BRM.d.*, No. 24404, s. 122/1.

hisseli mukataası 1791/1792 (H.1206) yılında Ahmet Ağa'nın tasarrufundadır. Muhtemelen Halil, kendi hissesini feragat ya da hazineye terk etmiş olabilir ya da vefat etmesi sonucunda hazineye bırakılmasından dolayı açık artırma usulüyle Ahmet Ağa tarafından alınmasıyla gerçekleşmiştir¹¹⁷⁴. Böylece Kızılca Olucak mukataası 1790/1791 (H.1205) yılından 1800/1801 (H.1215) yılına kadar Abdurrahman Ağa ve Salih Ağa kardeşler ile yeğen Halil Ağa tarafından ortak bir şekilde tasarruf edilmiştir.

Mesleki tespiti yapılamayan bir başka malikâneci ise Karahisar-ı Sahib sancağı sakinlerinden Numan'dır. Numan, Ömer Bayezid mukataasını 1725-1728 yılları arasında yaklaşık 3 işletildikten sonra Halil'e devreder¹¹⁷⁵. Halil, 1728 yılından 1733 vefatına kadar yaklaşık 5 yıl malikâne mutasarrıflığı yapmıştır. Halil'in vefatıyla adı geçen mukataa yine kendisi gibi mesleği belirtilmeyen oğulları İbrahim ve Ahmet tarafından tasarruf edilmiştir. 1727/1728-1733/1734 (H.1140-1146) yılları arasında baba ve oğulları Ömer Bayezid çiftliği mukataasını işletmişlerdir¹¹⁷⁶. Bir başka meslek tespiti yapılamayan kişi ise 1754/1755 (H.1168) yılında Ömer Bayezid mukataası malikânecisi Mustafa'dır¹¹⁷⁷. Mustafa Ağa¹¹⁷⁸ isimli bir kişide aynı mukataayı 1774/1775 (H.1188) yılında tasarruf etmiştir¹¹⁷⁹.

Meslek tespiti yapılamayan dergâh-ı muallâ müteferrikalarından Ahmet'in oğlu Mustafa Ağa¹¹⁸⁰ Şuhud mukataasını 1752 yılından 1773 yılına kadar yaklaşık 21 yıl kardeşi mektubi Mehmet Emin Ağa ile beraber tasarruf etmiştir¹¹⁸¹.

Meslek tespiti yapılamayan Bolvadin mukataası malikâne sahipleri de söz konusudur. Dolacı Hüseyin, Dolacioğlu Mustafa ve Mehmet'in meslek tespiti yapılamamıştır. Fakat Mustafa ve Mehmet'in 1718/1719 (H.1131) yılından 1740/1741 (H.1153) yılına kadar ortak şekilde Bolvadin mukataasını tasarruf etmişleridir. Bolvadin mukataası malikânecisi Süleyman Bey'in de meslek tespiti yapılamamıştır. Bu kişi 1757 tarihinde Bolvadin mukataasını tasarruf etmiş¹¹⁸², kendisinin vefatından sonra yine meslek tespiti yapılamayan Mehmet tarafından 1777 yılında tasarruf edilmiştir¹¹⁸³.

Bakizadelerden Ahmet Ağa ve çocukları Seyit Abdülbeşir ve Süleyman'ın da meslek tespiti yapılamamıştır. Bu kişiler ağnam ve zaman zaman ağnam tevabiisinde

¹¹⁷⁴ BOA, *D.BRM.d.*, No. 24404, s. 122/1

¹¹⁷⁵ BOA, *KK.d.*, No. 188, s. 41/1. BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14107, s. 228/2,

¹¹⁷⁶ 1146 ve 1150 yıllarında Seyit Ali, Ömer Bayezid mukataasının malikâne mutasarrıflığını yapmıştır.

¹¹⁷⁷ Bu kişinin Bolvadin mukataası malikâne mutasarrıfı Dolacı Hüseyin'in oğlu Mustafa ile karıştırılmamalıdır. bk. BOA, *MAD.d.*, No. 3259, s. 128/2, BOA, *MAD.d.*, No. 9506, s. 177/3, BOA, *KK.d.*, No. 2517, s. 15/1.

¹¹⁷⁸ Bu kişilerin aynı kişiler mi farklı kişiler mi kesin olarak bilinmediği için belge numaraları verilerek belirtilmiştir.

¹¹⁷⁹ BOA, *MAD.d.*, No. 9508, s. 156.

¹¹⁸⁰ BOA, *MAD.d.*, No. 3394, s. 106/1.

¹¹⁸¹ BOA, *KK.d.*, No. 192, s. 417/3. BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14130, s. 200/8.

¹¹⁸² BOA, *MAD.d.*, No. 4384, s. 135/1, Detaylı bilgi için bk. *Şuhud Mukataası* konu başlığı.

¹¹⁸³ BOA, *KK.d.*, No. 195, s. 30/3.

¹¹⁸³ BOA, *KK.d.*, No. 203, s. 102/2.

bulunan tahmis-i kahve ve Ömer Bayezid çiftliğinin malikâne mutasarrıfları olduğu gibi kantarcılık, mukataasını da tasarruf ettikleri görülmüştür¹¹⁸⁴.

7.3. İkamet Yerleri Açısından Malikâne Sahipleri

Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı mukataa malikânegilerinin yaşadıkları yerler dikkate alındığında sancak mahallinde yaşayanlar olduğu gibi sancak kazalarında ve sancağa komşu şehir ve kazalarda da yaşayan kişiler görülmüştür. Örneğin, ihtisab mukataası malikâne mutasarrıfı Abdi Ağa ve Mehmet Ağa Karahisar-ı Sahib sancağı merkezi sakinlerindendir¹¹⁸⁵. Benzer şekilde, sancak merkezine yakınlarında bulunan çorak ve Gazlıgöl mukataası malikânegisi el-Hâc Hüseyin Ağa da merkez sancak sakinlerindendir¹¹⁸⁶. Karahisar-ı Sahib sancağı kazalarından Sandıklı'ya bağlı Ömer Bayezid çiftliğinin 1720 yılındaki malikâne mutasarrıfı Ahmet¹¹⁸⁷ ve 1725 yılı malikânegisi Numan da yine adı geçen sancak sakinlerindendir¹¹⁸⁸. Hassa-i karye-i Kızılca Olucak ve tevabii mukataası malikâne mutasarrıfları da yine sancak merkezinde yaşayan Osman Ağa ve oğulları Salih ve Abdurrahman ağalardır¹¹⁸⁹. 1737 yılında ağnam mukataası malikâne mutasarrıfı dergâh-ı muallâ gediklilerinden Hacı Abdülbaki de sancak merkezi sakinlerindendir¹¹⁹⁰. Benzer şekilde 1768 kantarcılık-ı han-ı kapan mukataası malikâne mutasarrıfları Bakizadelerden Ahmet ve oğulları Seyit Abdülbeşir ve Süleyman da sancak merkezi sakinlerindendir¹¹⁹¹.

Karahisar-ı Sahib sancağı sakinlerinden olup hem sancak mahallinin ağnam mukataasını hem de sancağa bağlı olmayan farklı mukataayı tasarruf eden kişilerde bulunmaktadır. İşte Karahisar-ı Sahib sancağı sakinlerinden Duhani Ahmet, hem sancağa bağlı adet-i ağnam mukataasının bir kısmının hem de Karaman Bozulus Türkmeni mukataasının bir kısmının malikâne mutasarrıflığını yapmıştır¹¹⁹².

Karahisar-ı Sahib sancağı merkezinde yaşamayıp, mukataanın bulunduğu konumda yaşayan malikâne mutasarrıfları da bulunmaktadır. Bolvadin mukataası mutasarrıfı Ali Ağa Bolvadin sakinlerinden¹¹⁹³, Kızılca Olucak mukataası malikâne mutasarrıfı Solak Kara Mustafa Ağa Kızılca Olucak sakinlerindendir¹¹⁹⁴. 1733 yılında

¹¹⁸⁴ BOA, KK.d., No.199, s. 440/3. BOA, AE.SMST.III., No.129/10073.

¹¹⁸⁵ BOA, MAD.d., No. 7359, s. 39/1. BOA, MAD.d., No. 1736, s. 31/2. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1112), No. 229/526, v. 47b/1, 52a/3.

¹¹⁸⁶ BOA, MAD.d., No. 5781, s. 6/2.

¹¹⁸⁷ BOA, KK.d., No. 186, s. 106/2.

¹¹⁸⁸ BOA, KK.d., No. 188-41/1, BOA, D.BŞM.MLK d., No. 14107, s. 228/2,

¹¹⁸⁹ BOA, D.BRM.d., No. 24404, s. 122/1.

¹¹⁹⁰ BOA, KK.d., No. 2513, s. 91/1.

¹¹⁹¹ BOA, KK.d., No. 199, s. 440/2.

¹¹⁹² BOA, C.ML., No. 554/22783.

¹¹⁹³ BOA, MAD.d., No. 5878, s. 6/2. MAD.d., No. 1637, s. 38/2. BOA, D.BŞM.d., No. 997, s. 3/3,4.

¹¹⁹⁴ BOA, MAD.d., No. 5781, s. 6/2, BOA, KK.d., No. 184, s. _/1.

ise Sandıklı kazasına bağlı Ömer Bayezid çiftliğinin malikâne mutasarrıfı Seyit Ali de Sandıklı sakinlerindendir¹¹⁹⁵.

Karahisar-ı Sahib sancağına sınır olan şehir sakinleri de Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı mukataaları tasarruf etmişlerdir. Örneğin Kütahya sakinlerinden Kapıcıbaşı el-Hâc İsmail Ağa, Kütahya'ya yakın bir konumda bulunan çorak ve Gazlıgöl mukataasının malikâne mutasarrıfıdır. İsmail, bu mukataayı 1790-1799 yılları arasında yaklaşık 9 yıl tasarruf etmiştir¹¹⁹⁶.

Abdülbaki Ağa 1711 yılında küçük bir mukataa olan tahmis-i kahve mukataasının malikâne mutasarrıflığını yapmış olup 1719 yılında keyyal görevinde bulunmuştur. 1721, 1722 yıllarında ağnam mukataasının tahsildarlık görevini üstlendiği gibi ayan olarak da karşımıza çıkmıştır. Ayrıca kendisinin devletin yetkin kademesinin gediklileri arasında yer alması ve 1726 senesinde mütesellimlik¹¹⁹⁷ görevinde bulunması onun bu gücünü arttırmış olacak ki 1728, 1729 yıllarında ve sonrasında mukataa hisselerini büyüterek ihtisab, ağnam, Ömer Bayezid çiftliği gibi mukataaları tasarruf etmesine olanak sağlamıştır. Nitekim babası Abdi Ağa'nın hem alaybeyi olması hem malikâne tasarruf etmesi de kendisine maddi ve manevi güç sağladığının göstergesidir. Babadan oğula geçen bu güç devam ederek Abdülbaki'den de oğulları Ahmet ve Abdullah'a geçmiştir¹¹⁹⁸. Bakizade Ahmet ve Abdullah Ağa malikâne sistemine dahil olan mukataalar üzerindeki etkinliklerini sürdürmüşler hatta damatları Arslan Ali Ağa'yı mültezim olarak iltizam sistemine çekerek ihtisab mukataasını tasarruf etmesini sağlamışlardır.

Bakizade Ahmet'in Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne mutasarrıfı olma süreci incelendiğinde Abdülbaki Ağa'nın vefatıyla oğlu Ahmet, ağnam mukataasının yarı hissesini 1745-1750 yılları arasında 5 yıl, 1752- 1755 yılları arasında 3 yıl olmak üzere yaklaşık 8 yıl malikâne mutasarrıflığı yapmıştır. Ahmet, 1720-1725 yılında Ömer Bayezid çiftliği mukataasının yaklaşık 5 yıl malikâne mutasarrıflığı yaptığı görülmüştür¹¹⁹⁹.

Görüldüğü gibi Karahisar-ı Sahib sancağının en büyük mukataası ağnam mukataası ve tevabiileriyle şehir pazarında önemli rol oynayan ihtisab mukataası Bakizadeler tarafından tasarruf olunmuştur. Bu kişilerin maddi açıdan güçlü aile oldukları bir kez daha görülmüştür.

¹¹⁹⁵ BOA, BOA, *D.BŞM.MLK.d.*, No. 14107, s. 198/4.

¹¹⁹⁶ BOA, *D.BRM.d.*, No. 24404, s. 122/2. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24385, s. 147/2. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24410, s. 64/1. *D.BRM.d.*, 24410, s.17/1; Soysal, *557 Numaralı Afyon Karahisar-ı Sahib Sancağı Şer'iyye Sicili (1793-1799 M./1208-1213 H.)*, 82-84; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1213)*, No. 260/557, v. 15b/1.

¹¹⁹⁷ Yıldırım, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 95, 96.

¹¹⁹⁸ BOA, *MAD.d.*, No. 3393, s. 154/1. BOA, *MAD.d.*, No. 9508, s. 156. BOA, *MAD.d.*, No. 9485, s. 22/1.

¹¹⁹⁹ BOA, *KK.d.*, No. 186, s. 106/2. BOA, *KK.d.*, No. 188, s. 41/1. BOA, *MAD.d.*, No. 3989, s. 183/2.

Tespiti yapılabilen malikâne mutasarrıfı sayısı¹²⁰⁰ dikkate alınacak olunursa haşhaş mukataası 26, ağnam mukataası 20, çorak ve Gazlıgöl mukataası 16, Bolvadin mukataası 13, Şuhud mukataası 11, ihtisab mukataası 11, Kenir mukataası 11, kantarcılık mukataası 11, duhan mukataası 10, Kızılca Olucak mukataası 9, Senir mukataası 8, çiftlik-i Ömer Bayezid mukataası 7, tahmis mukataası 3 malikâneci tarafından tasarruf edilmiştir. Türkmen aşiret mukataaları malikânegileri ise Bozulus mukataası 3 ve Danişmendli mukataası 5 malikâneci tarafından tasarruf edilmiştir. Toplam malikâneci ise 156 kişidir.

¹²⁰⁰ Sancakta, bir malikâne mutasarrıfı birden fazla mukataayı tasarruf ettiği görülmektedir. Fakat buradaki malikâneci sayısı her mukataa özelinde tek tek ele alınarak hesaplanmıştır. Sonuç kısmında da aynı sayı verilmiştir.

8. MUKATAALARIN MALİKÂNE OLARAK İŞLETİLMESİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE DEVLETİN MALİKÂNE SAHİPLERİNE VE YAKINLARINA KARŞI TUTUMLARI

8.1. Malikâne Sahiplerinin Halka Karşı Kanun Dışı Hareketleri

Osmanlı Devleti'nde, devlet gelirlerinin büyük çoğunluğunu vergiler oluşturmaktadır. Bu bakımdan vergilerin büyük kısmı genellikle arşiv belgelerinde reaya olarak geçen halk tarafından ödenmektedir. Devlet, XVIII. yüzyılda yaygınlık gösteren mukataaları malikâne usulüyle tasarruf olunmasını sağlarken kendisinin nakit ihtiyacına karşılık mukataanın gelirlerini malikâne sahiplerine bırakmıştır. Bu bakımdan malikâne sistemine dahil olan yerlerden sağlanan pek çok gelir malikâne sahibine aittir. Fakat devlet iş göremez ve yaşlılık durumlarında olan kişilere vergi muafiyeti sağladığı gibi bu kişilerin malikâne toprağında yaşaması da vergi muafiyeti kapsamı içerisinde. Bu durumda malikâne mutasarrıfının, malikâne mukataasında yaşayan yaşlı ve iş göremez kişilerden vergi alması kanuna aykırı olmasına rağmen haksız vergi talebinde bulunmuştur. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağında Barçınlı¹²⁰¹ kazasında yaşayan Karabağ cemaati reayasına tabi Darıcı cemaati tavabiinden Alasakallı mahallesi ihtiyarlarından el-Hâc İsmail ve Hacı Bekir yaşlı ve iş göremez durumda olduğu ve isimleri mâl-ı ıtlak yazılarak vergiden muaf oldukları belirtilmiştir. Vergiden muaf olan bu kişilerden cemaate mensup olmaları dolayısıyla hem cemaat kethüdası Hüseyin hem de malikâne mutasarrıfı tarafından haksız vergi talebinde bulunmuşlardır. Divana yapılan şikâyet neticesinde, malikâne mutasarrıfının ve cemaat kethüdası Hüseyin'in, yaşlı ve iş göremez durumda olan adı geçen kişilerin tahrir kayıtlarında yer almadığı belirtilerek bu kişilerden vergi alınmaması yönünde 23 Ekim 1735 Pazar (1148 Cemaziyelahir 5) tarihinde Karahisar-ı Sahib mütesellimine, Barçınlı ve Bozulus kadılarına hüküm gönderilmiştir¹²⁰².

Malikâne sahipleri mukataa sınırlarında bulunan yerlerden defterde ne kadar yazılı ise o kadar öşür ve vergi almaları gerekmekte idi. Fakat bazı malikâne sahipleri halktan, defter değerinden fazla almak istemeleri şikâyete neden olarak onların cezalandırılmasıyla sonuçlanmıştır. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağında eski kethüdayeri görevinde bulunan Hüseyin'in malikâne mutasarrıfı olduğu zamanlarda, mukataası sınırında bulunan reyalardan defter değerinden fazla bir miktar alması ve hariç reayadan dahi zorla akçelerini alması üzerine 1703 yılı öncesinde Karahisar-ı

¹²⁰¹ Orijinal belgede Barhanlı yazmaktadır. Kanaatimize göre kâtipin yanlış yazabileceği düşünülmektedir. Nitekim XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında Barhanlı isminde bir kaza bulunmamaktadır. Buranın Barçınlı kazası olduğu düşünülmektedir. bk. BOA, KK.d., No. 2511, s. 120/4.

¹²⁰² BOA, KK.d., No. 2511, s. 120/4.

Sahib sancağından hayli uzak, günümüz Kıbrıs adasında bulunan Magosa kalesinde kalebend edilmiştir¹²⁰³.

8.2. Malikâne Sahiplerinin Devlete Karşı Kanun Dışı Hareketleri

Devlet, satışa çıkardığı malikâne mukataalarını satın alan malikâne mutasarrıfları, mukataa toprakları üzerindeki haklarını *mefrûzu 'l-kalem maktû 'u 'l-kıdem min külli 'l- vüçûh huyutta oldukça serbest* ifadelerini kullanarak malikâne sahiplerinin hayatta oldukları müddetçe mali ve idari yönden serbestlik tanınarak gerek *selâtin-i izâm ve vüzerâ-yi kiram ve sair evkâf mütevellileri ve vüzerâ ve mirimirân ve mirliva voyvodaları ve mütesellimleri ve subaşları vesâire* devlet kademesinde çalışan kişilerin de malikâne sahiplerinin izni olmadan müdahalede bulunmamaları yönünde devlet eliyle bir koruma politikası söz konusudur. Buna karşı malikâne sahiplerinin de devlete karşı birtakım sorumlulukları ve yükümlülükleri vardı. Örneğin Karahisar-ı Sahib sancağında Bolvadin mukataasının malikâne mutasarrıfı Ali, hazineye her yıl ödemesi gereken Bolvadin mukataası mal bedelini yardımcısının sorumsuzluğu nedeniyle 1708/1709 (H.1120) yılı ödemelerini 1709/1710 (H.1121) yılına, 1709/1710 (H.1121) ödemelerini 1710/1711 (H.1122) yılına, 1710/1711 (H.1122) yılı ödemelerini 1711/1712 (H.1123) yılına sarkıttığı için mukataa malikâne mutasarrıfı Ali üzerinden alınarak bir başkasına satışa sunulmuştur¹²⁰⁴. Devlet için hazine gelirleri çok önemli olduğu için birtakım askeri, idari vb. harcamaların büyük bir kısmı hazineden yapılmaktadır ki bu harcamaların finansal desteğinin bir kısmı mukataa gelirlerinden sağlanmaktadır. Bu bakımdan Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Bolvadin mukataasının gelirlerinden olan mal bedelinin aksatılması dolayısıyla gelirlerin toplanamaması, harcama alanlarında aksamalara neden olduğu için mukataanın malikâne mutasarrıfı üzerinden ref'i gerçekleştirerek bir başkasına satılmasına neden olmuştur. Fakat malikâne mutasarrıfının yardımcısı vasıtasıyla haksızlığa uğradığı belirtilince Bolvadin mukataası tekrar eski sahibi Ali'ye iade edilmiştir.

Yıllık mal bedelindeki benzer bir gecikme ise Turunçzade Süleyman Paşa tarafından yapılmıştır. Turunçzade Süleyman Paşa'nın Karahisar-ı Sahib sancağı adet-i ağnam mukataasının 1779/1780 (H.1193) yılından 1796/1797 (H.1211) yılına kadar ki taksit ve irsaliyesi toplamı 8.996 kuruştur. Turunçzade Süleyman Paşa, ağnam mukataasının 3.973 kuruşunu 1796 yılında Hazine-i Amire'ye teslim etmiş ve geriye 5.023 kuruş ödemesi kalmıştır. Bundan başka adı geçen sancağa bağlı dönüm-i haşhaş mukataasının da 1779/80 (1193) yılından 1796/1797 (H.1211) yılına kadar ki sürede toplam taksit ve irsaliyesi 1.000 kuruştur. Bunun da 669,5 kuruşunu hazineye teslim etmiş olup kalan 330,5 kuruşu¹²⁰⁵ ödememiştir. Turunçzade Süleyman Paşa toplamda

¹²⁰³ BOA, A.DVNSMHH.d., 112/1654, s. 453/2.

¹²⁰⁴ BOA, KK.d., No. 182, s. 10/2.

¹²⁰⁵ 331 kuruş küsur olarak yazılan borç tarafımızca hesaplanarak 330,5 kuruş sonucuna ulaşılmıştır.

5.354¹²⁰⁶ kuruş hazineye borcu vardır. Fakat borcunu gününde teslim etmediğinden dolayı devlet tarafından kalan borçları alınması için mübaşir tayin edilmiştir. Turunçzade Süleyman Paşa'ya kalan borcunu mübaşir vasıtasıyla hazineye tesliminin sağlanması yönünde 26 Ağustos 1797 (6 Rebiülevvel 1212) tarihinde hüküm gönderilmiştir¹²⁰⁷. Burada dikkat çeken bir durum vardır ki Bolvadin mukataası malikâne mutasarrıfı Ali'nin hazineye birkaç yıl geciktirdiği borcu nedeniyle mukataa ref' edilerek satışa sunulmuşken, Turunçzade Süleyman Paşa'nın kalan taksiti geciktirmesi durumunda mukataası elinden alınmamıştır. Mukataanın Süleyman Paşa'nın elinden alınmaması muhtemelen Paşa ünvanının olması veya hazineye ödemesi gereken borcun bir kısmını ödemesi veya malikâne mutasarrıfının birden fazla mukataayı tasarruf etmesi vb. gibi nedenlerle ilgilidir. Belirtilen bu ihtimaller haricinde Ali'nin elinden mukataanın alınması ise mal bedeli ödemesini sürekli geciktirmesiyle alakalı olduğu düşünülmektedir.

Malikâne sahiplerinin, devlet adına çalışan memurlarına birtakım müdahaleleri de söz konusudur. Devlet, kendi çalışanını korumak adına yapılan her türlü müdahalenin engellenmesini resmi belgelerde dile getirdiği gibi malikâne sahiplerinin de devlet memurlarına yaptıkları herhangi bir müdahalede, mukataanın ellerinden alınmasıyla (ref') cezalandırılmış oluyorlardı. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağında nefis-i ihtisab mukataası yıllık 350 kuruş mal üzerinden 500 kuruş muaccele karşılığında Abdülbaki ve Mehmet tarafından ortak şekilde tasarruf edilmiştir. Fakat bu kişiler devletin memuriyet görevinde bulunan beytül-mâl¹²⁰⁸ mütesellimine müdahalede bulundukları gibi mukataayı açık artırmaya çıkarmadan kanun dışı yollarla almışlardır. Devlet, malikâne sahiplerinin beytül-mâl mütesellimine müdahalede bulunmalarından ve kanuna aykırı olarak mukataayı açık artırmaya usulüyle almadıklarından dolayı Abdülbaki ve Mehmet üzerlerindeki mukataayı alarak, başka kişilere satılması için müzayedeye sunmuştur¹²⁰⁹. Böylece devlet, ihtisab mukataasını açık artırmaya çıkartarak maximum gelir sağlamayı amaçlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde vazife karşılığındaki maaşları mevacib (ulufe) adı altında belli bir bölgede oluşturulan ocaklık adı verilen gelir kaynağından sağlanırdı. Ocaklık uygulaması XVII. ve XVIII. yüzyılda gümrük ve mukataalarında sıkça görülmüştür¹²¹⁰. İşte Karahisar-ı Sahib sancağında maaş karşılığında ocaklık olarak tasarruf edilen bir kısım mukataalar da bulunmaktadır. Kale görevlilerin mevacibleri, malikâne mutasarrıfının mukataasındaki gelirlerden sağlanırken birtakım sorunlar da ortaya çıkmıştır. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağı adet-i ağnam mukataası dergâh-ı muallâ

¹²⁰⁶ Toplam borç 5.354 kuruş olarak hesaplanmasına rağmen tarafımızca yapılan borç 5.353,5 kuruştur.

¹²⁰⁷ BOA, C.ML., No. 337/13844.

¹²⁰⁸ Devlet hazinesine verilen isimdir. bk. Ebül' ula Mardin, "Beytül-mâl", İA (İstanbul, MEB, 1979), 2/591-593.

¹²⁰⁹ BOA, C.ML., No. 747/30416.

¹²¹⁰ Detaylı bilgi için bk. Orhan Kılıç, "Ocaklık", DİA (İstanbul: TDV Yay., 2007), 33/317, 318; Afyoncu, "Mevâcib", 29/418-420.

gediklilerinden Hacı Abdülbaki'nin tasarrufundadır. Sancaktaki ağnam mukataası gelirinden 1736/1737 (M.1149) senesine ait Midilli kalesi muhafazasında görevli dergâh-ı mualla yeniçerilerine 1.000 kuruş mevacib ödenmesi için ocak tarafından Ahmet Çavuş'a görevlendirilmiştir. Ahmet Çavuş, mukataa mahalline varınca belirtilen miktar Abdülbaki Ordu-yı Hümâyûn'da olduğu için oğlu ve vekili Abdullah'tan talep etmiştir. Fakat bu kişiler Ahmet Çavuş'a 1.000 kuruş yerine 600 kuruş ödeme yapmışlardır. Ahmet Çavuş'un adı geçen mukataa malından 1.000 kuruş alması gerekmektedir. Fakat Abdülbaki'nin vekili ve oğlunun 600 kuruş ödeme yapması üzerine bir anlaşmazlık çıkmıştır. Durum üzerine, malikâne mutasarrıfı Hacı Abdülbaki'nin orduda bulunmasından kaynaklı kendisinin 1.000 kuruş gönderdiğini; fakat yolda 400 kuruşun kaybolduğunu belirtmesi üzerine kalan 400 kuruşun Abdülbaki'nin vekilinden alınması yönünde Karahisar-ı Sahib kadılarına ve nefsi Karahisar-ı Sahib mütesellimlerine 16 Kasım 1737 (23 Receb 1150) tarihinde hüküm gönderilmiştir¹²¹¹.

Malikâne gelirlerinin bir kısmı yukarıda bahsedildiği gibi kale görevlilerine tevcih edilmesi haricinde devletin üst düzey makamlarında görevli vali vb. yetkililere tevcih edilmiştir. Fakat malikâne mutasarrıflarından talep edilen ödemelerde birtakım sıkıntılar yaşanmıştır. Örneğin 3 Ağustos 1700 (17 Safer 1112) tarihinde Karahisar-ı Sahib sancağına dahil yıllık 600 kuruş malı ve kalemiyesi olan ihtisab mukataası geliri kaftan baha olarak Anadolu valisine tevcih edilmiştir. Bu mukataanın 600 kuruş mal ve kalemiyesi bulunmaktadır ki 4 taksitle malikâne mutasarrıfı Abdi ve Mehmet tarafından ödenmesi söz konusu iken Mehmet Ağa mukataanın bir taksiti olan 150 kuruşu ödememiştir. Bunun üzerine taksitin mübaşir marifetiyle havale olunması yönünde 22 Cemaziyelahir 1112 (4 Kasım 1700) tarihinde Karahisar-ı Sahib kadısına hüküm gönderilmiştir¹²¹².

8.3. Malikâne Sahiplerine Yapılan Haksızlık ve Cezası

Karahisar-ı Sahib sancağındaki mukataaların malikâne sahipleri hem devlete hem de reaya karşı birtakım sorumlulukları yerine getirmekle yükümlü idi. Fakat malikâne sahibi sorumluluklarını yerine getirirken kimi zaman başkaları tarafından mukataa gelirlerine müdahale olabilmekteydi. Özellikle bir yerin gelirinin bir kısmı mukataaya bir kısmı vakfa bir kısmı dirlik olarak verilebilmekteydi. Fakat devlet kimi zaman vakfa ayrılan gelirleri mukataaya dahil ederek buraları malikâne usulünce satabilmekteydi. Bu durum karşısında ise birtakım sıkıntılar baş gösterebilmekteydi. Örneğin, Karahisar-ı Sahib ihtisab mukataası mülhakatından merkez kaza civarındaki arazi 1732 (1144) yılında dergâh-ı muallâ müteferrikalarından Abdülbaki ve Mehmet

¹²¹¹ BOA, KK.d., No. 2513, s. 91/1.

¹²¹² *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1112)*, No. 229/526, v. 51b/2, 52a/3.

tarafından tasarruf edilmekteydi. Fakat merkez kazadaki vakıf mütevellisi arazinin mahsulatına vakıf geliri olduğu gerekçesiyle müdahalede bulunmuştur. Malikâne sahiplerinin şikâyeti üzerine, vakıf mütevellisinin ihtisab mukataası gelirine müdahalede bulunmaması yönünde karar verilmiştir¹²¹³.

Malikâne sahibine ait gelirlerin tahsilatında birtakım sorunlar yaşandığı da görülmüştür. Örneğin, Osman, divana arzuhal göndererek Karahisar ve tevabii ağnam mukataasının malikâne usulünce tasarruf olunduğu ve gelirlerin malikâne mutasarrıfına ait olduğunu bildirilerek; Bolvadin kazası sakinlerinden birtakım kişiler ile eski kethüdayerinin oğlu İvaz, Hacı Müslüm Eminoğlu, Hacı Mustafa ve Hüsrev Paşa kasabası sakinlerinden Özturun karyesi imamı ve bazı kişilerin ağnam vergisini muhassıllara¹²¹⁴ vermediklerini bildirmiştir. Divanda alınan karar doğrultusunda ödenmeyen vergilerin ödenmesi gerektiği karara bağlanırken vergilere tekrar müdahalede bulunmaları durumunda ise kalebend olunmaları için 18 Nisan 1724 (24 Recep 1136) tarihinde ferman yazılmıştır¹²¹⁵. Burada devletin, vergisini ödemeyen kişilere uyarıda bulunduğunu gördüğümüz gibi vergilerin ödenmemesinin tekrar etmesi durumunda ise kayıtsız kalmayarak vergisini ödemeyenlerin kalebend ile cezalandırılacağı bildirilmektedir.

Devlet mukataayı malikâne ya da iltizam sistemine dahil etmediği durumlarda vergilerini kendi görevlendirdiği kişiler vasıtasıyla toplamıştır. Malikâne sistemine geçilince vergi toplama işi mukataayı tasarruf eden malikâne sahibinin görevlendirdiği kişi ya da malikâne sahibinin rızası doğrultusunda mültezim tarafından gerçekleştirilmiştir. Devlet, mukataayı alan malikâne sahibini korumak amacıyla ...*gerek selâtin-i izâm ve vüzerâ-yi kiram ve sair evkâf mütevellileri ve vüzerâ ve mirimirân ve mirliva voyvodaları ve mütesellimleri ve subaşları vesâire...* ifadelerini kullanarak sultanlar, vezirler, vakıf yetkilileri, eyalet valiler, sancak voyvodaları, mütesellimleri ve subaşları gibi kişilerin mukataa gelirlerine müdahalede bulunmamasını istemiştir. Fakat devletin bu ifadeleri kimi zaman dikkate alınmayarak mukataa gelirleri bazı devlet görevlileri tarafından istismar edilmiştir. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağına dahil olan 92.500 akçe malı olan çorak ve Gazlıgöl mukataasının Osmanpaşazade Ahmet tarafından tasarruf edildiğini görmekteyiz. Adı geçen mukataanın mülhakatından olan yerler ise Kızılkilisa, çorak, ve Gazlıgöl köyleridir. Bu köylerin gelirlerine birtakım devlet görevlileri müdahalede bulunarak köylerin bazılarının tımar bazılarının ise cami evkaflarından olduğunu belirterek taarruzda bulunmuşlardır. Osmanpaşazade Ahmet, adı geçen yerlerin malikâne mutasarrıfı olduğunu bildirmiş ve Şehrabad nahiyesine tabi 118 nefer reaya, 3 zemin ve 7,5 çiftlik yer haricinde dışarıdan gelenlerin ziraat etmeleri durumunda öşür vergisi ve burada yaşayanlardan resm-i çift, bennâk, mücerred, hinta,

¹²¹³ Bakır, Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sahib) 1731-1732 (H. 1141-145) Tarih ve 538 Numaralı Şer'iyye Sicili, 113, 114; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1145)*, No. 241/538, v. 26b/1.

¹²¹⁴ Devlete ait vergilerin tahsili sağlayan memurlara verilen isimdir. bk. Pakalın, "muhassıl", 2/569.

¹²¹⁵ BOA, KK.d., No. 2495, s. 29/3.

zemin, tapu-yı zemin, bâd-ı hava ve arûsâne vergilerini ödemeleri gerektiği ve 7.000 akçe yazı Kızılkilisa, 5.000 akçe yazı keyl vergisi, 15.000 akçe yazı nefis-i Karahisar ve Kayırhisar nahiyesi ile çorak Gazlıgöl'e bağlı çayır-ı Gazlıgöl mahsulleriyle birlikte toplam 27.000 akçe yazusu olan bu yerlerin önceden havâss-ı hümayûna ait olduğu ve mukataaya ayrılarak Osmanpaşazade Ahmet üzerinde olduğu belirtilmiştir. Buna göre adı geçen köy ve nahiyelerin gelirlerinin mahsul ve vergilerine tımar mutasarrıfların müdahalede bulunulmaması ve bu yerlerin gelirlerinin malikâne mutasarrıfına ait olduğu 3 Temmuz 1733 (20 Muharrem 1146) tarihli belgede belirtilmiştir¹²¹⁶. Aynı malikâne sahibine tekrar devlet görevlisi tarafından bir müdahalede bulunduğunu görmekteyiz. Osmanpaşazade Ahmet, çorak ve Gazlıgöl'ün malikâne usulüne göre işlettiği gibi nefis-i Karahisar-ı ihtisab mukataasını da malikâne usulüne göre tasarruf etmektedir. Nefis-i ihtisab mukataası önceden mirliva hassı iken 1139 (1726/1727) yılında Osmanpaşazade Ahmet'in tasarrufundadır. Fakat Ahmet'in alması gereken mukataa gelirlerine mirimiran ve vilayet ayanları müdahalede bulunmuştur. Durum üzerine Ahmet, malikâne mutasarrıfı olduğunu belirtip önceden mirliva hassı olan nefis-i ihtisab mukataasının malikâne sistemiyle işlettiğini hatta elinde beratı olduğunu belirterek mirimiran ve vilayet ayanlarının ihtisab mukataasının gelirlerinden men edilmesini ve tahsilatın ise kendisine yapılmasını istemiştir. Yapılan şikâyet doğrultusunda adı geçen mukataaya mirimiran ve vilayet ayanı tarafından herhangi birinin müdahalede bulunmaması, vergi ve aidatların ise malikâne mutasarrıfı Osmanpaşazade Ahmet tarafından toplanması yönünde 19 Mayıs 1736 (8 Muharrem 1149) tarihinde hüküm verilmiştir¹²¹⁷.

Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı mukataalara bazı ayanlar ve birtakım şakilerle birlikte hareket eden tahsildarların müdahalesi de söz konusudur. Çorak ve Gazlıgöl mukataası malikâne mutasarrıfı Ahmet Bey, adı geçen mukataayı tasarruf ettiği gibi Dinar ve Karaören ve civar köylerini de tasarruf etmektedir. Burada bulunan halka Kütahya ve Karahisar-ı Sahib ve başka yerlerin ayanları zulm ettikleri gibi adet-i ağnam tahsildarları da 30 adet süvari levent ile Ahmet'in malikâne uhdesindeki köylerine gelip hayvanlarına 5'er 10'ar günlük ücretsiz yem isteyerek birtakım kişileri de rencide etmişleridir. Hatta hayvan başına 6'şar 7'şer ğanem vergisi aldıkları gibi sizler ğanemlerinizi kaçırdınız diyerek onlara eziyet etmişlerdir. Divandan alınan karar doğrultusunda yapılan bu haksızlığa son verilmesi gerektiği emredilerek Karahisar-ı Sahib sancağındaki adet-i ağnam mukataasının bulunduğu yerlerdeki kadılara 16 Mart 1735 (21 Şevval 1147) tarihinde hüküm gönderilmiştir¹²¹⁸.

¹²¹⁶ BOA, C.ML., No. 423/17170. Benzer haksızlık için bk. BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14107, s. 56/1. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1148)*, No. 242/539, v. 42b/2.

¹²¹⁷ BOA, C.ML., No. 747/30416. Benzer haksızlık için bk. BOA, D.BRM.d., No. 24385, s. 9/1. BOA, KK.d., No. 2520, s. 43/3. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1148)*, No. 242/539, v. 42b/2.

¹²¹⁸ BOA, KK.d., No. 2512, s. 13/2.

Malikâne mutasarrıfları, mukataa gelirlerini toplamak için subaşı, voyvoda gibi kendilerine yardımcı olacak bir vekil tayin etmişlerdir. Malikâne mutasarrıfları vekillerin ellerine mühürlü bir temessük vererek, toplanması gereken öşür ve vergileri bunlar aracılığıyla toplamışlardır. Fakat vergi vermek istemeyen birtakım kişiler malikâneci vekillerine ödeme yapmamak için direndikleri ve durumun mahkemeye şikâyetle neden olmuştur. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Akçeköy isimli bir köyün, malikâne sınırları içerisinde olduğu belirten mutasarrıf Ahmet, vekilinin eline mühürlü bir temessük vererek adı geçen köye gidip, buraların öşür ve vergilerini toplamasını istemiştir. Fakat köy ahalisinden bazı kişiler ödeme yapmadıkları ve kanuna aykırı davranışları neticesinde, bu haksızlığın giderilmesi gerektiğiyle ilgili 23 Kasım 1742 (25 Ramazan 1155) tarihinde hüküm yazılmıştır¹²¹⁹.

Malikâne mutasarrıfları genellikle maddi açıdan gücü yetemediği durumlarda mukataaları ortak şekilde tasarruf edebilmektedirler. Bu durum onların, aldıkları mukataa üzerinde birtakım mağduriyet yaşamalarına neden olabilmektedir. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağında Ulusincanlı'da bulunan Senir köyü ve civarı ile bu köye dahil çayır ve çiftlik ve Kılıç, Bodurga, Kızılca köyleri maktuası mirimiran-ı Anadolu haslarından iken 12 Mart 1749 (1 Mart 1162) yılından itibaren ayan Seyit Hamdullah ve dergâh-ı muallâ kapucubaşlarından Karahisari Mustafa'ya malikâne tevcih edilmiştir. Bu yerler müşterek şekilde işletildiği için 3/2 (sülûsan) hissesini Seyit Hamdullah 3/1 (sülûs) hissesini ise Karahisari Mustafa tasarruf etmiştir. Fakat Senir köyü ve civarı ile bu köye dahil çayır ve çiftliklere ilaveten Kılıç, Bodurga, Kızılca köyleri maktuasının ¼ (rub') hissesinin 10/1'ini (ta'sir) hakkı olmayan herhangi bir subaşı toplamış ve halka da zulm etmiştir. Haksızlık yapan subaşının, Hamdullah Bey tarafından tayin edilmediği, kendisinin başka bir subaşı tayin ettiği belirtilmiştir. Durum üzerine Seyit Hamdullah'ın hissesine isabet eden gelirler her ne ise onların teslim edilmesi hususunda 3 Temmuz 1149 (17 Recep 1162) tarihinde emir yazılmıştır¹²²⁰.

XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağındaki mukataa gelirlerine *bu bizim toprağımızdır* ifadeleri kullanılarak bazı devlet görevlileri tarafından sık sık müdahalede bulunulması malikâne mutasarrıflarını zor durumda bırakmıştır. Bu müdahaleler özellikle havâss-ı hümayûn voyvodaları, zabitleri, sultanlar, padişahlar, vezirler, evkaf mütevellileri, zeamet ve timar sahipleri ile vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi hasları şubaşları ve mütesellimler vb. tarafından gerçekleştirilmiştir. Çünkü malikâne sistemine geçilmeden önce bazı gelirler adını zikrettiğimiz zümre tarafından toplanmakta idi. Fakat Karahisar-ı Sahib sancağında ve civarında bazı vergi birimleri mukataaya ayrılarak ve malikâne sistemine dahil edilerek serbest statüye getirilmiş ve bu durum bazı görevliler tarafından hakkı olmayarak müdahalede bulunmuşlardır. Fakat devlet müdahalenin önlenmesi için sık sık uyarılarda bulunmasına rağmen bu

¹²¹⁹ BOA, A.DVNSAHK.A.d., No.1, s. 64/2.

¹²²⁰ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1166)*, No. 250/547 v. 5a/1.

müdahalelerin engellenmediği söz konusudur. Bu müdahalelerin fazlaca görülmesi dolayısıyla devlet, sık sık uyarılarda bulunmuştur. Örneğin, Karahisar-ı Sahib ve tevabiisi haşhaş mukataasının malikâne mutasarrıfı, bu mukataadan dönüm vergisi¹²²¹ toplamaktadırlar. Fakat Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Bolvadin ve Sincanlı kazasının ahalileri ile Paşa ve Faki köylerinde yaşayan ahalilerin bir kısmı türlü türlü bahaneler ile dönüm vergisini vermek istememektedirler. Bu haksızlığın giderilmesi için divana şikâyetle bulunulmuş ve havâss-ı hümayûn voyvodaları, zabitleri, sultanlar, padişahlar, vezirler, evkaf mütevellileri, zeamet ve timar sahibleri ile vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi hasları şubaşları ve mütesellimleri *bu bizim toprağımızdır* söylemlerinin dikkate alınmamasını ve belirtilen zümrelerin herhangi bir müdahalede bulunmamaları yönünde için 6 Temmuz 1737 (8 Rebiülevvel 1150) tarihinde tezkere yazılmıştır¹²²².

Devlet görevlilerinden biri olan emin tarafından da malikâne mutasarrıfının gelirlerine müdahalede bulunulduğunu görmekteyiz. Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı hashha-i Bolvadin mukataası ve tevabiisi mülhakatından Barçınlı kazasına bağlı Alikan/Aligel köyü gelirlerine Sultanönü mukataası emini müdahalede bulunmuştur. Bolvadin mukataasının malikâne mutasarrıfları Mehmet ve Mustafa divana şikâyetle bulunarak Alikan köyünün gelirlerine Sultanönü mukataası emininin müdahale etmemesini istemişlerdir. Durum üzerine Karahisar-ı Sahib Sancağı mutasarrıfına ve Barçınlı kazası naibine hüküm gönderilerek müdahalenin önlenmesi için 21 Mart 1722 (3 Cemaziyelahir 1134) tarihinde tezkere yazılmıştır¹²²³.

Bir başka emin vakası ise çorak ve Gazlıgöl mukataası ile Karahisar kasabası civarında 40-50 sene önce çorak ve Gazlıgöl mukataası mülhakatından olan 3 ahır, 1 çadır ve toprak, bir miktar koyun vesaire hayvanı tedarik etmişleridir; fakat 1751/1753 (H.1165) senesinde İstanbul'da yaşayan mutasarrıf Mustafa ve Osman adı geçen mukataanın ellerinde senetleri olmamasına rağmen kendi çiftlikleri olduğunu belirttikleri bu yerlerin 100 yıldan beri emirlere mahsus olup hayvanlar ve mukataa gelirlerinin de mutasarrıflar tarafından zabt edildiğini bildirmişlerdir. Durum üzerine adı geçen yerlerin Mehmet tarafından tasarruf olunması kimsenin müdahalede bulunmaması adına 1752 yılında karara varılmıştır¹²²⁴.

Malikâne mutasarrıfını mağdur duruma düşüren bir başka haksızlık ise vazifeli tarafından yapılmıştır. Örneğin, 1719//1720 (1132) yılında Gazlıgöl ve tevabii mukataası Mehmet'in tasarrufundadır. Adı geçen mukataadan vazifeye mutasarrıf olanlar Mart ayı gelmeden 5, 6 ay öncesinde malikâne sahibine “vazifemizi ver” diyerek baskı yapmışlardır. Bu durumdan rahatsız olan malikâne sahibi divana şikâyetle

¹²²¹ Devleti, sipahi elinde olup tapu ile başkasının tasarrufuna verilmemiş toprakları¹²²¹ (mezra, çiftlik vb.) işleyen köylüden dönüm başına bir vergi ödemektedirler. Kanunlarda dönüm akçası, dönüm hakkı ve resm-i zemin isimleri ile de anılır. Bağ ve bostandan alınan dönüm resmi kanunnamelerde genellikle öşre (bedel-i öşr) karşılık gelmektedir. bk. İnalcık, “Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu”, 592.

¹²²² BOA, KK.d., No. 2342, s. 26/3. Benzer hüküm için bk. BOA, KK.d., No. 2513, s. 7/1.

¹²²³ BOA, MAD.d., No. 9506, s. 177/3.

¹²²⁴ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri* (1166), No. 250/547, v. 96a/1.

bulunmuştur. Şikâyetin incelenmesi için Hazine-i Amire' de kayıtlı Anadolu Muhasebesi defterlerine bakılarak vazifeye mutasarrıf olan tekaüd ve duağunun senesi gelmedikçe herhangi bir vazife talep olunmaması yönünde 26 Kasım 1920 (25 Muharrem 1133) tarihinde ferman buyurulmuştur¹²²⁵. Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Gazlıgöl ve tevabii mukataasının yıllık mal bedeli örnekte belirtildiği gibi devletin askeri, idari vb. kurumlarında çalışanlarına görevleri karşılığında malikâne sahibi tarafından bir ödemesi söz konusudur. Bu ödemede dua edenler ve emekli olanlar ödemelerini Mart ayı gelmeden aylarca öncesinden malikâne sahiplerinden talep ederek malikânecinin mağdur duruma düşürmüşleridir. Kural gereği de malikâne sahiplerinin bu ödemeyi Mart ayında yapması gerekmektedir.

Malikâne sahibine haksızlık yapan devlet memurları haricinde eşkıyalar tarafından da saldırıya maruz kaldıkları söz konusudur. Özellikle sarıca sekban ismini verdiğimiz savaş zamanlarında asker olan bu kişilerin savaş sonrasında iş bulamayıp *kapısız levent* adı altında eşkıyalık yapanların¹²²⁶, XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında da *kapısız eşkıya* ismiyle zikr edilerek malikâne mutasarrıfına zararları söz konusudur. Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı çorak-ı Gazlıgöl mukataası 1184 yılında Abdülkerim Ömer Paşa'nın malikâne tasarrufundadır. Adı geçen mukataanın 1184 yılının bure mahsulü, bâc-ı bâzâr ve öşür vergileriyle mukataanın tevabiinde buluna çiftliğin koyun, keçi vb. mahsulleri ile aidat ve tayaratlar Abdülkerim Ömer Paşa'nın hizmetkârı tarafından toplanmaktadır. Fakat Abdülkerim Ömer Paşa'nın kapısız eşkıyası tarafından öldürülmesi üzerine Ömer Paşa'nın hizmetkârına herhangi bir ödeme yapılmamıştır. Bunun üzerine ödenmeyen vergilerin ve Kütahya'da bulunan fincancı esnafının aldığı madenin eksiksiz bir şekilde tespiti yapılarak malikâne mutasarrıfının hizmetkârına verilmesi hususunda Kütahya ve Karahisar mütesellimlerine ilam gönderilmiştir¹²²⁷. Görüldüğü gibi eşkıyaların malikâne sahibini öldürmesi beraberinde vergi ve mahsul vermeyen kişilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece eşkıya saldırısına maruz kalan malikâne mutasarrıfları ve bu saldırıları fırsat bilen kişilerin vergi kaçırma eğilimine girmesi sosyal ve iktisadi açıdan toplumsal düzeni sarsmıştır.

Malikâne sahibinin mukataa mahallinde bulunmadığı durumlarda mukataa gelirlerinin toplanması çocukları vasıtasıyla olabilmektedir. Gazlıgöl ve tevabii mukataası Tatar Mehmet tarafından tasarruf edilmektedir. Tatar Mehmet'in İran seferine gitmesinden dolayı mukataanın mal ve kalemiyesi çocukları Ayşe, Ömer ve

¹²²⁵ BOA, D.EVM.d., No. 26308, s. 121/3.

¹²²⁶ Farklı örnekler için bk. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, 55, 82; Mücteba İlgüler, "Levent", *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 2003), 27/149, 150; Faruk Söylemez, "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22 (Kayseri: 2007), 158, 159; Atike Aysoy, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Adıyaman'da Asayiş Olayları", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/1 (Kahramanmaraş: 2017), 63, 64.

¹²²⁷ BOA, C.ML., No. 223/9282.

Osman tarafından hazineye ödenmiştir. Fakat Tatar Mehmet'in İran seferinde vefat etmesi neticesinde bu ölümü fırsat bilen bazı kişiler 1730/31 (1143) yılındaki mukataanın mahsul ve vergilerini Tatar Mehmet'in çocuklarına ödememişlerdir. Bunun üzerine Ayşe, Osman ve Ömer divana şikâyetle bulunarak, Gazlıgöl ve tevabii mukataasının vergi ve mahsullerin verilmesini talep etmişlerdir. Çıkan karar doğrultusunda vergi vermeyen kişilerin kanuna aykırı davranmamalarını bildirerek vergi ve mahsullerin malikâne sahibinin varislerine ödenmesi için 21 Mart 1732 (24 Ramazan 1144) tarihli belgede bildirilmiştir¹²²⁸. Görüldüğü gibi malikâne sahibinin tasarrufunda bulunan mukataalarda, malikâneciye vergi veren halk, malikâneciyi bir otorite olarak görmektedir. Bu otoritenin boş kalması, vergisini ödemek istemeyen kişilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örnek verdiğimiz iki belgede de malikânecinin sefere gidip dönmemesi ve eşkıyalar tarafından öldürülmesi gibi durumlarda otorite boşluğundan faydalanan kişilerin vergi vermediğine rastlamaktayız.

Malikâne sahibinin ölmesi durumunda devlet, mukataayı mal ve muaccele bedelini ödediği takdirde çocuklarına bırakabilir veya bir başkasına satabilirdi. Fakat mukataanın eski sahibinin varisleri, devlete herhangi bir ödeme yapmadığı halde mukataa gelirlerine haksız müdahaleleri söz konusudur. Örneğin, Karahisar-ı Sahip sancağında 3.000 akçe değeri olan Çiftlik-i Ömer Bayezid mukataası, 1733 yılı Mart ayından önce Halil isimli kişinin malikâne tasarrufundadır. Halil'in vefat etmesiyle mukataa sahipsiz kalarak hazine tarafından satışa sunulmuş ve Seyit Ali tarafından 1733 (R.1145) senesinde 95 kuruş muacceleyle alınmıştır. Fakat mukataanın eski sahibi Halil'in oğlu, babasının vekili olduğunu ve 1146 yılına ait elinde beratının olduğu gerekçesiyle mukataa gelirlerini hakkı olmadan toplamıştır. Durum üzerine Çiftlik-i Ömer Bayezit maktuasının yeni sahibi Seyit Ali, mukataanın eski sahibi Halil'in oğlunun vergi ve mahsullere müdahalede bulunmaması istemiştir. Yapılan şikâyet doğrultusunda Hazine-i Amire'de bulunan baş muhasebe defterlerine bakılarak mukataanın 12 Mart 1733 (1 Mart 1145) tarihinde Seyit Ali tarafından zabt edildiği görüldükçe, mukataanın gelirlerinin 1145 yılı Mart ayından 1146 yılına kadar ki süreçte vergi ve mahsullerin Seyit Ali tarafından toplanması yönünde 3 Ekim 1733 tarihinde (23 Rebiülahir 1146) Kütahya eyaleti mutasarrıfına, Karahisar-ı Sahib mütesellimine ve kadılarına hüküm gönderilmiştir¹²²⁹.

Malikâne sahibine yapılan bir başka haksızlık ise Karahisar-ı Sahib sancağındaki merkez pazarındaki ve şehirde bulunan ambarlarda satılan hububatların satışıyla alakalıdır. Karahisar-ı Sahib sancağın merkezindeki ambarlarda ve pazarlarda satılan hububatların mukataa emini tarafından verilen *miri keyl* olarak adlandırılan ölçüm aletini kullanmayan bazı ambar sahipleri, kendi kileleriyle hububat satmaktadır. Bu durum mukataanın gelirlerinin azalmasına ve dolayısıyla mukataa sahibi Ahmet'in

¹²²⁸ BOA, KK.d., No. 2507, s. 10/4.

¹²²⁹ BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14107, s. 228/2.

mağduriyetine neden olmuştur. Netice itibarıyla satılan hububatların devletin belirlediği ölçü aleti olan miri keyl ile ölçülmesi hakkında 8 Nisan 1746 (16 Rebiülevvel 1159) tarihinde emir gönderilmiştir¹²³⁰. Bir başka mağduriyet ise tereke bâzârı keyyali tarafından gerçekleşmiştir. Nefs-i Karahisar-ı Sahib sancağındaki tereke bâzârı keyyallığı, çorak ve Gazlıgöl mukataası mülhakatındandır. Çorak ve Gazlıgöl mukataası malikâne mutasarrıfı el-Hâc İsmail, tereke bâzârı keyyallığını yıllık 20 kuruş ödeme karşılığında keyyal Seyit Ahmet'e bırakmıştır. Fakat bu miktar el-Hâc İsmail'e ödenmediği için Seyit Ahmet'in mukataa üzerindeki keyyallığının kaldırılması ve mukataaya müdahale etmemesi yönünde 1 Eylül 1793 (24 Muharrem 1208) tarihinde emir verilmiştir¹²³¹.

Karahisar-ı Sahib sancağında konargöçer birtakım cemaatler yaşamaktadır. Bu cemaatler mukataa olarak ayrıldığı için gelirler malikâne mutasarrıfı tarafından toplanmaktadır. Fakat aşiret mensupları gelirlerini ödemede zaman zaman malikâne mutasarrıfını zor duruma düşürebilmekteydi. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağında sakin, Danişmendli mukataası mülhakatından Civanşirli ve Kaşıkçı Türkmenleri malikâne suretiyle tasarruf olunmaktadır. Bu cemaatlerin ellerinde ise makkâre develer bulunmaktadır. Bu develer, genellikle nakliye ve ordu hizmetlerinde kullanıldıklarından dolayı devlet tarafından kiralanabilir; kiralama talebi karşılanmadığında ise bedeliye akçesi¹²³² ödemeleri istenebilirdi. Fakat cemaat mensuplarının hissesine düşen 600 kuruş bedeliye akçesini malikâneci Ayşe Sultan'ın kethüdası ayan Abdullah tarafından 1739/1740 (M.1152) yılında talep edildiği, fakat ödemedikleri görülmüştür. Abdullah bedeliye akçesini ikinci kez talep etmesine rağmen cemaat mensuplarından 1 akçesini bile tahsil edememiştir. Bu ödemenin yapılması gerektiğiyle ilgili Anadolu valisine, Civanşirlü ve Kaşıkçı Türkmen cemaatleri reayalarının bulundukları yerlerdeki kadılara hükümler gönderilmiştir¹²³³. Görüldüğü üzere bedeliye akçesinin talep edilip ödenmediği, ikinci kez talep edilip yine ödenmemesi yapılan uyarıların dikkate alınmadığının bir göstergesi olup 1736-40 yıllarındaki Rusya ve Avusturya savaşlarının getirdiği olumsuzluğun taşra otoritesinde yansımaları şeklinde yorumlandığı gibi savaşların getirdiği sosyo-ekonomik olumsuzlukların cemaatlere yansıtılarak ödeme güçlüğüyle de ilişkilendirilebilir.

Konargöçer cemaatlerin sadece malikâne mutasarrıfına karşı değil onun görevlendirdiği yardımcısına birtakım zorluklar çıkardığı da söz konusudur. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağı Bolvadin civarında yaşayan Karabağı cemaati sakinlerinden

¹²³⁰ Tufan, *544 Numaralı Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, 69-70; *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1162)*, No. 247/544, v. 21,22.

¹²³¹ Soysal, *557 Numaralı Afyon Karahisar-ı Sahib Sancağı Şer'iyye Sicili (1793-1799 M./1208-1213 H.)*, 82-84. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1213)*, No. 260/557, v. 15b/1.

¹²³² Aydın ve Saruhan civarında deve yetiştiren yörükler, vergilerini devlete her yıl belli sayıda deve vermek suretiyle ödemişleridir. Onların bu mükellefiyetleri kaldırılarak yerine bedel, hâne başına bir miktar akçe vermelerine bedel denilmiştir. bk. Emecen, "Bedel", 5/301.

¹²³³ BOA, KK.d., No. 2519, s. 58/4. BOA, KK.d., No. 2519, s. 134/2. BOA, D.EVM.d., No. 26318, s. 77/3.

Çelebi Hüseyin, Osman ve Hacı İbrahim'in hisselerine isabet eden mal-ı miriyi, malikâne mutasarrıfı Ahmet'in yardımcısı Halil'e vermedikleri gibi adı geçen kişilerin aşiret eşkıyasından oldukları ve birtakım insanlara ahlaksız tavırsız sergiledikleri kayıtlarda yer almıştır. Yapılan şikâyet üzerine eşkıyanın pişman olup düzelene kadar Kütahya kalesine kalebind edilmeleri için emir verilmiş ayrıca ödemeleri gereken mukataa gelirlerini de malikâne mutasarrıflarına ödemeleri yönünde 9 Temmuz 1734 (7 Safer 1147) tarihli belgede belirtilmiştir¹²³⁴.

Cemaat mensupları tarafından malikâne sahibine yapılan haksızlık olduğu gibi malikâne sahibinin tasarrufunda bulunan cemaat sakinlerine vergi vermeleriyle ilgili vali ve ayan tarafından müdahalede bulunulduğu da söz konusudur. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarında Danişmendli Türkmen mülhakatından Karalı ve Sermayeli cemaati mukataası malikâne sisteminin getirdiği kural doğrultusunda serbesttir ve gelirler, adı geçen mukataanın malikâne mutasarrıfları Mehmet ve Hüseyin tarafından toplanması ya da toplatılması gerekmektedir. Fakat adı geçen cemaatlerden vali tarafından yaylak ve kışlak vergisi, ayan tarafından hazeriye ve seferiye vergisi talep edilmiştir. Fakat bu cemaatler Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Çölebad kazası civarındaki pek çok harabe köylere köyü şenlendirmeleri için 1102-1132 yılları arasında yerleştirilmiştir. Fakat bu kişilerden bazı devlet görevlileri gelip *bu topraklar bizim tımar, zeamet ve evkaf topraklarımız buraların öşürlerini isteriz* diyerek öşür talebinde bulunmalarına itibar edilmemesi, bu cemaatlerin malikâne usulünce tasarruf olunduğu ve serbest statüde olduğu belirtilmiştir. Fakat Karalı ve Sermayeli cemaatlerinin, 1157 yıllarında halen Çölebad ve civarında yaşıyorlarsa haneye bağı olarak tekâlif alınması, eski reayaların emlak ve arazileri var ise bunlardan da tahamüllerine göre hisselerine düşen hazeriyenin alınmasının gerekli olduğu belirtilerek 1753 yılında Kütahya, Hamid ve Karahisar-ı Sahib sancakları kadılarına hüküm gönderilmiştir¹²³⁵.

Karahisar-ı Sahib sancağında malikâne mutasarrıfının kendisine ve mukataasındaki çayırlara da müdahalede bulunulduğunu görmekteyiz. Adı geçen sancağa bağlı hass-ı çorak Gazlıgöl mukataası malikâne mutasarrıfı Ahmet, divana gelerek çorak Gazlıgöl mukataası sınırlarındaki çayırına ve kendisine birtakım kişilerin kasten müdahalede bulunduğunu bildirmiştir. Durum üzerine çayırın malikâneci Ahmet'e dahil olduğu kimsenin müdahalede bulunmamasını yönünde Karahisar-ı Sahib kadısına 13 Eylül 1732 (23 Rebiülevvel 1145) tarihinde hüküm gönderilmiştir¹²³⁶.

Sancak dahilindeki kantarcılık-ı han-ı kapan mukataası gelirlerine de müdahalede söz konusu olmuştur. Karahisar-ı Sahib sancağındaki kapan hanı 1792-93 (1206-1207) yıllarında ayan el-Hâc Ahmet'in malikâne üzerindedir; fakat kapan hanının yanması üzerine hana gelecek zahireler yeni bir han yapıncaya kadar yine sancak dahilindeki pazar yerinde bulunan Turunç Han'ına aktarılması gerekmektedir. Bu

¹²³⁴ BOA, KK.d., No. 2510, s. 63/1.

¹²³⁵ *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1169)*, No. 249/546, v. 22a-b/1.

¹²³⁶ BOA, KK.d., No. 2505, s. 92/2.

durumda hanın yanmasını fırsat bilenler kantariye vergisine ve çeşitli zahirelere müdahalede bulunmuşlardır. Durum üzerine müdahalenin men edilmesi yönünde karar verilmiştir¹²³⁷.

Malikâne mutasarrıfı, bir başkasına belli bir bedel karşılığında iltizam usulüne göre 1 ile 3 yıllığına mukataasını verebilirdi. Fakat malikâne mutasarrıfı ile iltizam alan mültezim arasında birtakım sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunların başında vergi meselesi gelmektedir. Örneğin çorak ve Gazlıgöl mukataası 1193(1779/80) yılında Seyit Mehmet Esat ve Ahmet üzerindedir. Bu kişiler adı geçen mukataayı 3.000 kuruşu 4 taksit ödemesi koşuluyla el-Hâc Lütfullah'a iltizam etmişlerdir. Fakat Lütfullah, mukataayı tasarruf etmesine rağmen malikâne sahiplerine ödemesi gereken bedeli ödememiştir. Hatta ödemenin 7-8 ay geçmesi ve malikânegilerin de birkaç defa ödemenin yapılmasını istemeleri üzerine yine ödemenin olmaması, malikâne mutasarrıflarının Kütahya kadısına şikâyetle bulunmalarına neden olmuştur. Lütfullah'ın iltizam süresince ödemesi gereken miktarı malikâne mutasarrıflarına ödemesi yönünde 6 Temmuz 1779 (21 Cemaziyelahir 1193) tarihinde tezkere verilmiştir¹²³⁸.

Malikâne sahipleri ortak bir şekilde işlettikleri mukataasını bir mültezime iltizam verebilmektedir. Böylece iltizam alan mültezim mukataası dahilindeki mukataanın gelirlerini toplama hakkına sahiptir. Fakat mültezim kimi zaman gelirlerini toplayamadığı için mukataanın malikânegileri aracılığıyla divana şikâyetle bulunmuştur. Örneğin XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında resm-i dönüm haşhaş ve tevabii mukataasının malikâne mutasarrıfları el-Hâc İbrahim, Ağababası el-Hâc Mustafa ve Seyit Hüseyin'dir. Bu kişiler adı haşhaş mukataalarını 1183 (1769/70) yılında Ali'ye iltizam vermişlerdir. Ali, mukataanın mahsul ve vergilerini kanun gereği toplama hakkına sahip olmasına rağmen ismi verilmeyen bazı kişiler, mukataa gelirlerine el koydukları gibi mültezim Ali'ye de müdahalede bulunmuşlardır. Ali, bu haksız müdahaleyi malikâne mutasarrıflarına bildirmiş olacak ki malikâne mutasarrıfları aracılığıyla divana şikâyet iletilerek müdahalenin men edilmesi istenmiş ve 3 Nisan 1770 (7 Zilhicce 1183) tarihinde Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıfına ve Karahisar-ı Sahib kadılarına hüküm gönderilmiştir¹²³⁹.

Görüldüğü gibi devlet, mukataayı alan malikâne mutasarrıfını belli kurallar doğrultusunda korumaya aldığı gibi malikâne mutasarrıfı da mukataasını bir başkasına iltizama verdiği durumlarda halk-mültezim, devlet görevlisi-mültezim arasında yaşanabilecek sorunlarda devletle muhatap olmuş ve mültezimini korumaya almıştır. Zincirleme bir şekilde devlet malikâne mutasarrıfını, malikâne mutasarrıfı ise mültezimi kanunun belirlediği kurallar dahilinde korumakla mükelleftir. Böylece hem mukataa gelirleri hem de mukataayı tasarruf eden kişinin hakları koruma altına alınarak mukataanın itibarı artırılmış oluyordu.

¹²³⁷ Soysal, "Afyon Karahisar-ı Sahib Sancağı Şer'iyye Sicili (1793-1799 M./1208-1213 H.)", 165, 166.

¹²³⁸ BOA, D.BRM.d., No. 24385, s. 22/2.

¹²³⁹ BOA, KK.d., No. 2528, s. 217/1.

XVIII. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında, malikâne sahiplerinin tasarrufunda bulunan Bolvadin mukataası gelirlerinden, devlet görevlilerinin bir kısmına emekli maaşı olarak bilinen tekaüd ulufesi ödenmektedir. Fakat tekaüd taleplerinde zaman zaman sorunlar yaşanarak malikâne mutasarrıfı zor durumda bırakılmıştır. Örneğin, Bolvadin mukataası malikâne mutasarrıfı Ali, Edirne’de divana şikâyetinde bulunarak adı geçen mukataayı 1 yıllık gelirini almadan emeklilerin *mukataa-i mezbur malından tekaüd ulufesine mutasarrıf olanlarız, tedahül bilmeyiz* diyerek mukataanın yıllık mal bedellerinden maaşlarına tekabül eden miktarları talep etmişlerdir. Ali, Bolvadin mukataasının gelirlerini topladıktan sonra emeklilerin maaşlarını ödeyeceğini ve onların kendisine zorluk çıkarmamalarını istemiştir¹²⁴⁰.

8.4. Malikâne Sahiplerinin Kendi Aralarındaki Anlaşmazlıkları

Malikâne sistemine göre mukataa toprakları devlet kontrolünde halk arasında açık artırma usulüne göre yapılmaktadır. Fakat yapılan bu açık artırma usulü her ne kadar devlet kontrolünde sağlanmış olsa da malikâne sahipleri arasında birtakım usulsüzlüklerin meydana gelmesine engel olunamamıştır. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağında yıllık 2.000 kuruş malı olan ve ¼ (rub’) hisseli resm-i dönüm-i haşhaş mukataasının eski mutasarrıfı Ahmet Paşa’nın hazine-darı Hacı Mehmet Ağa tarafından tasarruf edilmiştir. Mehmet Ağa’nın vefat etmesiyle adı geçen mukataa açık artırmaya çıkmıştır. Açık artırmaya katılanlar arasında Hacı Mustafa Ağa ve Seyit Hüseyin Efendi’nin vekili ile Süleyman Efendi bulunmaktadır. Haşhaş mukataası açık artırmada 4.000 kuruş üzerinden satışa sunulurken, Hacı Mustafa Ağa ve Seyit Hüseyin Efendi’nin vekili tarafından 8.500 kuruş muaccele karşılığında alınmak istemiştir; fakat açık artırmaya giren Süleyman Bey, adı geçen kişilerin vekilini korkutup, cesaretini kırarak muaccelenin yarısını vererek mukataayı almış ve kendisine ait olduğunu kanıtlaması için de devlet tarafından mezat kaimesi yazdırarak berat almıştır. Fakat Hacı Mustafa Ağa ve Seyit Hüseyin Efendi divana gelerek Süleyman Bey’in vekili Süleyman Efendi’yi korkuttuğunu bildirerek şikâyetinde bulunmuşlardır. Durum değerlendirmesi sonrasında vekile yapılan haksızlığın tespiti sağlanarak, haşhaş mukataası mutasarrıflığı Süleyman Bey üzerinden alınmış, Rikâb-ı Hümâyûn tarafından verilen mezad kaimesi de tekrar Rikâb-ı Hümâyûn’a teslim edilmiştir. Böylece mukataa tekrar açık artırmaya çıkmıştır. Mustafa Ağa ve Seyit Hüseyin Efendi mukataayı müşterek şekilde işletmek adına vekillerini tekrar açık artırmaya göndererek 9.500 kuruş muaccele karşılığında mukataayı almıştır. 1/4 hisseli haşhaş mukataasının yeni malikânegileri Mustafa Ağa ve Seyit Hüseyin Efendi olduğu için mukataanın eski sahibi Süleyman Bey tarafından Seyit Ahmet’e iltizama verilen adı geçen mukataanın gelirlerinin ise yeni malikâne

¹²⁴⁰ BOA, D.BRM.d., No. 24303, s. 30/2.

mutasarrıfına ödenmesi yönünde 25 Kasım 1769 (26 Recep 1183) tarihinde hüküm verilmiştir¹²⁴¹.

Malikâne sahipleri arasında yaşanan başka bir sorun ise mukataanın yeni sahibi ile vefat eden malikânecinin varisleri arasındadır. Karahisar-ı Sahib sancağında Ömer Bayezid mukataasının malikâne mutasarrıfı Halil'in vefat etmesiyle çiftlik sahipsiz kalmıştır. Buna göre devlet, çiftliği tekrardan malikâneye vermek için müzayedeye sunmuştur. Müzayede sonucunda en yüksek teklifi veren Sandıklı kazası ahalilerinden Seyit Ali, 1733 yılında mukataanın işletme hakkını 95 kuruş muaccele karşılığında üzerine almış; kanun gereği ömür boyunca çiftliğin mahsül ve vergilerini toplamak koşuluyla kendisine 12 Temmuz 1733 (29 Muharrem 1146) tarihinde tezkere yazılmıştır¹²⁴². Fakat Seyit Ali tezkere almasından 1 yıl geçmeden Halil'in oğulları çiftliğin vergilerine taarruzda bulunmuştur. Seyit Ali, çiftliği açık artırma usulüyle üzerine aldığını belirtmiş ve çiftliğin gelirlerine dışarıdan herhangi birinin müdahalede bulunmasını engellemek için şikâyetle bulunmuştur. Durum değerlendirilmesinden sonra 95 kuruş muaccele ile Seyit Ali'ye malikâne tevcih edildiği ve 1733 yılının Mart ayından 1734 yılına kadar malikâne beratı verildiği ve herhangi birinin çiftlik gelirlerine müdahalede bulunmaması yönünde Kütahya eyaleti mutasarrıfına, Karahisar-ı Sahib mütesellimine ve kadılarına 1 Aralık 1733 (23 Rebiülahir 1146) tarihinde hüküm gönderilmiştir¹²⁴³. Seyit Ali 1735 yılına kadar yaklaşık iki yıl Ömer Bayezid çiftliğini işletmiştir. Merhum Halil'in oğulları İbrahim ve Ahmet divana şikâyetle bulunarak Seyit Ali üzerindeki Ömer Bayezid mukataasının haksız bir şekilde tasarruf edildiğini ve mukataayı kendi üzerlerine almak istediklerini bildirmişlerdir. Kanun gereği mukataa sahibi ömür boyunca malikâneyi işletme hakkına sahipti. Fakat şöyle bir kural da vardı ki malikâne sahibinin ölümü halinde varsa oğulları muaccelenin aynısını ya da fazlasını vermeleri koşuluyla mukataayı üzerlerine alabilirlerdi. Bu durumda mukataa Seyit Ali'den alınarak 100 kuruş muaccele karşılığında Halil'in oğulları İbrahim ve Ahmet'e verilmiştir. Böylece İbrahim ve Ahmet adına mukataayı aldıklarına dair berat-ı şerif yazılmak için 30 Mart 1735 (6 Zilkade 1147) yılında tezkere verilmiştir¹²⁴⁴.

Görüldüğü gibi malikâne sahibinin ölümünden sonra mukataayı oğullarından önce başkası alıp işletirse, sonrasında vefat eden malikâne sahibinin oğulları gelerek, babalarından kalan mukataanın işletmesine talip olurlar ise mukataa tekrar açık artırmaya çıkarak en yüksek muaccele bedelini varislerin vermesi koşuluyla mukataa oğullarına geçebilmektedir. Çiftlik-i Ömer Bayezid mukataası Halil'in vefatından sonra yaklaşık iki yıl Seyit Ali tasarruf etmiştir. Fakat, Halil'in oğulları İbrahim ve Ahmet'in mukataaya müdahalede bulunduğunu ve bu müdahalenin engellenmesi yönünde hüküm gönderildiğini görmekteyiz ki devlet, mukataayı bir yıl dolmadan varislerine

¹²⁴¹ BOA, C.ML., No. 731/29839.

¹²⁴² BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14107, s. 198/4.

¹²⁴³ BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14107, s. 228/2.

¹²⁴⁴ BOA, KK.d., No. 190, s. 112/113.

vermemekte ve vergilere müdahalede bulunmasını engellemektedir. Çünkü malikâne sahibi almış olduğu mukataaya belli miktar muaccele bedeli ödemiştir. Bu durumda malikâne sahibi aldığı mukataanın muaccele bedelini telafi edebilmek adına yaklaşık 2 yıl tasarruf ettikten sonra varislere geçtiği görülmüştür.

Malikâne sahiplerinin birbirleriyle yaşadığı bir başka sorun ise mukataaya bağlı yerlerin isim benzerlikleri nedeniyle vergileri hangi malikânecinin toplayacağıyla ilgilidir. Hatta bu isim benzeri olan köyler birbirine sınır Karahisar-ı Sahib ile Sultanönü (Eskişehir) sancaklarındadır. Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Bolvadin mukataası ve tevabiisi malikâne mutasarrıfı Ali ile Sultanönü ve İnönü kazası mukataası malikâne mutasarrıfı Mehmet'in mültezimi Seyit Mustafa arasında bir anlaşmazlık söz konusudur. Havâss-ı hümâyûn mülhakatından Sultanönü mukataası malikâneci mültezimi olan Seyit Mustafa'nın, Bolvadin mukataası mülhakatından olan Barçınlı kazasına bağlı Aligel köyünün gelirlerine hakkı olmadan müdahalede bulunmuştur. Yapılan bu müdahale üzerine Bolvadin mukataası malikâne mutasarrıfı Ali, Aligel köyünün kendi tasarrufunda olduğunu belirtmesi üzerine bir inceleme yapılmıştır. Buna göre Bursa mukataası defterlerine ve Defterhane-i Amire' de kayıtlı icmal ve mufassal defterlerinde müracaat edilmiştir. Mufassal ve icmal defterlerinde, Barçınlı nahiyesine tabi 64 nefer reaya ile nefis-i Alicik karyesinin 4 çiftlik yeri ve hariçten gelenlerin ziraat etmeleri durumunda öşürlerinin alınması ve resm-i çift, mücerred, bennak vergileri ile 4.321 akçe yazı belirtilerek tahririnin yapıldığı; havâss-ı hümâyûn mülhakatından Sifrihisar nahiyesine tabi 105 nefer reaya ile Alicik köyünün resm-i çift, buğday ekilen 37,5 çiftlik ve hariçten başka 5.085 akçe yazı olduğu belirtilmiştir. Bu durumda 2 tane Alicik köyünün olduğu ve defter emini tarafından farklı yazıldığı için karışıklık çıktığı ve Bolvadin mukataası mülhakatından olan Aligel köyüne ve 64 nefer reaya ile nefis-i Alicik köyüne, Sifrihisar mukataası mültezimi Seyit Mustafa'nın müdahalede bulunmaması yönünde 11 Mart 1714 (24 Safer 1126) tarihinde tezkere yazılmıştır¹²⁴⁵. Fakat bu yer isimleriyle ilgili tekrar bir anlaşmazlık yaşanmıştır¹²⁴⁶. Bu sefer Alicik köyü değil, Aligel isimli köyün 2 tane olduğu ve bunlardan birisinin Bolvadin'e bağlı Barçınlı nahiyesindeki Aligel köyünün 64 nefer reaya 4.321 akçe yazı diğerinin ise Hüdavendigâr sancağına tabi Sifrihisar'a bağlı Aligel köyünün 105 nefer reaya ve 5.085 akçe yazı olarak belirtilmiştir. Bolvadin hassı voyvodalarının mültezimi Barçınlı nahiyesine bağlı Aligel köyünün gelirlerini topladığı gibi Sifrihisar'daki Aligel köyünde

¹²⁴⁵ BOA, *D.BRM.d.*, No. 24303, s. 338/2.

¹²⁴⁶ Bu sefer Alicik köyü değil, Aligel isimli köyün 2 tane olduğu ve bunlardan birisinin Bolvadin'e bağlı Barçınlı nahiyesindeki Aligel köyünün 64 nefer reaya 4.321 akçe yazılı olduğu diğerinin ise Hüdavendigâr sancağına tabi Sifrihisar'a bağlı Aligel köyünün 105 nefer reaya ve 5.085 akçe yazılı olduğu belirtilmiştir. Burada dikkat çeken bir husus vardır ki Aligel ile Alicik köylerinin yazı ve nefer değerleri aynıdır. Barçınlu nahiyesine tabi 4.321 akçe yazar nefis-i Alicik/Alihan ile ilgili belge 1722 yılına aittir. bk. BOA, *MAD.d.*, No. 9506, s. 177/3. Ulaşılan diğer belge 4.321 akçe yazar nefis-i karye-i Alicik/Alihan ile ilgili belge 1714 yılına aittir. bk. BOA, *D.BRM.d.*, No. 24303, s. 338/2. Metinde ise 1744 yılına ait son belgeyi dikkate alarak aynı isimli ve aynı nefer ve miktar olan Aligel köyünü doğru kabul edilerek yansıtılmıştır.

ziraat eden Türkmen taifesinden Karabağ cemaatinin kethüdası Hüseyin ve oğlu, damadı ve köy sakinlerinden Mehmet ile Barçınlı nahiyesine bağlı Aligel köyünün mültezimi ile anlaşarak, İnönü mukataası mutasarrıflarına “Asitane-i saadetten emr-i şerif gelecektir” diyerek onları kandırarak, köyün öşür mahsulatının bir kısmını mültezime vererek bir kısmını da kendileri alarak saklamışlardır. Seyyid Osman, arzuhalin de bu haksızlığın giderilmesi gerektiğini, öşrü toplayan kişilerden tahsilatın yapılmasını ve Hüseyin’in, oğlunun, damadının ve Mehmet’in taşkınlık çıkarmaları üzerine Kütahya Kalesi’ne kalebend edilmeleri istenmiştir. Durum üzerine Hazine-i Amire’de bulunan Haslar mukataası defterlerine bakılarak İnönü ve Sultanönü ve tevabii mukataası bervecch-i malikânenin İnönü koru ağası el-Hâc ac Veli ve oğlu Rıdvan zide mecduhu uhdesinde olduğu, Defterhane-i Amire’de icmal ve mufassal defterlerine bakılarak, Karahisar-ı Sahib sancağında Barçınlı nahiyesinde havâss-ı hümayûn mülhakatından 64 nefer reaya ve 4.321 akçe yazı ile kayıtlı nefsi-i Aligel başka yine havâss-ı hümayûn mülhakatından Hüdavendigar sancağında vaki Sifrihisar nahiyesine tabi 105 nefer reaya ile 5.085 akçe yazı ile kayıtlı Aligel’in başka olduğu görülmüştür. İnönü mukataası mülhakatından Aligel köyünün öşrünü kimler almış ve yağmalamışsa onlardan tahsil edilmesi gerektiği gibi kethüda Hüseyin’in, oğlunun ve damadının mahkemesi görülüp bundan sonra da haksızlık ve hırsızlığa kalkışılırsa kalebend olunmaları için 24 Şubat 1744 (10 Muharrem 1157) yılında tezkere yazılmıştır¹²⁴⁷.

8.5. Devletin Malikâne Sahibi ve Yakınlarına Karşı Tutumu

Osmanlı genelinde kural gereği malikâne sahibi mukataayı aldığı takdirde her yıl hazineye mal adı altında bir vergi ödeyerek mukataasını ömür boyunca tasarruf etme hakkına sahiptir. Malikâne sahibinin ölmesi durumunda hazineye ödenmeyen borçlar varislerine kalarak onlar tarafından ödenmesi beklenirdi. Varislerin ekonomik açıdan durumlarının iyi olmaması dolayısıyla hazineye ödemesi gereken miktarların affı gerçekleşebilmektedir. Örneğin, 3/4 (3 rub) hisseli Karahisar-ı Sahib ağnam mukataasının ve 1/4 (rub) hisseli Karaman Bozulus Türkmeni mukataasının malikâne mutasarrıfı Duhani Ahmet, devlet görevlisine 6.000 kuruşu havale etmesi ve Şuhud, Karamık kazalarındaki çiftliklerin mal ve eşyalarının toplam 3.980 kuruşun da devlete ödemesini yapması gerekmektedir. Fakat Duhani Ahmet, ödemelerini yapmadan ölünce bu ödemeler varislerine borç olarak kalmıştır. Hazine, Mehmet Ağa’yı mübaşir göndererek bu borçların tahsilinin sağlanmasını istemiştir. Fakat Duhani Ahmet’in 5 kız ve 1 erkek çocuğu ve 2 eşi bulunmaktadır. Bu iki eşten biri de hamiledir. Mehmet ağa, varislerin borcu ödeyebilecek durumlarının olmamasını dolayısıyla borcun affedilmesini

¹²⁴⁷ BOA, KK.d., No. 2345, s. 14/2.

1 Şubat 1785 (21 Rebiülevvel 1199) tarihinde divana bildirmiştir¹²⁴⁸. Devlet, vefat eden malikâne sahibinden alamadığı borçlarını varislerinden mübaşir vasıtasıyla talep etmektedir. Mübaşir ise vefat eden malikâne sahibinin eşi ve çocuklarının borçları ödeyebilecek durumlarının olmadığını tespit ederek varislere intikal eden borcun silinmesi talebinde bulunduğunu görmekteyiz. Böylece devletin maddi açıdan durumu kötü olan malikâne sahibinin yakınlarına karşı ılımlı bir tavır sergilemiştir.

¹²⁴⁸ BOA, *C.ML.*, No. 554/22783. Benzer belge için bk. *Afyon Şer'iyye Sicil Defteri (1202)*, No. 258/555, v. 14a/1.

9. SONUÇ ve TARTIŞMA

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl boyunca yaşanan askeri ve siyasi gelişmeler mali anlamda devleti doğrudan etkilemiştir. Özellikle devletin mali anlamda birtakım çözümler üretmeye çalışması, bunlar arasında iltizam sisteminin devamı niteliğinde olan malikâne sisteminin 1695 yılında uygulamaya konulması, hazine yükünü hafifletmeye yardımcı olmuştur. Malikâne sisteminin, Anadolu'da önemli yolların kesiştiği Kütahya Eyaleti'nin sancağı olan Karahisar-ı Sahib'de 1695 yılında uygulanmaya başlanmış ve bu sistemin sancakta idari, sosyal ve iktisadi etkilerinin olduğu görülmüştür.

Malikâne sisteminin uygulandığı Karahisar-ı Sahib sancağında bu sisteme ilk olarak hass-ı Kızılca Olucak mukataasının dahil edildiği anlaşılmaktadır. Bu mukataayı Karahisar-ı Sahib (köyler), hass-ı Bolvadin, Şuhud (köy), hass-ı çorak ve Gazlıgöl, ihtisab, resm-i dönüm ve duhan resmi, Danişmendli, tahmis-i Karahisar-ı Sahib maa fırın ve saman? mukataaları takip etmiştir. Malikâne sisteminin 1716-1717 yıllarında bir süre kaldırılıp tekrar yürürlüğe girmesiyle çiftlik-i Ömer Bayezid, Kenir, adet-i ağnam, haşhaş-ı dönüm resmi, Aydın sükkanı Bozulus Türkmeni cemaati mukataası, Senir mukataası, kantarcılık-ı han-ı kapan mukataası, nefis-i Şuhud mukataaları malikâne sistemine dahil edilmiştir. Böylece malikâne sayıları 9'dan, 17'ye yükseltilmiştir.

1716 yılında kaldırılan mukataaların 1717 yılında tekrar yürürlüğe konulmasındaki amaçlardan birisi, yıllık mal bedellerine zam yapılması idi. Bu bağlamda Karahisar-ı Sahib sancağındaki mukataaların 1716 yılında kaldırılıp yıllık mal bedellerinde ortalama %18 oranında bir zam yapılarak 1717 yılında satışa çıktığı söz konusudur. Yapılan zam miktarı ve hazineye katkısı ise 1695-1717 yılları arasında ilk sırada 545,5 kuruş ile Bolvadin mukataası, ikinci sırada 500 kuruş ile ihtisab mukataası akabinde sırasıyla 470 kuruş civarı çorak ve Gazlıgöl mukataası, 125 kuruş duhan mukataası, 125 kuruş Kızılca Olucak, 50 kuruş tahmis-i kahve mukataaları yer almıştır. Adı geçen mukataaların hazineye ortalama yıllık mal bedeli getirisi 1.761 kuruş civarındır. 1717 yılından sonra malikâne sisteminin yürürlüğe girmesiyle ihtisab mukataası ve duhan mukataasında bir gerileme yaşanırken 1716 yılı öncesi diğer mukataalarda bir artış olmuştur. Ağnam, haşhaş, Şuhud, Senir, Kenir ve kantarcılık mukataalarının yıllık mal bedelleri ortalama 7.313 kuruş civarında olduğu görülmüştür.

Genel olarak bakıldığında, Karahisar-ı Sahib sancağı mukataaları arasında en büyük paya sahip mukataa ağnam mukataasıdır. Bu nedenle sancağın geçim kaynakları arasında hayvancılığın yaygın olduğu kanaatine varılmıştır. Nitekim sancağın diğer mukataaları arasında ağnam mukataasının %38 oranında olduğu tespit edilmiştir. Hayvancılığın bu bölgede yaygın olması, söz konusu bölgenin iklim şartları ve hayvancılığa elverişli otu ve suyu bol olan yaylalara sahip olmasıyla ilgilidir. Bu cümleden konargöçer aşiret ve oymaklar arasında özellikle Bozulus ve Danişmendli

cemaatlerinin yerleşim ve yaylak sahaları arasında Karahisar-ı Sahib sancağının bulunması, bu sancağın konargöçer unsurlar için elverişli sahalara sahip olduğunun bir göstergesi olmalıdır. Mukataalar arasında sancak ve civarında yetişen haşhaşın ise hazineye katkısı fazladır. Bu durum bölgenin hem iklim bakımından uygunluğu hem de ziraat için elverişli arazilere sahip olması ile açıklanabilir. Bölgede sancak mukataaları arasında en küçük payı ise ihtisab mukataasından ayrılan kantarcılık mukataası almıştır. Bu durum, kantarcılığın küçük bir payda da görülmesine rağmen hizmet sektöründe aktif bir rol aldığı kanıtıdır.

Mukataaların yıllık mal bedeli üzerinden birtakım vergi ve bedelleri söz konusudur. Bunlardan birisi kalemiye vergisidir. Kalemiye vergisi has ifadesi geçen mukataalar da dahil olmak üzere mukataaların yıllık mal bedelinin %10'u oranında alınmıştır. Yıllık bedel üzerinden alınan bir başka vergi tefavüttür. Belirtilen kalemiye bedelleri ve tefavüt miktarları kimi belgelerde yıllık mal bedeline eklenerek toplam miktarı verdiği gibi kimi belgelerde ayrı ayrı yazılarak hesap edilmiştir.

Karahisar-ı Sahib sancağı mukataaları hazine tarafından satışa çıkarken muaccele bedeli adı altında malikâne sahiplerinden bir bedel tahsil edilmekte idi. Adı geçen mukataalardan tespiti yapılan miktar, toplam 167.210 kuruş olup 75 kez muaccele bedeli alındığı tespit edilmiştir. Muaccele bedeli dikkate alınarak kasrıyed, cülûs, cebelû ve dellâliye vergileri alınmıştır. Bu bağlamda sancak mukataaları muaccele bedellerinin %10'u oranında 25 kez kasrıyed vergisi alınmış olup bu miktar toplam 6.385 kuruş civarındır. Muaccele bedeline göre alınan bir başka vergi padişah değişiminde alınan cülûs vergisidir. Bu vergi muaccelenin %25'i oranındadır. Toplam miktar ise 1.417,5 kuruş civarındır. Muaccele bedeline göre alınan bir başka vergi ise cebelû bedeliyesidir. Bu bedel ağnam mukataasında 1737-38 (H.1150) yılında muaccelenin %15'i oranında alınırken 1787-88 (H.1202) yılında %10'a gerilemiştir. Muaccele bedeli üzerinden alınan bir başka vergi ise dellâliye vergisidir. Bu verginin ilk kez ne zaman alındığı bilinmediği gibi Karahisar-ı Sahib sancağında ağnam ve Bolvadin mukataasından alınmaktadır. Sancak mukataaları arasında en erken 26 Haziran 1797 (1 Muharrem 1212) tarihli Bolvadin mukataasıdır. Bu mukataanın muaccele bedelinin %2'si oranında dellâliye vergisi tespit edilmektedir.

Karahisar-ı Sahib sancağı mukataasının gelir ve harcama alanları dikkate alındığında ise gerek mukataaya ayrılmış olan konargöçer aşiretlerin gelirleri arasında öşür, ağnam ve mekkâre vergilerinin alındığı görülmektedir. Kalan mukataa gelirleri ise bennâk, mücerred, ispenç, tapu, bagat dönümü, öşür, ağnam, haşhaş, duhan, kapan, bazar, arûsâne, cürm-i cinâyet, yava, kaçgun, kenizek, abd-i âbık, müjdegani, beytûlmâl, mâl-ı gaib, mâl-ı mefkud, çorak vb. dir.

Mukataaların harcama alanları dikkate alındığında, Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılda İran, Avusturya, Venedik ve Rusya gibi devletlere karşı düzenlemiş olduğu sefereler devletin asker, silah ve mühimmat giderlerini arttırmıştır. Bu durum devletin

bütün bölgelerinde olduğu gibi Karahisar-ı Sahib sancağı mukataalarının harcama alanlarında da kendini göstermiştir. Özellikle malikâne mukataa gelirlerinin mevacib ödemeleri sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu ödemelerden sipah ve silahtarlara ayrılan pay ise diğerlerine nazaran da fazladır. Askerlerinin maaş ödemeleri haricinde farklı görevlerde bulunan kişilerin vazife ödemeleri, birtakım saray harcamaları vs. mukataa gelirlerinden karşılandığı anlaşılmaktadır.

Karahisar-ı Sahib sancağı malikâne mutasarrıflarının profiline bakıldığında askeri ve saray mensubu kişiler sıkça karşımıza çıkmaktadır. Özellikle belirtilen bu zümreler içerisinde yer alan Bakizadeler ve yüzyıl sonunda görülen Turunçzadeler önemli malikâne mutasarrıfları arasında yer almıştır. Bu kişiler sancağın yerlileri olup maddi anlamda güçlü ve saygın kişilerdir.

Malikâneye konu olan mukataaların gelirlerinin toplanmasında birtakım problemler söz konusudur. Bu problemlerin başında malikâne sahipleri ile reaya arasında gerçekleşmiştir. Malikâne sahiplerinin mukataa sınırındaki yerlerden toplamak istedikleri vergileri alamadıkları ya da eksik aldıkları gerekçesiyle divana şikâyetle bulunmuşlardır. Buna karşılık reaya da vergilerini ödedikleri halde malikâne sahiplerinin fazladan vergi taleplerinde bulunduklarını divana şikâyet etmişlerdir.

Genel itibariyle Karahisar-ı Sahib sancağındaki malikâne uygulaması, 1695 yılından başlayarak XVIII. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Gerek malikâne mutasarrıfları arasında gerekse halk arasında vergi meselesiyle ilgili sorunlar çıkmış olsa da mukataalar esas itibariye alıcı bulmuş ve malikâne mutasarrıfı sayısı 156'ya ulaşmıştır. Özellikle getirisi yüksek mukataaların ortaklık şeklinde tasarruf edilmesi ve mukataaların babadan oğula intikal etmesi de malikâne mutasarrıfı sayısındaki artışla bağlantılıdır.

Sonuç olarak, XVII. yüzyılın sonlarında uygulamaya konulan malikâne sisteminin, Karahisar-ı Sahib sancağı özelinde mali açıdan hazinenin nakit ihtiyacını sağlaması adına başarılı bir politika olduğu değerlendirilirken, idari açıdan aynı başarıya ulaştığı tartışma konusudur. Çünkü malikâne mutasarrıfları geniş yetkileri sayesinde mukataa mahalline kendileri gidebildikleri gibi kimi zaman yardımcıları vs. göndermeleri zaman zaman malikâne mutasarrıfının mağduriyetiyle sonuçlanmıştır. Bu durumda malikâne mutasarrıfı, mukataasını iltizama vermekten çekinmeyerek hem yüksek kar sağlamak hem de yardımcıları vs. vasıtasıyla zarara uğramamak adına mukataasını iltizama vermekten kaçınmamıştır. Böylece iltizamın oluşturduğu zarar mukataa alanında tahribatçı etkinin devamına yol açmıştır.

KAYNAKLAR

I.ARŞİV BELGELERİ**Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Kaynakları****BOA, Bab-ı Asafi (A.DVNS)*****Anadolu Ahkâm Defterleri (A.DVNSAHK.A.d.):***

No. 1, 11.

Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.):

No. 112/1654.

BOA, Ali Emirî Tasnifi (AE.):***Abdülhamid I (AE.SABH.I):***

No. 277/18610, 321/21717, 321/21813.

Ahmed III (AE.SAMD.III):

No. 62/6188, 282/22675.

Mahmud I (AE.SMHD.I):

No. 166/12604, 204/16151, 262/21279.

Osman III (AE.SOSM.III):

No. 6/386, 72/5533.

Mustafa III (AE.SMST.III):

No. 85/6276, 129/10073, 191/15005, 259/20739, 20741,20742, 263/21062, 282/22693.

Selim III (AE.SSLM.III):

No. 272/15776, 311/18146.

BOA, Cevdet (C.)**BOA, *Cevdet Dâhiliye* (C. DH.):**

No. 211/10531.

BOA, *Cevdet Maliye* (C. ML.):

No. 218/9008, 223/9282, 423/17170, 530/21738, 532/21815, 337/13844, 554/22783,
698/28560, 728/29760, 731/29839, 743/30288, 747/30416.

BOA, Bâb-ı Defterî (D.)**BOA, *Bâb-ı Defterî Anadolu Muhasebesi Defterleri* (D.AMH.d.):**

No. 24763, 24784, 25172.

BOA, *Bâb-ı Defterî Bursa Mukâtaası Kalemî Evrakları* (D.BRM.):

No.120/25, 130/20, 24, 251/57, 278/43, 68, 324/66, 425/34, 88

BOA, *Bâb-ı Defterî Bursa Mukâtaası Kalemî Defterleri* (D.BRM.d.):

No. 24303, 24312, 24342, 24350, 24354, 24363, 24370, 24385, 24393, 24404, 24410,
24411.

BOA, *Bâb-ı Defterî Başbakikulu Kalemî Defterleri* (D.BŞB.d.):

No. 26442, 26470.

BOA, *Bâb-ı Defterî Başmuhâsebe Kalemî Evrakları* (D.BŞM.):

No. 1589-47/47, 2818-51/51.

BOA, Bâb-ı Defterî Başmuhâsebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d.):

No. 997, 1448, 5595, 6455, 41188.

BOA, Bâb-ı Defterî Başmuhâsebe Cebelü Bedeli Kalemi Defterleri (D.BŞM.CBL.d.):

No. 17467, 17470, 17505, 17779, 17905.

BOA, Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Malikâne Halifeliği Kalemi (D.BŞM.MLK.):

No. 7/13, 361/1.

BOA, Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Malikâne Halifeliği Kalemi Defteri (D.BŞM.MLK.d.):

No. 14102, 14106, 14107, 14117, 14130.

BOA, Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Zimmet Defterleri (D.BŞM.ZMT.d.)

No. 13849.

BOA, Bâb-ı Defterî Evamir-i Maliye Kalemi Defterleri (D.EVM.d.):

No. 26305, 26308, 26310, 26318.

BOA, Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri (EV.HMH.d.)

No. 5136/81.

BOA, İbnülemin (İE.)

BOA, İbnülemin Maliye (İE.ML.)

No. 111/10568.

BOA, Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d.):

No. 182, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 2328, 2342, 2345, 2409, 2410, 2482, 2483, 2485, 2487, 2489, 2491, 2492, 2493, 2495, 2501, 2505, 2507, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2517, 2519, 2520, 2528, 2529.

BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.):

No. 687, 728, 756, 777, 910, 916, 1096, 1146, 1610, 1637, 1589, 1732, 1736, 1929, 2400, 2409, 2450, 2462, 2939, 2954, 3120, 3259, 3393, 3394, 3408, 3418, 3423, 3446, 3477, 3517, 3865, 3989, 4008, 4024, 4069, 4086, 4113, 4150, 4384, 5210, 5467, 5781, 5878, 5210, 6220, 6282, 6338, 6374, 7359, 7836, 9485, 9494, 9506, 9508, 9510.

BOA, Meşihat (MŞH. ŞSC.d.)

No. 526/229, 527/230, 529/232, 530/233, 534/237, 535/238, 537/240, 538/241, 539/542, 540/543, 541/244, 542/245, 543/246, 544/247, 545/248, 546/249, 547/250, 548/251, 550/253, 552/255, 555/258, 556/259, 557/260.

BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d.)

No. 4167.

II. YAYIMLANMIŞ BELGELER

- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I. Hilal Matbaası*, İstanbul: 1190.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri V./II. FEY Vakfı Yay.*, İstanbul: 1992.
- Akpınar, Yusuf. *1748-1749 M. (1161-1162 H.) Tarih ve 545 Numaralı Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) Şer'iyeye Sicili*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Bakır, Ayşenur. *Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sahib) 1731-1732 (H.1144-1145) Tarih ve 538 Numaralı Şer'iyeye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-İndex)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bekmez, Büşra. *Osmanlı Devleti'nde XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Malikâne Yatırımcıları*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Çelik, Soner. *541 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyeye Sicili 1736-1747 (H. 1154-1159) (Belge Özetleri-Transkripsiyon-Değerlendirme)*. Malatya: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çelik, Ülkü. *H.1157-1159 / M.1744-1746 Tarihli 543 Numaralı Karahisar-ı Sahip Şer'iyeye Sicili*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çolpa, Şeyhmus. *H.1148-1149 / M.1735-1736 Tarihli 243 Numaralı Karahisar-ı Sahip Şer'iyeye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Batman-Elazığ: Batman Üniversitesi ve Fırat Üniversitesi (ortak program), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Porgalı, Gülay. *Afyonkarahisar (Karahisar-I Sahib) 1741-1743 (H. 1154-1156) Tarih ve 542 Numaralı Şer'iyeye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-İndex)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Soysal, Mehmet. *557 Numaralı Karahisar-ı Sahib Şer'iyeye Sicili 1739-1799 M. (1208-1213 H.)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: 2005.
- Şola, Erhan. *537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer'iyeye Sicili (1140-1142 H. / 1727- 1729 M.)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: 2014.
- Tufan, Önder. *544 Numaralı Karahisar-ı Sahib Şer'iyeye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Batman-Elazığ: Batman Üniversitesi ve Fırat Üniversitesi (ortak program), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- Yıldırım, Ömer. *535 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- 438 *Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), Kütahya, Kara-hisâr-ı Sâhib, Sultan-önü, Hâmid ve Ankara Livaları I, Dizin ve Tıpkıbasım*. 1. C. Ankara: Başbakanlık Devler Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993.

III. KAYNAK ESERLER

- Celâl-zade Mustafa. *Selim-nâme*. haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*. haz. Abdülkadir Özcan. Ankara: TTK Yay., 1995.
- Göriceli Koçi Bey. *Koçi Bey Risâlesi*. haz. Yılmaz Kurt. Ankara: Ecdad Yayım-Pazarlama, 1994.
- Haydar Çelebi Ruznamesi. haz. Yavuz Senemoğlu. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Yay. 1973.
- Koçi Bey. *Koçi Bey Risalesi*. sad. Zuhuri Danışman. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1985.
- Mustafa Nuri Paşa. *Netâyic ül-vukuât Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi I, II, III, IV*. haz. Neşet Çağatay. Ankara: TTK. 1980.
- Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi I*. haz. M. Münir Aktepe. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No. 2088, 1976.
- Râşid Mehmed Efendi. *Târih-i Râşid II (1115-1113/1703-1722)*. haz. Abdülkadir Özcan, Baki Çakır, Yunus Uğur, Ahmet Zeki İzgöer. İstanbul: Klasik Yay., 2013.

IV. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

- Afyoncu, Erhan. “Mevacib”. *DİA*. 29/ 418-420. Ankara: TDV Yay., 2004.
- Afyoncu, Erhan. “Sipahi”. *DİA*. 37/ 256. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- Afyoncu, Erhan. “Zeâmet”. *DİA*. 44/ 162, 163. İstanbul: TDV Yay., 2013.
- Afyonkarahisar Valiliği. “Afyonkarahisar Tanıtımı Türkçe-İngilizce”. Erişim 2 Aralık 2024.
<http://www.afyonkarahisar.gov.tr/kurumlar/afyonkarahisar.gov.tr/Dosyalar/afyonkarahisar-turkce-ingilizce-tanitim.pdf>
- Afyonkarahisar Valiliği. “Sipahi”. *DİA*. 37/ 256-258. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- Akbayır, Şeyma. *Osmanlı Malikâne Düzeninin Hukuki Temelleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

- Akdağ, Mustafa. “Tımar Rejiminin Bozuluşu”. *AÜDTCFD.*, 3/4 (1945), 429-431.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dtcfdergisi/issue/66699/1043374>
- Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası-Celâlî İsyanları*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1975.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 2 (1453-1559)*. Ankara: Barış Yayınevi, 1999.
- Aktaş, Necati-Halaçoğlu, Yusuf. “Başbakanlık Osmanlı Arşivi”. *DİA*. 5/ 122-126. İstanbul: TDV Yay., 1992.
- Aktepe, M. Münir. “Ahmed III”. *DİA*. 2/ 34, 35. İstanbul: TDV Yay., 1989.
- Aslan, Seyfettin. *Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidarın Bölüşümüne Bir Bakış: Kapıkulu Ocağı ve İsyanları*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ardos, Mehmet. *Afyonkarahisar Bölgesinin Jeomorfolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 2418, 1978.
- Aysoy, Atike. “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Adıyaman'da Asayiş Olayları”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/1 (2017), 61-76. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksusbd/issue/28910/309244>
- Aysoy, Atike. “Karahisar-ı Sahib ve Çevresinde Danişmendli Türkmenleri'nin İdari ve İktisadi Durumu (1700-1750)”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Yayın aşamasında).
- Baki, Edip Ali. *Şeriyeye Sicilerine Göre Afyonkarahisar'da XVII, XVIII'inci Asırlarda Meçhul Halk Tarihi'nden*. Afyon: Yeni Matbaa, 1951.
- Barkan, Ömer L. “Timâr”. *İA*. 12-1/ 286-320. Ankara: MEB, 1979.
- Barkan, Ömer L. “Çiftlik”. *İA*. 3/ 392-397. İstanbul: MEB, 1992.
- Barkan, Ömer L. *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları, Kanunlar*. İstanbul: Bühraneddin Matbaası, 1943.
- Başarır, Özlem. *XVIII. Yüzyılda Malikâne Uygulaması ve Diyarbakır Voyvodalığı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Başarır, Özlem. “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mali Uygulamaları Çerçevesinde Konargöçer Topluluklar”. *AÜDTCFD*. 54/2 (2014), 251-284.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Devler Arşivleri Genel Müdürlüğü. İstanbul: Başbakanlık Devler Arşivleri, Genel Müdürlüğü, 2017.
- Batmaz, Eftal Şükrü. *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.

- Batmaz, Eftal Şükrü. “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”. Tarih Araştırmaları Dergisi 18/29 (Mayıs 1996), 39-50.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/782603>
- Bay, Abdullah. *Trabzon Eyaletinde Müttegallibe Hareketleri ve Âyanlık (1750 -1850)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Baytop, Turhan. “Haşhaş”. *DİA*. 16/ 403. İstanbul: TDV Yay., 1997.
- Beydilli, Kemal. “Yeniçeri”. *DİA*. 43/ 450-462. İstanbul: TDV Yay., 2013.
- Bilgin, Fatih-Bozkurt Arif. “Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytül-mâl Mukataaları”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20. (2010/2), 1- 31.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/251907>
- Bostan, İdris. “Sâlyâne”. *DİA*. 36/ 59, 60. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- Bulduk, Üçler. *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı*. Ankara: TTK., Ankara: 2013.
- Bursalı, Osman Safa. “Galata ve İstanbul Mahkemelerinde Kefalet Sözleşmesinin Görünümleri 1791-1795”. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 9 (2010), 37-87.
<https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=galata-ve-istanbul-mahkemelerinde-kefalet-sozlesmesinin-gorunumleri,-1791-1795---osman-safa-bursali.pdf>
- Buzpınar, Tufan. “Nakîbüleşraf”. *DİA*. 32/ 322-324. İstanbul: TDV Yay., 2006.
- Buzpınar, Tufan. Küçükaşçı M. Sabri. “Harameyn”. *DİA*. 16/ 153-157. İstanbul: TDV Yay., 1997.
- Canatan, Mehmet. “Kethüda”. *DİA*. 25/ 332-335. İstanbul: TDV Yay., 2022.
- Cezar, Yavuz. *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*. Alan Yayıncılık, 1986.
- Çakır, Baki. *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*. İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Çağatay, Neşet. “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”. *AÜDTCFD.*, 5/5, (1947), 483, 511.
- Çelik, Şenol. “Şehir Kethüdası”. *DİA*. 28/ 451, 452. İstanbul: TDV Yay., 2010.
- Çetin, Engin. Osmanlı Bürokrasisinde Başmuhasebe Kalemî (XVIII. Yüzyıl). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Çetin, Yüksel. “Tulumbacı”. *DİA*. 41/ 369-371. İstanbul: TDV Yay., 2012.
- Çizakça, Murat. *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*. çev. Şehnaz Layikel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Darkot, Besim. “Karahisar”. *İA*. 6/ 276-284. İstanbul: MEB, 1977.
- Demirtaş, Faruk. “Bozulus Hakkında”. *AÜDTCFD.* 7/1 (1949), 29-46.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dtcfdergisi/issue/66712/1043467>

- Develioğlu, Ferid. *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi, 2008.
- Doğan, Hakan. *Osmanlı Devleti'nde Divani Sistemden Malikâne Sistemine Geçiş Süreci Ve Uygulamaları (1695-1730) -Ankara Ve Bursa Örneği-*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Doğan, Nejla. 18. *Yüzyılda Merkez- Taşra İlişkileri Çerçevesinde Kayseri Ayanları*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ediz, Seda. *Ortaçağ Anadolu'sunda İstanbul İle Afyonkarahisar Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: 2019. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Emecen, Feridun M. “Ağnam Resmi”. *DİA*. 1/ 478, 479. İstanbul: TDV Yay., 1988.
- Emecen, Feridun M. “Ağıl Resmi”. *DİA*. 1/ 467, 468. İstanbul: TDV Yay., 1988.
- Emecen, Feridun M. “Bedel”. *DİA*. 5/ 301. İstanbul: TDV Yay., 1992.
- Emecen, Feridun M. “Bennâk”, *DİA*. 5/ 458, 459: İstanbul: TDV Yay., 1992.
- Emecen, Feridun M. “Başmuhasabe Kalemi”, *DİA*. 5/ 33-36. İstanbul: TDV Yay., 1992.
- Emecen, Feridun M. “Başbaki Kulu”. *DİA*. 5/ 126, 127. İstanbul: TDV Yay., 1992.
- Emecen, Feridun M. “Cebelü”, *DİA*. 7/ 188, 189. İstanbul: TDV Yay., 1993.
- Emecen, Feridun M. “Çıldır Eyaleti”. *DİA*. 8/ 300, 301. İstanbul: TDV Yay., 1993.
- Emecen, Feridun M. “Çift Resmi”. *DİA*. 8/ 309. İstanbul: TDV Yay., 1993.
- Emecen, Feridun M. “Osmanlılar; Siyasi Tarih”. *DİA*. 33/ 487-496. İstanbul: TDV Yay., 1993.
- Emecen, Feridun M. “Osmanlı Siyasi Tarihi: I. Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya”. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. 1/ 5-62. İstanbul: IRCICA Yay., 1994.
- Ergenç, Özer. “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”. *Belleten*, 52/203 (Ağustos 1988), 501- 534. <https://belleten.gov.tr/tam-metin/2032/tur>
- Ergenç, Özer. “Osmanlı Klasik Dönemindeki ‘Eşraf ve A’yan’ Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları III*, (1982), 105-119.
- Ergenoğlu, Mehtap. *Osmanlı Maliyesi'nde Malikâne Uygulamasının Taşra Yönetiminde Bir Usûl Olarak Kullanımı: XVIII. Yüzyılda Adana Sancağı*. Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Faroqhi, Suraiya. “Krizler ve Değişim 1590-1699”. çev. Ayşe Berktaş, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve İktisadi Tarihi 1300-1600*. ed. H. İnalcık vd. İstanbul: Eren Yay., 2004, 2/543-757.

- Faroqlı, Suraiya. “Onyedinci Yüzyılın İkinci Yarısında Devencilik ve Anadolu Göçebeleri (Danişmendli Mukataası)”. *IX. Türk Tarih Kongresi* 2 (1988), 923-932.
- Gerber, Haim. “Mukâta‘a”. *The Encyclopaedia of Islam*. VII/508. Leiden-New York: E.J. Brill, 1993.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken, 2018.
- Genç, Mehmet. “Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı”, *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*. haz. Erol Özvar vd. 1/57-64. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006.
- Genç, Mehmet. Özvar Erol. *Osmanlı Ekonomisine Daire Konuşmalar-I*. İstanbul: Ötüken, 2021.
- Genç, Mehmet. “Osmanlı Maliyesi’nde Malikâne Sistemi”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/ Tartışmalar*. ed. Osman Okyar. 8-10 Haziran/ 231-292. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay., 1973.
- Genç, Mehmet. “Malikâne”. *DİA*. 27/ 516-518. İstanbul: TDV Yay., 2003.
- Genç, Mehmet. “Mukâtaa”. *DİA*. 31/ 129-132. Ankara: TDV Yay., 2006.
- Genç, Mehmet. “Esham”. *DİA*. 11/ 376-380. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- Gönçer, Süleyman. *Afyon İli Tarihi-1*. İzmir: Karınca Matbaacılık ve Ticaret Kollektif Şirketi, 1971.
- Nejat Göyünç. “Hane Deyimi Hakkında”, *İÜEF. Tarih Dergisi* 32 (Mart 1979), 331-348. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/101821>
- Nejat Göyünç. “Hâne”, *DİA*. 15/ 552, 553. İstanbul: TDV Yay., 1997.
- Gül, Abdülkasim. *18. yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Gündüz, Tufan. *Danişmendli Türkmenleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.
- Gündüz, Tufan. *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008.
- Gündüz, Tufan. *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri Bozulus Türkmenleri 1540-1640*. Ankara: Bilge Yay. 1997.
- Güneş, Mehmet. *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağı (Şer’iyye Sicillerine Göre)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Güneş, Mehmet. “XVIII. yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/3. (2008), 35-64. <https://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/handle/11630/3740>
- Güneş, Mehmet. “Ayanlıktan Vezirliğe Uzanan Bir Serüven: Karahisar-ı Sahib Ayanı Turunçzâde Süleyman Ağa ve Muhallefâtı”. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları*

- Dergisi* 16 (2023),118-144. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2803147>
- Halaçoğlu, Yusuf. “Cürm u Cinayet”. *DİA*. 8/ 138, 139. İstanbul: TDV Yay., 1993.
- Halaçoğlu, Yusuf. “Menzil”. *DİA*. 29/ 159-161. İstanbul: TDV Yay., 2004.
- İlgüler, Mücteba. “Karayazıcı Abdülhalim”. *DİA*. 24: 482, 483. İstanbul: TDV Yay., 2011.
- İlgüler, Mücteba. “Levent”. *DİA*. 27/ 149, 150. İstanbul: TDV Yay., 2003.
- İnal, Selahaddin. “Meşe (Qercus) Hakkında Etimolojik ve Tarihi Etüdler”, *İÜOF. Dergisi* 5/1 (1955), 100-112. <https://forestist.org/Content/files/sayilar/238/6.pdf>
- İnalcık, Halil. *Adaletnameler*. Ankara: TTK Basımevi, 1967.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2009.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2015.
- İnalcık, Halil. “Çiftlik”. *DİA*. 8/ 313, 114. İstanbul: TDV Yay., 1993.
- İnalcık, Halil. “İspence”. *DİA*. 23/ 177. İstanbul: TDV Yay., 2001.
- İnalcık, Halil. “Timar”. *DİA*. 41/ 168-173. İstanbul: TDV Yay., 2012.
- İnalcık, Halil. “Vezir”. *DİA*. 43/ 90-93. İstanbul: TDV Yay., 2013.
- İnalcık, Halil. “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu”, *Belleten*, 23/92 (Ekim 1959): 575-610. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3003238>
- İnan, Ahmet. *Arşiv Belgeleri Işığında Gedik Hakkı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- İpşirli, Mehmet. “Duâgû”. *DİA*. 9/ 541-522. İstanbul: TDV Yay., 1994.
- İpşirli, Mehmet. “Tekâüt”. *DİA*. 40/ 340, 341. İstanbul: TDV Yay., 2011.
- Kallek, Cengiz. “Okka”. *DİA*. 33/ 338, 339. İstanbul: TDV Yay., 2007.
- Kervankıran, İsmail. *Afyonkarahisar İlinin Başlıca Doğal, Tarihi Ve Kültürel Kaynaklarının Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirilmesi*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Khoury, Dina Rizk. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834 Musul*. çev. Ülkü Tansel. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2017.
- Kılıç, Orhan. “Ocaklık”. *DİA*. 33/ 317, 318. İstanbul: TDV Yay., 2007.
- Kılıç, Rüya. *Osmanlı’da Seyyidler ve Şerifler*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- Kılıçarslan, Yasemin. “Cebeci”. *DİA*. 7/ 182-183. İstanbul: TDV Yay., 1993.
- Kocakaplan, Saim Çağrı. *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü*. İstanbul: Ötüken, 2017.
- Koçak, Özgür. “Vasvar Antlaşması”. *DİA*. 42/ 560-562. İstanbul: TDV Yay., 2012.
- Koçak, Turgay. *Osmanlı Ordusu Geri Hizmet Birlikleri’nde Teşkilat ve Dönüşüm: Cebeci Ocağı*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

- Doktora Tezi, 2023.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kol, Duygu. *XVIII. Yüzyılda Kastamonu Sancağında Malikâne Uygulaması*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Köse, Ensar. *Âyanlar Çağında İçel Sancağında Sosyal Hareketlilik*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Küçükaşçı, M. Sabri. “Seyyid”. *DİA*. 37/ 40-43. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve San’at Vakfı, 1998.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Osmanlı Belgelerinin Tarihlerine Dâir”. *TTK*, 38/42 (2023), 1-30. <https://belgeler.gov.tr/eng/full-text/108/tur>
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Mühimme Defteri”. *DİA*. 31/519-522. Ankara: TDV Yay., 2020.
- Mardin, Ebül’ ula. “Beytül-mâl”. *İA*. 2/ 591-593. MEB, 1979.
- Orhonlu, Cengiz. “Hazine”. *DİA*. 17/ 130-133. İstanbul: TDV Yay., 1998.
- Ölmez, Yalçın. *Karahisar-ı Sahib Sancağında Ayânlık Müessesesi (1784-1848)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Öz, Mehmet. “II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl”, *Türkler*, 9/ 711-729. Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Özcan, Abdülkadir. “Defterdar Sarı Mehmed Paşa’nın Mali Bazı Görüş ve Faaliyetleri”. *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 10-11 (1983), 239-249.
- Özcan, Abdülkadir. “Asesbaşı”. *DİA*. 3/ 464. İstanbul: TDV Yay., 1991.
- Özcan, Abdülkadir. “Biniş”. *DİA*. 6/ 184, 185. İstanbul: TDV Yay., 1992.
- Özcan, Abdülkadir. “Çuhadar”. *DİA*. 8/ 381, 382. İstanbul: TDV Yay., 1993.
- Özcan, Abdülkadir. “Dergâh-ı Âlî”. *DİA*. 9/ 174. İstanbul: TDV Yay., 1994.
- Özcan, Abdülkadir. “Etmeydanı”. *DİA*. 11/ 497, 498. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- Özcan, Abdülkadir. “Farisan”. *DİA*. (gözd.geçm. 2, bs. Ek-1)/ 442. İstanbul: TDV Yay., 2020.
- Özcan, Abdülkadir. “Gedikli”. *DİA*. 13/ 548, 549. İstanbul: TDV Yay., 1996.
- Özcan, Abdülkadir. “Hassa”. *DİA*. 16/ 394, 395. İstanbul: TDV Yay., 1997.
- Özcan, Abdülkadir. “Kapıcı”. *DİA*. 24/ 345-347. İstanbul: TDV Yay., 2001.
- Özcan, Abdülkadir. “Kapıkulu”. *DİA*. 24/ 347-349. İstanbul: TDV Yay., 2001.
- Özcan, Abdülkadir. “Mahmud I”. *DİA*. 27/ 348-352. İstanbul: TDV Yay., 2003.
- Özcan, Abdülkadir. “Ordu”. *DİA*. 33/ 362-367. İstanbul: TDV Yay., 2007.
- Özcan, Abdülkadir. “Rikâb”. *DİA*. 35/ 110, 111. İstanbul: TDV Yay., 2008.
- Özcan, Abdülkadir. “Serhad Kulu”. *DİA*. 36/ 560, 561. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- Özcan, Abdülkadir. “Yerli Kulu”. *DİA*. 43/ 484, 485. İstanbul: TDV Yay., 2013.

- Özkan Emanet, Ayşe. *Osmanlı Sarayına Kar ve Buz Temini*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lisans Tezi, 2001.
- Özkaya, Yücel. XVIII. Yüzyılda *Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1985.
- Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*. Ankara: TTK., 1994.
- Özvar, Erol. *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*. İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Özvar, Erol. "Osmanlılar (Mali Yapı)", *DİA*. 33/ 522, 523. İstanbul: TDV Yay., 2007.
- Özvar, Erol. "Voyvoda", *DİA*. 43/ 129-131. İstanbul: TDV Yay., 2013.
- Ünsal, Coşkun. *Osmanlı Askeri Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. yüzyıllar)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Pakalın, Mehmet Z. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. I, II, III, İstanbul: MEB, 1983.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1999.
- Pamuk, Şevket. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914". çev. Serdar Alper. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1614*. ed. H. İnalçık vd. 2/1053-1089. İstanbul: Eren Yay., 2004.
- _____. "Kuruş". *DİA*. 26/ 458, 459. İstanbul: TDV Yay., 2002.
- Sahillioğlu, Halil. "Avarız", *DİA*. 4/ 109. İstanbul: TDV Yay., 1991.
- Sahillioğlu, Halil. "Bâd-ı Hevâ". *DİA*. 4/ 416-418. İstanbul: TDV Yay., 1991.
- Sahillioğlu, Halil. "Emin". *DİA*. 11/ 111, 112. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- Sahillioğlu, Halil. "Esedî". *DİA*. 11/ 368, 369. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- Sahillioğlu, Halil.. "Sıvış Yılı Buhranları". *İÜİF Mecmuası XXVII/ 218*, S. 1-2 (1967-1968), 75-111. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/829/9070>
- Sahillioğlu, Halil. "Ahkâm Defteri". *DİA*. 1/ 551. İstanbul: TDV Yay., 1988.
- Salzmann, Ariel. *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Regime'*. çev. Ayşe Özdemir. İstanbul: İletişim Yay. 2011.
- Samıkıran Korkmaz, Günay, *XVIII. Yüzyılda Şam Hazinesi*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yay., 1995.
- Sayar, Ahmet Güner. "Muallim Cevdet". *DİA*. 30/ 311-313. İstanbul: TDV Yay., 2005.
- Semavi, Eyice. "Bender Kalesi". *DİA*. 5/ 431, 432. İstanbul: TDV Yay., 1992.
- Semavi, Eyice. "Hüsrev Paşa Külliyesi". *DİA*. 19/ 46-48. İstanbul: TDV Yay., 1999.
- Söylemez, Faruk. "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22 (2007), 69-85.
- Söylemez, Faruk. "XVI. Yüzyılda Pağnik Nahiyesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 171, (Kasım-Aralık 2007), 201-240.

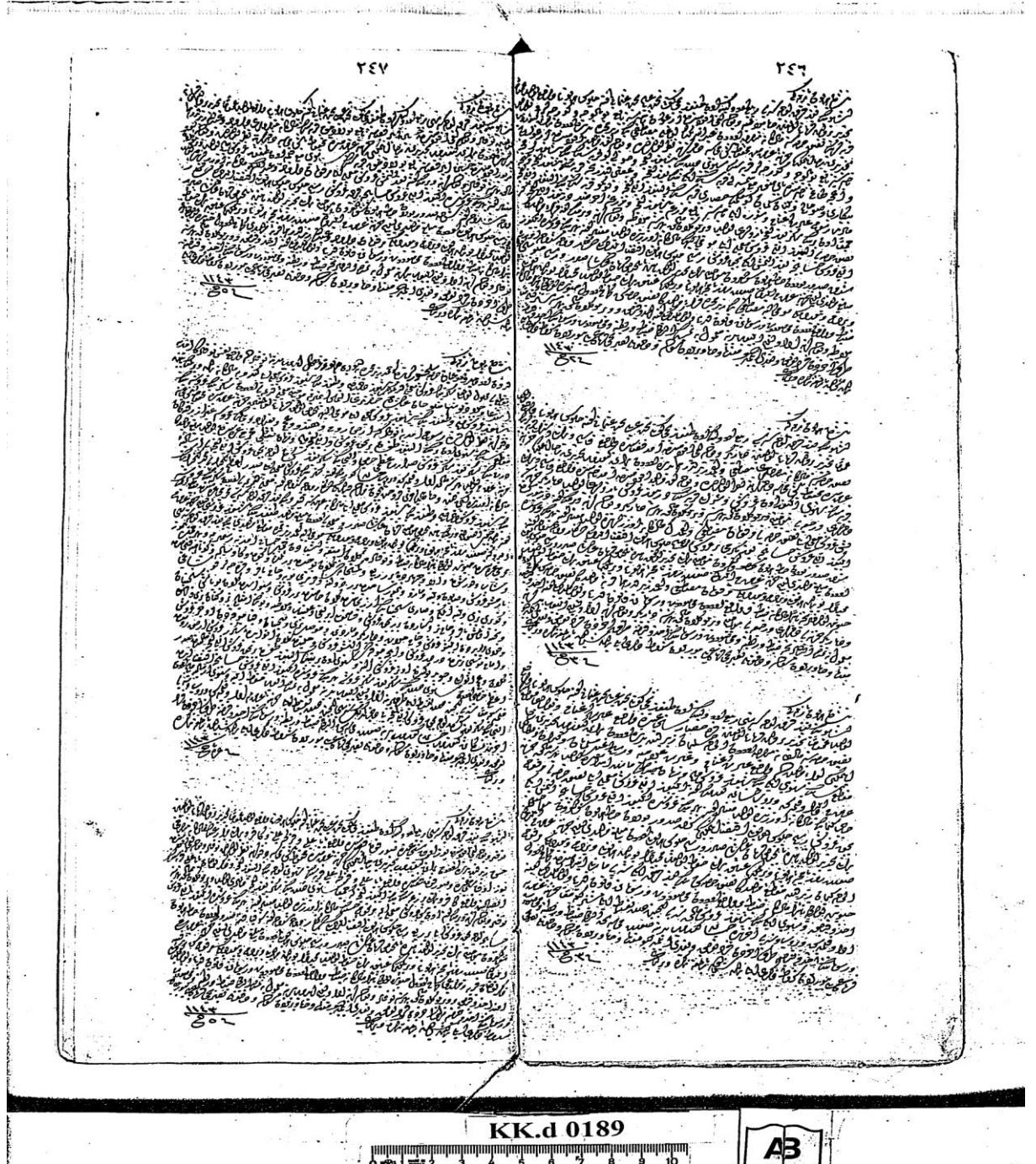
- Söylemez, Faruk. *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi, Rışvan Aşireti Örneği*. İstanbul: Kitabevi, 2011.
- Söylemez, Faruk. -Tunç, M. Nuri. "Osmanlı Mali Sistemi Çerçevesinde Aşiret Mukataaları: Rışvan ve Çakallı Mukataası". *History Studies* 14/2 (Mayıs 2022), 453-475.
- Sunar, Mehmet Mert. "Ulûfe". *DİA*. 42/ 124-126. İstanbul: TDV Yay., 2012.
- Suceska, Avdo. "Malikâne (Osmanlı imparatorluğunda Miri toprakların yaşam boyu tasarruf hakkı)". çev. M. Özyüksel. *İÜİF. Mecmuası* 41/ 1-4 (1985), 273-281. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/8343>
- Sümer, Faruk. "Ağa". *DİA*. 1/ 451, 452. İstanbul: TDV Yay., 1988.
- Tabakoğlu, Ahmet. "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi". *Türkler*, 10/ 1271-1294. Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergâh Yay., 1985.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Toplu Makakaler I İktisat Tarihi*. İstanbul: Kitabevi, 2005.
- Tabakoğlu, Ahmet. "Resim". *DİA*. 34/ 582-584. İstanbul: TDV Yay., 2007.
- Tan, Seda. "Osmanlı Devleti'nde Tellallık Kurumu; Osmanlı Tellal ve Münadileri". *Milli Folklor* 139 (Güz 2023), 68-81. <https://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=139&Sayfa=70>
- Taşkın, Figen. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Mültezim Kesimi ve İstanbul Mukataaları (1550-1605)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Tarım Ertuğ, Zeynep. "Solak", *DİA*. 37/368-369. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB). "Afyonkarahisar İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü". Erişim 29 Kasım 2024. [https://afyon.ktb.gov.tr/TR-63415/genel-bilgiler.html%20\(29](https://afyon.ktb.gov.tr/TR-63415/genel-bilgiler.html%20(29)
- Tezcan, Baki. "Tefavüt". *Osmanlı Araştırmaları* 24/24 (2004) 333-344. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oa/issue/10954/130946>
- Tekdemir, Volkan. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık Kurumu ve Bursa Ayanları (1750-1800)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Temel, Eşref. *Konya'da Ayanlık (1639-1839)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Tuncer, İsmet. *18. Yüzyılda Antakya'da Ayanlar*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

- Turan, Şerafettin. “Silâhdar”. *DİA*. 37/ 191-193. İstanbul TDV Yay., 2007.
- Uygunuçarlar, Etem Erhan. *Sivas Ayanından Kenanzadeler*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Türkay, Cevdet. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*. İstanbul: Tercüman, 1979.
- Uzun, Ahmet. *İstanbul İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857*. Ankara: TTK., 2006.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nde Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*. Ankara: TTK., 1948.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi”. *Belleten* 42 (1978), 67-94.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı devleti teşkilâtından: Kapıkulu ocakları: Acemi ocağı ve Yeniçeri ocağı*. Ankara: TTK., 1943.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Alay”. *İA*.1/ 293, 294. İstanbul: MEB, 1965.
- Yıldırım, Mehmet Zahit. *Karahisar-ı Sahib Sancağı’nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*. Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Yılmaz, Fehmi. “Tütün”. *DİA*. 42/ 1-4. İstanbul TDV Yay., 2012,
- Yılmaz, Fehmi. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Tütün: Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Tahlil (1600-1883)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Yılmaz, Özer. “Afyon ve Çevresinin Bitki Örtüsü”. *Türk Coğrafya Dergisi* 37 (2001), 47-77. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tcd/issue/21244/227928>
- Yörük, Doğan-Temel, Eşref. “XVIII. Yüzyılda Konya Mukataaları”. *Yeni İpek Yolu Dergisi Özel Sayısı Konya Kitabı XVI Konya Ticaret Tarihi*. ed. Abdülkadir Buluş vd. Konya: 2018.
https://www.academia.edu/44749550/KONYA_KITABI_XVI
- Yurdakul, Alp. *Tarihi Ticaret Rotalarının Alternatif Turizm Faaliyetleri kapsamında Turistlik Değere Dönüştürülmesi: Kral Yolu-Frig Vadisine Yönelik Bir Öneri*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

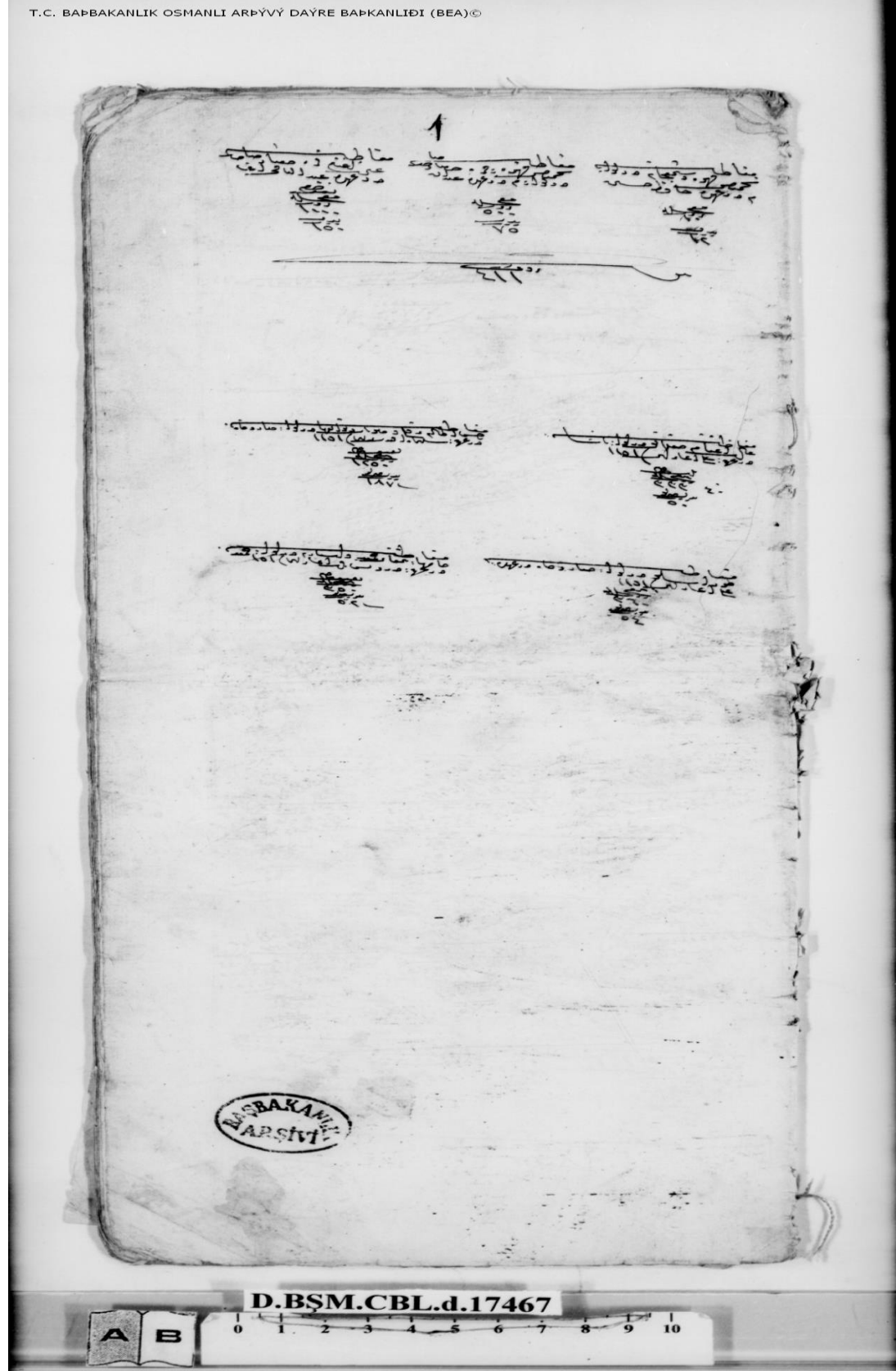
EKLER

EK 1: 2 Ekim 1730 (19 Rebiülevvel 1143) tarihinde, Osmanlı Padişahı I. Mahmut'un tahta çıkışına istinaden Karahisar-ı Sahib sancağı adet-i ağnam ve adet-i gulamiye ve resm-i ağıl müselmanan ve gebran ve tevabii mukataasından cülûs resminin alınmasına dair... (BOA, KK.d., No. 189, s. 246/3).

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

EK 3: 1115 yılında mukataa-i tahmis-i kahve ve adet-i ağnam (nısf) mukataaalarından alınan cebelü bedeliyelerine dair...BOA, (D.BŞM.CBL.d., No. 17467, s. 1/1).

EK 4: Karahisar-ı Sahib sancağındaki kantarcılık-ı han-ı kapan mukataasının malikâne mutasarrıfı Bakizade Ahmet Ağa'ya berat verilmesine dair...(BOA, D.BŞM.MLK.d., No. 14130, s. 108/11.)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

D.BŞM.MLK.d.14130